

AZ ÁLLAMFÉRFI

A POLITIKAI LÉLEK VIZSGÁLATA

ÍRTA

KORNIS GYULA

MÁSODIK KÖTET

FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPEST

1933



Philos. O. 3334 / 2. 6

AZ ÁLLAMFÉRFI

A POLITIKAI LÉLEK VIZSGÁLATA

ÍRTA

KORNIS GYULA

MÁSODIK KÖTET

FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPEST

1933

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
Növedéknapló
1940. évi 1030. sz.

MÁSODIK RÉSZ

AZ ÁLLAMFÉRFI LELKI ALKATA

ELSŐ FEJEZET.

A POLITIKAI LÉLEK TÍPUSAI.

A politikai lélek bonyolult struktúrája. — Lelki egység és politikai stílus. — Az objektív és a szubjektív államférfi típusa. — Az életkorok politikai típusa. — A konkrét és az absztrakt gondolkodású államférfi típusa. — A statikus és a dinamikus államférfi típusa.

A politikai lélek bonyolult struktúrája.

Vizsgálódásunkban eddig följejtettük azokat a lelki tulajdonságokat, mintegy karizmákat, amelyek a vérbeli, ideális államférfiú szellemi mivoltának, étoszának legjellemzőbb jegyei. Ezeknek főgyökere, amelyből a többi szellemi vonás természetszerűen kisarjadzik, a *hivatástudat*. Ennek tartalma valamely *politikai eszmény*, serkentő ereje a *politikai erőszakra* siető szövedélye, megvalósító eszköze az *akaratra* soha nem ernyedő energiája, erkölcsi bíráló őre az érzékeny *felelősségtudat*, továbbsugározható médiuma az egyéniségből kiáradó *sugalmazó erő*, segítő eszköze az eszmény fokozatos megközelítésében az *emberismeret és valóságérzék*.

Ezek a normatív jegyek, mint láttuk, csak többé-kevésbé találhatóak meg a valóságos államférfiakban: a történet folyamán sokféle megközelítő, átmeneti formában, típusban jelentkeznek. Ha eddig ezeknek az ideális lelki kellékeknek s követelményeknek szögéből, mintegy felülről vizsgáltuk a politikai lelket, most mintegy alulról vesszük majd szemügyre: micsoda tipikus szerepet játszik a politikai életben az *értelem* a maga ítélő és következtető erejével, intuíciójával és fantáziájával? az *érzelmek* világa a szeretettel és gyűlölettel, a hatalomérzéssel és önuralommal, a becsvágygal és hiúsággal? az *akaratra* az elvekhez való ragaszkodással vagy a valósághoz való alkalmazkodással? Azt kutatjuk, vajjon ezekből a pszichológiai szempontokból milyen típusokba csoportosíthatjuk az államférfiakat?

A jelentős államférfi nem tucatember, hanem sajátos, határozottan kibélyegzett egyéniség. S mégis bizonyos lelki vonásainak túlnyomósága alapján valamely típusba sorolható. Különös viszonya van az egyéniségnek és a típusnak. Az egyéniségek bizonyos vonásaik alapján átmennek a közös típusba; s a típus szétkülönül egyénisé-

gekké. A típus nem merev fogalmi szkéma, változatlan osztályfogalom, amelybe valamely személy vagy tárgy tulajdonságai alapján vagy beletartozik, vagy nem, hanem rugalmas háló, amellyel a többé-kevésbé hasonló tulajdonságokat vagy tényeket megfogjuk. A típus az az állandóbb jelleg, amelyet az egyén bizonyos tulajdonságainak túlnyomósága, lelki hajlamainak vagy működéseinek prevalenciája alkot. A típusban bizonyos jegyek rendszerint együttesen, kölcsönös viszonyban, korrelációban jelentkeznek: az egyik tulajdonság jelenléte alapján már joggal kereshetjük a másik, vele rendesen együttjáró tulajdonságot. Ezek a túlnyomóan együttjelentkező tulajdonságok alkotják az egyéniség tipikus *lelki struktúráját*. A magyar *szerkezet* szó nem fűdi ezt a fogalmat, mert élettelen dolgoknak merev, változatlan, mechanikus tulajdonság-együttesét jelenti; az egyéniség lelki struktúrája pedig élő-fejlődő valaminek rugalmas jegykapcsolatára vonatkozik, amelyben ezek a jegyek csak többé-kevésbé fordulnak elő, nem teljesen és feltétlenül, hanem csak kisebb-nagyobb gyakorisági indexszel. Egy gép *szerkezetében* minden alkatrésznek meg kell lennie, hogy a gép működhessék; a lelki *struktúrában* viszont a tipikus tulajdonságok és ezek kapcsolatai csak többé-kevésbé vannak jelen. Bizonyos túlnyomóan jelentkező lelki tulajdonságoknak kisebb-nagyobb mértékű korrelációja a lelki struktúra.

Ez természeténél fogva bizonyos egységet is jelent: olyan lelki tulajdonságokból áll, amelyek egybehangzók, homogének, együvé tartozók. De vajjon ilyen kiegyensúlyozott, összhangzó lelki struktúrája van-e olyan harcos, politikai szenvedélytől fűtött, cselekvő szellemeknek, mint amilyenek nagyrészt az államférfiak, akikben sokszor a legellentétesebb lelki állapotok viharzanak: hol a szív melege, hol az ész hűvössége, hol a szeretet, hol a gyűlölet, hol a részvét, hol a káröröm; majd az odaadás, majd az önzés, majd a kemény harci kedv, majd az idillikus nyugalom vágya; egyszer a gyengédség, máskor az érdesség, egyszer a vad tetterő, máskor a tépelődő lelkiismeret, egyszer a viharos akaratkirobbanás, máskor a skrupulózus ingadozás, hol a kíméletlen erőszak, hol a gondos óvatosság, hol a végzet hatalmának érzése, hol a büszke öntudat, hol a fatalizmus lemondása, hol az aktivizmus feszítő ereje?

«Miért kell harmónikusnak lennem?» — kérdezi a politika német titánja, BISMARCK. Amikor 1865-ben a gasteini völgyben utazik, eszébe jut GOETHE fausti szava: «Zwei Seelen fühl' ich, ach, in meiner Brust.» De benne — teszi hozzá — nem két, hanem egy sereg lélek vert szállást s vizálykodik egymással; olyanfajta módon, mint egy köztársaságban (K. Groos: Bismarck im eigenen Urtcil. 1920. 144. l.).

Maga vallja, hogy a lelke telisedteli van antitézissel. S valóban úgy tűnik fel, mintha BISMARCK lelkét állandó dualizmus tépné ketté: örökösen küzd benne a hatalomérzés és a kötelességtudat, az aktivitás és a visszavonuló kedv, a bosszú és a hűség, az alkotás vágya és az éles kritika, a zseniális nagyvonalúság és az emberi kicsinyesség, a hirtelen felgerjedés és az olimposzi nyugalom, a szenvedélyes kiegyenlítettenség és a hideg egyensúlyozottság. A német császárság megalapítója, a monarchikus elvnek nagy védelmezője, ezzel kezdi *Gedanken und Erinnerungen* c. visszapillantását életére: «1832 húsvétján az iskolát állami oktatásunknak normális produktumaként hagytam el mint panteista, és ha nem is mint republikánus, mégis azzal a meggyőződéssel, hogy a köztársaság a legegyszerűbb államforma, és azokon az okokon való elmélkedéssel, amelyek az emberek millióit arra indítják, hogy állandóan egynek engedelmeskedjenek.» BISMARCK velejében forradalmi lélek: a porosz országgyűlésen való első fellépésétől kezdve az a mód, ahogyan a politikusokkal s az uralkodókkal bánik, vakmerősége, rohamozó modora, folytonos fenyegetőzése mind ezt tanúsítja. De ez a forradalmi lélek mégis mindig rendet teremt, csak-hogy a maga rendjét: forradalmár a tőle gondolt rend érdekében; a maga számára korlátlan szabadságot követel, a mások számára azonban rendet. Belső lelki struktúrája revolúciós, külső magaviselete konzervatív célú. Sohasem tud megnyugodni, a benső ellentét lelkét örökösen feszíti. «Az a szerencsétlen természetem, — írja testvérenek már 1846-ban — hogy előttem sok olyan helyzet, amelybe juthatnék, kívánatosnak tetszik, de rögtön természetes és unalmas, mihelyt benne vagyok.»

Kortársának, a másik alkotó államférfinak, CAVOURnak lelke is folyton ellentétekben kavarog: különböző tulajdonságai alapján alig lehet ráismerni azonos egyéniségére. «Vakmerőség és okosság, — mondja egyik életírója — hajlékonyság és makacsság, erős akaratú energia és meggyőző szelídség, rendszeres számítás és jós előrelátás, éles ész és hatalmas inspiráció, élénk képzelőtehetség és hideg logika, az általános eszmék és a pozitív tények iránt való egyforma érzék, anyagi érdek és hazafias szenvedély egyesültek benne.»

A legellentétesebb tulajdonságok kapcsolódnak egybe GLADSTONE-ban is hatvanhárom évig tartó politikai pályáján, közben négy miniszterelnöksége alatt. Komplex lélek: konzervatív és forradalmi egyszerre; veszedelmesen impulzív, de sokszor merőben józan és óvatos, annyira, hogy képmutatással vádolják. Nem egy, de két ember lakozik benne: a kettő kapcsolata kortársai előtt egészen érthetetlen. Az angolok hagyománytisztelete makacs konzervatívva hajlamosítja,

főképp az elméletben ; pl. tudományos műveiben a leghevesebb ortodoxiával ragaszkodik ahhoz, hogy HOMEROS az egész Iliász és Odisszea szerzője s az ószövegségi könyveknek egymásutánja a helyes kronológiai sorrend. Ellenben a legvakmerőbb radikális reformokra tör az angol alkotmányban, külpolitikában és egyházban. Vallási meggyőződésében majdnem római katolikus, de heves vezetője az angol nonconformista protestáns egyházaknak. Hosszú politikai pályájának pálfordulásai őszinték, de ellentétes állásfoglalásai az angolok jórésztben azt a hitet kelti, hogy önérdekből fakadnak s becsvágyának feláldozza a közösség érdekét. Elveket hangoztat folyton, de nem követi őket. Ugyanazokat az intézményeket egyszer védi, máskor ugyanavval a hévvel támadja. Vérmérsékletének magas hőfoka az oka változékonyságának, heves kelta-skót vére, a *perfervidum ingenium Scotorum*, mint ahogyan J. BRUCE ráidézi a XVI. század krónikájából. Az érzelmi-indulati elemek uralkodnak benne s ezért kiszámíthatatlan impresszionista ; de máskor meg ezzel ellentétben a hideg észnek józan logikusa, aki a valóság feltételeit komolyan latra veti s ezeket kalkulálva, szinte *more mathematico* akar dönten.

De ennek a korszaknak nemcsak német, olasz és angol, hanem francia vezető államférfiában, THIERS-ben is két lélek él : az egyik, a tudatalatti, az érzelemre támaszkodva konzervatív ; a másik, a tudatos, az ész talapzatára állva, francia racionalista módra radikális a politikában. Az előbbi a rend, tekintély, hagyomány, fegyelem felé vonzza ; az utóbbi VOLTAIRE felvilágosodási szellemének örökösévé avatja, aki előtt a társadalom észszerű rendje lebeg, még forradalom árán is. Ez a lelki dualizmus a kulcsa ellentétekben annyira gazdag és változatos politikai pályafutásának. 1830-ban X. KÁROLY miniszterének, POLIGNACnak sajtóellenes rendszabályait a legélesebben támadja, heves cikkeivel a júliusi forradalom egyik kirobbantója ; de 1835-ben mint miniszter ő nyújtja be a sajtószabadság elleni törvényjavaslatot. 1830-ban megállítja a júliusi forradalmat, mely a köztársaságot akarja kikiáltani, s az orleansi herceget királynak ajánlja, mert a köztársasági államforma szétszakítaná a nemzetet ; de 1871 után a köztársasági alkotmány mellé áll, mert ez osztja meg legkevésbé a nemzet lelkét. Még 1830 előtt, mint radikális ifjú, tíz kötetben megírja «A Forradalom Történetét», melyben a köztársaság rémuralmát mentetgeti ; a konventnak még élő, deresfejű maradványaitól, ROBESPIERRE barátaitól reportszerűen gyűjti össze a már-már feledésbe menő forradalmi adatokat ; TALLEYRAND, a cinikus diplomata, sok intím részletről informálja, amiért ellenségei «az autuni püspök ministráns gyerekének» nevezik a becsvágyó, de hanyag stílusú

fiatal zszurnalisztát. Amikor a királynak konzervatív minisztere, könyvének újabb kiadásából a rémuralmat mentegető részleteket kihagyja, de ellenségei, akik az átvedlett politikust figyelik, ezt hamar észreveszik; MORTILLET külön füzetet ad ki, melyben az ország gúnycakajára filológiai pontossággal összeállítja a kihagyott részeket *Monsieur Thiers altéré par lui-même* (1846) címen. Az 1848. februári forradalom után újra kiéli konzervatív hajlamait: a jobboldalhoz csatlakozik, védelmezi FALLOUX közoktatásügyi miniszternek az iskolákra erős egyházi befolyást engedő törvényjavaslatát, a választói jog megszorítása mellett szavaz. Pártolja NAPOLEON LAJOS herceget monarchikus törekvésében. De mikor nem kap tőle miniszteri tárcát, annyira forradalmárkodik, hogy III. NAPOLEON börtönbe vetteti. Amikor 1870-ben egész Franciaországot vad háborús láz fogja el Poroszország ellen, THIERS népszerűségét kockára vetve a legélesebb szavakkal helyteleníti a háborút, úgyhogy a tömeg majdnem meglincseli.

Sedan után a béke mellett foglal állást s a végső harcot hirdető GAMBETTÁT örülnék minősíti. A bordeaux-i nemzetgyűlés a végrehajtó hatalom fejévé választja. Ekkor mutatja meg ez az apró, 155 cm magas s 75 éves emberke lelki nagyságát. Konzervatív programja: békekötés, belső rend, a hadsereg újjászervezése, a pénzügy egyensúlya. BISMARCKTÓL lealkudja Belfort-t és egy milliárdot, véresen leveri a párizsi kommünt, pár hét alatt 120,000 főnyi sereget szervez, kifizeti az öt milliárdnyi hadisarcot, kölcsönt hirdet s 43 milliárdot írnak alá. Ez mámorba ejti Franciaországot, visszasugallja a nemzetbe az önéretet és a jobb jövőbe vetett hitet, megszerzi a külföld becsülését. S most belőle, aki LAJOS FÜLÖPÖT s III. NAPOLEONT koronához juttatta, 1872-ben újra kitor a radikális lélek s a nagy royalista többséggel dacolva a köztársaság mellett foglal állást, bár külsőleg hozzáteszi, hogy «a köztársaságnak konzervatívnak kell lennie, vagy egyáltalában nem lesz». A royalisták megbuktatják. Erre most már nyíltan radikális republikánus, akinek műve, hogy a harmadik köztársaság MAC MAHON elnök ellenére életrekelt. Ellentmondó viselkedését így igazolja: «Öreg esernyő vagyok, melyre már sok eső esett.» (MAX NORDAU: Französische Staatsmänner. 1916. 45—70. l.). Ezt a pályát és sok derékszögű fordulatát (élte végén 360°-ot fordul s ott van a radikalizmus kellős közepén, ahol ifjont kezdte) a féktelen becsavágy, de e mellett a hazának szeretete jellemzi. Sok benne a ravaszság, önzés, törtetés, ügyesség, hiúság és hajlékonyság. Ezt már BALZAC a fiatal THIERS-ben éles szemmel látta, amikor az ifjú törtetőt, Rastignacot, számos regényében róla mintázta. De viszont odaadás, bátorság, önzetlenség, történeti felelősségtudat és kitartó akaraterő

is lakozik benne, ami főképp nemzetének nagy szerencsétlenségében fénylik elő. Más az ösztönös-érzelmi s más a tudatos-rationális mi-volta: a kettő sokszor sarkosan ellentétben áll egymással.

ZRÍNYI MIKLÓS lelke is többfelé hasad s így nincsen egységes és összhangzó reliefje. Forró becsvágya 1655-ben, hogy nádor legyen s az országból kiverje a törököt. De már egy esztendő múltán azt írja II. RÁKÓCZI GYÖRGYnek: «Él az Isten, hogy legnagyobb szerencsém közé számlálom, hogy palatinusságra nem mehettem.» Az ambíció feszültségét felváltja a megnyugvás lemondó passzív hangulata. Hol a cselekvő ember alkotóvágya s az államférfinak hivatásbeli akarata, hol ezzel ellentétben a költőnek befelé néző álmodozása és szemlélő-dése uralkodik lelkében. De még sokkalta felőtölőbb SZÉCHENYInek majdnem kibékíthetetlen lelki dualizmusa. Vad, féktelen temperamentum, izgalmas szenzórium, a szuperlatívuszok embere, hirtelen gerjedékeny, tele van indulattal. S ezzel a folyton lángoló szívvel esze örökké harcban áll. Hatalmas akarateréjét az ész szolgálatába állítja, hogy legyőzze az indulatot. S ezt a szubjektív belső harcot vetíti ki az objektív külső világba: itt is követeli az ész politikáját s az érzelmi politika veszedelmének elnyomását. A maga benső küzdelméből jól ismeri a kettő hatóerejét és jelentőségét. Másik gyötrő dualizmusa: pesszimista és optimista értékfelfogásának viaskodása. A nemzetet egyszer már elrohadtnak, megdermedtnek, holtak, menthetetlennek tartja és kétségbeesik jövője fölött. Máskor meg szemében a magyar fiatal, nagyjövőjű faj, melyben új és friss erők szunnyadnak. Csupa ellentét: a tompa, keserű, lemondás fekete pesszimizmusa és a hit, a biztos remény fehér optimizmusa.

De éppígy kimutathatók, hogy a legtöbb államférfi lelki struktúrájának egységét megbontja főképp két alaptörékvésnek ellentétes polaritása: a maga odaadása és a maga állítása, lefokozott és a felfokozott én-je, melyek egymás ellen dolgoznak. Ész és ösztön, logikai okoskodás és intuíció, a *homo faber* és a *homo divinans* örökös kettőségben és küzdelemben lép elénk a történet folyamán.

Lelki egység és politikai stílus.

Az ellentétes lelki tulajdonságok mégis, ha jobban szemügyre vesszük őket, az egyéniségnek felsőbb szintézisében jelentkeznek, többé-kevésbé egységes struktúrában épülnek fel: minden nagy egyéniségnek megvan a maga jellemző lelki tektonikája. Az egyéniség olyan sokoldalú egység, *unitas multiplex*, amely egyes mozzanatainak sokfélesége, sőt ellentétessége dacára egységes, célratörő öntevé-

kenységet fejt ki. Bármily sok ellentétre bukkanunk is a nagy politikai egyéniségek lelki struktúrájában, egy kis keresés után megtalálhatjuk azt a magot, amelyből politikai működése és pályája a maga egészében kihajt, a lélek dynamisa ARISTOTELES értelmében kiteljesedik entelegeiává; megtalálhatjuk azt a *forme maîtresse*-t, mely az egyén politikai lényének egységet kölesönöz. Az egyéniség lelki jegyeinek ellenmondása dacára a sokféleségbe és változatosságba rejtett egység is hangolódik: minden nagy egyéniségnek van egy mindig visszatérő lelki melódiája, valami *egységes stílusa*. Ezt az államférfiak biográfiai látványa közepett nem tudjuk szavakba foglalni, észszerűen megállapítani, hanem csak mint alakélményt kiérezni. Ha festmény, érezzük: ez RAFFAEL; ha dal: ez magyar népdal; ha opera: ez csak VERDI-melódia lehet; ha vers: ezt PETŐFI írta. Mindezt érezzük, irracionális módon megragadjuk. Ugyanígy a politikában is: az államférfiaknak is megvan a maguk egyéni stílusuk, politikai művészetüknek egységes szelleme a sokféle változatos viselkedésben, tervben és cselekvésben. BISMARCK egyéni stílusa a legkülönbözőbb területen ugyanaz. Bármily változatos KOSSUTH politikai felfogása egészen a dunai konfederációig, minden tervét és tettét sajátos kossuthi vonás egységbe zárja. Bármennyit fordul jobbra-balra CLEMENCEAU, mindig érezzük a kíméletlen autokratát; akármennyire változatos BRIAND pályája, egy stílus hatja át: a kiegyenlítés művészete; POINCARÉ minden politikai művét a merev jogászszellem kapcsolja egy magasabb keret egységébe. Még szilárdabb az ilyen lelki stílus egység egészen a monotóniáig az elvek embereinél: egy CATONÁL, CROMWELLNÉL, TISZA ISTVÁNNÁL.

A politikai stílus kiérzése sokszor legalább is negatív ítéletre képesít bennünket: egészen biztosak vagyunk, hogy ez a politikai irány vagy cselekvés *nem* származhatott ettől vagy attól az államférfitől, úgy ahogy stílusérzésünk alapján egy versről határozottan kijelentjük, hogy nem lehet VÖRÖSMARTYÉ. Ami III. NAPOLEON szeszélyes, ellenmondásteli természetének tulajdonítható, nem kapcsolható a hidegen számító DISRAELI nevéhez; amilyen fellobbanás jól illik SZÉCHENYIHEZ, lehetetlen a logikusan nyugodt DEÁKNÁL. Mindegyik egyéniségében van valami állandó mag, amely kifejtja a legváltozatosabb életfordulatok közepett is a maga egységesítő hatását. Ez számunkra nem algebrai kiszámítás tárgya, hanem az emberi létsorsokból finoman kiérezhető lelki mozzanat. Még az egymásnak ellenmondó politikai cselekvések is — márpedig az államférfiak élete tele van ilyenekkel, hisz a politika «az alkalmazkodás művészete» — felsőbb pszichológiai egységbe zárulnak: ekkor éppen a szeszély vágy a rugal-

masság, a következetlenség és gyors változás jellemző a politikai stílusra. Egyébként a művészeti és a politikai életstílus abban üt el egymástól, hogy a művész a képzelet szabad világában él, nincsen kötve feltétlenül a valósághoz, szabadon kiélheti hajlamait és fantáziáját s éppen ezért egységes maradhat: ellenben az államférfit a valóság feltételei kötik, ezek erejéhez éppen végső célja érdekében sokszor alkalmazkodnia kell, ki kell egyeznie velük, tehát stílusának tisztasága eleve elhomályosul.

A vezető államférfiak egyben koruk reprezentánsai is, akik a kornak egyénfölötti eszményeit és törekvéseit megérik, egyéniségükbe olvasztják, képviselik és szolgálják. Ez is hozzájárul sajátos stílusuk egységéhez. Vezetik a korszak államéletét, de csak azért tudják ezt tenni, mert a kornak szellemében teszik, azoknak szellemében, akiket vezetnek. Így a korszak stílusa az ő stílusuk is. PERIKLESz kultúrpolitikai államművészete és alkotásai érthetetlenek a görög géniusznak akkori esztétizáló és filozófáló hajlamai nélkül. CAESARNAK imperialisztikus stílusa csak a római világbirodalom hatalmi centralizációt kívánó szelleméből fakadhatott; száz évvel azelőtt nem sikerült volna. METTERNICHNEK hosszú életű és következetes szabadságnyűgöző politikája csak a francia forradalmat és NAPOLEONT követő időkben volt lehetséges, amikor a Szent Szövetség uralkodott. BISMARCK és CAVOUR politikai módszerei a nemzeti egységnek kortörekvésében gyökereznek. DISRAELI egy félszázaddal előbb aligha fejthette volna ki az angol gyarmati imperializmusnak egységes stílusú politikáját. NAPOLEON nem emelkedhetett volna oly hirtelen a magasba s nem élhette volna ki a császári stílust, ha a forradalomban elfásult francia lélek nem vágyik már egy összefogó központi erőre. MUSSOLINI, KEMAL, PILZUDSZKI, LENIN diktatúrája csakis a világháborút követő anarchia talajából nőhetett ki s szilárdulhatott meg. SZÉCHENYI gazdasági és társadalmi reformtörekvései, KOSSUTH függetlenségi robbantó ereje, DEÁK, EÖTVÖS s annyi más magyar államférfi liberalizmusa a XIX. század második felében azért is győzedelmeskedik, mert nagy nemzeti és európai egyénfölötti kortendenciák sűrűsödnek bennük össze. A politika mindig az államférfi egyéniségének és a korszaknak metszéspontja.

Az objektív és a szubjektív államférfi típusa.

Egyéniségek elemzésénél általában fontos típusalkotó szempont, vajjon a lelki életnek melyik mozzanata bennük az uralkodó: a tárgyra irányuló *ész-e*, vagy pedig az én állapotait tükröző *érzelem*? Ezen az

alapon az egyéniségek két nagy csoportba sorolhatók: az *objektív* és a *szubjektív embernek* típusába. Hasonlóképp az államférfiak is. Gyakorta emlegetjük az észpolitikust és az érzelmi politikust, különbséget teszünk a klasszikus és a romantikus államférfiak között, sőt találó lenne a politikusoknak hideg apollói s meleg dionysosi típusáról szólnunk. Az egyéniségeknek az ész és érzelem ellentétére épített kategorizálását kiegészíti a lelki élet harmadik mozzanatának, az akaratnak bekapcsolása, amely mind az objektív, mind a szubjektív ember lelki típusának további színezésében döntő szerepet játszik. Mindezek itt egyelőre általános típuskeretek, melyeket a további altípusok megszerkesztése van hivatva konkrétobb tartalommal kitölteni.

Az *objektív típusú államférfi* hideg, tartózkodó, flegmatikus, magaviseletében egyenletes, nem közlékeny, méltóságának tudatában van, majesztétikus, le nem ereszkedő, ami könnyen a gőg látszatát kelti. Sokszor ez nem gőg, hanem önvédelem, hogy ne kelljen a tárgy alapos ismerete híján nyilatkoznia. Az objektív államférfi-típusnak ez a viselkedésmódja abból fakad, hogy benne az ész munkája az uralkodó: a dolgokat sok oldalról hidegen vizsgálja, ezért óvatos, könnyelműen nem ítél és nyilatkozik, kockázatra nem hajlamos. Erősen hajlik az elmélyedő kontemplációra, ezért terveit lassan érleli ki, de aztán makacsul ragaszkodik hozzájuk. Aprólékosan gondos a politikai eszménynek és munkatervnek kidolgozásában, mindig attól tartva, hogy következetlenségen kapják rajta s támadják. Ezért fantáziáját a valóság pórázán tartja, terveit sokáig melengeti, sokszor politikai cunctator, aki a végső következmények logikus elgondolása miatt elszalasztja a cselekvés alkalmát. A dolgokat és problémákat minden oldalról fontolóra veszi, a valóság adekvát képét iparkodik megszerkeszteni rendszeres bizonyítás alapján; a társadalmi-állami életet mint egészet nézi s mint ilyent akarja tárgyszerűen fogalmi hálójába fogni.

De ebből az alaposságból, logikai teljességre törekvésből következik, hogy ösztönszerűen fél a rögtönzéstől, nem meleg improvizáló, hanem hideg, klasszikus szónok, aki minden mondatának jelentőségét előre leméri. Mivel a hűvös logikai gondolatmenet lényében az uralkodó, hiányzik belőle a belső hév, magával ragadó pátosz és sugalmazó erő. Egyénisége inkább tiszteletet, mint szeretetet gerjeszt. Nem hódító erő: meggyőz, de nem legyőz. Ahogy a klasszikus típusú tudós nem szuggesztív tanár, mert előadásait előre gondosan kidolgozza (OSTWALD «beszélő könyv»-nek nevezi), akkép az objektív típusú államférfi is beszédeit előre kicsiszolja, amiért is hiányzik belőle a személyes melegség és közvetlen inspiráció. Az objektív

típusú államférfiban az ész tevékenysége a túlnyomó, ezért ha ehhez valóságérzék nem kapcsolódik, nagy a hajlandósága a pusztá elvekben való gondolkodásra. Mint a principiumok embere, egyenest fölfelé tör az ideálhoz, szinte csúcsíves architektonikai rendszerben gondolkodik és politizál: *gotikus államférfi*. Magasba törő ideáljával s elveivel tiszteletet, sőt áhítatot ébreszthet, az eszmények boltozatainak misztikus magasságába ragadhatja a lelket, de lényegében mégis hidegen hagyja, cselekvésre sugalmazó erő nem árad ki belőle. A tömeget nem ragadja meg, csak imponál neki. Ilyen gótikus államférfi volt gr. APPONYI ALBERT. Csúcsíves politikai elmejáráásával csodálatos összhangban volt külső, testi esztétikája is: «emberré elevenedett székesegyházként» magaslott fel előttünk.

A *szubjektív típusú államférfiban* nagy az elevenség, közvetlenség és melegség, a magával ragadó entuziazmus; a benyomásokra és gondolatokra hirtelen hat vissza, ezeket érzellemmel itatja át, a változatosságra hajlik, örökös szellemi mozgékonyásban él, cikázó elmejárásu és fantáziájú, rendkívül termékeny, gondolatai rajban röpdülnek, azonban csak fölveti őket, de már nincsen nyugalma részletes kidolgozásukra: a belső logikai zártságra, elvi rendszerre törekvés hiányzik belőle. Ezért nem a szilárd és terjedelmes munkaprogrammok embere, aki szívósan, esetleg évtizedekig ragaszkodik eszméihez. Viszont előnye, hogy fejlődésképesebb, mint az elvek merev embere. Könnyen termel gondolatokat, de nem a logika szillogisztikus díszlépéseiben, hanem túlnyomóan közvetlen intuícióval és fantáziával. Ezért a szubjektív politikai típus átlag könnyen változtatja nézeteit, kevésbé következetes, hajlik a meglepő politikai pálfordulásokra, erősen impresszionista és impulzív, fantáziája gyorsan foszforeszkál. Minthogy inkább az intuíciójára támaszkodik s az ösztön buzog benne, ezért a társadalmi-állami életnek csak egy-egy oldalába, valamely részletébe szeret hirtelen és élesen bevilágítani. Ekkor is hajlamos arra, hogy a kérdést, az őt éppen érdeklő részlet-tárgyat az érzelembé mártsa s ebbe belemélyülve az egész világban egyoldalúan csak ezt lássa, egy-egy kedvelt részletnek természetét az élet egész körére rávetítse, nem úgy, mint az objektív típusú államférfi, aki gondolatait logikusan és rendszeresen kiépítve mindig totalitásra törekszik.

Minthogy erős az érzelmi élete, sugalmazó hatású szónok, kinek pátosza és képelete megfogja hallgatóit, beszéde nem előre kihímezett hideg kárpitmunka, hanem melegében mintegy a hallgatósága előtt készül, eszméi és gondolatmenete *in statu nascendi* közvetlenül ragadja meg azokat, akik szavát lesik. Kitűnően improvizál s ezt

maga is mint meleg alkotómunkát élvezi. Ezért a szubjektív államférfinak nagy a hódító lelki hatása. A váratlan helyzetben rögtön megtalálja magát, talpraesett, gyorsan alkalmazkodik. Érzelmi alaptermészeténél fogva beszédében fokozott a mozgalmasság; nem elvont, hanem szemléletes és plasztikus, hajlik a dagályra, a szentimentális cifraságra, a kanyargó csigavonalak szónoki ornamentikájára: ha az objektív államférfi gótikus, akkor a szubjektív államférfi a *barokk-politikus*. Erős az érzelmi reakció-módja, szangvinikus: ezért a harc embere, született agitátor. Politikáját szuggesztív lelki kisugárzására építi. Pártalakító és pártösszetartó temperamentum, aki erőt tud önteni a csüggedőbe és sugalmazni tud a kintásra. Nagy akaratervelő a maga példájával: megsokszorosítja a maga energiáját a mások lelkében. Az objektív, apollói államférfi világít, de nem melegít; a szubjektív, dionysosi államférfi rövid ideig fénylik, de mindjárt olvast is. Az objektív államférfi élete aftéle szabványos, klasszikus dráma, melyet mint egészlet egységben látunk, minden jelenet logikusan a főcselekményt szolgálja. A szubjektív államférfi élete szabálytalan, de lelkünket jobban megfogó romantikus darab, mely tele van ellenmondással, nincsen egységes tengelye, de nagyszerű részek vannak benne, amelyek mélyen a lelkünkbe markolnak.

Az objektív és a szubjektív, a klasszikus és a romantikus, az apollói és a dionysosi államférfinak ez a lelki rajza természetesen csak a *szélső* típust képviseli. A legtöbb államférfi lelki struktúrája átmeneti forma a kettő között. Ha AUGUSTUS császárt, RICHELIEUT, COLBERT-t, METTERNICHT, ITO herceget, DISRAELIT, DEÁKOT az objektív államférfi-típusba soroljuk, ez távolról sem jelenti azt, mintha egészen érzelemtől mentesen üzték volna a politikát. S ha CROMWELLT, br. STEINT, CLEMENCEAUT, BRIAND-t, LLOYD GEORGE-OT WINSTON CHURCHILLT, KOSSUTHOT a szubjektív államférfiak típusába számítjuk, balgaság volna azt hinni, mintha ezeknek fényes esze nem játszott volna szerepet politikájukban. Itt csak az észnek és az érzellemnek, mint lelki mozzanatoknak túlnyomósága forog szóban. Néha egészen meglepő a kettő szerencsés egyensúlya, mint BISMARCK, CAVOUR, GLADSTONE, THIERS, MUSSOLINI alakjában: heves vérüket a kellő pillanatban az ész szuverénitása alá tudják fogni; észt és szenvedélyt, logikus gondolkodást és intuitív megérzést, hideg értelmet és lángoló pátoszt, szabályosságot és szabálytalanságot, rendszerességet és rendszertelenséget, fantáziát és valóságérzéklet, elvűséget és alkalmazkodást, merevséget és rugalmasságot, egészben látást és részlet-behatolást, hideg tartózkodást és meleg közvetlenséget a szükséges időpontban egyesíteni tudnak sokrétű, gazdag egyéniségükben.

Az életkorok politikai típusai.

A legtöbb egyén fejlődése folyamán fiatalságában a szubjektív típushoz tartozik, öregségében az objektív típushoz közeledik, férfikorában pedig a kettő átmeneti formáját képviseli.

Az *ifjú politikusban* legtöbbször a szubjektív embertípus ismeretőjegyei maradék nélkül jelentkeznek: az érzelem és indulat az erőtől duzzadó, a benne szunnyadó erőket kibontakoztatni vágyó ifjúnak legfőbb lelki indítéka. Szenvedélyes rokon- és ellenszenv, kíméletlen bátorság, felfokozott önérzet és becsvágy fűti, melyet az élet tapasztalatai még nem tettek óvatossá. Rendszerint a nemzeti szabadság vagy társadalmi reformok eszménye űzi a politikába: friss, hamvas idealizmus feszíti lelkét, amelyet a valóságos életnek, az emberek természetének alapos ismerete még el nem hervasztott. Az ifjú léleknek ezt a fölfelé törő lelki dinamikáját mély pszichológiával jellemzi SCHILLER *Die Ideale* c. költeményében, melyet 1857-ben LISZT zenésített meg. Szenvedélyes *allegro mosso*-val, a zenekar teljes pompájával, diadalmas ritmussal harsogtatta e két strófát:

Hogy' tört az ifjú bizakodva,
Mint ki álmába' Édent lát
Nem vetve ügyet bajra, gondra,
Az élet sorompóin át!
A legfakóbb csillagra kelni
Merészkedett a gondolat,
Nem volt oly magas, messze semmi,
Amitől szárnya megriadt.

S e szárnyalás mily könnyűvé lett!
A nehézségnek még örül!
Hogy' táncolt a tündér-kisérlet
Győzelmi szekere körül!
A mámoros szerelmi hőség,
A szerencse, mely kincset ad,
A csillagkoszorús dicsőség,
Az igazság, mely égbe lát!

(Dóczi L. ford.)

Ekkép az ifjúság a politikában is túlnyomóan a radikalizmus képviselője: túlzó kritikával, a meglévő hagyományos rend ellen való lázadás-sal kezdi; teljesen új társadalmi rendet akar, reformokat, de nem félig, hanem egészen, gyökerestül és következetesen, nem nézve se jobbra, se balra. Világboldogító politikai hivatást érez, a maga bélyegét akarja az egész világra rányomni. Ezért gyűlöl minden hagyományos korlátot, mely eszméi diadalmas előrenyomulásának útjában áll. Értékelő felfogása progresszív: a hagyományos értékeket kikezdi, új értéktábláért küzd: ebben látja a haladást. A multat nem becsüli, gyökeresen szakítani akar vele, hogy az észtlől megszerkesztett új állami-társadalmi rendet megvalósíthassa: ahisztorikus, mert naiv racionalista; racionalista, mert még nincsen élettapasztalata; idealista, mert azt hiszi, hogy a valóságot az ész alapján tetszés szerint formálhatja. Ezért a legtöbb új mozgalom az ifjúságból indul ki. Noha

a racionalizmus az ifjúság lelki alkatának egyik jelentős jegye, ez távolról sem jelenti a valóság feltételeit komolyan és sokoldalúan mérlegelő objektív észnek uralmát, hanem csak a «tiszta» ész és fantázia hatalmát, mely erős ösztönszerű érzelmi motívumoktól hajtva az eszmék légüres terében szerkeszti meg egy ideális valóság képét, tele szubjektív vonásokkal. Minthogy az ifjúságnak még nincsen multja, addigi tettei vagy művei jogcímére még a reformok terén nem hivatkozhatik, ezért legfőbb jogcíme maga a fiatalsága: csak az ifjúság az eleven mozgató erő, a kiáradó vitalitás, mely lehetőségeket képvisel, csakis neki lehetnek friss ideáljai. Az ifjúságnak a *lehetőség* a legfőbb kategóriája: potencialiter még minden. Persze arra a fiatal politikai titánok nem gondolnak, hogy egy emberöltő múlva maguk is már ideáljaikkal együtt elavult régiségekké száradnak. «Az ember — mondja SZÉCHENYI — életének első felében ostobaságokat követ el, melyeket aztán második felében jóvátenni iparkodik.» A fiatalok először mindig rombolni akarnak: ez a reformoknak első útja. A forradalmakat a fiatalok szokták kirobbantani: később azonban konzervatív, kövér tekintélyekké higgadnak. Paradoxonnal szólva: a radikális csak még fiatal konzervatív; s a konzervatív csak megöregedett radikális. A különbség csak az, hogy amíg fiatal, addig megszerezni iparkodik azt, amit mint öreg majd megtartani akar.

Az *öreg politikus* többnyire az objektív ember típusának képviselője: az értelem nyugodt megfontolása lép az érzelmek és szenvedélyek uralma helyébe. «Minden ember Ádám, — mondja GOETHE — mert egyszer kiüzetik a forró érzelmek paradicsomából.» A test gyengülésével a lelki élet veszít agresszív erejéből, többé-kevésbé intellektualizálódik. A fiatalság szemléletességét és plasztikus képzeletét felváltja a sok élettapasztalat fogalmi csapadéka, az absztrakció. Az öreg embernek hatalmas akaratot kívánó tervei már nincsenek, inkább a fiatalok kész terveit szereti bírálni nagy életismerete jogcímén, fáradt és fásult lelkisége óvakodik a mélybevágó reformoktól. Szellemi habitusa a politikában általában konzervatív: nincs már fogékonysága az új értékek iránt, nem érti meg őket. Ezért az öregedő ember az új politikai áramlatokban kényelmetlenül érzi magát, sok mindent rosszul lát és ítél meg: «a legolvashatóbb írás is olvashatatlan alkonyatkor» (GOETHE). Erős hajlama van a fölényes kritikára, miután a maga alkotóereje már kiapadt. Ez a kritikai szellem az öregnél a gyengeség jele, nem úgy, mint a fiatalnál, akinél a túlradó életerő kiömlése. Az öreg már inkább csak analitikus, míg a fiatal szintetikus gondolkodó, mert az öreg csak a régít akarja megőrizni,

míg a fiatal újra vágyik, a régi lerombolása árán is alkotásra sóvárog. «Majdnem minden nagyot — mondja a fiatal DISRAELI egyik regényében — a fiatalság csinált.» (Almost everything that is great has been done by youth. Coningsby III. 1.) Az öregben a teremtő, eleven, plasztikus erő fokozatosan elernyed, tartalomhíjas formalizmussá merevedik. Úgy érzi, hogy életének könyvében már nem következhetik új, külön termékeny fejezet, legfeljebb csak néhány kiegészítő paragrafus és a multat megvilágító jegyzetek vannak hátra. Ez persze csak az általános típus, mely alól számos kivétel van. Ahogy vannak öreg teremtő lángelmék a tudományban és a művészetben (PLATON, KANT, MICHELANGELO, TIZIAN, REMBRANDT, VERDI, GOETHE, IBSEN), akik nagyot alkotnak, éppúgy vannak alkotóerejű agg államférfiak is (ID. PITT, DISRAELI, GLADSTONE, THIERS, CLEMENCEAU, BRIAND, BISMARCK, XIII. LEO, KOSSUTH, DEÁK). Az öregkor politikájának a sok élettapasztalat nyomán megvan a maga nyugodtabb, filozofáló stílusa, mintegy felülről való megvilágítása és nemes koloritja. Az egyén ugyanis nem valami monaszként elszigetelten fejlődik, hanem folytonos benyomásokat kap a környezettől, amelyeket a maga módján lelkileg feldolgoz. Ez az egyéni lelki fejlődés folytonos, bár sok zökkenő változáson is megy keresztül, míg végre az öregkorban az individuáció kiteljesedik: mindent kibontakoztatott már ekkor az egyén, ami lényében bennrejtett. Ezért szeretik a fejlődő, nem kész fiatalokkal szemben a művészek az öregeket ábrázolni, mint MICHELANGELO, DÜRER, REMBRANDT. Az öreg a már kiérlelt, kiforrott, befejezett ember, aki már nem áll változás, fejlődés, új sorsfordulat előtt. Innen nyugalma és türelmessége. E ponton sajtóságos paradoxonnal állunk szemben: a fiatal türelmetlen, nem akar egy pillanatot sem elszalasztani, rögtön akar cselekedni, mintha éppen ez volna utolsó alkalmja a cselekvésre s már nem állana életében több idő rendelkezésére; az öreg viszont lassú, nyugodt, türelmes, nem siet, mintha még nagyon is ráérne, mintha még sok ideje lenne hátra.

A fiataloknak és öregeknek ez az ellentétes típusú lelki alkata egymás ellenfeleivé teszi őket. Az apák és fiúk szemben állanak egymással: amíg fiatalok vagyunk, támadjuk az öregeket, s amikor megöregszünk, elégedetlenek vagyunk a fiatalokkal. A nemzedékeknek ez a küzdelme azonban, úgylátszik, sohasem volt oly éles, mint éppen ma. A világháború a történetnek hirtelen hatalmas lökést adott, óriási rétegeltolódást idézett elő, mint ahogy a történetelőtti korszakban egy-egy nagy geológiai forradalom: máskor egész emberöltő kellett ahhoz a lelki átalakuláshoz, amelyet most a világháború az új

nemzedékben előidézett. A fiatalság értékérzése minden téren gyors metamorfózison ment keresztül s hirtelen elütött az öregek társadalmi, politikai, művészeti, irodalmi értékfelfogásától. Minthogy az értékelés érzelemszerű-irracionális, s logikusan nem bizonyítható, az öregebbek nem értik a fiatalokat és viszont. Kétségkívül a súlyos gazdasági helyzet is kielezi az ellentétet: a munkanélküli, állástalan nyomorgó fiatalság irigylí a régen beérkezett, jólélő öregeket. De az ellentétnek mélyebb oka is van, amire már évtizedekkel ezelőtt FAGUET figyelmeztetett: a *demokráciának* mind nagyobb tért hódító formája. (Le culte de l'incompétence. Magy. ford. 120—126. lk.)

Primitív közösségekben, ahol a fejlődés lassú, az öregek uralkodnak, mert ők a tapasztaltak, ők ismerik legjobban a hagyományokat, a precedenseket, mindennek a történeti eredetét. Ezért a legnagyobb tiszteletben állnak: ősi kormányzati forma a *gerontokrácia*. A kezdetleges társadalom azért is jobban bízik az öregek, a pátriarchák tanácsában, mert szenvedélyeik már kihűltek, nem indulatosak és szeszélyesek, tárgyilagosan tudnak ítélni, egyéni becsvágy nem sarkallja őket. Az öreg és a bölcs, a *gerón* és a *sophos* a görögök-nél majdnem egyet jelent. Az öregek tekintélyét azonban, melyet sok élettapasztalatuk, emlékezetük biztosított számukra, fokozatosan letördelte az írásnak, a könyvnek elterjedése. Ahhoz, amit addig — mint FAGUET kifejti — csak az öregek tudtak, most a fiatalság könnyen és gyorsan jutott hozzá. Az öregek emlékezete nem volt többé «a nemzet könyvtára», a fiatalok is könyvekből gyorsan mindenről tájékozódhattak: nem szorultak már rá annyira az öregekre. De a tudás demokratizálódásával párhuzamosan az öregek tisztelete is megfogyatkozott, egyben a történeti hagyományok kultusza is alászállott. A görög felvilágosodás és demokrácia vígjátékírói már mint unalmas fecsegőket, veszekedő s makacs lényeket gúnyolta az öregeket. A színházjáró közönségnek ez tetszett, mert köztük természetesen több volt a fiatal, mint az öreg, de meg az öregek nem is jártak a színházba. A vígjátékíró tehát biztos volt sikerében, ha kitréfálta az öregek fonákságait.

ARISTOPHANES és PLAUTUS szellemében üldözi MOLIÈRE is az öregeket s a XVIII. századnak felvilágosodása, mint racionalista és demokrata mozgalom is ebben az irányban halad: nyűg neki az öregek konzervatív prédikációja és a «haladást» akadályozó ellenállása. A fiatalos demokrácia az öregekben mindig a fejlődés kerékkötőit, a hagyományos kátyúk tisztelőit, a reformok hitetleneit, a multnak konzerváló múmiáit látja, tehát ellenségnek tekinti. Az öregek tiszteletet követelnek koruknak, de «a tömeg nem tisztel,

hanem szeret, felhevül, lelkesedik, fanatizálódik, még azt sem tiszteli, akit szeret». (FAGUET.) Hisz a szeretet meleg érzelem, a tisztelet pedig hideg érzelem, az utóbbira a tömeg nem képes: vagy szeret, vagy gyűlöl, de nem tisztel. Ha pedig az öregek érzik, hogy nem tisztelik őket, tompa rezignációval visszavonulnak, nem mernek tanácsot adni, félnek a fiatalok brutális erejétől, belsőleg emigrálnak. Ma is, amikor különösen éles a régi és az új nemzedék küzdelme, az öregek már belefáradni kezdenek a harcba, sőt maguk kiáltanak itt-ott a fiatalok után. NICOLAS MURRAY BUTLER, az amerikai tudományosság és közélet egyik legkiemelkedőbb régi vezető egyénisége, a Columbia-egyetem elnöke, hangoztatja, hogy a régi emberek, akik a világháború előtt és alatt vezették a népeket, nem képesek roszdás gondolatvágányaikból kitérni. Régi, elavult elmekátyúk kultuszát űzik, kopott formulákat gargalizálnak s az életnek friss és új forrásaiból nem merítenek. «Az élet megváltozott s ők behúnyják szemüket: közben pedig a fehér fekete, a világos sötét lett. Az öreg emberek makacsságától elpusztul a világ.» A *gerontokrácia* szó tehát, mint az Újvilág vezéregyéniségének szavaiból is látjuk, óriási jelentésváltozáson ment keresztül: valamikor a kegyeletnek s tiszteletnek politikai fogalma, ma a köztudatban a kormányzásnak bizarr, kigúnyolt, fonák formája, habár a szó maga a politikai terminológiában most is uralkodik: ma is van *senatus* s vannak *senator*-ok.

Az örök harc ma is tovább folyik, de mintha élesebb fegyverekkel. A világháború csatatereit megjárta s azóta fölsarjadt nemzedék meg van győződve, hogy a magukat túlélte öregek az ő boldogulásuk kerékkötői; s a makacs öregek azt hiszik, hogy a fiatalok, ha nem vigyáznak rájuk, mindent romba döntenek: «az apáknak — mondja NIETZSCHE — sok a dolga, ha jóvá akarják tenni, hogy fiaik vannak.» Az öregek a *beati possidentes*, akik életükön át gyűjtött termésükből és munkaterükből nem akarnak, bár élő anachronizmusok, semmit sem átengedni a fiataloknak. Ezek meg *rerum novarum cupidi*, akik égne a vágytól, hogy az öregeket félretolva, ők is dolgozhassanak a bennük forró eszméért, ők is gyűjtsenek s ha elkésve is, de beérkezzenek. Az öregek görcsösen a *multhoz* ragaszkodnak, a fiatalok a *jövőt* formálják s mindketten mégis a *jelenben* élnek. A természet örök rendje, hogy összeütközzenek s az élet drámájában a nemzedékek felváltásuk egymást.

Ebbe a drámába azonban a mai kornak rohanó szelleme, meggyorsult járása mint új motívumot az öregeknek egy sajátos műfogását szötte bele: a fiatalságnak illúziókeltését. Kétségkívül a vitális erőnek, az élet kívánatos energiakifejtésének az ifjúság a képviselője.

Ezért ma az idősebbek is az ifjúság látszatát akarják magukra öltetni. Ebben nagy segítségükre van a kornak hihetetlenül gyors életüteme. A modern élet ritmusa sebesen lüktet; mindent, ami tegnap történt, az új impresszióknak árja hirtelen magával ragadja és elmosza, már a tegnapot is feledésbe temeti. Így a multnak nincsen reliefje: a tegnapi is már régi; ami mult, az egyformán mult. Az emberek aztán ösztönösen ennek megfelelőleg viselkednek: úgy tesznek az öregebbek, mintha sohasem öregednének, viszont a gyermekek úgy tesznek, mintha már meglett emberek lennének (NIETZSCHE szavával «fáradtan, őszhajjal születnek»). Az életkorok különbsége elmosódik, de vele az öregebb kornak tekintélye és tisztelete is aláhanyatlik, sőt megszűnik. A fiatalok az öregebbek presztizskellékeit öltik magukra, maguk a valóságos öregek pedig mindenáron fiataloknak akarnak látszani: úgy mozognak, öltözködnek, viselkednek, mintha bohó fiatalok lennének. De ezzel eleve lemondanak az öregeknek járó tiszteletről, maguk temetik be azt az árkot, mely tisztos távolságba állította őket a fiatalokkal szemben. Így van ez a politikai életben is: az öregek sokszor olyan radikális életerővel kacérkodnak, ami csak a fiatalokhoz illik, de hozzájuk méltatlan. Számos öreg államférfi *juvenilizmusban* szenved, az örökifjút játssza, fiatalos politikai csinyekre hajlamos, a radikális áramlatokhoz való tüntető csatlakozással akarja mutatni, hogy még fiatal, tetszeleg a fejlődésképeség látszatában. Az ilyen önmagát voronovizáló öreg politikus azt képzelet magáról, hogy újra fegyverrengető Achilles, pedig már hajlott hátú, fogatlan Thersites, akire valóban illik GOETHE szava: «Öregkorban radikálisnak lenni, minden örület tetőpontja.» A fiatalságnak kétségkívül nem kiváltsága az idealizmus: addig vagyunk fiatalok, míg vannak ideáljaink. Csakhogy természetszerűen mások az ideáljai a tüzes fiatalságnak s mások a tapasztalt bölcs kornak. Az előbbihez a szépség erénye illik, az utóbbihoz már inkább az erény szépsége.

Az ifjúkor a szubjektív, az öregkor az objektív lelki típus természetes képviselője. A kettő közé esik, mint átmenet, a *férfikor*, melyben az objektív és a szubjektív típus keverődik, az érzelem és az értelem kiegyenlítődik. A férfi világnézetében és politikájában, gondolkodásában és cselekvésében szilárd és állandó jellemet mutat, amely egyes vonásaiban még módosulhat, de lényegében már alig változik. Az ifjú még ide-oda ingadozik életfeladata választásában: a férfi már választott s minden erejét becsvágygal és kötelességtudattal csak egy határozott területre szegzi: művet akar teremteni. Az ifjú nagyról, rendkívülről álmodik, a férfi már józanul a lehető valóságra korlátozza magát. Ez a komoly alkotás kora: a pusztaság élet-

kiélés és a célokat megvalósító mű egyensúlyba kerül, az indulatok feszültségét a valósághoz símuló okosság mérsékli; az ifjúkori naiv lelkesedés már lelohadt, sok illúzió szertefoszlott; a férfi már nem forradalmár, de reformok után vágyik, mert fogékony az új értékek iránt. A politikának nem tapasztalatlan ifjú, hanem erős akarátú férfikorú titánjai kerekednek felül a valóságon: a Peliont az Ossára tornyozzák és sikerül megmászniok az Olympost. Arra a kérdésre, vajjon melyik szenvedély erősebb az államférfiban: a revólúció-e vagy a konstrukció? — MUSSOLINI ezt felelte: «Az életkortól is függ, amelyben az ember az egyiket vagy a másikat csinálja. A negyvenötvenéves ember inkább konstruálni akar, különösen, ha a forradalom már mögötte van.» (Gespräche, 108.)

Ezek a típuszempöntök, melyeket az életkorok politikai pszichológiája számára megszerkesztettem, történeti példákkal való igazolásra alig szorulnak. Hisz nemcsak a politikának, hanem az egész életnek minden területét átfogják: a fiatalok és öregek lelki alkata azonos akár a tudományos, akár a művészeti-irodalmi, akár a közélet pályáján. Csak néhány történeti illusztrációra szorítokozom.

Merőben elütő az ifjú MÁTYÁS királynak s az öreg SZILÁGYI MIHÁLYnak politikai és egyéb irányú észjárása. MÁTYÁS fiatalosan heves, a maga eszén járó, királyi méltóságát öntudatosan viselő, akarattól és tetterőtől feszülő, ellenmondást nem tűrő géniusz. SZILÁGYI makacs, az ifjú királynak tanácsokat osztogató, rajta gyámkodni akaró öreg, aki hálát is követel a trónért. A két lelki alkat között az összeütközés kikerülhetetlen. «Nehéz — mondja ZRÍNYI a MÁTYÁS királyról írt ragyogó essayéjében — az öreg emberek darabos elméjeket szenvedni az ifjaknak. Bizony szó fér SZILÁGYIHOZ is; mert ha ifjú volt is a király, nem kell vala úgy mint más ifjúval neki bánni: az oroszán soha sem lehet oly kölyök, hogy a körme ki nem tetszik, sem a királyok oly ifjak, hogy örömetst parancsoltassanak magoknak; veszedelmes értetlenül velek bánni: az ő tanácsinak ne csak eszek legyen a tanácsnak mivoltára, hanem annak módjával való előhozására és véghez vitelére.»

Nagyon jellemző a politikai gondolkodásnak korkülönbség okozta differenciájára az öreg KAUNITZ kancellár és a fiatal II. JÓZSEF császár viszálya is. Elvi világfelfogásuk lényegében ugyanaz: a felvilágosodás racionalizmusa. Külpolitikai programmjuk is azonos: a növekvő porosz hatalom megtörése, főképp az oroszbarátság útján. De az egy célhoz vezető utakat és eszközöket másképpen látja az öreg és a fiatal. KAUNITZ a régi uralom síma grand seigneur-je, akiben az akaraterő már megtorpan; II. JÓZSEF szinte polgári gondolkodású fejede-

lem, de e mellett fiatalos hatalmi tudatában makacsul szilárd. Egy-mással folytatott viaskodásuk két nemzedék lelki küzdelme.

A fiatal politikus rendszerint radikalizmusra hajlik s csak később higgad konzervatívva. Ezt az utat járja DISRAËLI, aki először igen progresszív programmal próbálkozik, de aztán erősen mérséklődik; férfikorában már a megújult konzervatív tory-pártnak vezére, aki a régi tömlőkbe új bort önt. Regényeiben a «fiatal Anglia» képét szerkeszti meg, főképp társadalompolitikai szempontból (Coningsby or the new generation 1844; Tancred or the new crusade 1847), a régi brit államgondolat keretét új célokkal tölti meg, szervesen fejleszti tovább a meglévő társadalmi rendet, a választók számát megkétszerezi, hogy az alsóbb szociális rétegek is fokozatosan folyhassanak be a birodalom sorsának intézésébe.

Félszázadig nagy parlamenti ellenfele, GLADSTONE, fordított utat jár: először konzervatív s aztán néha a radikalizmusig liberális, a progresszív demokrácia harcosa. Olyanok a politikai eszményei, amelyeket végrehajtva a régi Anglia alapjait rengeti meg. Ő, aki fiatal korában az állami szuverénitást az egyházakra is ki akarja terjeszteni, mert az államban Isten hatalmi eszközét látja, öreg korában az állam és egyház szétválasztására gondol. Másik, akkor radikális gondolata az ír *home rule*, mely saját pártját is megdöbbsenti és kettéhasítja.

A világháború a régi öreg politikusok műve, melyben a fiatalok hullottak el. Meglepő, hogy a nemzeteknek a háborút vezető kormányelnökei milyen előrehaladt korúak: Angliában az öreg ASQUITH, Olaszországban az agg BOSELLI, Németországban a hetvenöt éves korában kancellárságot vállaló HERTLING, Franciaországban a hasonló korú, de tüzes és erélyes CLEMENCEAU, nálunk a már erejevesztett WEBERLE. A visszahatás a fiataloknak a háború végén egész Európát végigsöprő forradalma és sok helyütt tartósabb kormányrajutása. A megújulást a nemzetek a fiatalabb nemzedéktől várják. Ez egészen elvszerű MUSSOLINI fasizmusában. «A korhatár — jelenti ki MUSSOLINI — nálunk nem számít, sem fölfelé, sem lefelé, de az ifjúság általában nekem kedvesebb. Kiváló ifjú erőket nagy felelősséggel ruháztam fel: GRANDIT, STEFANIT, VOLPIT, GENTILET és másokat tetteikben megfigyeltem, beszélgetés közben kifürkészttem és örülök, hogy ilyen emberek kezdeményező módon cselekszenek.» (Gespräche, 110). Ez a *giovanezza* politikája. De azért MUSSOLINI minden két-három évben kicseréli fiatal minisztereit. Amikor 1932 nyarán GRANDIT a világ nagy meglepetésére a külügyminiszterség alól fölmenti, külön hangsúlyozza, hogy a vezető személyek gyakori felváltása a fasiszta poli-

tika egyik vezérgondolata. Az első ok az, hogy a vezetők elfáradnak, ha mindig egyhangúan ugyanazt az állást töltik be s a routine-ba belemerednek. A másik ok: időről-időre a fiataloknak új meg új csoportja kap vezető szerepet. Harmadik ok: az emberek megúnják mindig ugyanazt a vezetőt. MUSSOLINI magát kivételnek minősíti, nem azért, — úgymond — «mert magamat többre becsülném, mint másokat, hanem, mert az én munkám változatosabb».

A konkrét és az absztrakt gondolkodású államférfi típusa.

A szubjektív és objektív ember csak általános típuskeret, mely a lelki élet egyes irányai szempontjából további elemzésre szorul. Ha az értelmi működés, a *gondolkodás* szempontjából vesszük szemügyre, a szubjektív típusba tartozó egyént rendszerint *konkrét*, az objektív típusba tartozót pedig *absztrakt gondolkodásmódnak* találjuk.

A *konkrét típus* pontos érzéki felfogású, részletekbe merülő megfigyelő; képzetei élénkek, szemléletesek és plasztikusak, fantáziája gyorsan kombinál. Gondolkodása lehetőleg a konkrétéhoz tapad: mindent *hic et nunc* fog fel; erős a valóságérzéke. Tárgyi lelki tartalmait jelentékeny érzelmi tónusba mártja. Az *absztrakt típus* nem irányul ily közvetlen hévvel a valóságra, ennek érzéki képét mindjárt átszővi gondolati kategóriáival, fogalmilag mindjárt feldolgozza, mintegy behűti, azt keresi benne, ami térben egyetemes és időben örök. Gondolkodása nem érzéki és szemléletes, hanem elvont és elvi természetű. A konkrét típus a valóságot *sub specie temporis*, az absztrakt típus pedig *sub specie aeternitatis* szereti nézni.

A vérbeli gyakorlati politikus a konkrét típus képviselője: mindenütt a valóság *tartalmát* keresi, az embereket és dolgokat a maguk éleveségében, színes és gazdag mivoltában iparkodik látni, úgy, ahogy vannak. Az absztrakt típusú államférfi ellenben a konkrét, bonyolult valóságban mindjárt a *formát*, az ideát, a törvényszerűséget pillantja meg: ezért hajlamos a politikai életben az ideológiára, gyakran az utópiára. Az előbbi típus gondolkodásában elsősorban empirikus, aki csak a tapasztalatra támaszkodik, az utóbbi racionalista, aki észből szerkeszti meg a társadalom kívánatos képét, az állam végső spekulatív céljaiból vezeti le konkrét teendőit. Az előbbinek éber, friss fogékonyságú szelleme van a politikai valóság legkisebb ránca, a politikai élet felületének legkisebb rezdülése iránt, a sokféléből a különöst, az egyest emeli ki, az apró részletet dolgozza ki: mintegy a politikai művészet Var. Eyck-je. Az utóbbi inkább a tár-

sadalmi-állami élet eszményeiből, elveiből *a priori* szerkeszti meg a «valóság» képét is, a sokféléből a közöset, az egységet, az elvszerűt emeli ki, a tapasztalatnál fontosabb előtte az elméleti spekuláció, az elvont gondolkodás. A gyakorlati politikában is naív teoretikus marad. Innen az egyoldalú ideológus államférfinak sok csalódása és keserves illúziója. Mint a matematikus, a politikai számok és formák platonai világában él: terveit és magatartásának szabályait *a priori* elemekből szintétikusan vezeti le s nem a tények elemzése alapján indukálja. Ha mégis a tényeket vizsgálja, rögtön ezeknek közös sajátságain akad meg a szeme, a bennük rejlő egységet vonja el, a valamennyit átfogó körvonalat látja: a politikai művészet Rodinje. A konkrét típusú politikus a valóságnak hajlékony, alkalmazkodó barátja, az absztrakt típusú egy-egy elvnek merev és makacs embere. Az előbbi a részletekbe merülő politikai pluralista, az utóbbi egy-egy elvet a valóságra rákényszeríteni iparkodó politikai monista.

Ezek a típusok természetesen a maguk tisztaságában sohasem érvényesülnek, csak szélső gondolkodási modellek, amelyeknek vonásai a valóságos államférfiak elmejárásának csak tendenciáit fejezik ki: a konkrét típusú politikus sincsen bizonyos, többé-kevésbé tudatos eszmények és elvek híján; s az absztrakt típusú államférfi sem él kizárólag a valóság fölött magasan lebegő álomvilágban. De az egyikben túlnyomó a hajlam a valóság iránt való feltétlen loyaltásra, a másokban meg az elvont eszmék és elvek előtt való hódolatra. A monumentális államférfiban mindkét lelki habitus él és egymást termékenyen kiegészíti: az ilyen politikai egyéniség éppúgy eszményszerkesztő, mint ahogy valóságelemző, éppúgy absztrakt, mint ahogy konkrét gondolkodású, éppúgy idealista, mint ahogy realista. Messze lát térben és időben, de közelről is, itt és most, ismeri a valóságot: szeme az ideáloknak távolba látó politikai teleszkópja s a valóságnak mindent apróra elemző mikroszkópja.

A konkrét típust az angol politikai történet jelentős alakjai szemléltetik legjobban: a Pittek, a Canningok, Palmerstonok, Lloyd George-ok, elsősorban a valóságos bel- és külpolitikai helyzet feltételeibe mélyednek bele, a nagy elvont politikai elvek alkalmazását utólag rugalmasan ehhez mérik. NAPOLEONNAK a konkrétéhoz villámszerűen simuló valóságérzéke általában elűt a francia államférfiaknak racionalizmusra hajló, mindent az ész elveiből levezetni szerető lelki alkatától. Ez az ösztönös, intuitív lángelme gyűlölte az ideológusokat, a felvilágosodás racionalistáit, a forradalom elveszkedő apostolait. Az amerikai államélet nagy *selfmade man*jei, ha bizonyos elvont princípiumokhoz ragaszkodtak is, megőrizték gyakorlati, a szemet mindig

a konkrét valóságra függesztő természetüket. Ha a politikai racionalizmus vizeire eveznek is, akkor is ennek gyakorlati irányához, a szociális eudaimonizmushoz csatlakoznak. Így a felvilágosodott nyomdászoknak, FRANKLIN BENJAMINNAK racionalizmusa igazában a valósághoz tapadó praktikus életfilozófia: a józan, utilitarisztikus, polgári felfogás, mely a valóságos élet konkrét helyzeteiből leszűrt életbölcseseg. FRANKLIN találó gnómákat, talpraesett konkrét ételszabályokat ír híres népkalendáriumaiban. Élete munkája is csupa gyakorlati életbölcseseg: városát, Philadelphiát kikövezteti, megszervezi a tűzoltóságot és éjjeli őrseget, a miliciát, ő építi Amerikában az első közkórházat és kölesönkönyvtárt, vitaklubokat alapít, sőt főiskolát s Akadémiát. FRANKLINNAK konkrét, gyakorlati szelleme szereti a természettudományokat. Ez az egyszerű nyomdász rendszeresen kísérletezik s föltalálja a villámhárítót. De mint demokrata agitátor és diplomata a zsarnokok villámát is felfogni iparkodik: *Eripuit coelo fulmen sceptrumque tyrannis*. A favágómunkásból lett nagy amerikai elnök, LINCOLN is, primitív műveltsége ellenére az Űnió egyik legnagyobb politikai és stratégiai problémáját azért tudta megoldani, mert frissen, az erudició elvontságaitól meg nem zavartatva, rendkívül finom valóságöszttönnel érezte ki mindig a konkrét helyzetektől követelt helyes magatartást. CAVOUR és BISMARCK is a konkrét, szemléletes típus képviselői: a valóság éles megfigyelői, akik egyben rögtön tudják, hogyan nyúljanak hozzá, hogy az embereket és dolgokat a maguk céljára felhasználják. Az elvont elvek legfőljebb pszichotechnikai eszközök számukra.

Az *absztrakt gondolkodású államférfiak* típusa a legszemléletesebben a XVIII. század felvilágosodásának fejedelmeiben és politikusaiban testesült meg. NAGY FRIGYES még trónörökös korában a racionalista államelmélet német átültetőjének, CHR. WOLFFNAK, amikor ez a filozófus új természetjogi könyvét neki ajánlja, ezt írja: «A filozófusok feladata gondolatokat termelni, a királyoké gondolatokat végrehajtani.» Senki sem járt oly merev következetességgel ezen az úton, mint a felvilágosultságára annyira büszke uralkodó: II. JÓZSEF. Amilyen eszméket a kor felvilágosodási mozgalma a kormányzatra nézve fölvetett, JÓZSEF az észnek sokszor kegyetlen logikájához ragaszkodva, önféjű autokratizmussal törekszik megvalósítani. Ezeknek az eszméknek végrehajtója a felvilágosodás elvont politikai gondolkodásának ideális lelkű, de merev és türelmetlen dogmatikusa. Lelkében az államgondolat egészen abszolúttá kristályosodik. Hogy az állam célját, a közboldogságot elérhesse, intézkedéseiben semmiféle történeti erő vagy érzelm nem korlátozza. A hideg tirannus

elvont gondolkodása előtt a történeti jog és alkotmány, az egyház, a közvélemény, a nép kívánsága mind nem számít: az uralkodónak az ő hite szerint joga van a népet ennek akarata ellenére is boldogítani. Mindent a népért, az államért, de semmit a nép által. Az ország polgárainak csak annyiban tulajdonít értéket, amennyiben a végső államcélt szolgálják: nem eleven egyéniségeknek nézi őket, akik gondolkodnak, örömet és fájdalmat éreznek, személyes célokra törek-szenek, hanem csak pusztá fogalmi eszközöknek, egyformán mecha-nikusan működő csavaroknak és kerekének az állam gigantikus embergépezetében. Feladatuk e gépezet fenntartása és állandó ki-fogástalan működése. JÓZSEF absztrakt politikai gondolkodása min-dent uniformizálni akar tarka népösszetételű birodalmában, az egyéni-történeti különbségeket a világból erőszakkal ki iparkodik iktatni, az ész világos politikai elveit matematikai módszerrel óhajtja maradék nélkül megvalósítani. A logika hiányának tartja, ha valaki nem ugyanígy gondolkodik. Ezért ilyen oktató hangon ír VI. PIUS pápá-nak (1784): «Valamely tényt csupán rendeltetésének nézőpontjából, a tény hatásait pedig csupán az eredményből szabad megítélnünk. De hiszen jól látom, hogy Rómában nem rendelkeznek azzal a logi-kával, amelyet az én államomban veszek alkalmazásba; ezért van annyi diszharmónia Itália és a német birodalom között.»

Ilyen uralkodónak indult majd egy félszázaddal azelőtt NAGY FRIGYES is, csakhogy politikai racionalizmusát, amely elsősorban VOLTAIRE-nak s a korszellemnek divatszerű ráhatásából s csak másod-sorban saját egyéni lelki alkotásból fakadt, nagy valóságérzéke ellen-súlyozta. Lelki struktúrája távol sem mutatja a tiszta racionalista típus körvonalait úgy, mint II. JÓZSEFÉ: elmejárása az absztrakt és a konkrét típus vegyülete, melyben ifjabb korában az előbbi, öregebb korában az utóbbi jut túlsúlyra. Velejében a felvilágosodás embere: terveit és viselkedését mindig eszből akarja logikusan levezetni s igazolni. Erős benne a voltaire-i *goût philosophique*: «a dolgok rendje és összefüggése iránt való érzék». «Őn ismeri hajlamomat — írja VOLTAIRE-nak 1738-ban a huszonhat éves trónörökös — a filozófia iránt; ez valóságos szenvedély bennem, híven kíséri minden lépésemet.» (Dis-sertation sur l'innocence des erreurs de l'esprit. Oeuvres de Frédéric Le Grand. Berlin, 1848. VIII. köt. 33. l.). Ez a veleszületett filozófáló hajlam korán veti a felvilágosodás karjaiba. Szereti a világot és az emberi életet elvszerűen, magasabb kategóriák őrtnyából látni, nem egyoldalúan csak a részletekben, szemléletes, érzéki darabjai-ban, hanem együttesen, általában, a maga egészében. Ezért emlegeti sokszor a *totalité de vue*-t. Szemében csak az az igazi ember, az *homme*

raisonnable, akinek cselekvését elvek irányítják, akit az ész a pusztai természeti történet fölé emel. Már tizenkilenc éves korában NATZMER barátjának megrajzolja későbbi tevékenységének észszerű körvonalait, politikai stílusát (*mon style politique*): Poroszországnak észszerűtlen helyzete van Európa északi részén, ezt a helyzetet *észszerűvé* kell átalakítani Nyugat- és Kelet-Poroszországnak a szomszédos országokból való területi kiegészítésével, hogy a porosz föld életképes és védhető legyen. Mint racionalista a tiszta ész nevében követeli a kikerítést, nem törődve a történeti joggal vagy a német császárral. Csakis a tiszta logika vezet: az elégséges ok elvének, a *principium rationis sufficientis*nek akarja a politikát meghódoltatni. Je ne raisonne qu'en *pure politique* — mondja erős hangsúllyal. 1781-ben jelenik meg KANTnak műve, «A Tiszta Ész Kritikája»; az ifjú Frigyes azonban már éppen ötven évvel azelőtt írja «a *tiszta politika* kritikáját». (Levele Natzmerhez. Oeuvres de Frédéric. XVI. köt. 5. lap.)

Néhány év múlva a «tiszta politika» elveit egész Európa akkori állapotára alkalmazza (*Considérations sur l'état présent du corps politique de l'Europe*. 1738. Oeuvres de Frédéric. VIII. köt. 3—27. lk.). Kifejti, hogy ezen a világon minden észszerű összefüggés szerint történik. Az ügyes politikus kifürkészi a politikai történetnek állandó, törvényszerű elveit (*les principes permanents*), semmit sem bíz a vak véletlenre, behatol a távoli századoknak történeti oklángolatába s a jelenbe, hogy előre lásson, mindent meg tudjon ítélni és mindent megelőzni (*pour pouvoir tout juger et tout prévenir*). Ilyen összehasonlító történelmi szemlélet alapján az ész mindenütt logikus rendet és összefüggést fog találni a népek életében. Az államférfi tehát kiszámíthatja a jövőt és politikai terveit ehhez mérheti. «Minden ész után induló embernek s főképp azoknak, akiket az ég másoknak kormányzására szánt, olyan észszerű és kötött kormányzati tervet kell készítenie, mint egy geometriai bizonyítás (*qu'une démonstration géométrique*). Mindenben ilyen módszert követve, ez lesz az eszköze arra, hogy következetesen cselekedjék és a céltől ne térjen el soha; így tud majd minden körülményt és eseményt visszavezetni szándékainak célhoz vezető útjára; minden egy pontba fog összefutni, hogy végrehajtsa azokat a terveket, amelyeket magának kitűzött.» Ilyen szilárd és logikus tervet azonban csak egy fő tud kigondolni és végrehajtani az államkormányzat terén. Az észszerűség, a logikus egység követelménye tehát egy embernek személyes, mindent átfogó uralma, aki azonban magát az egész állam első szolgájának érzi. Így vezeti le NAGY FRIGYES észből a felvilágosult abszolutizmus kormányformáját.

Ez a racionalisztikus államfilozófia azonban nála nem marad a

valóságtól elszakadt, az élet fölött lebegő ideológia, hanem egybeforr a meleg valósággal és étellel. Később ő maga is, a «Sanssouci-i filozófus» fájdalommal emlegeti, hogy a valóságon nem uralkodhatik a csak kiagyalt teória. A gyakorlati politikában NAGY FRIGYES nem szende ideológus, nem hideg raisonneur, hanem vaskos realista, csak hogy a valóság alakításában az ész útmutatásaira is figyel. Azt, hogy mégsem naív racionalista ábrándozó, később egész kül- és belpolitikája tanúsítja, továbbá nagy emberismerete és pszichotechnikája. Még trónralépte előtt fiatalon két vaskos munkát is ír MACHIAVELLI ellen, «aki megrontotta a politikát és arra vállalkozott, hogy lerontsa a józan erkölcs szabályait». Meg akarja védeni a racionalista ifjú «a humanitást ez ellen a veszedelmes szörnyeteg ellen, aki tönkretevésére vállalkozott». S minek a nevében? Az ész jogcímén: «J'ose opposer la raison, et la justice au sophisme et au crime.» (L'Antimachiavel. Oeuvres de Frédéric. VIII. köt. 61. l.). A tiszta eszből iparkodik MACHIAVELLIT fejezetről-fejezetre másik munkájában cáfolni (Réfutation du Prince de Machiavelli. U. o. 162—300 l.). De már másfél évtized múltán mint gyakorlati tapasztalt államférfi politikai végrendeletében (1752) a politikának és diplomáciának stratégiai elveit egyáltalában nem az észnek ideális eszméi, hanem csakis a kíméletlen hatalomváagnak sikert biztosító realizmusa szellemében szerkeszti meg. Mintha csak újra MACHIAVELLIT hallanók: «Minden konjunktúra, minden kor, minden személy különféle viselkedést követel. Először, amikor kenyértörésre kerül a dolog, határozottan és fölényes hangon kell fellépni. Azonban a viharnek nem szabad dörögni, ha egyben a villám is nem csap le. Ha sok az ellenségünk, meg kell osztanunk őket; fürkésszük ki, hol a legengesztelhetlenebb, erre kell rárontani, közben a másikkal tárgyalni, ezt elaltatni, az áldozattal magával pedig különbékét kötni: ha a főellenség a földre van terítve, akkor itt az ideje, hogy megforduljunk s a másokra támadjunk rá, azzal az ürügygel, hogy kötelezettségeit nem teljesítette.» FRIGYES a gyakorlatban is így járt el: főellensége Ausztria volt, ezt tartotta mindig szem előtt, a többivel való bánásmódját ehhez a célhoz hajlította. GEORG KÜNTZEL arra utal, hogy amikor FRIGYES 1778-ban Szászországgal szövetségben támadja Bécsset, már jól tudja, hogy Szászországot előbb-utóbb logikai szükségképiséggel birodalmába be kell kebelezni. Mindegyik messze a jövő távolába nézett, a jelent ehhez a látóhatárhoz alkalmazta. Amikor már nem pusztán a politika elveiről filozofáló trónörökös, hanem a maga erején hatalommal rendelkező király, ha még mindig hangoztatja is az ész követelményeit, az elveket, de már az államra is nem légtüres logikai térben szerkeszti meg, hanem

tapasztalat alapján: politikai empirista, aki folyton tanul a valóságos helyzet megfigyeléséből, ehhez képest folyton módosítja terveit és magatartását; nemcsak észből dedukál, de a tapasztalatból indukál; nemcsak az észre támaszkodó analitikus, hanem a tapasztalást kiaknázó szintetikus elme is, aki a multat és a jelent egybekapcsolja s a politikai és hadi jelentésekből villámszerűen szerkeszti meg az általános képet.

Hasonló a lelki alkata NAGY FRIGYES esküdt ellenségének, KAUNITZ kancellárnak, aki félszázadon át irányítja Ausztria politikáját. Szintén a francia felvilágosodás szellemében felnőtt racionalista politikus. Ő is az észszerűen kigondolt állami hatalmi rendszernek követője, a felvilágosult abszolutizmus államfilozófusa és hatalmi végrehajtója. A politika az ő szemében is aritmetikai feladat: a számológép munkája, a jövő észszerű kikalkulálása. Elméleti-elvi meggyőződésében nem ingatják meg az emberi érzelmek és akarat irracionális történeti erőinek olyan diadalmas kitörései sem, mint NAGY FRIGYES számos tette vagy a francia forradalom, amely éppen nem az észszerű gondolkodás útját járta s mégis letagadhatatlan vaskos történeti valóság volt. KAUNITZ optikai csalódásban élt: azt hitte, hogy politikáját csak az ész elvei irányítják, pedig a háttérben tudattalanul és ösztönösen ott dolgozott sok tapasztalása, finom megérzése, fejlett valóságérzéke. Illúzióba ejtette látszólagos politikai aritmetikájában a saját gazdag és sokoldalú tehetsége, amely nem pusztán az észszerűségből táplálkozott (ezt jómaga csak hitte), hanem figyelembe tudta venni mindig a tények és egyes személyek sajátos tulajdonságait is, biztosan megérezte, mi a jelentős és mi a jelentéktelen, mi a halaszthatatlan s mi a halasztható. Nem a pusztá észszerű belátás, melynek a politikában mindent tulajdonított, vezette őt igazán, hanem kifinomult intuíciója, nagy emberismerete, az észszerűséget azért nem nélkülöző imponderabilék csalhatatlan megragadása is, amikor élte javát olyan tehetséggel való állandó küzdelemben tölti, mint amilyen NAGY FRIGYES. Mindketten hittel hisznek az észnek megváltó erejében, de mindkettőt a lélek irracionális képességei irányítják valójában a konkrét cselekvésben.

A racionalista, elvont politikai gondolkodó sokszor a gyakorlati, konkrét típus tulajdonságait ölti fel, amikor látja, hogy a társadalmi-történeti valóság éppen nem simul észszerű elveihez, sőt ellenkezőleg fellázad ellenük s az államot romba dönti. MIRABEAU minden ízében a felvilágosodás politikai racionalizmusának híve; vulkánikus lelke az ész nevében rohan bele a forradalomba. De amikor ez kirobban s iszapjával mindent elönt, MIRABEAU egyszerre csak a józan, gyakorlati

politikai bölcsesség képviselője, aki a túlzást minden téren visszatar-
tani iparkodik, az állami-királyi tekintélyt és a rendet az anarchiával
szemben megvédeni törekszik. Amikor a nemzetgyűlés az észől diktált
emberi jogokat kinyilvánítani akarja, MIRABEAU hevesen ellenzi. «Ez
a nyilatkozat — mondja — olyan, mint a fátyol, melyet nem szabad
hirtelen leszakítani; ez egy titok, melyet a nép előtt elrejtve kell tar-
tani addig a pillanatig, amíg olyan jó alkotmány nincsen megállapítva,
hogy a nép ilyen nyilatkozatot az emberi jogokról már veszély nélkül
hallhat.» A nemzetgyűlés azonban ezt a halasztó indítványt elveti.
Ekkor maga MIRABEAU szerkeszti meg a *Déclaration des Droits de
l'Homme et du Citoyen* bevezetését pompázó retorikai pátozásával.
Amikor azonban látja a növekvő radikalizmust és anarchiát, az
orleansi hercegtől titokban a királyhoz pártol: még akarja menteni a
monarchikus formát, mely az állami rend és tekintély biztosítója.
A racionalista államférfi kiábrándul az ész szerkesztette új állami
rendből: empirista politikussá alakul át, aki már ismeri a tömeg-
szenvedély vak és romboló erejét. Azt indítványozza, hogy a királyé
maradjon a béke és a háború fölött való döntés joga, de a nemzet-
gyűlés már nem követi. «Magammal viszem a sírba — suttogta hal-
dokolva az ésből kiábrándult nagy néptribún két esztendővel a király
kivégzése előtt — a monarchia szemfedőjét.»

De nem szabad hinnünk, mintha ez a keserves valóságra ébredés
az eszmék álmából csak a XVIII. század racionalista politikusainak
történeti kiváltsága volna. Ez minden időben az absztrakt politikai
gondolkodó-típusnak természetes velejárója. A legújabb kor története
a doktrinér WILSONnak szobrát mintázta ennek a típusnak modellje
után (I. I. köt. 156. l.).

A statikus és a dinamikus államférfi típusa.

A legújabb típus-pszichológia igen értékes szempontra bukkant
abban, vajjon az egyén a lelki tartalmakat a mozgalmasságnak
milyen fokával fogja fel? vajjon a természetet és a társadalmi életet
a róluk kapott benyomások alapján önkénytelenül milyen alkatúnak
és lefolyásúnak érzi? Vannak ugyanis emberek, akik a dolgokat első-
sorban nyugvóknak fogják fel, abban a formában gondolják őket,
amely állandónak, változatlanak mutatkozik. Figyelmük önkény-
telenül a dolgoknak nem azokra a mozzanataira szegődik, amelyek
folyton változnak, fejlődnek, hanem azokra, amelyek állandók, szub-
sztanciaszerűek. Ez a *statikus* ember típusa.

Ezekkel szemben viszont mások a dolgokat elsősorban mint

változó, eleven, mozgó, cselekvő tárgyakat élük át, önkénytelenül aktív életet vetítenek beléjük, számukra minden «él». Ha látszólag nyugszanak is a dolgok, ez csak álnyugalom, a mozgásnak, a cselekvésnek csak potenciális alakja. Az ilyen egyének a világot erőhálózatnak érzik, amelyben ahogy ők folyton aktív feszültséget éreznek, akkép ezt beleérik a külső valóságba is. Ez a *dinamikus típus*, melynek lelkében a világ tele van erővel, feszültséggel, törekvéssel és tevékenységgel: számára csak az létezik, ami hat.

Ezt a két típust a politikai életre is alkalmazhatjuk: a statikus típus a *konzervatív*, a dinamikus a *progresszív* államférfi. Az előbbi változatlan, stabilisnek érzi a társadalmi rendet, a társadalmi mozgás-változás előtté csak látszólagos. Az utóbbi típus viszont, ahogyan maga is aktív-motórius lény, a társadalmat és intézményeit, az államot is folyton fejlődőnek, haladónak akarja látni. A statikus államférfi elve: *quieta non movere*, a dinamikus államférfié a herakleitosi eszme: *panta rei*. Amaz az értékeket abszolútaknak érzi, emez relativizmusra hajlik: az értékek térben és időben folyton változnak. A statikus, konzervatív államférfi merev, lassan hat vissza a benyomásokra, ezek gondolati feldolgozásában a meglévőtől mindig gátolva van: a politikai *stabilizmus* képviselője. A dinamikus, progresszív politikus rugalmas, az új benyomásokat gyorsan fogja fel, könnyen áldozza fel nekik régebbi felfogását, hamar jut abba a helyzetbe, hogy nem osztozik saját nézetében: a politikai *impreszionizmus* embere. A politikában is uralkodik a két nagy görög gondolkodónak: XENOPHANESnek és HERAKLEITOSnak iskolája, akik közül az előbbi a létet a változatlanságban, az utóbbi pedig a folytonos változásban pillantotta meg. HERAKLEITOS szimboluma a tűz, a változó-haladó politikáé a fáklya.

A *statikus* államférfi, mint *konzervatív* gondolkodó, a társadalmi élet formálására célzó eszmék és törekvések küzdelmében mindig a meglévő rend fenntartására irányuló erőket képviseli. Ügyel a régi rend folytonosságára, a jelennek a multtal való belső, hézagatlan összefüggésére, fejlett történeti érzékkel a hagyományok kultuszára, a fejlődés új mozzanatainak legitimitására. A konzervatív rendszerint a társadalom egészét tartja szem előtt, az egyes az ő szemében feloldódik az egészben; az egyesnek nincsen önálló jelentősége és értéke, hanem csakis a társadalom, az állam egyénfölötti értelméhez és céljához mérten: a konzervatív ember hajlik a társadalom kollektivistikus felfogására, amelynek lelke a rend, az egyén engedelmessége. A konzervatív típus az élet két alapfunkciója: az önfenntartás és az önkifejtés közül a *fenntartás* politikáját űzi.

Ellenben a *dinamikus* államférfi, mint *progresszív* gondolkodó az egyéni *önkifejtés*, a fejlődés életelvére építi politikáját. Fel akarja szabadítani a lekötött erőket, nem törődve azzal, hogy ez szakítás a hagyomány folytonosságával. Nem az egésznek, hanem az egyénnek önkifejtése áll célként előtte: ösztönösen és tudatosan az individualizmusnak híve. Ezért lelke tele van emancipációs törekvéssel: lelkesedik minden téren a szabadságért, az egyén szabad kibontakozásáért, az újért, a «haladásért».

Vajjon valaki konzervatív vagy progresszív, liberális érzületű lesz-e, ha a politika arénájába lép? — ez nagyban függ lelki alkátának veleszületett statikus vagy dinamikus típusától: az egyik egyén ösztönszerűen mindig idegenkedik az újtól, a változástól, a másik meg éppen mindig az újat, a változót, a reformot szereti, a hagyományos formákat únja. Természetesen sok függ az egyén társadalmi helyzetétől, foglalkozásától, környezetétől, neveltetésétől is. A nagybirtokos, sőt általában a mezőgazda a konzervatizmusra hajlik: a rend előtte a legfőbb társadalmi érték. A kereskedő inkább liberalizmusra hajlik, mert foglalkozása szabadságot, kötetlen mozgást kíván. Az arisztokrácia mindenütt tipikusan konzervatív, mert társadalmi kiváltságos helyzetét meg akarja őrizni; ellenben a feltörekvő alsóbb társadalmi réteg demokratái egyben mindig a dinamikus és progresszív típus képviselői, a változásban, a «haladásban» látják üdvüket, a fejlődés csak javukra lehet.

Bizonyos rokonság szokta egybekapcsolni egyrészt a statikus és az absztrakt, másrészt a dinamikus és a konkrét típust. A statikus típus rendszerint hajlamos az absztrakt, elvszerű politikai gondolkodásra: az egyforma vonásokat, az egységet, az ideát ragadja ki a politikai élet jelenségeiből, de inkább csak a multnak, a hagyományos rendnek igazolására s nem a jövőnek észből való formálására. A dinamikus típusnak ellenben különös érzéke van a konkrét, a tarka valóságnak és életnek részletei, különös vonásai, sokféle változata iránt, a politikai gyakorlatban számolni tud az életnek az észre vissza nem vezethető, irracionális vonásaival.

A statikus államférfinak lelki struktúráját szélső formában tanulmányozhatjuk a XVIII. század második felében az angol konzervatív politikai felfogás első kifejtőjének és elvszerű megalapítójának, EDMUND BURKENEK nagyhatású alakján. A konzervatív politikai világnézetnek két fő tipikus vonása testesül meg benne: az *arisztokratikus felfogás* és a *történeti hagyományokhoz való szigorú ragaszkodás*.

Szegény fiúnak születik, ifjúkorában nyomdai korrektúra-munkával tartja fenn magát. De aztán lordok mellett titkárkodik, s ezek

arisztokratikus felfogása szívódik lelkébe. Mint a parlamentnek egyik legjelentékenyebb tagja, az alsóbb néposztályt politikailag éretlennek és a kormányzásra képtelennek tartja. Politikai eszménye az arisztokratikus alkotmány, melynek értelmében a nemzet sorsát a műveltségben és vagyonban kiváló kisebbség intézi, mert ez gazdaságilag független s így a nemzet érdekét önzetlenül s a legjobban tudja szolgálni. Ebben a társadalmi rétegben van a legtöbb természetes hajlam a politikai erényekre: a józan észjárásra, a *common sense*-re, az okos előrelátásra s a történeti hagyományokhoz való hűségre és kegyeletre, amely a legnagyobb nemzetfenntartó erő. Ez a független lelkű társadalmi osztály arra törekszik, hogy a polgárok természetes szükségleteiről gondoskodjék, a nélkül, hogy hízelegne nekik és kegyükre törekednék. A demokrácia, mint néphízelgő kormányzat, mindig politikai kontárságra vezet.

BURKE statikus politikai lelki alkatának másik vonása: a *történeti hagyományok kegyeletes kultusza*. Szilárdan áll az angol történeti alkotmány alapján. Leghevesebb ellensége a történeti intézményeket felforgató francia forradalomnak, mint politikai racionalizmusnak, amely a maga észszerűnek hitt dogmatikáját minden nemzetre egyetemesen rá akarja erőszakolni. Ez az egyoldalú elméleti magatartás nem veszi figyelembe a népek történetileg kifejlődött sajátos jellemét s azt, hogy egyik nép intézményei nem ültethetők át egyszerűen s mindenestül a másik nép életébe. A francia forradalom absztrakt embere («az ember») olyan, mint a nemzetgazdaságtan Robinzóna: pusztai fikció. A helyes politika és kormányzat csakis történeti talajon állhat, márpedig a francia forradalom rendszeresen és elvszerűen mindazzal szakítani akar, ami mint a francia nemzeti életnek évszázados történeti csapadéka intézményeiben felhalmozódott. A pusztában és az észszerű haladásban való hit, mely a francia forradalom szülőanyja, nem egyéb, mint öncsalás. A francia forradalmároknak az a törekvése, hogy a társadalmi és az állami életet pusztán racionalis, elvont elvek szerint tőből újjászervezzék, fonák, veszedelmes és állandó úgysem lehet. Az emberek természetes ösztöne fel fog lázadni az újítások ellen. Előre megjósolja BURKE egy autokrata föllépését, aki véget fog vetni a forradalomnak és rendet fog teremteni, mert a forradalom anarchia, a rend és a törvény alapjainak szétzúzása: BURKE már előre látja NAPOLEON gigantikus történeti alakját. A francia forradalom bírálóiban nem ismer mentséget és kíméletet. Az angol parlament egyik híres ülésén BURKENEK egyik legjobb barátja, FOX a francia forradalmat, mint a szebb jövő hajnalhasadását üdvözölte. Rögtön felugrott BURKE s hevesen cáfolta FOXOT,

a barátságot vele megszakította s szenvedélyes könyvet írt a forradalom ellen: *Reflexions on the revolution in France* (1790), melynek a főbb nyelvekre átültetett fordítása a konzervatív és forradalomellenes európai társadalom politikai bibliájává emelkedett.

BURKE a hagyománykultusznak, a konzervatív politikai világnézetnek annál hevesebb rajongója, minél jobban fokozódik a rémuralom Párizsban. Lassankint a tradíció őrzése öncéllá magasztosul előtte, hogy a nemzeteket megvédje a forradalom szelleme ellen. Lassankint elhalványul tudatában az egészséges konzervatizmusnak az a gondolata, hogy a mult nem pusztán azért értékes, mert mult, hanem mert fokozatosan a társadalmi-állami életnek olyan intézményeit és szellemét érleli meg, amelyek idők multán az új értékérzés igényeihez mértén folytonosságban továbbfejleszthetők. Ha azonban túlzásba ment is BURKE a tradicionalizmusban, kétségtelen, hogy statikus politikai felfogása óriási hatással volt az angol s a többi európai államférfiakra. Döntő befolyással volt a fiatal PITTRE, aki eleinte rokonszenvezett a francia forradalommal, azonban később mint miniszterelnök szigorú törvényekkel, a sajtószabadság és a gyülekezési jog megszorításával vetett gátat a forradalmi eszmék Angliában való terjedésének; a párizsi konvent ünnepélyesen «az emberi nem ellenségének» nyilvánította. De BURKE nemcsak kortársaira hatott, hanem mély befolyást gyakorolt a XIX. század folyamán is minden konzervatív hajlamú államférfir: CANNINGRE, DISRAELIRA, SIR HENRY MAINE-re s a század végén SALISBURYRE, az angol konzervatív párt egész fejlődésére. BURKE szellemi struktúrája konzervatív tónusú hangszer volt, amelyre finoman rezonáltak a XIX. század elején a romantikusok, akiknek lelke ugyanazokra a húrokra volt hangolva. Mivel BURKE a történeti szellem erejének hódol, egyik szellemi atyja a politikai romantikának nemcsak Franciaországban (CHATEAUBRIAND, DE MAISTRE, BONALD), hanem Németországban is, ahol a politikai romantika a XIX. századra annyira jellemző egyetemes hisztorizmussá tágult (SAVIGNY, GENTZ, V. STEIN, NIEBUHR, HUMBOLDT, sőt HEGEL).

A statikus államférfi-típus klasszikus megtestesülése METTERNICH, a történeti rendszernek, a társadalom stabilitásának fanatikus védője, a forradalmi szellemmel szemben a hagyományoknak nagy restaurátora. Mint rajnavidéki gyermek és ifjú a határon éli át a francia forradalom szörnyűségeit: egész életére megtelt ekkor a tekintélyelleni tömegmozgalom megvetésével s a történeti hagyományhoz való ragaszkodás konzervatív szellemével. A forradalom miatt nemcsak a strassburgi, de a mainzi egyetemről is kénytelen volt menekülni,

családja földönfutó lett. Így jut a császár bécsi szolgálatába, miután KAUNITZ kancellár unokáját feleségül veszi. A Rajna-vidékről magával hozza a XVIII. század második felének német politikai univerzalizmusát a nacionalista törekvésekkel szemben. Politikai eszménye élte fogytáig: az európai egyensúly helyreállítása, amelyet a nagy forradalom és NAPOLEON megzavart. A forradalomelőtti állapot restaurációjára törekszik: tekintete nem *előre*, hanem *hátra* van irányozva. Ausztriát a konzervatív európai politikának középpontjává és mintájává akarja avatni. Már 1810-ben annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy «ennek a monarchiának egész erkölcsi ereje azon alapszik, hogy a világ úgy tekintsen rá, mint mindannak centrális gyújtópontjára, ami még a régi elvekből, régi formákból és régi érzelmekből megmaradt». Az ő szemében Ausztria «a sajátlagos, még egyedül megmaradt képviselője *a dolgok örök, változatlan jögra épített régi rendjének*». Ez a tiszta statikus lelki típusnak hangja: mindent nyugvónak, változatlanak akar felfogni a társadalomban és az államban. Ebből a lelki struktúrából folyik, hogy METTERNICH Ausztriának nemcsak Kelet barbársága ellen, hanem egyszersmind Nyugat forradalmi anarchiája ellen is a védőgát történeti szerepét tulajdonítja. Hogy Ausztria ezt a világtörténeti hivatását betölthesse, békére van szüksége. A békét pedig az öt európai nagyhatalom régi egyensúlyának, *équilibre réel et durable*-jának helyreállítása biztosítja, mint ahogyan a nagy forradalom előtt.

METTERNICH a tiszta, maradéknélküli statikus államférfi-típus képviselője. Hiányzik lelkialkatából az újat alkotni vágyó teremtő erő. De hogyha föl-földereng is benne valami ösztönös reformvágy, akkor is tudatosan elnyomja magában s inkább ezt a lelkierőt is a meglevőnek konzerválására fordítja. Merőben statikus lelki természeténél fogva nem érzi, hogy a nagy forradalom s a napoleoni idők nyomán új társadalmi energiák oldódtak meg s indultak útra, amelyeknek bizonyos fokig jogosultságuk is van, az új korszellemnek ezeket a törekvéseit az okos és szemes politikusnak fel kell használnia, a maga szekerébe fognia, saját céljaiba beolvasztania. METTERNICH azonban elvből görcsösen ragaszkodik a régi rendhez, s kiváló esztét és taktikai érzékét mindig csak arra használja, hogy gátakat emelhessen a fejlődés friss áramlataival szemben. Végre azonban 1848-ban a bécsi forradalommal megindul a nagy gátszakadás: a hatalmas államférfinak menekülnie kell, félszázados hatalmi vára egy óra alatt összeomlik.

A Szentszövetségben a régi külpolitikai egyensúly és béke helyreállott, de a huszas évektől kezdve újra lábrakap Európaszerte a

társadalmi-forradalmi gondolkodás. METTERNICHnek statikus látása ezt először nem veszi észre, amikor pedig észreveszi, minden erejét arra koncentrálja, hogy a régi társadalmi rend változatlanul fennmaradjon. Indítéka erre tipikus konzervatív világnézete, statikus értékfelfogása, melyet «a józan ész világrentljének» nevez. Ennek elvei: a demokráciát és forradalmat okozó eszjognak tagadása, az egyént szabadjára eresztő liberális individualizmustól való félelem, a szabadság és egyenlőség elvének, a társadalmi kiegyenlítődéssnek, az általános emberi jogoknak, a népszuverénitás és népképviselő eszméjének merev elutasítása. Ez a METTERNICH-féle politikai világnézet addig uralkodhatott s Ausztria mint maradi «európai Kína» addig élhetett, amíg a Szentszövetség hatalmai, a pentarchia tagjai összetartottak és a népek nyugalma felülről kölcsönösen biztosították. De eresztékeiben meglazult, mihelyt az öt nagyhatalom konzervatív szolidaritása fölbomlott, különbözőképp foglaltak állást a belsőleg feszítő társadalmi erőkkel szemben. Európaszerte fokozatosan győzni kezdett a szabadság érzése s a nemzeti gondolat, mely aztán megdöntötte a METTERNICHTŐL képviselt politikai univerzalizmust. Az egyes független nemzeti államra való törekvés feloldotta a sápadt egyetemes európai gondolatot, amely a sokféle nemzetből álló Ausztriához különösen illett s amelyet a világháború végleg eltemetett.

A tiszta *dinamikus politikai típust* képviseli a született forradalmár, aki mindig újat akar, minden ellen lázong, ami meglévő vagy éppen régi. Ha célját elérte, akkor sem nyugszik meg, a saját alkotását is már elavultnak érzi és lerombolja. A legtöbb forradalmár azonban, ha forradalmi drámája szerencsés kimenetelű, a statikus lélek viselkedési formáit szereti felölteni: konzervatívvá alakul át, hogy a forradalom «vívmányait» megőrizze és stabilizálja, természetesen a maga hatalmi fősége alatt. Többet már nem tűr forradalmat: ellenége a megint előtörő dinamikus lelkeknek, akik a további változást szeretnék.

A dinamikus politikai típusnak különös hajlama van a szélsőségekre: egyszer a szélső baloldalon, máskor a szélső jobboldalon találjuk őket, de sohasem a *just milieu*-ben: folytonos változásra sóvárgó lelkük az arany középutat «a tehetetlenség marhacsapásának» érzi. Az ilyen extrém-típusú embereket DOSZTOJEVSZKI «kétmélységű embereknek» nevezi, «akik minden lehető ellenmondást képesek magukban egyesíteni s egyszerre két mélységet tudnak megfogni, egyet maguk fölött: a legfőbb ideálok magasságát, s egyet maguk alatt: a legmélyebb és leggyalázatosabb süllyedség szakadékát.»

Tűzben vagy vízben vannak, középutat nem ismernek. Eszmékért vagy emberekért vagy túlzón lelkesednek, vagy egyoldalúan gyalázzák őket. Ezek a «határemberek» olyanok, mint az a hárfa, amelynek középső húrjait kitéptük s csak a legmélyebb és a legmagasabb hangok hangzanak rajta. A nagy politikai pálfordulások a szélső dinamikus lelkek vargabetűi. Aki ma túlzó radikális, holnap esetleg túlzó konzervatív, de akkor már a konzervatizmusban is radikális, így éli ki lelki struktúrájának dinamikus természetét.

Ilyen lelkialkatú A. BACH. Mint fiatal ügyvéd szélső demokrata és liberális, az 1848 márciusi forradalom egyik vezetője, aki a Bécsbe érkező KOSSUTHOT, a magyar szabadságmozgalom vezérént mint első a legmelegebben üdvözli. Hirtelen azonban átpártol az udvari konzervatív párthoz, igazság-, majd belügyminiszter, aki a leplezetlen, durva abszolutizmusnak egy évtizeden keresztül népelnyomó képviselője. A sajtószabadságot megnyirbálja, szigorú cenzúrát vezet be, az egyesületi jogot megszorítja, a közigazgatást teljesen centralizálja; KOSSUTHnak még imént nagy tisztelője, most Magyarország állami önállóságának legádázabb ellensége.

Az ilyen pálfordulás rendszerint a radikalizmusra hajló embereknél tipikus. BEBEL, a nagy német szocialista pártvezér, aki hosszú vezetői működése alatt rendkívül fejlett emberismeretre tett szert, mindig bizalmatlansággal volt eltelve azok iránt, akik pártjában az anarchizmus vagy kommunizmus zászlaját lobogtatták s őt megalkuvással vádolták. Azt tapasztalta, hogy az ilyen elemek rövid idő múlva a szociáldemokrata pártnak jobbszárnyán, ha nem a polgári pártok táborában bukkannak fel. Gúnyosan mondotta egy-egy ilyen eset alkalmából: «a hiperradikálisoknak hiperopportunistákká való átvedlése megtörtént». (R. MICHELS: Bedeutende Männer. 1927. 32. l.)

A dinamikus, változásra hajló politikai egyéniségnek eléggé plasztikus példája CLEMENCEAU is. A nagy demokrata és szabadságrajongó, amikor hatalomhoz jut, egyszerre a diktátor ostorát suhogtatja. Azelőtt folyton a korlátlan gyülekezési s egyesülési jogért, sajtószabadságért küzdött; amikor 1907-ben miniszterelnök, megtiltja a szocialistáknak a május elseje megünneplését, katonasággal rakja meg Párizst, üldözi az egyetememes munkásszindikátust, a szakszervezeteket. Amikor ezzel ellentétes politikai multját szemérehányják, egykedvűen ezt feleli: «Most a másik oldalán állok a barrikádoknak.» Egy sereg minisztériumot buktat meg vulkanikus egyénisége Tunisz, Tonkin, Madagaszkár elfoglalása miatt, mert «Bismarcknak elárulták a hazát», elterelték a figyelmet a fő ellenségről,

Németországról. Amikor azonban miniszterelnök, ő hódíttatja meg Marokkót s a casablancái eset miatt majdnem háborúba keveredik Németországgal. Az ilyen dinamikus politikai egyéniségre valóban áll GOETHE szava: «Az emberek úgy forognak a politikában, mint a betegágyon, egyik oldalról a másikra fordulnak véleményükben, hogy jobban feküdjenek.» (Müllerrel való beszélgetés. 1829. 12, 25).

Valamennyi nemzet története telisdedele van ide-oda bolyongó politikai Odysseusokkal, akik mindenkinek ellenmondanak, de legjobban önmaguknak; akiknek különös képességük van arra, hogy szuverén módon elfelejtsék saját régebbi politikai állásfoglalásukat. Rendszerint heves véralkatú, impresszionista, a valóság változásaira hirtelen reagáló, dinamikus természetek. Csak még két példát mintázok meg: a hasonló mozgalmas szobrok száma tetszés szerint szaporítható.

JOSEPH CHAMBERLAIN szocialistának indul, 1870-ben francia példára Angliában is köztársaságot követel, a párizsi kommünt melegen üdvözi. Minden téren a szabadságért rajong: szabad kereskedelemért, szabad Írországért, szabad egyházért, szabad iskoláért, szabad munkáért. Nincs gondolata, amelynek ne a «szabad» szó lenne a jelzője. A lordok az ő szemében csak őseik érdemeiből élnek: «olyanok, mint a krumplik, melyeknek legjobb részük a földben van»; el kell tehát törölni a felsőházat. Liberális képviselő a radikális szárnyon, majd GLADSTONE kereskedelmi minisztere. De 1886-ban összezőrdül vele, külön pártot alapít, GLADSTONE-t becsméri és megbuktatja. A volt radikális politikus most belép a konzervatív pártba s SALISBURY gyarmatügyi minisztere. Politikai világnézete sarkon fordul: most ellene van az ír *home rule*-nak, az állam és egyház együttműködését kívánja, a felsőházat egészséges politikai intézménynek tartja, a volt liberális dícséri a konzervatívokat fejlett szociális érzékük miatt. Mindent véd, amit támadott; s mindent támad, amit védett. Amikor a búr háború után SALISBURY lemond a miniszterelnökségről, nem CHAMBERLAIN-t, hanem unokaöccsét teszi meg utódjául. Ezt halálos csapásnak érzi CHAMBERLAIN. Valamikor GLADSTONE liberális pártját, most a konzervatív pártot szakítja ketté. Beveti a közvéleménybe a védővámot. Valamikor COBDENT dicsőítette a szabad kereskedelem elvéért; 1903-ban már a *free trade*-et is támadja és védővámot követel, ennek segítségével akarja egybekapcsolni az egész birodalmat gyarmataival együtt közös vámúnióba, nagy gazdasági egységbe. A szabadság ifjúkori rajongójának élete alkonyán legfőbb politikai eszménye: a *Greater Britain* imperializmusa. TENNYSON politikai dalát mámorító crescendóban hallja:

One with Britain heart and soul
One life, one flag, one fleet, one throne!

A pálfordulásaira célzó szemrehányásra válasza: «Nem én, de a körülmények változtak.» S igaza volt: metabolikus lelke ugyanaz maradt, csakhogy mindig újra változásra vágyó radikalizmusát egyszer a bal-, máskor a jobboldalon élte ki. *Eadem, sed aliter.*

A ma élő angol politikusok közül a dinamikus lélek tiszta telivér típusát fény- és árnyoldalaiban legjobban WINSTON CHURCHILL alakja testesíti meg. Ifjúkorában résztvesz a spanyol-amerikai, az indiai s a búr háborúban mint kombattans és mint zsurnaliszta: csupa kalandvágy, szenzációéhség, impersziószomjúság, a változatos élet gyönyöre fűti. És ez a mozgalmas természete tör elő lépten-nyomon politikai pályafutásában is. Először konzervatív képviselő, de megéri a BALFOUR-kormány bukását, ezt otthagyja s átesap a liberálisokhoz. LLOYD GEORGE-zsal válvetve rohamozó modorban harcol a szabad kereskedelemért, nagy reklámot csap a liberalizmusnak, de mindig éles ésszel és hihetetlen munkabírással. Egészen fiatalon 1906-ban gyarmatügyi al-államtitkár, de az ő tehetsége vezeti a minisztériumot. Aztán kereskedelmi miniszter, de ez változatosságra hajló lelkét untatja; átveszi a belügyminisztériumot. Majd a flotta minisztere, ő, aki régebben a hadi készülődést a leghevesebben támadta. A konzervatívok rettegtek, hogy a flotta CHURCHILL kezében tönkremegy. Azonban sokat tanult, lelkesen belemélyedt a haditengerészetbe s a legnagyobb sikerrel megreformálta. Sokoldalú, elasztikus ész, mely mindenre kvalifikálva van: bármely új területen egyhamar otthon van s a lényegét látja. Kitűnő zsurnaliszta, nagyszerű történész (politikus atyja biográfiáját írta meg), elsőrendű katona, elismert gazdasági szakértő, pompás szónok — s e sokrétűségének megfelelően sokszínű, dinamikus politikus. A háború után megint a konzervatív pártban fejt ki erejét, az utóbbi időben ettől is elhidegült. Mozgékony lelke a politika szeszélyes romantikusává formálta. Valóban elmondhatja az ugyancsak dinamikus lelkialkatú MUSSOLINI szavait: «Életünket drámaszerűen kell alakítanunk.» Az igazi politikai drámák főhőse legtöbbször nem a statikus, hanem a dinamikus politikai lélek.

MÁSODIK FEJEZET.

AZ ÉRTELEM A POLITIKÁBAN.

A politikai gondolkodás. — A politikai intuíció. — A politikai fantázia. — A politikai fantázia típusai. — A politikai gondolkodás típusai. — Tudomány a politikában. — Általános és szakműveltség a politikában. — Filozófia a politikában. — Történelem a politikában. — Jog- és gazdaságtudomány a politikában. — Tudósok a politikában.

A politikai gondolkodás.

A társadalmi-történeti változások vagy *tudattalanul*, észrevétlenül mennek végbe, s ekkor az ember egyszerűen passzív alanyuk (ez a legtöbb ember sorsa); vagy pedig az ember észreveszi és *tudatos* teszi őket, de akkor mindjárt beléjük is akar nyúlni, rajtuk szándékosan változtatni, menetük irányát céljai érdekében megszabni. Ez az államférfi szerepe. Nem maguktól lepergő eseményeket akar, hanem olyanokat, melyek nagyrészt akarától függnék, ehhez simulnak; tehát formálni iparkodik a változásokat, uralkodni akar az eseményeken.

Ez azonban csak úgy lehetséges, ha a valóság feltételeit jól ismeri s éles *ítélőképessége* van arra, hogy az események lehető fejlődési menetét *előre lássa*: «a kormányzás előrelátás». A politikus előrelátása nem az asztrológusok horoszkópos kísérlete. Az államférfi tudja, hogy az emberi jövőt nemcsak a dolgokban rejlő törvényszerűség, hanem az emberi akarat *is* formálja, tehát matematikailag kiszámíthatatlan, lényegében nem fatális kényszerűség. Arra törekszik tehát, hogy *ítélőképességével* kiemelje a jelen történések hullámaiból a kor tendenciáit, a fejlődési menet természetes irányát, e mellett következtetéseiben építsen az emberi természet állandó sajátságaira, a dráma egyes jeletereit előre megkomponálja. A politika művészetének esztétikai varázsa éppen abban rejlik, hogy a jövő egészen soha ki nem számítható, a sorsfordulatok pontosan meg nem jósolhatók és racionalizálhatók: a politika és a történet tele van irracionális vonásokkal.

A jelen világos megítélésének és a jövő megszerkesztésének logikai munkájában az államférfinak sok akadállyal kell megküzdenie. Először is a saját kora látásának határa szükségképpen erősen korlátolt: mindig valamely szögből a társadalmi életnek csak egy-egy szegmen-

tumát láthatja, csak részleges távlatokra tehet szert. A maga korának tartalmi *egészt* nem tudja megragadni, ehhez a saját korán kívül kellene állania: ő csak a maga kora életformáiban gondolkodhatik, nem vállalkozhatik egy politikai-történeti Münchhausen szerepére, aki üstökénél fogva magamagát rántja ki a mocsárból. A legtöbb ember azonban a részletek alapján, a nélkül, hogy a társadalom egészét látná, mely a kor teljes szellemét és fejlődési irányát feltárhatná, folyton azzal a fikcióval él, mintha az egészet a maga teljes értelmében ragadná meg. Ezért könnyedén vádolja az államférfiakat, hogy «nem haladnak a korral», «nincs érzékük a kor szelleme iránt», «élő anachronizmusok», «a múltban élnek», ezért a jelen ifjúságát nem értik stb. Mindez a vád a legtöbb esetben nem a jelen kortudat *egészenek* komoly és világos ismeretén és megítélésén alapul, hanem csupán szárnyas szó, amely csak homályos életérzéseket képvisel. Igazában nincs is egységes kortudat, mint valami kollektív lelki egész. Minden korban különböző nemzedékek, emberöltők élnek együtt, amelyek különböző lelki típusokat képviselnek. Inkább csak utólag, amikor egy-egy korszak már régen a múlté, tűnik fel a történeti távlatban a kor lelke egységesnek, tárulnak fel a történeti szemlélet előtt egy lelki diapason közös vonásai. De a jelenben mindenki a maga egyéni értékérzését teszi meg a korszellem egyetemes jegyévé s lépteti elő türelmetlenül normaként másokkal szemben is, mint a korszellem jogos követelményét.

Milyen az a prognózis, amelyet az államférfi a kor tendenciáiról, a jövő fejlődés irányáról okoskodásával megállapíthat? Mindig csak valamely lehetőség előrelátása. Az államférfi azonban nem *l'art pour l'art* jövőt látó ember, hanem olyan, aki cselekedni, a jelenen változtatni akar, a fejlődés menetét tervszerűen megszabni iparkodik. A jövő úgy áll előtte, mint amelyen akaratával módosíthat. Ez az *akarat elem* igen lényeges mozzanat az államférfi ítéletében és előrelátásában: azt, amit mint magától bekövetkezőt előrelát, elősegíteni vagy éppen megakadályozni iparkodik, változtatni akar rajta, ahogyan céljaihoz mértén kívánatos vagy nem kívánatos. Ezen az előrelátáson és akaraton fordul meg minden reformtörekvés, alkotmányjogi, gazdasági, társadalom- vagy kultúrpolitikai mozgalom, amelynek képviselője a politikus.

Az államférfi a gyakorlati cselekvés embere, aki a jövőt akarja alakítani. Ebből formális gondolkodásmódjának, mintegy logikai habitusának egy igen fontos jegye következik: nem visszafelémenőleg (*regresszív módon*) szokta az okok láncszemeit keresni, mint az eseményeken utólag elmélkedő hisztorikus, hanem előremenőleg (*progresszív módon*): minden helyzetben rögtön arra gondol, mik lesznek a követ-

kezmények, mit kell ezekhez mérten tennie? Nem hátrafelé okok után kutat, hanem a következmények keresésére van mindig lelke beállítva. Gondolkodása elsősorban nem kauzális, hanem teleologikus: a célokra irányul, amelyekhez keresi az alkalmas eszközöket. Az okság nála a célszerűség jellegét ölti: ami az államférfinál cél, a historikus szemében utólag következmény, ami az államférfi előtt eszköz, az a történész előtt már a mult távlatában az okok sora. De ezeket az államférfi *in actu* azért hozza létre, hogy a célt, mint következményt elérje. Az államférfi tehát, amennyire hatalmában áll, az eseményeket a cél és eszköz viszonya szerint logizálja, politikai eszménye értelmében észszerűvé alakítja.

A politikusnak, mint a harc emberének ez a progresszív gondolkodásmód természetes lelki attitűdje. Minden lehető következményt előre elgondol, hogy azonnal célszerűen tudjon visszahatni, a valóságot akarataival céljai irányában meglepetés nélkül, tervszerűen tudja alakítani. Találónan világítja meg a politikusnak ezt a jövőre beállított elmejárását K. GROOS BISMARCKON (Bismarck im eigenen Urteil. 1920. 246. l.). Amikor ez 1887-ben III. SÁNDOR cárral döntő tanácskozássra készült és célja a cár megrendült bizalmának visszaszerzése volt, éjjeleken át — mint maga BISMARCK beszéli — előre elképzelte, mit fog mondhatni a cár s mit fog ő felelni a legkülönbözőbb irányban és kombinációban. Feleleteivel, mint okokkal olyan hatást, következményt akar a cárban kelteni, amely céljának éppen megfelel. Ezek az elképzelt feleletek az okok, amelyekkel a hatást, a következményt kiváltja; de ezek az okok a hatáshoz, mint célhoz mérten eszközök.

Ahhoz, hogy az államférfi ekkép az eseményeket előrelássa s aztán céljainak megfelelőleg irányítsa, ítéleteiben és következtetéseiben teljes világosság, logikai luciditás s cikázó gyorsaság szükséges. A félnék politikus nem várt helyzetben azonnal megzavarodik, gondolkodása felmondja a szolgálatot, teljes gátlást szenved, *vox faucibus haesit*. A született államférfi megőrzi szuverén nyugalma és fölényét, sőt éppen a harc közepett elemében van: olyan gondolatai cikáznak föl hirtelen, amelyek nyugodt állapotban sohasem támadtak volna.

A zavaros elme nem való politikára. A politika lényege ugyanis az akarási és cselekvési feltétele viszont a logikus gondolkodás, a világos ítélőképesség. Aki zavarosan gondolkodik, nem tud helyesen és következetesen cselekedni sem: nem áll előtte világosan és biztosan a cél s az eszközöknek ehhez való viszonya. Így soha sincs valóban komoly elhatározása, folytonosan ingadozik, elvtelen, esetről-esetre jár el, könnyen befolyásolható. Az igazi államférfi lelki alkatának egyik főszájszája az ész hideg világossága. Ennek fényénél lelkét min-

dig a tényekre állítja be úgy, ahogy vannak : nem lázadozik ellenük, elfogadja őket — s így lesz úrrá rajtuk. BACON szava : *natura parendo vincitur* (a természetet engedelmességgel, azaz törvényeinek megismerésével és a hozzájuk való alkalmazkodással győzzük le) a politikai életben is érvényes : az embereken, a társadalmon, amely a politika anyaga, az államférfi úgy válik úrrá, ha világosan látja az embernek, a társadalomnak tipikus viselkedésmódját, ennek alapján logikusan elgondolja a lehetőségeket s ezek közül minden erejével annak megvalósulását segíti elő, ami politikai eszményének vagy céljának megfelel. «Miben állott — kérdi LASSALLE egyik beszédében — az én fölényem ? Abban, hogy én valóban politikus voltam, azaz, hogy néhány hónappal előbb tudtam azt, amit néhány hónappal később minden pártatlanul gondolkodó ember mondhatott.»

Óriási politikai fölény rejlik a józan, világos, megfontolt, körültekintő gondolkodásban : ez a legbiztosabb és legmaradandóbb cselekvés alapja. Ezért a legnagyobb és legsikeresebb államférfiak az *objektív lelki típus*ba tartoznak ; lelkük mélyén hatalmas szenvedélyek háboroghatnak, de a kellő pillanatban teljesen tárgyyszerűen, a dolgok immanens logikája szerint, világosan és szárazan gondolkodnak : hóval fedett vulkánok. Ellenben a szubjektív, *emocionális lelki típust* képviselő államférfi, akiben az érzelem s indulat állandóan túlnyomó, meleg, sugalmazó, vonzó, megragadó egyéniség lehet, de az indulat, a gerjedelem, a szeszély s fantázia elhomályosítja s eleve színezi gondolkodását, a valóságtól eltéríti, ingadozásba és ellenmondásba hajtja ; nem azt nézi, *mit* mond valaki, hanem mindig azt, *ki* mondja. Merőben érzelmekre beállított lelke nem tud engedelmeskedni a *Krisztus követése* bölcs intelmének : *Ne quaeras, quis hoc dixit, sed quid dixit, attende.*

Néhány történeti példa élesen rávilágít az igazi államférfi tiszta gondolkodásmódjára és progresszív elmejárására. BISMARCK csodálatosan előre látta minden nagy politikai problémájánál, vajjon mi lesz hasznos és mi lesz káros a német birodalomra, tehát hogyan kell előmozdítania vagy gátolnia az események folyását s az emberi cselekedeteket. Fontosabb döntései előtt mindig világos logikai gondolatmenete volt a bekövetkező tények láncolatáról, melynek szemeit az intuíció és fantázia is segítette neki összekapcsolni. Legmeglepőbb, hogyan látja előre a világháborút s az ezt követő német összeomlást. Elbocsáttatása után kül- és belpolitikájának addigi egyenes vonalvezetése másoknak kezében egyszerre szeszélyes cikkcakk vonalba kanyarodik. BISMARCK békét akart, hogy az 1871-i hódítást Németország megeméssze. Fájdalommal látta azonban a 90-es években,

hogy a német kormány Oroszországgal a kölcsönös biztonsági szerződést nem újítja meg; a védővámpolitika helyébe fölszíves engedelmeket tesz egyes kereskedelmi szerződésekben, amivel más nemzeteket maga ellen ingerel. Mély aggodalommal mondja tehát ezeket a megrázó szavakat: «Húsz évvel NAGY FRIGYES halála után Jenánál a régi Poroszország tönkrement: húsz évvel az én távozásom után a Németbirodalom fog tönkremenni, ha ilyen kormányzás folyik.» Pontosan húsz évre halála után a katasztrófa valóban bekövetkezett. Nem tetszett BISMARCKnak II. VILMOS kihívó, agresszív magatartása: félt, hogy a németiség elveszti érzékét a helyes mérték iránt s az egész világot magára bőszi. Bizalmasa, HOFMANN szerkesztő előtt a felfuvalkodott németet olyan emberrel hasonlította össze, «aki hirtelen pénzhez jutva, most tallérral tömött zsebére ütve mindenkit provokál. Ha ilyen felfogás kap Németországban lábra, komolyan kell aggódnia, hogy a német politika hamis vágányra tért, amelyről a katasztrófa előtt nincs visszatérés.» (HOFMANN: Fürst Bismarck. 1890—1898. I. 119. sk. lk.).

A katasztrófa mértékét, az 1920-i versailles-i szerződés pontjait is egy esetleges francia győzelem esetére előre megvázolta, amikor 1887 jan. 11-én a birodalmi gyűlés a katonai javaslatot tárgyalta, amelyet az erős francia fegyverkezés és a BOULANGER-féle fenyegetőzések tettek szükségessé: «Győzelem esetén a franciák nem bánnak oly kíméletesen velünk, mint mi velük. Ugyanazokat a franciákat találunk magunkkal szemben, akiknek uralmát 1807—1813-ig nyögtük s akik mindent kiszorítottak belőlünk az utolsó csepp vérig — amint a franciák mondják: *saigner à blanc*, azaz addig kell az ereket kiereszteni, míg a vérhiány be nem következik, hogy a lever ellenség újra talpra ne állhasson. Elzász-Lotaringiához a franciák *alterum tantumot* követelnének a Rajnánál . . . Schleswigit egészen kétségkívül elveszteniék Dánia számára . . . Franciaország módot találna arra is, hogy a keleti lengyel határon sebezzen meg bennünket.» E. SCHWARTZ kimutatja (Bismarck als Prophet. Archiv f. Politik und Geschichte. 1925. 316. l.), hogy BISMARCK előre megjósolta egy francia győzelem esetére Sziléziának olyan területi változásait, amelyeket a versailles-i békediktátum valóban megállapított.

De BISMARCK egy vates ítéletének biztosságával előre látta a szocialista-kommunista mozgalomnak bekövetkező társadalmi veszedelmét is. A politikában sokan vannak «a mult prófétái», akik az események után szeretik hangoztatni, hogy ők már ezeket előre megmondták; a *vaticinium ex eventu* a politikusoknak kedvelt elmejátéka. BISMARCK azonban, egy másik paradoxonnal szólva, «a jövő törté-

nésze»: az eseményeket helyesen látja előre. A «Gedanken und Erinnerungen» c. könyvében (II. köt. 230) kifejti, hogy már 1870-ben gondolt a hármass szövetség megalakítására, melynek első célja a monarchikus eszme és a konzervatív gondolat erősítése, mert a népek életében «a szociális köztársaság színvonalára szokott az antimonarchikus fejlődés lassan vagy ugrásszerűen lesüllyedni.» Ha a monarchikus kormányok nem érzik az összetartás szükségét az állami és a társadalmi rend érdekében, «akkor — úgymond — félek, hogy a nemzetközi forradalmi és szociális küzdelmek, amelyeket végig kell majd vívni, annál veszedelmesebbek és a monarchikus rend győzelmére nézve annál nehezebben irányíthatók lesznek». 1887-ben azt a tanácsot adja I. VILMOSNAK, hogy III. SÁNDOR cárt a vele való tárgyalás közben, melynek célja a majdnem kitörő háború elhárítása volt, figyelmeztesse, hogy «a legközelebbi háború kevésbé egyik kormánynak a másik ellen való küzdelme lesz, mint inkább a vörös zászló háborúja a rend és fegyelem elemei ellen» (U. o. 320. l.). BISMARCK — a világháborút követő forradalmak és társadalmi átalakulás képét anticipálva — meg van győződve, hogy egy háborúban az uralkodók a fenyegető forradalom miatt többet veszhetnek, mint nyerhetnek. Főképp Oroszországban látta a világháború tüzesóvját, amely a világháború végén valóban ott lobbant fel először. BISMARCK ugyanarra félve gondolt, aminek évtizedek múltán a világháború kitörésétől kezdve LENIN örült, amikor leveleiben s kommunista proklamációiban világosan megállapította, hogy a nagy háború kedvez a proletariátus győzelmének: a cárizmus vereséget fog szenvedni s jön majd a társadalmi forradalom.

A franciák mint valami ihletett prófétát szeretik idézni a világháború óta GAMBETTÁT, aki 1876-ban nagy optimizmussal s hatásos retorikai fordulattal így szólt: «Remélem, hogy egy napon a jog hatalmánál fogva visszakapjuk elszakított testvéreinket, az európai egyensúlynak hasznára s az igazságosság diadalára.»

A politikai előrelátás sokszor a történeti ismereteknek valami sajátos csapadéka: az analógiára alapított logikai következtetés és az intuitív megérzés vegyülete. Érdekes példája ennek SZÉCHENYINEK a magyar forradalomról való sokszoros jóslata, amelynek rémét nem győzi az ellenzéknek, főképp KOSSUTHNAK izgatása nyomán szinte monománikusan előre lefesteni. A forradalom, mondja, hazafiságból fog megindulni, de nem tudják majd a túlzókból most már mérsékeltekké higgadt politikusok megállítani, mert a tömeg szemében hirtelen hazaárulók lesznek. «Minden forradalmi állapotnak — folytatja 1846 aug. 23-án — ilyes szokott lenni természetes progressziója. Úgy-

szólván violentiai kótyavetye áll be a szónokok, a szereplők közé. MIRABEAU csakhamar pecsovicscsá válik CAMILLE DESMOULINS-hez mérve; ez pedig DANTONhoz állítva lesz azzá; de végre ő sem kerül el ROBESPIERRE-hez hasonlítva ezen „qualificatiót”; míg berekesztésül a forradalmi hagymáz-szabadság illúzióit az önkény zsarnokkeze töri ketté. Mi csak kezdetén vagyunk ilyen forradalmi láznak, de benn vagyunk, és annak legvégsőbb stádiumáig is okvetlen el fogunk jutni, ha a magyar ellenzék most legközelebből túlsúlyra bírna emelkedni.» (Polit. Programmtör. 34. l.).

SZÉCHENYI a világos gondolkodást és előrelátást egyik legfontosabb államférfiúi tulajdonságnak tartja. Ezért, mikor KOSSUTHOT támadja, elsősorban ennek hiányát veti szemére: «Midőn prophétának tartotta magát, nemcsak nem látott semmit is előre, de még a fennforgó legegyszerűbb eseményeket sem bírta látni tisztán; s míglen teremtői illúziókban ringatta magát, nem volt soha is egyéb, mint indítványozó és projectans, ki mindent kezd és mindenbe beléviszi a könnyenhívőket, de bevégezni egyet sem tud.» (U. o. 30). KOSSUTH parasztizgatása «okvetlenül bekövetkezteti a gyermeki és incompetens kezekbe esett magyar nemzeti és alkotmányos drámának végfelvonását . . . A felbőszült nép, mint Carthago elefántjai, barátot, ellenséget, mint nemkülönbén sajátmagát pusztítva, mindent, ami útjában áll, tönkre ver, míg a csép helyébe, melyet a közszabadságért sóvárgó éretlenség büvölt elé, a bayonette áll, és az idéetlenül megsemmisített függetlenséget a hatalom karja boszulja meg.» SZÉCHENYI jól látta a jövőt; mint ARANY JÁNOS mondja a halálakor írt ódájában:

Oh, hogy riadt fel intő jós-ajakkal! —
S midőn a harc dúlt, mint vérbősz Kain,
Hogy álla tört szívvel, merev hajakkal —
Egy új Kasszandra Trója lángjain.

KOSSUTH a szubjektív államférfi típusához tartozott; bármily nemes hévvel küzdött is eszméiért, kellő előrelátás híján sokszor csak ábrándképeket szőtt. Az övé volt az eszme igazsága, de nem a valóságos helyzet igazsága. Romantikus gondolatjárását az emigrációban is sok keserves csalódás éri: folyton új meg új terveket kovácsol, melyek mind dugába dőlnek, mert az események más irányt vesznek, mint ő a jövőbe vérmesen kivetítette. Meglepő azonban, hogy a 90-es évek elején, nem sokkal halála előtt, mikép jósolja meg a világháborút és a német császárság bukását akkor, amikor az elkeseredett agg BISMARCKON kívül erre senki sem gondol. «A Hohenzollern-ház német császársága — mondja KOSSUTH (Irat. IV. köt. 8—16) — még nem

bukott meg, majd megbukik. Nem Németország egyesültsége bukik meg, hanem a császárság. Csak amolyan zivatar kell, mint aminő az emberiség történelmében időnként fel-felmerül, s az a rozoga bútor lomtárba kerül.» KOSSUTHnak három évtizedre előrelátó profeciája szerint a császárság bukását siettetni fogja az akkor csak három éve trónra került II. VILMOS féktelen egyénisége: «Minő képtelensége a sors szeszélyének, hogy az a császárság oly ember személyében figurál korunk történelmében, mint az a II. VILMOS császár! minő fogalmai vannak annak a beszédes uralkodónak a német császári méltóság jogköre és hivatása felől! . . . Ha oly helyzetben nem volna, hogy sok bajt csinálhat, bajos is volna egy oly embert komolyan venni, aki az önhittségben annyira megyen, hogy az úr Istenről, mint a Hohenzollern-ház régi szövetségeséről beszél, mégpedig olyan hangon beszél, mintha megkövetelné tőle, hogy kötelességének ismerje nem lenni következtelenné a régi szövetséges iránt.» KOSSUTH megjósolja, hogy II. VILMOS fia már nem császár: «Azért, hogy ő császári Felsege méltóztatott fiává születni az ő szenvedésre és kora halálra kárhoztatott derék apjának, ki ismét fia vala az ő szerencsés apjának, teljességgel nem tartom bizonyosnak, hogy *gaudebit tertius heres* . . . *A mult idők sírjából felidézett német császárság nem tartós momentuma korunk történelmének.* E történelemnek korszakalkotó három momentuma közül az egyik, a Bonapartismus, *non resurget*, a másik, a Hohenzollernismus — a Habsburgismussal s Romanow-Holstein-Gottorpismussal egyetemben — ellenkezik a korszellem irányával, hát *non durabit* (nem lesz tartós), ellenben a harmadik, az egységgé tömörített olasz nemzet állami függetlensége maradandó.» A világháború egy negyedszázad múltán mind a német, mind az osztrák, mind az orosz trónt ledöntötte, az olasz azonban, ahogy KOSSUTH előre látta, ma is szilárdan áll.

KOSSUTH a történelem logikájából, melyre annyiszor szeret hivatkozni s az eseményeket progresszíve levezetni, következteti, hogy a hármasszövetség egy világháborúnak, «véghetetlenül komoly, irtózatoss katasztrófának» lesz a forrása. Az elszász-lotaringiai kérdés, «nem francia-német kérdés többé, hanem olyan, mely lángba, vérbe borítandja egész Európát. Ez a hármasszövetség syllogismusának kényszerű corollariuma. Akinek tetszik, tessék; az én ősz fejemnek nem tetszik». Hivatkozik BISMARCK kijelentésére, hogy ha a németek orosz háborúba keverednek, a francia háború is bizonyos. «Ez engem, mint magyar embert — úgymond KOSSUTH baljóslattal érezve Trianont — aggodalommal tölt el, mert akkor az oroszokkal és franciával a magyaroknak is meggyűlik baja.» (U. o. 533. sk. lk.).

De már éppen egy félszázaddal előbb br. WESSELÉNYI MIKLÓS-nak pesszimista lelke a nemzetiségi aspirációk hideg boncolása alapján már maga elé idézi az Alföld síkjára zsugorított trianoni Magyarország csonka testét: «Horvát- s Tótországot — mondja — az egyik, az úgynevezett tót vármegyéket pedig egy más alkotandó szláv álladalom kiegészítő részévé szánván, minket magyarokat honunk közepén azon részre szorítva, melyet tisztán magyarok laknak, egy kis tartományocskává szigorodva — megengednének létezni, vagyis tengődni. A szláv követelők mellett, túl az oláhok akarnak pörbe idézni, s örökösödési jognál fogva Erdélyt és Magyarhon oláhlakta részeit venni el tőlünk.» (Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. 1843. 261. l.)

Már 1870—71-ben felbomlik az osztrák-magyar monarchia, ha gr. ANDRÁSSY GYULA BEUSTnek «kabátját nem fogja», aki BISMARCK ellenében III. NAPOLEONnal akart szövetségelni. A magyar államférfi világos előrelátása mentette meg a monarchiát a franciák vereségét bizonyára követő német bosszútól és felosztástól. ANDRÁSSY logikus észjárása tisztában volt azzal, hogy a porosz hegemonia alatt kialakuló német egység a történeti feltételeknek szükségképi eredője, s így Ausztriának régi német hatalmi állása vissza nem állítható. De mennyit kellett ezért a világos gondolatáért BEUSTtel birkóznia, hogy a monarchiát s benne Magyarországot a végzetes összeomlástól megóvja. Mennyi intrikát kellett meghiusítania, ellenkezést előre látnia és ártalmatlanná tennie! Jellemző, hogy államférfíui okosságát SZÉCHENYI már ifjúkorában észrevette, amikor a tizenhatéves ANDRÁSSY-nak ezt mondta: «Belőled minden lehet, ami csak akarsz, még Magyarország nádora is!» SZÉCHENYI tehát mintegy megjósolta ANDRÁSSY miniszterelnökségét. Mikor a fiatal ANDRÁSSY nagybeteg volt, SZÉCHENYI a kezelő orvost komolyan figyelmeztette: «Tudja meg, hogy nagyobb szolgálatot nem tehet a hazának, mint ha visszaadja e fiatal ember egészségét.» (WERTHEIMER: gr. Andrássy Gyula élete és kora. 1910. I. köt. 8.)

Gróf TISZA ISTVÁN egész életét betölti egy nagy világháború előrelátása és aggodalma. Már 1889-ben a véderővitában figyelmezteti a nemzetet, hogy egy nagy európai háború veszélye kísért. «Nekünk — úgymond — készen kell lennünk, éspedig a békében kell elkészülnünk a háborúra. S ha ez a háború kiüt, azt hiszem, mindnyájan egyetértünk abban, hogy az nem lesz gyermekjáték sem a monarchiára, sem a magyar nemzetre nézve s igen könnyen fejlődhetik élet-halálharccá a magyar nemzetre nézve.» (Gr. Tisza I. Képviselőházi Beszédei I. 22.) A nemzet azonban TISZÁT nem érti meg. Másfél évtized mulva egy újabb véderő-vita kapcsán megismétli

profétai szavát s a nemzetet hivatásának és érdekeinek tudatára akarja rázni: «Jaj volna ennek az országnak, ha nagy zömében nem élne az a tudat, hogy a magyar nemzet nagy hivatásra, nagy célokra van rendeltetve, amelyeket, ha elpusztulni nem akar, be kell váltania. Senki a magyar nemzet jövőjéről, politikai rendeltetéséről és történelmi hivatásáról magasabb felfogással nem bírhat nálamnál . . . Ha nem akarunk álmok álmodói lenni, amely álmokból irtózatot valóra ébreszthetne az élet kérlelhetetlen keze, akkor . . . kerülnünk kell mindent, ami leköti, megsibbasztja erőnket, akkor e nagy cél felé újult meg újult erőfeszítéssel kell hívnunk a nemzetet.» (U. o. 709. l. 1903 febr. 21-én mondott beszéd). A háború kitérését minden erővel meggátolni iparkodik (I. I. köt. 243. l.), s amikor nem sikerül, 1914 augusztusában azt írja, hogy «keserves húsz esztendőn át gyötri a gondolat, hogy a monarchia s benne a magyar nemzet pusztulásra van kárhozthatva». S amikor a katasztrófát közeledni látja, 1918 januárjában szinte könyörög a választójogi bizottságban: «Fogjunk kezét nem a mohácsi vész után, hanem a mohácsi vész előtt a magyar nemzet megmentésére.» A nemzetnek megjósolt sorsa nemsokára beteljesedett.

A politikai profeciáknak, amelyeket az államférfiak a logika fonalán vezetnek le, érdekes esete a MACDONALDÉ. A világháború alatt és után a liberális párt LLOYD GEORGE vezetésével nagy többségben van a parlamentben. De MACDONALD már előre látja e párt csúfos bukását s kiélt voltát. Levelet ír egy fiatal liberálshoz (An open letter to a young liberal. Wanderings and Excursions c. munkájában újra lenyomatva. 275. l.). Kifejti, hogy «a liberalizmus a történelem olyan fejezetének címe, amely már le van zárva». A liberalizmus a középosztály felszabadításáért folytatott küzdelem politikája volt: a középosztály társadalmi elismertetéseért, egyenlő politikai és gazdasági jogaiért harcolt. Akkor a fiatalság pártja volt, amely mindig új eszmékért lelkesedik. De a liberalizmus már régen megnyerte a csatát. Azóta új eszmét nem termelt, haldoklik, nincsenek felújult energiái, nincsen szellemi hivatása; már nem a jövő evangéliuma. Kíélte a maga történeti korszakát, elszállott belőle a mágnesség, és a szükség, mely irányítja, ide s oda lendíti, mint a szélkakast, a világ minden tája felé. Ez a liberális párt története GLADSTONE óta; 1914-től kezdve különösen nem volt egy igazi megvilágító eszméje vagy előrelátása, messzenéző ítélete. E pártnak el kell pusztulnia. MACDONALDnak igaza lett: némi haldoklás után egy évtized múlva az 1931. évi választáson lényegében már el is pusztult.

A politikai intuíció.

«Az okosság azt kívánja, — mondja XIV. LAJOS Emlékirataiban — hogy bizonyos esetekben sokat bízunk a véletlenre; maga az ész tanácsolja, hogy az ember ilyenkor nem tudom micsoda vak megmozdulását vagy ösztönét kövesse, amely fölötte áll az észnek s mintha az égből jönne. Senki meg nem tudja mondani, hogy mikor kell rá adni, mikor kell tőle tartani, se könyv, se szabály, se tapasztalat nem tud rá megtanítani, de a léleknek bizonyos helyes ítélete s bizonyos vakmerősége mindig megtalálhatja.» (Mémoires de Louis XIV. Kiadta J. LONGNON. 1927. Paris).

A XVII. század királyi pszichológusa helyesen pillantja meg a logikus, fogalmi (diszkurzív) gondolkodás mellett a politikai léleknek másik nagy eszközét: a konkrét, egyéni politikai tényezőknek ösztönszerűen, közvetlenül és elevenen megérző felfogását, az *intuíciót*. A politika anyagában: a helyzetekben és az emberekben mindig van valami irracionális, ami észszerű okoskodásba alig fogható s a fogalmak hálójának nagyraszabott szemei közül kicsúszik. Ezek azok a logikai síkra nem tolnak mozzanatok, amelyeket BISMARCK *imponderabiliának* szeretett nevezni, «amelyeknek befolyása gyakran hatalmasabb, mint a hadseregeké és a pénzé». Ezeket csak a politikai ösztön, a közvetlen intuíció tudja megragadni. Ennek a titokzatosan finom lelki organumnak segítségével tud csak az államférfi könnyen, mélyen és sokoldalúan az ezerféle, nagyon is elűtő politikai és társadalmi viszonyokba és helyzetekbe behelyezkedni s lényegüket villámgyorsan kiérezni. Ez a tapintat, beleérzés, lélekjelenlét, lelki szubtilitás nem tanulható könyvből, mint egy gondolatmenet, hanem az embernek ösztönszerű, veleszületett karizmája, amelyet a sok emberrel való érintkezés, sokféle helyzetben való tapasztalás fejleszthet ugyan, de lényegében a lélek eredeti ajándéka, «mintha az égből jönne». A politikai ösztön s ennek megnyilvánulása, az intuíció az emberrel veleszületett élményforma: az, akiben megvan, úgy politizál, mint ahogy a hal úszik, a madár repül. Senki sem tanította rá, mégis tudja.

A politika bonyolult művészetében gyakran nem a logikai szillogizmus segít, hanem az intuíció sugallja a kellő *moment psychologique* megragadását. Sokszor komplikált helyzetekben, feszült viszonyok közepett éppen csak egy alkalmas pillanat, lehető mozzanat van adva, amikor a politikai helyzet megoldható. Ha ez eltűnt, sohasem tér vissza. Ezt a pillanatot kitapintani s az éppen aktuális megoldási módot kiérezni az intuíció műve. Éppen ebben rejlik a politikának művészi eleme.

Ahogy van művészi, éppúgy van *politikai inspiráció* is. Úgy látszik, mintha az ihlet pillanatában nem maga a művész vagy költő gondolkodnék, hanem valami idegen hatalom gondolkodnék benne: a múza, a daimonion, a szellem, a belső szózat, az istenség; mintha a művész akaratnélküli alanya és személytelen nézője volna annak a lelki színjátéknak, mely benne hivatlanul végbemegy, miközben maga, én-je eltűnni látszik. Számos államférfi hasonló élményről tesz tanuságot. Azt vallja, hogy tervét, politikai stratégiáját nem kigondolta, de az «magától» keletkezett, valami diktálta; gondolata mintegy a tudattalan sötét mélyéből hirtelen cikázott föl. «*Es denkt, sollte man sagen, sowie man sagt: es blitzt*» — mondja LICHTENBERG.

NAPOLEON többször tesz említést ilyen sugallatról; CAVOURnak gyakran voltak ilyen szerencés viziói; BRIAND legtöbb eszméjét sugallatból ihletszerűen és hirtelen improvizálta; BISMARCK többször utal arra, hogy termékeny politikai ötletei mint valami inspirációk hirtelen merülnek fel, azt sem tudja, honnan. DISRAELINEK 1875-ben villámszerűen szerencés inspirációja támad, amikor meghallja, hogy az egyiptomi kedive a szuezi csatorna részvényeit pénzzavara miatt hajlandó eladni: a nagy angol államférfi rögtön megérzi a szuezi csatornának angol világpolitikai jelentőségét az indiai út miatt, s saját felelősségére a parlament tudta nélkül, a Rothschildéktól hirtelen kölcsön kapott pénzen a részvényeket megveszi, majd a berlini kongresszuson a csatorna védelmére Cyprus szigetét is megszerzi. MUSSOLINI azt mondja, hogy mikor Róma ellen ment, hogy a maga politikai vizióját megvalósítsa, «inkább a művész, mint a próféta hivatását érezte». (Gespräche, 98.) A Róma ellen való indulás napját, noha a barátaival tartott gyűlés későbbre halasztotta, ő hirtelen, «mintegy intuíciótól sugallva», okt. 28-ára tűzte ki: ez volt a *moment psychologique*. «Egyetlen napi késedelem — mondja — mindent lehetlenné tehetett volna. A Róma ellen való indulás csakis ezen a napon volt lehetséges.» A tudatalatti lelki megmozdulások sokszor sugallják MUSSOLINIT: «A fenyegető veszélyeket előre megérezem s bizonyos napokon nem fogok a dologhoz.» Amikor 1926 okt. 31-én Bolognában volt, olyan légnyomást érzett, hogy egész nap valami rosszat várt. Este bekövetkezett a merénylet. (U. o. 190.)

A nagy politikai inspirációk, termékeny ötletek, teremtő koncepciók azonban éppúgy igazában nem hirtelen egy pillanatban születnek meg, mint ahogy a tudományos vagy művészi felfedezések sem. Csak a tudatban való megjelenésük hirtelen, meglepő, expozív, azonban rendesen hosszú lelki *előkészület* előzi meg őket, de az előkészületnek, a szellemi incubációnak munkája nem külön figyelem

tárgya. Valamely eszme, erős irányérzelemtől kísérve (I. köt. 182. l.), sokáig, esetleg évekig él az államférfi lelkében, rejtetten, a figyelem sugaraitól meg nem világítva, mint a korall a tenger fenekén, s csak az alkalmas pillanatban, valamely aktuális mozzanattól provokálva, hirtelen és meglepően tör a tudat felszínére. Az inspiráció tehát a politikában is, úgy ahogy a művészetben és a tudományban, a nagy terveknek és alkotásoknak nem létrehozó oka, hanem a régebben megindult lelki működésnek csak egyik mozzanata, válsága, fordulópontja, a tudat felszínére vetője. Az inspiráció sohasem abszolút kezdete valamely alkotásnak, de nem is jelenti ennek befejezését, végső pontját sem, mert a munka ezután *tudatosan* folyik tovább. Az eszme, mint csíra, mint alakatlan gondolatsejt bennél mintegy tudattalanul a lélekben, mind határozottabb formát ölt, míg végre alkalmas pillanatban expozív módon a tudat fényébe tör elő. Ez az inspiráció: villámszerű megjelenése azonban csak látszólagos, mert nagy szellemi munka van mögötte. Csodáljuk NAPOLEON elhatározásainak szinte érthetetlen gyorsaságát. Maga NAPOLEON ezt abból magyarázta, hogy mindig «készen volt»: villámgyorsasága a föladatok pillanatnyi felfogásában, tervek megalkotásában valójában sokoldalú, minden lehetőséggel eleve leszámoló előkészületekből folyt. «Én — mondja ROEDERERnek — örökké dolgozom; sokat elmélkedem. Ha mindig azonnal készen vagyok a válaszra s cselekvésre, ez onnan van, hogy sohasem vállalkozom valamire, mielőtt hosszabban nem elmélkedtem, mielőtt előre nem láttam, mi következhetik be... Mindig dolgozom, evés közben, színházban; éjszaka fölébredek, hogy gondolkodjam.» (ROEDERER: Oeuvres complètes. III. 544. 1809-ből). Mindez a szellemi munka az inspiráció előkészülete. Tehát a kitartó és türelmes munka a nagy politikai alkotásoknak is feltétele: «a genie szorgalom» (LESSING). HELMHOLTZ, akinek nagy felfedezései látszólag hirtelen, mint inspirációs ötletek merültek fel, így szól: «Az igazi művész és az igazi kutató tudja, hogy a nagy alkotások csak nagy munka árán jönnek létre.» Így van ez a politikában is. (L. A lelki élet c. könyvem III. kötetét. 433—449. l.)

Most már egyben látjuk a politikai intuició és inspiráció különbségét is. Az előbbi a helyzetek és emberek lényegének ösztönös, közvetlen, nem értelmi működésen alapuló meglátása; az utóbbi rövidebb-hosszabb, kevésbé tudatos szellemi munka eredményének hirtelen tudatosává válása. Sokszor a kettő határa egybefolyik, sőt belemélyül a fogalmi gondolkodás területébe is. Az «intuició» fogalmakba és szavakba nem foglalt hirtelen gondolkodás, a nélkül, hogy az egyén számot tudna adni szónélküli gondolatainak rációiról. Gondolatai

oly gyorsan villámlanak fel, hogy nem is tudja, mikép jutott hozzájuk. Innen sokszor a gondolkodásnak érzelemszerű, irracionális, ésszel nem igazolt természete. A szavakba öltöztetés, fogalmi igazolás tudatosan csak utólag következik be. A «valóságérzék» legfőbb eleme az intuíció. (I. köt. 294. l.)

A XX. század filozófiai gondolkodása a biológiai kategóriáknak a lelki életre való alkalmazása, főképp pedig BERGSON intuícionizmusának hatása alatt, erősen antiintellektualisztikus jelleget öltött: nem az értelem, hanem az ösztön, az ebből folyó intuíció, az érzelem- és akaratyszerű, irracionális mozzanatok az igazán uralkodó elemek a lelki életben. Ez a filozófiai irányzat behatolt a világháború után a politikába is: a *fasizmus* tudatosan az intuíció, a feltörő ösztönös erő s az aktivizmus politikája. MUSSOLINI-t a huszas évek elején többször kérdezték: mi a programja? A felelet ez volt: a fasizmusnak nincsen hivatalos fogalmi programja, ezt csak a fasiszta cselekvések tanulmányozása alapján utólag lehet megállapítani. A szabad, intuícióból folyó elhatározást és cselekvést nem szabad *a priori* programnak korlátoznia. A fogalmi rendszer, az értelemről kicirkalmazott program erőszakot követ el a társadalmi valóságon, megbénítja a lélek ösztönös, irracionális teremtő energiáinak szabad kibontakozását. A fasizmus meg akarja őrizni az irracionális erők szerepét és alkotó hatékonyságát: antiintellektualista. Az egyéniség mélységéből tör elő intuitív módon a helyes politikai célnak és eszközöknek megérzése, melyet a háttérben a nemzet megfelelő lelki reakciója kísér. Spontán és közvetlen cselekvés: ez az első. *„Kezdetben vala a tett”* — szereti idézni MUSSOLINI. A nagy emberek, a társadalmi *élite* valósítsa meg önkényt feltörő értéklátását. Ez az új értékérzés s a belőle közvetlenül folyó cselekvés a helyes politika lényege. Ez előtt az irracionális lelki elemek szerepét hangsúlyozó politikai irány előtt ezért a diktatúra a rokonszenves kormányzati forma, a nagy egyéniségnek meg nem kötött, erőit szabadon kifejtő uralma a parlament helyett, amely naivan azt hiszi, hogy az érdeellentétek vitával, az értelem logikai meggyőzésével kiegyenlíthetők. Félre ezzel a doktrinér felfogással! Az okoskodó logika helyébe, mely a tett halála, lépjen a nagy ember, a diktátor intuíciója és szabad cselekvő ereje. Nem hiába annyira rokonszenves fiatalokora óta MUSSOLINI előtt az ösztönös emberfölötti embernek, a hatalomra törő *Übermenschnek*, az irracionális politikai Dionysosnak filozófusa: NIETZSCHE.

A politikai fantázia.

«Aki erős reálpolitikát akar üzni, annak merész álmokat kell álmodnia» — jelentette ki STRESEMANN. Gondolata ellenmondónak látszik: mi köze van a rideg valóságra irányuló, hidegen számító politikának a valóság fölött lebegő, meleg fantáziához? És mégis, a politika mint alkotóművészet egy tapodtat sem tehet fantázia nélkül. Az alkotó államférfinak azt, amit alkotni akar, előbb képzeletében meg kell szerkesztenie. Az államférfi módosítani, tökéletesíteni kívánja politikai eszménye értelmében a társadalmi-állami életet, tehát olyat akar, ami még nincsen: ehhez fantázia szükséges. Minden új alkotás fantáziát, azaz bizonyos törekvésnek, célnak szemléletes képben való kifejezését tételezi fel, amely a meglévő képzeteknek újszerű kombinációján alapul. Akinek nincsen szemléletes, plasztikus képzelete, az semmiféle téren, a politikában sem tud újat alkotni. A politikai teremtő képzelet is, éppúgy, mint a művészi vagy tudományos, mindig valamely feladatot, törekvést vagy eszményt szolgál s minden alkotása valamely a lélekben élő minta, eszmény megvalósításának eszköze. Annak, akinek mint politikusnak hivatástudata van, fantáziájának is kell lennie, hogy küldetése tartalmát, a politikai eszményt plasztikusan megszerkeszthesse és a valóság feltételeit előre úgy kombinálja, hogy az eszmény megvalósításának eszközei legyenek. Ha egy államférfiről azt mondjuk, hogy nincsen fantáziája, ez politikai intelligenciájára a leglesújtóbb bírálát: nem tud alkotni.

A fantázia, mint szemléletes képkombináció, és a gondolkodás, mint elvont fogalmi vonatkoztatás a valóságos lelki életben a legtöbbször szinte elválaszthatatlanul egybeszővődik. A gondolkodás a tárgyakat logikai vonatkozásba hozza: azonossági, hasonlósági, oksági, tér- és időbeli, alá- és mellérendeltségi viszonyba állítja a dolgok fogalmait. A gondolkodásnak ezt az elvont viszonybeli kombinációját folyton kiegészíti a fantáziának munkája, a tárgyak szemléletes tartalmi kombinációja, különösen olyan téren, ahol nem absztrakt fogalmak forognak szóban (mint pl. a matematikában), hanem konkrét helyzetek, emberi egyéniségek, individuális dolgok, mint a politikában. A gondolkodásnak és a szemléletes képzeletnek munkája itt a legszorosabban összefonódik. Az államférfi elsősorban nem elvont, hanem szemléletes gondolkodó, mert anyaga, amelyet formálni akar, túlnyomóan konkrét és egyéni, tehát szemléletes tartalom. A politikának is vannak olyan elemei, amelyek az elvont gondolkodás tárgyai, mint a statisztikai adatok, a nagy szám törvényei, jogi okoskodások. Amikor azonban ezekre vonatkozólag a pusztá

fogalmi gondolkodás kimerül, következnek a politika irracionális mozzanatai, amelyek világában az észokokkal és merő tényekkel való következtetés csődöt mond, mert a társadalmi jelenségek magyarázatában pro és contra egyformán lehet okoskodni. Ekkor a logikai viszonyok és törvények szigorú fegyelme sem tudja útbaigazítani az államférfit. Különböző lehetőségeket kell elképzelnie s. előrelátnia. Ebben az *előrelátásban*, melyet mint gondolkodást már jellemeztünk, rendkívül nagy szerepe van a fantáziának.

Az államférfi tipikus gondolkodásmódját *progresszív*nak minősítettük: nem hátrafelé keres okokat, hanem céljához mérten előre eszközöket, mert cselekvésre beállított lelke előtt mindig az lebeg, vajjon mit kell tennie? (II. köt. 42. l.) Ugyanilyen progresszív jellege van fantáziatevékenységének is: valamely *cél, feladat* szolgálatában áll. A politikai fantáziát ez a természete közelhozza a gondolkodáshoz, mert a célnak tudata a képzelet csapongását eleve korlátozza. A gyermeknek, primitív embernek, lázas betegnek, a gondolat-szökésben szenvedő maniákusnak, az álmodozó fantasztának színes képsorai minden rendező elv nélkül önkényt, maguktól, mintegy vadon merülnek fel, semmiféle kritikai gátlás, kiválasztó tevékenység nem korlátozza őket. Ellenben a teremtő fantázia, amilyen a művésze vagy a politikusé, *céltudatos tevékenység*, amely az önkényt gazdagon felmerülő színes képzetsorból csak azokat *választja ki*, amelyek az alkotás céljával egybehangzóak, a többit pedig eleve elutasítja. Ez a kiválasztó céltudatosság hozza közös nevezőre a *teremtő fantáziát* és a *teremtő gondolkodást*. Mindkettőben a feladattudat determináló törekvése érvényesül.

Ha mind a művész, mind az államférfi alkotásának titka a céljáról tudatos teremtő fantázia, vajjon mi különbözteti meg mégis a kettő képzeleti tevékenységét? A művész, úgy látszik, teljesen szabadon, a valósághoz nem kötötten eresztheti szárnyra fantáziáját: «homloka a tejútban fürdik, lábai pedig a mélységek fenekét tapossák». Ellenben az államférfi, ha nem akar politikai ábrándozóvá torzulni, a valóság kereteihez kénytelen igazítani kép kombinációit, nem szárnyalhat az ideálok csúcsain, hanem lenn a valószínű lehetőségek lapályain pórázon kell tartania fantáziáját. Azonban, ha jobban szemügyre vesszük a művésznak képzeletét, azt látjuk, hogy ez sem csaponghat korlátlanul, mert csak akkor teremt igazi művészi értékűt, ha van belső igazsága, azaz a dolgok igazán jellemző, örök tipikus mozzanatait tárja elénk, ha mindjárt közömbös marad is, vajjon képzeletalkotta tárgyai léteznek-e a valóságban, vagy sem. SHAKESPEARE drámáinak, DICKENS regényeinek, DANTE époszainak hősei

nem éltek, vagy ha valóban éltek, távolról sem pontosan azokban a jelenetekben, amelyekbe a költő fantáziája alakjukat állította. E költői alkotások művészi értéke mégis abban áll, hogy a valóságos emberek örök, jellemző típusait érzetik meg velünk. Ezeken a vonásokon keresztül a teremtő fantázia alkotása mégis kötve van a valósághoz, csakhogy ennek nem egyéni, konkrét, hanem magasabb formája, «égi mása», örökké jellemző típusa, platonai ideája.

Az államférfi politikai fantáziája kétségkívül ilyen irányban is mozog: a politikai tényezők tarka egyéni sokféleségéből ki kell képzeletével ragadnia a mindenkor jellemző vonásokat, mintegy konstans elemeket, egyetemes típusokat, hogy politikáját ezekre építhesse fel. Elevenen lelki szeme előtt kell állania a szegény paraszt tipikus lelki világának, mielőtt egy agrárreformba kezd, az iparos vagy kereskedő jellemző lelki struktúrájának, mielőtt egy új adónemre nézve törvényt javasol, a leszerelő katonák egyéni és tömegvonásainak, mielőtt a demobilizáció módját elrendeli; élénken el kell képzelnie a másik nemzet tipikus lelki érzékenységét és reakciómódját, mielőtt külpolitikai nyilatkozatot tesz stb. Mindig egyéni, konkrét helyzetekbe és lelki állapotokba kell beleélnie magát fantáziája segítségével, de úgy, hogy ezeken az egyéni állapotokon keresztül mindig megpillantsa az egyetemesebben jellemző, tipikus vonásokat. *Igy a politikai fantázia sem egyéb, mint valóságglátó és valóságformáló lelki tevékenység a maga módján.*

Az örök, tipikus vonások meglátása a művésznek és az államférfinak alkotó fantáziáját közös nevezőre hozza. Nemesak minden nagy művész, hanem minden nagystílusú államférfi is hatalmas konstruktív képzelettel van megáldva. Azonban a fantázia, mint a valóságot alakítani hivatott államférfi lelki kelléke, még természetesebb, kevésbé meglepő, ha arra gondolunk, hogy az objektív valóság megismerésére törekvő tudós lelki alkatának is a fantázia egyik fővonása. HERBART, a hideg gondolkodó szerint is «a tudományos gondolkodáshoz éppen annyi fantázia szükséges, mint a költői művekhez; nagyon kétséges, vajjon NEWTONnak vagy SHAKESPEARE-nek volt-e több fantáziája?» S valóban: azok, akik a tudományok történetében a legmagasabbra emelkedtek, mind nagy fantáziával rendelkeztek: még az elvont igazságok kutatásának, a teremtő tudományos gondolkodásnak is a fantázia elengedhetetlen feltétele. A fantázia az a sarkantyú, amely a produktív tudóst folyton előrehajtja az ismeretlen világának meghódítására. Csakis szemléletes képeket kombináló képzelete segítségével tudja a kutató gondolkodó a tünemények feltételeit és lehetőségeit a következményekkel együtt maga elé

állítani; csakis fantázia útján tudja először a tapasztalatban még meg nem közelíthetőt megszerkeszteni, róla hipotézist alkotni: az igazolásnak tiszta logikai munkája rendszerint ezután következik. A csillagász fantáziája a tér és idő mérhetetlenségében él, világokat lát keletkezni, melyek először csak egy ködtömeg halvány fényében csillognak, majd mint napok ragyognak, aztán kihülnek és megsűrűsödnek. Csakis fantáziájára támaszkodva tudja a geológus földünk fejlődését a különféle kataklizmusokon keresztül kísérni; csakis fantáziája segítségével tudja a paleontológus újraszerkeszteni a megkövesült állat- és növénytöredékekből a legtávolabbi korok állat- és növényvilágát, melyet sepi sem látott. A modern fizikusok és kémikusok legújabb atomelméletei sokkal merészebbek fantázia dolgában, mint a görög költői képzelet tarka mítoszai. A valóság tényeinek összefüggése nem jelentkezik készen az emberi elme előtt, hogy ez csak egyszerűen tudomásul vehesse, hanem a fantáziának kell előbb ezt megszerkesztenie, feltevésként elképzelnie, a különböző, látszatra merőben egymástól elütő jelenségeket mint valóban összetartozókat és rokonokat megpillantania. Ezeknek az összefüggéseknek meglátása először csupán sejtelem, fantáziakép, amely csak később nyer hosszú fáradsággal esetleg módszeres logikai igazolást.

De nemcsak a természetbúvár, hanem a szellemi élet kutatója is lépten-nyomon fantáziájának szemléletes tevékenységét veszi igénybe. A történetkutató a multat csak töredékes forrásokból támasztja új életre, a letűnt lelki világokat sokszor csak néhány fennmaradt jelből kénytelen újraalkotni: a hézagokat rekonstruktív képzelete tölti ki. Ezért mondja MOMMSEN: «A fantázia, ahogy minden költészetnek, akkép minden történelemnek is anyja.» Természetesen a történetíró képzelete adatokhoz van kötve, melyekkel nem bánhatik önkényesen; az elemek szabad kombinációjának gátat vet a módszeres ellenőrzés, az igazolás kötelessége, a hűségre, tárgyilagosságra való törekvés. A történeti adatokat a képzelet nem pótolhatja; viszont az adatokba a szemléletes képzelet önt lelket, teszi őket elevenné és plasztikussá.

Ha a valóság objektív megismerésére irányuló tudományos gondolkodás ennyire rászorul minden téren a fantáziára, nem természetes-e, hogy a politikus is szerkesztő fantáziájával dolgozik, amikor a folyton mozgó, alakuló társadalomnak fejlődési vonalát a jövőbe kihúzza? A képzelettel megáldott politikusnak mindig könnyebben állnak rendelkezésére kiinduló és kapcsolópontok annak gondolati feldolgozásában, amit a társadalom jelenségeire nézve megfigyel, semmint a képzeletszegény politikusnak: képzelete segítségével szu-

verén áttekintése van a nemzeti élet összes ágaira vonatkozó tények óriási tömege és ezek összefüggése fölött. Fantáziája át tudja röpülni az itt és most adott tényeket, ezeken túl tud látni, amikor a jövő számára a fejlődésnek fokozatait, az analóg lehetőségeket szemléletes képsorozatban elképzei, a bekövetkező valóságot anticipálja. Ha nincsen erre elegendő képzelőereje, akkor nem tud szilárd célt kitűzni, programtalanul napról-napra állapítja meg teendőit, a pillanatnyi helyzetek, a pártérdekek vagy a közvélemény hullámai ide-oda tolják az opportunizmus mocsarában. Viszont ha van benne eszmény és akaraterő, de fantázia hiányában nem tudja a sokrétű valóság fejlődési menetét a jövőbe a kellő kombinációban kivetíteni, lapos és makacs doktrinérizmusba esik, politikai eszményét mindenáron ráerőszakolja a nemzetre.

Noha a teremtő fantázia a politikusnak is nagy ajándéka, amely nélkül az államélet terén semmi nagy nem teremthető, mégis minél élénkebb és szemléletesebb fantáziájának tevékenysége, annál közelebb van a veszély, hogy megfélemezik a valóság iránt kötelező loyaltásról, arról, hogy a jövőben elképzelt helyzetek, személyek, társadalmi viszonyok még nem valóságosak, hanem csak *lehetségesek* s így a kritikai tapasztalat tárgyaival még nem egyértékűek. A pozitív államférfival szemben az ilyen szemléletes képkombinációit a valósággal összetévesztő, túlságosan nagy illúzióképességű politikus a *fantasztá*. A gondolkodási és a képzeleti tevékenységnek együtt kell működnie: a fantasztában az utóbbi a túlnyomó az előbbinek ellenőrző, kritikai munkájával szemben. A fantasztá politikus előtt nem a tőle képzeletben megszerkesztett lehetőség üres, hanem a valóság sívár: nem az ő fantazmája a hibás, hanem a tények ostobák. RICHELIEU különösen óv a nagy fantáziájú, de állhatatlan államférfitől: «A nagy szellemek az államügyek vitelére inkább veszedelmesek, mint hasznosak; ha nincsen bennük több ólom, mint higany, semmit sem érnek az állam számára. Vannak emberek, akik igen termékenyek a tervekben, fejük túlbuzog a gondolatoktól, azonban annyira állhatatlanok terveikben, hogy ezek este és reggel már elütnek egymástól, és olyan kevés kitartásuk van elhatározásaikban, hogy a jó és a rossz döntéseket váltogatják és egyikben sem állhatosak... Nagyon kell tartani az ilyen szellemektől, akiknek élnökségét csekély ítélőerő kíséri, ellenben ha azok, akiknek kiváló ítélőképességük van s nem nagyon kalandoznak el képzeletükkel, hasznára lehetnek az államnak.» (*Testament Politique*. VIII. 2).

A fantasztá politikus képzeletének *fata morgana*-ja után szalad, de a rideg valóság csakhamar keservesen kiábrándítja képzeletszötte

társadalmi álmából. Még olyan államférfiban is, akiben nagy a valóság-
érzék, gyakran túlaradó a fantázia. Így GUSZTÁV ADOLFban, aki előtt
az orosz trón, majd a protestáns német császárság fantáziaképe lebeg.
NAPOLEON nagyságának forrása valóságérzékkel párosult csodálatos
fantáziája. De gyakran az előbbi cserbenhagyja és csak az utóbbi
egyedül trónol lelkében. Micsoda exotikusnak látszó terveket dolgoz
ki: elfoglalja majd Egyiptomot és Konstantinápolyt, innen hátba-
támadja Bécsset, ezen keresztül vonul be Párizsba; még arról is
álmodozik, hogy NAGY SÁNDOR mintájára meghódítja majd Indiát.
Moszkvai tragikus kalandja is túlhevülő fantáziájának eredménye,
mely nem számolt a zord valóság feltételeivel. Nagyszabású fantasztá
lesz, aki azt hiszi, hogy egész Európát vasigája alatt állandóan paci-
fikálhatja. Egyébként NAPOLEON, a tömegpszichológus, a fantáziát
fontos kormányzati eszköznek is tartja, mellyel maga is bőven él:
hisz nem okbéli belátás, hanem a képzelet irányítja a nép lelkét. «Az
embert — mondja — képzelet útján kell kormányozni; e nélkül
állat.» (Il faut gouverner l'homme par l'imagination; sans cela il est
une brute.) Unokaöccse, III. NAPOLEON még inkább képviseli a poli-
tikusok fantasztá-típusát: tele van folyton romantikus tervekkel,
fellengős politikai hipotézisekkel, külügyi ábrándokkal. Minthogy
pedig képzelete csapongó és állhatatlan, ezért egész politikai jelleme
ingadozó, hűtlen, megbízhatatlan. PALMERSTON lord mondotta róla:
«Ennek az embernek olyan az agya, mint egy nyúltenyésztő telep,
folytonosan eszmék születnek benne a kisnyulak szaporaságával.»

Sokszor a történeti siker a kritériuma annak, hogy valamely
vakmerő politikai ábrándkép szerzőjét nagy államférfinak tartjuk-e
vagy csak politikai fantasztának. Nem merész ábrándozónak tűnt-e
fel az európai államférfiak szemében még a XIX. század közepén
CAVOUR az egységes Itália eszméjével? Nem vakmerő kalandorszám-
bá ment-e még a XIX. század végén VENIZELOS a görög-lakta vidékek
egyesítésének ideáljával? Ki hitte volna, hogy valósággá válhatik a
dák-románok fantasztikus vágya, hogy a Kis-Romániából Dobrud-
zsával, Besszarábiával, Bukovinával megteremthetik Nagy-Romániát,
melybe akkora területet (102,000 km²) kebelezhettek be komoly harc
nélkül Magyarország ezeréves testéből, amely jóval nagyobb, mint
egész Csonka-Magyarország? Nem fantazmagóriának tűnt-e föl PASICS
délszláv államgondolata, mely jóval megtévezve került ki a történet
nagy laboratóriumából, mint ahogy szerzője valaha álmodta? Nem
merőben fantáziakép volt-e még két évtizeddel ezelőtt a csehek
uralma lenn a Dunáig s keleten Ungvárig? Néha a történet szeszélyes
játéka után a legmerészebb fantázia is sántikálva kullog. Vajjon fan-

tasztikus-e az államférfi valamely terve, azt csak utólag a történet kerekének forgása mutatja meg.

A fantasztá államférfinak ellentéte a képzeletszegény, túlságosan óvatos, csak a hideg logikában magát kiélő államférfi, akit nyugodt önérzet, de csekély aktivitás jellemez. Ilyen DEÁK FERENC: hideg, józan értelem az érzelmi lendületnek és fantáziának éppen a szükségesre kimért erejével. (I. köt. 75. l.) Mérsékelt fantáziáját, ha mégis szárnyra próbál kelni, rögtön lefogja kritikai szelleme és mindig sötétben látó szkepticizmusa, mely minden új dologra való törekvést egyhamar ábrándozásnak bélyegez. Nem progresszív gondolkodó, akit a célkitűzésben és a jövőbe látásban szerkesztő fantáziája segít, hanem regresszív elmélkedő, aki a multat nyomozza s fantáziáját csak a mult tanulságainak határáig engedi a jövőbe repülni. DEÁK ereje nem a reformokban, hanem a nemzet törvénybiztosította történeti jogainak szívós, de mégis csak hátratekintő védelmében rejlik, mely a legtöbb újításban csupán ábrándképet lát. Amikor a 60-as évek elején a nemzet hite már megerősödik a kiegyezés lehetőségében, DEÁK, a későbbi kiegyezés atyja, kétségeskedő marad, képzelete nem repül együtt a nemzet reményével, sőt egyenest korholja az ábrándozókat. «Úgy látszik, — írja 1861 jan. 9-én — az emberi természetnek kiválólag tulajdona az, hogy szereti magát fényes álmokban ringatni. Megeresztli képzelődése tarka szárnyait, s minden kis körülményt, minden jelentéktelen eseményt ábrándjainak felfokozására használ fel. Ez magában igen szép, igen kellemes. Csak a kiábrándulás azután olyan igen kellemetlen, sőt néha veszélyes ne volna. De különösen az élet komoly viszonyaiban, melyek gyakran száraz, higgadt számítástól függnek, nagy bajt, nagy kárt okozhat az ilyen ábrándozás.» (Levelei, 280. l.).

Jellemző, hogy a mérsékelt képzeletű DEÁK még mennyire nem tudja 1839-ben sem elképzelni a modern közlekedés lényegét, a vasutat, SZÉCHENYIVEL szemben, akinek fejből viszont majd kiesordul a fantázia. «Én azt hiszem, — mondta DEÁK az országgyűlésen — hogy a Debrecen és Pest közti vonalra nézve alig van valaki a Rendek közt, *ki velem együtt álomnak ne tartaná azt, hogy itt valaha vasút létezessen.* Ha pedig mégis találkozónék olyan, aki ezt hiszi, nem bánom, aludja tovább édes álmát, sőt adja Isten, hogy az én éberségem legyen álmom, aki ezt nem hiszem, az ő álma pedig valósuljon. Éppúgy nem hiszem azt sem, hogy Szina a vasutat Bécstől egész Pestig vigye. A dolog tehát úgy áll, hogy a vasút inkább létesülhet Bécstől Pozsonyig vagy a másik parton Gönyőig, mint ugyanonnan Pestig, de odáig mégis inkább, mint Debrecenig.» Milyen izgató probléma ezidőtájt

a gyorsröptű teremtőképzelettel megáldott CAVOUR számára a vasút! Fantáziája egész Itáliát sűrű hálózattal látja benépesítve, melynek részletes technikai tervét buzgón dolgoztatja ki. Miért? Mert ebben is az *Unita Italia* egyik főszeközét pillantja meg. CAVOUR a cselekvés embere, tehát progresszív gondolkodó, aki politikai eszménye, az olasz államok egyesítése számára eszközöket keres. Ha Turint Velen-cével, Milanót Nápollyal vasút köti össze, akkor megszűnik a kis olasz államok partikularizmusa és versengése: a sűrű közlekedés közös olasz nemzeti öntudatot is teremt, a szellemi javakat gyorsabban cseréli ki és asszimiláltatja. A gazdasági kapcsolat a kulturális kapcsolatnak is alapja s ezzel az egységes olasz nemzeti élet kialakulásának megindítója. Micsoda jövőbeli perspektíva forrása CAVOUR teremtő politikai képzelete!

De ugyancsak abban az évben (1839), amikor DEÁK a mesék és álmok országába utalja a Bécs és Pest, Pest és Debrecen közt járó vonatot, indítja meg FR. LISZT, a nagy német nemzetgazda és politikus korszakotalkotó tevékenységét a német vasutak kiépítésére. A lipesei—drezdai vonalat már ebben az évben adják át a forgalomnak. Sőt LISZT már nem egyes vonalakra dolgoz ki terveket, hanem egy Németországot keresztül-kasul járó vasúti hálózatra.

S milyen friss, feltörekvő, fantáziától feszülő technikai szellem hatja át a fiatal tanulatlan LINCOLN! Lelkét különösen ingerlik hihetetlen előnyük miatt a vasutak. Chicago még csak halászfalu, de óriási lehetőséggel, melynek birodalmát LINCOLN képzelete előre beszáguldja. Ő a főszószólója mint képviselő annak az indítványnak, hogy Illinois-állam építtessen 1300 mérföld hosszú vasutat s vegyen föl erre 12 millió dolláros kölcsönt. S ez a jövőbe látó indítvány három évvel előbb (1836) hangzik el a még erdőkből és prerikből álló, fejletlen amerikai államban, mint DEÁKnak pesszimista szava. Azonban ilyen szó nem egyedül hangzik el ekkor Európában. Amikor Franciaországban az első vasutak építési terve szóban forog, a fiatal THIERS nem hisz benne: a vasúti mozdonyt «divatos játékcikknek» minősíti, melyre néhány év multán senki sem fog gondolni. De ugyancsak ő erősen ellene volt annak is, hogy a francia hadsereg hátultöltő puskákkal szereltesse fel, mert «ez a fegyver csak a puszkapor pazarlására fog vezetni.» Nála is, akárcsak DEÁKNÁL, ezek az elutasító nézetek nem annyira a fantázia szegénységéből, mint inkább a kritikai szellem túltengéséből fakadtak: az ész lefogta a fantáziát.

De mi az államférfi fantáziájának rúgója, amely a jövőre vonatkozó képeinek sorát és kombinációját megindítja s mindig friss energiával táplálja? Az, ami minden, akár költői-művészi, akár tudomá-

nyos képzeleti tevékenységnek kovásza, egy nem-értelmi tényező: az *érzelem* és *törekvés*. A fantázia alkotó munkáját minden téren, a politikában is, valamely szükséglet érzése, vágy, ki nem elégített törekvés, kellemetlen várakozás s az ezeket kísérő erős érzelem indítja meg s lendíti tovább. Az elnyomott nemzet függetlenségi vágya, jogtalan és méltatlan sorban élő néprétegek felszabadítás után való sóvárgása, a társadalmi igazságosság érzése, az emberi méltóság tudata, a hódítás és meggazdagodás vágya, a bosszúállás, a becsvágy, a nemzeti nagyság érzése — mind olyan érzelmi-vágybeli indítékok, amelyek a politikai fantáziát a legerősebben sarkallják, ideális képeket szerkesztetnek vele olyasmiről, ami még nincs, de amelyet az akaratnak meg kell valósítania.

Az államférfi küldetésérzése, politikai eszményébe vetett hite, az eszménnyel kapcsolatos mély és erős értékélménye a társadalom és állam rendjének módosítására hivatott fantáziaképeknek bőven és állandóan buzó forrása. Az államférfi fantáziájának is fő lendítő kereke a *self-feeling*, az *ön-érzelem*: az a gyönyör, hogy a benne szunynyadó erőket felszabadíthatja és kibontakoztathatja, alkotásokba befekettetheti, valaminek oka, teremtője lehet, miközben az egész nemzet, sőt világ figyelme kíséri. Az államférfit is sarkallja annak a fölénynek érzése, amelyet mindenki érez, aki alkot, azokkal szemben, akik semmit sem alkotnak. A *self-feeling* önkénytelenül átmege a fantáziaképeken keresztül az alkotásba; viszont ennek sikerét a diadal gyönyöre kíséri, amely megint további alkotásra ösztönöz. Így a politikai alkotásban, akárcsak a művészi teremtésben, az államférfi legbensőbb énje tör elő, egész valójának lényege, legmélyebben rejtőző lelki szükséglete és ereje. Lelke az alkotásban mintegy polarizálva van: a társadalom minden jelenségét csakis politikai terveinek fényében egyoldalúan látja. Nagy politikai lélekbúvárunk, SZÉCHENYI mélyen elemzi az alkotás örömét, amelyet mint az államférfiúi tevékenység főindítékát bizonyára a maga lelkében pillantott meg: «A teremtés valami könnyen ki nem mondható kellemes érzést okoz mindenkinek, a ki már tett az emberiség javára valamit . . . Ez az érzés mintha a halhatatlanok országából venné eredetét s abban a pillanatban él, melyben az ember valaminek létesítésén jó sikerrel fáradozik, problémákat oldozgat, verset vagy értekezést ír, képet fest, házat épít, fát ültet stb. Ilyen pillanatban az anyag által összeszorított létünk mintegy felrázódik, a földi ragadékokon túl tör és mennyeket ér . . . Ez az ösztön megvan mindnyájunkban; ha nem teremt valaki éppen semmit, annak csak tudatlanság és gyengeség az oka.» (Világ, 1831. 189—190. lk.)

A képzeteknek, terveknek milyen váratlan és gazdag kombinációját dobja az államférfi tudatának felszínére az érzelmeknek sokszor csak lappangó, távolról sem tudatos hatása. A politika a harcnak, a folytonos súrlódásnak, tehát az érzelmeknek és indulatoknak: a szeretetnek és gyűlöletnek, a fölényérzésnek és büszkeségnek, az irigységnek és féltékenységnek, a hiúságnak és becsvágynak különösen termékeny talaja. Mindezek az emóciók pedig a fantázia működésének sajátos hajtóerői. Ezek közül a legfőbb a politikai erősz, az eszménytől üzött szenvedély, a mély politikai tárgy szerelem. *Amor mi mosse, che mi fa parlare*, a szerelem oldotta meg nyelvemet — mondja DANTE a művészek seregének nevében. A politikai tárgy szerelem hajtott az alkotásra — mondhatja magáról minden nagy államférfi.

A politikai fantázia típusai.

A művész és az államférfi párhuzama a fantázia működése alapján egészen természetes. De az is szembeszökő, hogy úgy, amiképp a művészeknek két típusa, az objektív és a szubjektív művész elválik egymástól, akképp az államférfiak is objektív és szubjektív típusba csoportosulnak. Az objektív művész fantáziája a világ sokféleségét, az embereknek egymástól annyira elütő jellem típusait, sokszínű érzelm- és gondolatvilágát úgy jeleníti meg előttünk, hogy saját-maga sohasem lép előtérbe, én-je az alkotás tárgyaiban teljesen feloldódik és objektíválódik. A szubjektív művészt ellenben alkotásai-ban mindig előttünk állónak érezzük, alakjaiban folyton ráismerünk, ezek öröme és fájdalma, optimizmusa vagy pesszimizmusa, gondolata és eszménye mindig magának a művésznek a saját én-jét jellemző élménye. Ilyen értelemben objektív művész SHAKESPEARE, GOETHE, ARANY; ellenben szubjektív BYRON, SCHILLER, PETŐFI. Az államférfiaknak, mint a politika művészeinek objektív típusa fantáziájával mintegy magába szívja a társadalmi valóság ezerféle változatát, mindegyikbe ezek természete szerint bele tudja magát élni s így céljaira felhasználni. A szubjektív típusú államférfi ellenben a társadalmi életet csak a maga én-jének szögéből tudja látni, a politikai élet jelenségeit mindig a maga érzelmeibe mártja bele, a maga egyéniségének vonásait avatja mindenütt normává, a saját politikai érték-felfogását tukmálja rá a közösségre.

Ez a szubjektív államférfi típus — mint GRÓF APPONYI ALBERT kifejti (Aesthetika és politika, 1895. 49—52.) — a történelemben két-féle alakot mutat: a *radikalizmus*nak és a *deszpotizmus*nak alakját. «Mindkettőnek a nemzetek fejlődésében megvannak gondviselészerü-

leg megjelölt órái. Vannak korszakok, midőn egy embernek szubjektív érzelmi iránya összeesik a nemzetnek uralkodó érzelmével, azzal az érzellemmel, mely akkor valóban minden egyébnél fontosabb, melynek egyoldalúságára és az egyoldalúságban rejlő vad erőre szükség van, hogy megszentosodott visszaéléseket és hozzáférhetlen makaesszágokat össze lehessen törni: ez a politika szubjektív művészeinek, ez a radikálisoknak órája. De éppen csak óra a történelem századai közt.» A deszpotikus politikai típusnak APPONYI ismét két fajtát választja szét. «Az egyik az, midőn egy nemzet saját szükségei, sőt tulajdon érzelmei iránt sincs tisztában és így a szabadság formái közt sem céljait, sem eszközeit megállapítani nem tudja. Nagy katasztrófák, forradalmak vagy háborúk után nem ritkán áll elő a nemzeti öntudatoságnak ilyen szünetelése. Ekkor nagy hivatás nyílik annak az államférfiúnak, akit a körülmények *diktatúrával* ruháznak föl, ha ő a nemzetet jobban tudja megérteni, mint a nemzet önönmagát, ha látja meggyógyulásának eszközeit, szervezkedésének formáit, szóval azt, amire a nemzetnek szüksége van és ezt erős kézzel meg is alkotja. De az ilyen deszpotizmus tulajdonképpen csak formáiban az, lényegében pedig a nemzetnek politikája, nem az uralkodó egyéné. Az az államférfiú, aki ilyen szerepet teljesít, nem a szubjektív, hanem az objektív művész fantáziájával és szívével lát és érez, ő csak a nemzeti élet tartalmának fölfedezője és érvényesítő karja . . . A valódi deszpotizmus éppen egy hatalmas vagy a körülmények kedvezése által hatalomra vergődött egyéniség érvényesülése a nemzeti egyéniség elnyomásával, annak helyébe és rovására. Legenyhébb és legrokonszenvesebb válfaja az, midőn egy nagytehetségű államférfiú olyan intézményeket, olyan politikai rendszert alkot, mely kitűnően működik, sőt fényt is áraszt nemzetére addig, míg ő él, de ő vele együtt ki is múlik.»

A most jellemzett típusok értelmében a politika művészeinek objektív típusához tartozott I. FERENC JÓZSEF. Fiatalkori uralkodásának tragikus első két évtizede után különben mérsékelt, éppen nem csapangó fantáziája bele tudja magát élni tarka birodalma népeinek lelkébe; számos szerencsétlen háború után van benne fantázia arra, hogy gyökeresen szakítson családi hagyományaival és autokrata multjával, mely országait germanizálni és Bécsben centralizálni iparkodott; képzelete bele tudott helyezkedni a magyarság lelki állapotába s a DEÁKTÓL ajánlott dualisztikus alapra állni. Egyéni érzelmeit háttérbe tudta szorítani s az embereknek és politikai helyzeteknek megítélésében szinte a személytelenségig objektív tudott lenni s népeinek súlyos érdekellentéteit lehetőség szerint kiegyenlíteni. Szöges

ellentéte a mindig heves, kirobbanó II. VILMOS császár, aki rányomja imperialisztikus egyéniségének bélyegét birodalmának minden szemlém, katonai és gazdasági, kül- és belpolitikai megnyilvánulására: az egyoldalúan szubjektív autokrata típusa. MUSSOLINI-ra ráillenek mindazok a jegyek, amelyek a nemzeti diktátort tipikusan jellemzik: a világháború utáni anarchia közepett az olasz nemzetet jobban meg tudta érteni, mint ez önnönmagát, a nemzeti öntudat elhomályosodása idején megérezte, mire van szüksége nemzetének, hogyan lehet lelkét és társadalmi testét újjászervezni. A politikának sok intuícióval és szárnyaló fantáziával dolgozó szubjektív művésze, akinek sokoldalú egyénisége áll az új politikai rendszer középpontjában, ahonnan a nemzeti élet valamennyi területét én-jének sugarai érik. De az objektív politikai művész fantáziája is él benne, mely a nemzeti élet valóságos szükségleteit ki tudja tapintani és elégíteni: amit sajátmagából ad, az összhangban van a nemzeti lélek valóságos alkatával és vágyaival.

A művész és az államférfi objektív és szubjektív típusának egybevetése rokon lelki struktúrát mutat. De ez a rokonság még szembe-
szökőbben igazolódik, ha a művészek politikai felfogását vesszük szemügyre: az objektív irányú költő rendszerint a politikai felfogásnak is objektív típusához tartozik; a szubjektív lelki alkatú költő politikai magatartása viszont rendszerint radikális. Mivel pedig a költők túlnyomó serege a lobogó fantáziájú szubjektív típus képviselője, ezért általában a meglévő renddel szembeszálló, újra törekvő, radikális politikai irányzatok hívei.

A költészetében *objektív*, annyi sokféle jellemet magába felszívó és híven vissztükröző MOLIÈRE társadalmi s politikai felfogásában egészen konzervatív, nem hiába az udvar költője. A világ fölött az Olymposon trónoló GOETHE költészetében mindennek, jónak s rossznak, nagy objektív megértője és megbocsátója; de ugyanígy a politikában is az éppen meglévő társadalmi rendnek nyugodt szemlélője, aki minden emberit megért egészen NAPOLEON hatalomvágyának minden szabadságot lenyűgöző erejéig; GOETHE, a miniszter sohasem tör gyökeres reformokra. ARANY JÁNOS, a tárgyias epikus, ha politizál, a hideg józanság embere. Még a szabadságharc tragikumát is, alig két évre rá, már szomorú humorral tudja jelképezni «A nagyidai cigányok»-ban; a tragikum forrását éppen államférfiaink túlságosan csapongó képzeletében találja meg. Csóri vajda a fantasztikus politikai fajtájára:

Rajongva tűnt elém a sátrak népe:

A vajda Csóri, a nagy álmodó,

Ki maga alszik egy nemzet nevébe,

Álmában újabb, szent hont alkotó.

ARANY meggyőződéses DEÁK-párti, a lassúbb menetű közjogi fejlődés híve. Objektív szeme rögtön észreveszi a kiegyezés utáni ifjúság történeti-optikai csalódását. A letűnt abszolutizmus 67 után egyszerre csak idealizálódni kezd a még több szabadságra vágyó fiatalság előtt. Miért? Mert mint gyermek nem élte át a Bach-korszak szenvedéseit. Erre céloz ARANY 1869-ben «Az alkotmányos sarjadék» c. kis költeményében:

«Jobb dolgunk volt a Bach korában!»

Kiáltja száz ifjú torok:

És rájuk áll is e dolog.

«Hja! a boldog gyermekszobában.»

Az objektív, higgadt költő a ritkább típus. A legtöbbjük izgalmas szenzórium, mely azonnal élesen hat vissza a társadalmi élet benyomásaira. Ha politizál, *szubjektív* valóját fantáziája a radikális szélsőségekbe sodorja. Amikor BYRON először lép a politikai arénába, a Lordok Háza éppen a gépromboló munkáslázadókat szigorú büntetéssel sújtani készülő törvényjavaslatot tárgyalja (1812). Élesen támadja a költő a javaslatot: a munkásnépnek fogja pártját, melynek ellensége a gép, mert a nyomort fokozza; nem illik a kormányhoz, hogy a nép ellen karhatalmat vegyen igénybe, akkor, amikor idegen népek, a portugáloknak nyomorát enyhíti, a maga népének szívtettépő pusztulásával pedig nem törődik. BYRON távol hazájától Európaszerte radikális szabadságpolitikát űz. Heves indulata és fantáziája behajtja a carbonarik összeesküvéseibe, akiknek érdekében forradalmi propagandát űz Ravennában; lakását titkos fegyvertárnak ajánlja föl, Itália felszabadításában «a politika költészetét» látja. Ugyanilyen hévvel lelkesedik Görögországért a *Childe Harold* költője, aki annyi csodaszép és megható versben panaszkodott Hellas rabszolgasorsán s rászegezte egész Európa figyelmét és megnyerte rokonszenvét. Mikor görög földre indul, hogy érte harcoljon, halálsejtemen gyöttri, akárcsak PETŐFIT a segesvári csata előtt. De ő egy népet élte árán is szabaddá akar tenni. Nem elégti ki becsvágyát, hogy költő: a tett hőse is akar lenni, dicsőséget szerezni, Angliát rákényszeríteni, hogy benne Hellas szabadsághősét, egy egész nemzet felszabadítóját csodálja.

A lírikusok vulkánikus egyénisége mindig radikális a politikában, mint PETŐFI és ADY. PETŐFIT heves vérmérséklete, féktelen szabadságérzése eleve szélső demokratává és republikánussá avatja. Szemében a legkiáltóbb ellentét *A palota és a kunyhó*: amott fényes szobák és sötét szívek, emitt sötét szobák és fényes szívek; a szalmakunyhóban születnek a nép nagy megváltói. *A XIX. század költőit* buzdítja,

vegyék kezükbe a nép zászlaját, vívják ki, hogy minden ember emberhez méltóan élhessen, egyenlő joga legyen, egyenlően részesüljön a szellem javaiban, az oktatásban. Izgatja a parasztot a léha nemesi társadalom ellen: ez előtt fő a kutyabőr, melyet sok úr a testén visel (*Okatootáia*). Dózsa György «a magyar történet egyik legdicsebb embere». Az *Apostol*, a királygyilkos, a még gyermek népnek felvilágosításán fáradozik: a papok nem emberek, hanem ördögök, a királyok nem istenek, hanem csak emberek, minden embernek szabadnak kell lennie, a szabadság Isten legszebb adománya. Ujjong azon, hogy *Föltámadott a tenger*: társadalmi vihar, forradalom van, mely a gazdag hajókat a pokolra süllyeszti; a föllázadt nép megmutatja, hogy «habár fölül a gálya, s alul a víznek árja, azért a víz az úr». A költszetet *Úti leveleiben* elpolitizálja: «A műzsák nem conservatív kisasszonyok, ők haladnak a korrallal, s minthogy a század jelszava: „éljen a nép!”, a műzsák is leszálltak az aristocraticus Helikonról, s a kunyhókban telepedtek meg.» «Hiába, — így jellemzi a költszet és a politika radikális frigyét 1847-ben ARANYHOZ intézett levelében — a népköltszet az igazi költszet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költszetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század foladata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megsokalta már látni, mint martírkodnak milliók, hogy egy pár ezren henyélhessenek és élvezzenek. Égbe a népet, pokolba az aristocriatiát!»

PETŐFI szélső demokrata, kinek politikai eszménye a köztársaság. De azért — mint FERENCZI ZOLTÁN kimutatta (Petőfi és a szocializmus. 1907) — semmi köze a szocializmushoz, melynek korabeli képviselőit egyáltalában nem is ismeri. Nemcsak a népek függetlenségeért, de az egyéni szabadságért is lelkesedik. A «világszabadságban» rejlt elvont nemzetköziség is megszólal lantján, de forró nacionalizmusát vérével pecsételi meg.

Hogy a költőknek szubjektív lelki alkata milyen finoman és hevesen hat vissza a nemzetközi politikára, milyen élénken ragadják meg fantáziájukat a nemzetek szabadságmozgalmai, azt meggyőzően láthatjuk azokból az ódákból, amelyeket a legkiválóbb költők világszerte a magyar nemzethez s különösen a szabadságharc politikai képviselőjéhez, KOSSUTHHOZ írtak. A nagy angol, MATTHEW ARNOLD 1849-ben így kiált *A magyar nemzet-hez*:

Nem Spanyolország, mely fénylett a multba,
Sem Anglia, a hős, mely rengeteg
Árut tetéz partján s dús, rettegett,
Sem Franciaország, mely elborulva

Tébolyda-zajjal víja az Eget,
Sem Amerika, a sivár, a durva,
Sem Németország, mely csak szókbá fúl ma, —
Hóst egy sem ád, akit hír emleget.

Magyar! Te mentsd meg őket, kik hörögnek,
Hulljon le lánc és béklyó-garmada,
Légy a világ élesztő harmata! (Kosztolányi D. ford.)

Amerika kiváló költője és államférfia, JAMES RUSSELL LOWELL,
KOSSUTH-hoz intézett fellengző ódájában így vigasztalja a magyarságot:

Oh magyaroknak zsarnok-verte népe!
Hiába csörg most rajtad a bilincs:
A jövő századok ítéletébe,
Rajtad kívül győző e harcba, nincs! (Radó A. ford.)

A már beteg HEINE is fölajzza lantját, hogy dicsőítse a magyar szabadságharc hőseit, kik «mint a Niebelungok hullnak a porondra». Gyilkos szatiráját ontja rá az osztrák-orosz brutális túlerőre (1849 októberében):

Lám az ökör elérte, hogy
Szövetségese lett a medve —
Szegény magyar vigasztalódj,
Ránk még gazabbak estek fenekedve.
(Kosztolányi D. ford.)

A hűszéves IBSENT is magával ragadja a magyar hősi küzdelem s ódára ihleti ennek tragikus vége. (*Magyarországhoz. 1849*):

Árva ország, sok fiadnak vére folyt ki mindhiába,
Búsan fénylik a halott hős vértanui glóriája.
Európának reménye, holtjaid remegve nézed;
Lengyelország sorsa vár rád, a feledtség, az enyészet.
(Kosztolányi D. ford.)

De megvigasztalja a magyart, hogy még fel fog támadni s «a magyar név büszke név lesz.»

S hogy milyen mélyen vésődött be a költők lelkébe Európaszerte a magyar szabadságharc emléke s mily sokáig izgatta képzeletüket, arra jellemző, hogy amikor KOSSUTH 1877-ben az orosz-török háború idején hatalmas szózatot intéz a népekhez az orosz imperializmus ellen, SWINBURNE, a radikális politikus-költő azonnal egész himnuszt zeng KOSSUTH-ra, kinek villáma nemcsak a multban cikázott végig a világon egy nemzet szabadságáért, hanem mint az Igazság hatalmas kurtjele most is harsog (*Kossuth Lajosnak*):

S te, kard meg korbács híján mennykövet szórsz vele:
Mennykövet mindazokra, kik gyáva görnyedők,
Kiket lapulni lát most a moszkovita gőg! (Radó A. ford.)

A szabadságharcoknak és társadalmi forradalmaknak mindig megvan TYRTAIÓSTÓL CARDUCCI-IG és D'ANNUNZIÓIG a maga lelkesítő s a fantázia csillagzaporát szóró lantosa. De amikor a politikai radikalizmusnak sötét és veszedelmes oldala tör elő s a forradalom réme anarchiával s a szellemi javak összezúzásával fenyeget, a valóság hideg lehelletére a költők fantaszta politikai idealizmusa gyakran megtorpan s kijózanodik. HEINE például már a harmincas évek végén, LAJOS FÜLÖP alatt, kacérkodik Párizsban a forradalommal, amely aztán csak 1848 februárjában tör ki. De már 1841-ben ezt írja egyik berlini barátjának Párizsból: «Sötét, elfojtott hangulat uralkodik itt, s nem vágyunk biztosak, nem következnek-e be a legszörnyűbb kitörések. Nagy félelmet érzek egy proletárurolom borzalmától. Bevallom Önnek, hogy *félelemből konzervatív vá lettem*. Ebben az évben cikkeimből keveset fog törölni s talán mosolyogni fog mérsékletemen és aggodalmaskodásomon. A dolgok mélyére tekintettem és különös szédülés fog el — félek, *hátraesem*.» A költő fantáziája nemcsak optimista: a jobb jövőt képzei el, hanem tud pesszimista is lenni: a rosszabb jövőt is színesen képes lelki szemei elé állítani.

A politikai gondolkodás típusai.

A politikai gondolkodásmódban a fogalmi, logikus gondolkodást, az intuíciót és a szemléletes fantáziatevékenységet csak az elemzés céljára választottuk külön egymástól. A valóságban azonban a lelki élet egységes, működései is válhatatlan egységben mennek végbe: az ítélő és következtető gondolkodással állandóan egybefonódik a fantázia szemléletes képeket kombináló tevékenysége, amelyet az érzelem és a céltörekvés mozgat, de ugyanakkor föl-föl villanhat a dolgok lényegének ösztönös és közvetlen meglátása, az intuíció is. Attól függ az egyén tipikus gondolkodásmódja, hogy vajjon e tevékenységek közül lelki alkatánál fogva melyik a túlnyomó? E tevékenységek szempontjai szerint a modern pszichológia az embereket a gondolkodásmód különböző típusaiba csoportosítja. Alkalmazzuk most e típus szempontokat a politikusok gondolatjárására.

Vannak államférfiak, akiknek gondolkodása szeret egyes tények vagy esetek megfigyelésébe s részletes elemzésébe elmélyedni, a mások gondolatait éles megkülönböztetéssel kritikailag szétboncolni, a bennük található logikai ellenmondásokat kimutatni, a társadalmi jelenségek és problémák ágabogát szigorúan és világosan szétválasztani. Ez az *analitikus politikai elme* típusa. Viszont mások nem vesznek bele az egyes esetek részleteibe, hanem az eseteket rögtön kombi-

nálni, átfogó kategóriák és elvek alá állítani iparkodnak: a nagy összefüggések, egyetemes vezérszempontok érdeklik őket. Ez a *szintétikus politikai elme* típusa. Az analitikus gondolkodásmód főmunkája a *megkülönböztetés*: azonnal látja, miben különböznek az esetek egymástól, a kis titkos különbségeket is gyorsan fölfedezi. A szintétikus észjárás főjegye viszont a *hasonlóság fölismerése*: rögtön észreveszi, hogy a legelütöbbnek látszó dolgok is miben egyeznek egymással, minden kis rejtett hasonlóságra egyhamar rábukkan. Az előbbi az *éleselméjű*, az utóbbi a *mélyelméjű* politikus. Az előbbiben a világos gondolkodást, a bonyolult helyzeteknek vagy kérdéseknek gyors és meglepően tiszta elemekre bontását csodáljuk. Az utóbbinál pedig a nagy átfogó összefüggések meglátásán, a gondolatok hirtelen kombinációján, oksági kapcsolataik gyors megpillantásán, az eszméknek felsőbb szintézisbe való szerkesztésén lepődünk meg. Az éles elme a logikus, elvont fogalmi szétboncolásra hajlamos; a mély elme a fantázia és intuíció szemléletes munkáját is erősen igénybe veszi, ezért a gondolatkapcsolatok egyes mozzanatait nem egymásután merülgetnek föl tudatában, hanem gyakran egyszerre lépnek éjje elé, explozív megjelenésűek.

Mi az előnye s mi a hátránya az analitikus gondolkodásmódnak a politikában? *Előnye*, hogy az egyes politikai-társadalmi tények részleteibe tüzetesen behatolva ezek sajátos természetét alaposan, minden oldalról feltárja, nem sieti el a belőlük vonható következtetéseket és kombinációkat, nem egyetemesíti könnyelműen az egyes eseteket. A tények beható elemzése élessé teszi az analitikus gondolkodású politikus szemét a megszokott s uralkodó felfogás hiányainak és tévedéseinek felfedezésére, a mások nézeteinek kritikájára. Azonban az egyoldalúan analízisre beállított elmének *hátránya*, hogy megáll a szétboncolt részeknél, ezeket nem iparkodik átfogó összefüggésekbe összefogni, magasabb és egységes szintézisbe kapcsolni. Inkább a részek, semmint az egész érdekli; inkább a pusztá különbségekre figyel, semmint az egybefogó hasonlóságra is. Az analitikus fő folyton a megkülönböztetésben, a szigorú logikai szétválasztásban éli ki magát, ezért különösen hajlamos a túlzó szkepszisre és kritikára. A mindig csak kritizáló politikus szükségképpen analitikus gondolkodású. A nagy ellenzéki debatterek szellemi habitusa természetesen folyton a kormányzat bírálatára, azaz analízisére van beállítva. Aki egész politikai pályafutásán mint ellenzéki mindenre csak a kritika maró választóvizét önti, abban megfogyatkozik a szerkesztő erő, a teremtő fantázia, az alkotás vágya: akkor érzi jól magát, ha fölényesen bírálhat, a maga szellemi felsőbbrendűségét és szuveréni-

tását éreztetheti, a nélkül, hogy maga alkotni tudna valamit. A mindig bíráló analitikus elmejársú politikus könnyen felölti a negatív ember tipikus vonásait, akibe a tagadás szelleme sűrűsödik bele, mindenre nemet, vétót, nyepozvolimot kiált, a mások gondolatát vagy munkáját mindig csak szétbontja és lebecsüli: a kákán is csomót keres, de a maga szemében a szálkát nem látja meg.

Az erősen analitikus gondolkodók a politikában rendszerint örökké ellenzéki szellemű egyéniségek, még akkor is, ha közben kormányra kerülnek. Ilyen CLEMENCEAU, aki egy sereg kormányt buktat meg, miután ténykedésüket s ezek hibáit a legélesebb elemzés és kritika reflektorával világította meg; mikor a háború alatt a hatalmát átveszi, akkor is negatívumból él: a békebarátok ellenzéke és letiprója. LLOYD GEORGE annyira elemző kritikus elme, hogy tíz év óta egyebet sem tesz, mint a tőle is alkotott békeművet a legszegesebb ostorral bírálja, mintha semmi köze sem lenne hozzá: a saját maga ellenzéke. TISZA KÁLMÁN a legkíméletlenebb boncolója a DEÁK-féle határozati javaslatnak, a kiegyezés után pedig a kormány működésének; amikor aztán másfél évtizedig a kormánykerék a kezében van, ugyanolyan analitikus elmének bizonyul továbbra is, mint az ellenzéki padokon; csakhogy most az ő ellenzékén mutatja ki félelmetes kritikai erejét: mint miniszterelnök sem arra törekszik, hogy pozitív módon megokolja a maga felfogásának igazát, hanem arra, hogy a logika éles boncoló késével szétszedje az ellenfél nézetét s kimutassa ennek hibáit és ellenmondásait. A magasabb szintétikus alkotóerő hiányzott belőle: egyetlen nagyobbszabású reform sem köszönheti neki létrejöttét. A hatalom hosszú ideig való megtartásához elég volt neki a politikai helyzetek és emberek igen szemes analitikus megfigyelése s az ebből folyó ügyes párttaktika és fegyelem. SZILÁGYI DEZSŐnek félelmetes debatter-alakja s IFJ. GRÓF ANDRÁSSY GYULÁnak finoman elemző feje az analitikus gondolkodó típusnak legszebb politikai példányai. A statikus-államférfi-típus (II. köt. 32. l.) rendszerint az elemző gondolkodásmódban reked meg, mert minden újító törekvésben azonnal csak a nehézségeket látja, ezeket szedi szét, kimutatva, milyen veszedelmes a tervezett reform. A túlzó, megcsontosodott konzervatizmus többnyire csak az újító javaslatok elemzésében és kritikájában merül ki. Klasszikus példa rá METTERNICH: ez a fantázia-nélküli, de igen világos és logikus államférfi az alkotásban való tehetlenségét szerette mindig kritikai óvatosságnak, a józan politika racionalizmusának feltüntetni.

A szintétikus politikai elme *előnye* az, ami a merőben analitikusnak hiánya: a tények vagy gondolatok széles összefüggését azonnal

felismeri, rendszeresen kiépíti, mert hasonlóságuk alapján olyan mozzanatokat is összefüggésbe hoz és egymásra vonatkoztat, amelyek az egyoldalúan csak elemző elme előtt mindig rejtve maradnak. A nagy és jóideig maradáno, esetleg egy-egy nemzet elé századokra szóló célt kitűző politikai rendszerek ilyen szintétikus politikai elmék alkotásai. Ilyen elme volt CAESAR, RICHELIEU, COLBERT, BÁRÓ STEIN, CAVOUR, BISMARCK, nálunk SZÉCHENYI. Rendszerint a dinamikus politikai típus képviselői is, akikben megvan az érzelemnek, a politikai erősznak és fantáziának lendülete.

A szintétikus elmejáras azonban gyakran abba a *veszedelemb*e kerül, hogy politikai rendszerének gondolatépületét nem alapozza meg a tényeknek szükséges elemzésével és kritikájával; előbb kombinál és épít, semhogy gondolatépületének a valóság talajába nyúló fundamentumát eléggé megvizsgálná. Így az elemzést elhanyagolva, fantáziája légvárat épít. A politikai légváraknak is megvan a maguk szintétikus stílusa. NAPOLEON átfogó gondolkodásmódja kitűnően megállta helyét abban a belső szervezetben, melyet Franciaország közigazgatásának, jogi és közoktatási életének adott; ez a szintétikus gondolkodásnak csodálni való remeke, mely a francia szellemnek, mint fundamentumnak ismeretére épült fel. Ellenben a császárnak külpolitikai gondolatpszintézise már nélkülözöte a más nemzetek lelkének elemző ismeretét, a féktelen hatalomvágytól űzött szertelen fantázia volt benne az uralkodó: a majdnem egész Európát erőszakosan átfogó birodalomnak össze kellett omlania.

A politikai életben nem csekély jelentőségű az *ötletes (aforisztikus)* és a *rendszeres (szisztematikus)* gondolkodó típus. Vannak politikusok, akiknek elméje szellemes ötletekben, talpraesett megjegyzésekben, sziporkázó szójátékokban, hatásos közbeszólásokban ragyog, de idegenkedik a rendszeres és fáradságos gondolatmenetektől, a nagyobb elmefeszítést és koncentrációt követelő szellemi munkától és beható okfejtéstől. Súlyos gondolatokat rövidesen, egy-egy elmefordulattal elintéznek: mázsás problémákat grammos mérlegre helyeznek. Ezekkel a fel-felvillanó politikai elmékkal szemben a *szisztematikus* államférfiak nem elégszenek meg a hirtelen ötletekkel, hanem ezeket tovább építik, más gondolatokkal sokoldalú és termékeny összefüggésbe hozzák, átfogó gondolatrendszerre fejlesztik. E két típus különbsége a politikai könnyelműségnek és felületességnek, másrészt a politikai alaposágnak és lelkiismeretességnek egyik formája.

Az *utánzó* vagy *reproduktív* gondolkodó típus, amint az életben általában, a politikában is a leggyakoribb jelenség. Az ilyen elme a

külső benyomások iránt nagyon fogékony, mindig olyan eszmék foglalkoztatják, amelyeket kívülről kap, de nem belőle forrnak ki. Így gondolatainak nincsen saját életük, nem nőnek, fejlődnek szervesen, mert gyökereik nem az ő lelke talajából eredtek meg s táplálkoznak. Az ilyen impresszionista és reprodukzív politikus nem lehet az elvek hőse: olyan, mint a mese kaméleona, mely minden fa színét felölti, amely alatt megpihen. Mivel kívülről befelé él, új gondolatai önként nem támadnak, mindig csak azt gondolja, amit már mások gondoltak; a legnagyobb zavarba jut, ha nincsen kész mintája, gondolatkliséje s új, addig elő nem fordult helyzetben önállóan kell gondolkodnia és viselkednie. Milyen ügyetlen zavar támad a parlamentben, ha nem várt eset bukkan fel s a hirtelen elrendelt szavazás közben nincsen jelen valamely tekintély, akihez a sok utánczó nyájelme csatlakozhatnék. A mereven és egyoldalúan konzervatív politikus rendszerint reprodukzív elmejárású: mindig a meglevőt, történetit, hagyományszerűt akarja utánozni s az új nemzedékekkel utánoztatni. Mereven konzervatívnak lenni annyi, mint a történet reprodukciójára törekedni.

A *teremtő (produktív)* politikus mintegy belülről kifelé él: ami lelkében megfog, az benne szervesen tovább nő, önállóan fejlődik. Nem rabja a kívülről kapott benyomásoknak, megszokott, hagyományos gondolatoknak és viselkedésmódnak. Új gondolatösszefüggéseket és föltevéseket szerkeszt, a kapott eszméket nem készen fogadja el, hanem kritikailag megrostálja, új tapasztalatok próbakövére állítja. Nemcsak befogadja a mások gondolatait, hanem újra átéli s maga is újat teremt: hang, nem pedig visszhang. A reprodukzív elme főképp emlékezetére támaszkodik: a teremtő politikusnak fő lelki működése a vonatkozó gondolkodás és fantáziatévékenység, melyek az új gondolatok produkciójában kiegészítik egymást. Elméje folyton mozgásban, eleven munkában van. Maga talál: nem tudósít. Minden új benyomást, vagy eszmét, amelyet kívülről kap, a maga szempontjaiból, a maga kategóriái és céljai értelmében öntevékenyen és meg-elevenítő módon fog fel és dolgoz át: a pusztán passzív módon befogadott gondolat csak holt teher maradna lelkében.

Amint a tudománynak és művészetnek, akkép az államéletnek fejlődését is csak a produktív ember lendíti előre: az államélet története lényegében kevés produktív embernek s szellemük másokra való sugárzásának története.

Tudomány a politikában.

GOETHE azt írja HERDERnek, hogy a politika művészet, de sok ismeretet tételez fel, hogy «nagyobb ostobaságok el ne követtessenek». S valóban, a gyakorlati politika elsősorban művészet. Fínomabb problémáknak megoldásában, mint láttuk, nem egyedül a tudás és az észnek logikája, hanem az intuíció és fantázia is segít az államférfi-nak. A politika legnagyobb sikerű mesterei elsősorban a politika művészeti és nem tudásbeli oldalát domborítják ki. «Egy kritikus, mint LESSING, — mondja BISMARCK egyik beszédében — nem hízelgett magának azzal, hogy ő maga, aki a Laokoont kritizálta, szobrász lett. A politika nem exakt tudomány, hanem művészet, s aki nem ért hozzá, jobb, ha távol marad tőle.» E nyilatkozatát BISMARCK többször megismételte: *Die Politik ist keine exakte Wissenschaft.* (Először 1863 dec. 18. a porosz felsőházban.)

Mi a különbség a tudomány és a politika emberének lelki alkata között? Hogyan felel meg ez a lelki alkat a tudomány, másrészt a politika céljának?

A tudomány az igazságok rendszerét akarja megközelíteni, a politika az életértékeket törekszik megragadni. A tudomány eszköze a fogalom, a politikai művészeté a szemlélet. A tudomány a különöst, egyéni, egyes esetet az általánosnak, a fogalomnak formájába iparkodik önteni; a politikai művészet az általánost, az elvit a nemzet sajátos helyzetében, a társadalom egyéni-történeti mivoltában akarja megvalósítani. A tudomány a valóságot visszatükrözni törekszik, amint van; a politika a társadalmi valóságot átalakítani iparkodik úgy, hogy eszményének megfelelően. A tudomány a valósághoz ragaszkodik, a politika a valóságot át akarja formálni. Mindezek olyan jegyek, amelyek általában szétválasztják a tudományt és a politikát.

Ezeknek a céloknak pszichológiai síkon meglepően megfelel a vérbeli tudós és az igazi politikus egyéniségének struktúrája. A tudósban nincs meg a folyton változó, tovarohanó konkrét élet mozgalmassága és aktivitása: elméje főképp az egyetemest, a mindig állandót, a törvényt, az elvet keresi, lelki magatartása platonizáló. Ellenben az államférfi, mint a cselekvés embere, különösen fogékony az élet változatos mozgalmassága, az egyedi helyzetek, konkrét dolgok és emberek iránt; nem az általánoson, a mindig egyformán csüng, mint a tudós, hanem a konkrét cselekvésre van lelke beállítva, amely viszont elsősorban az egyesnek, az egyedinek ismeretéből fakad. Az élettől való bizonyos távolság hozzátartozik a tudományhoz, az embernek teoretikus magatartásához. Mindent, amit a tudós meg akar

ismerni, kénytelen magával szembehelyezni, közvetlen élményéből kiemelni, azaz objektíválni. Ez az élettől való távolság, a valóságnak mintegy fogalmi behütése a különböző tudományokban különböző nagyságú. Legnagyobb a matematikában, kisebb a fizikában, kémiában, biológiában. A tudomány azonban a maga általános fogalmaival mindig szükségképpen bizonyos távolságban marad a kimeríthetetlen változatú, egyedi, konkrét valóságtól és elevenen lüktető élettől. Még az éppen egyedire célzó történelem is általános fogalmak alapján kénytelen a különös, egyszer lefolyt, konkrét történeti valóságot megközelíteni: az eleven életet voltaképp még a historikusnak is meg kell ölnie, hogy leírhasa. Minden tudományos kutatás és megismerés platonizálással jár. A politikai gondolkodás viszont, bár rászorul erre a fogalomalkotásra is, az élettől való távolságot csökkenteni iparkodik, szemléletesen akarja magát mintegy beléférni az életbe, ennek egyedi mivoltát belülről megragadni; célja a társadalmi valóságnak nem merev fogalmi hálóba való befogása, hanem a meleg, eleven élet szemlélete és formálása.

A teoretikus embernél, akinek lelke valamely ismerésterületen az igazságok rendszerére irányul, egészen természetes a teljességre való törekvés, az erős szisztematizáló hajlam. Ez azonban nem elégíthető ki még sokkal logikusabb körben sem, mint amilyen a szeszélyesen változó, fejlődő eleven élet, még hozzá politikai élet. Az élet erősebb, mint a fogalmi hálónak rendszerkötele. Ezért a gyakorlati politikusok jórésze bizalmatlan a politika elméleti rendszerei iránt: *systematisch, also unwahr* — gondolják NIETZSCHEVEL. Az elmélet, az észokokból való igazolás, elmélyülő ideológia az államférfinál, mint a cselekvés emberénél, többnyire egészen háttérbe szorul. Lelke mindig cselekvésre kész, az igazolást legfeljebb utólag dolgozza ki — a mémoiresjaiban. DISRAELI, akinek pedig széles erudíciója elméleti hajlammal is párosult, mint a konzervatív ellenzék vezére a teoretizálni szerető GLADSTONE liberális dogmatikájára célozva, büszkén mondja: «Professzorok és rétorok rendszereket és elveket találnak ki. Az igazi államférfiakat csak a hatalomra törő ösztön és a haza szeretete ihleti meg. Ezek azok az érzelmek és módszerek, amelyek nagy birodalmakat teremtenek.»

A teoretikus embernél, mivel a valóságnak hű megismerésére törekszik, az én lehetőleg háttérben marad, a tárgyi-logikai kapcsolatok vannak a lélek előterében; a tudósnak lelki attitűdje elsősorban centripetális, a külső világból befelé haladó: ‚ez így van‘. A politikus ellenben ezt a világot átalakítani akarja a maga énjének alapján; ezért lelke kifelé, a világra való hatásra van beállítva, centrifugális

irányú: „ezt akarom“. A tudomány emberének *vita contemplativa*-jában a döntő mozzanat a gondolkodás; az államférfi *vita activa*-jában az akarás. Mivel pedig akarata akadályokba ütközik, ezért eleme a harc: akaratának a másokra való rákényszerítése. Ezekből a megkülönböztető vonásokból egyéb jegyek is következnek az élethez való viszony szempontjából. A tiszta, szélső tudóstípus, «a gondolatok embere», rendszerint magában, elvonulva szeret élni, csökkent mértékű benne a társas hajlam, magának elég, mert kutatásának tárgyi világában él s egyébvel nem törődik. A tiszta tudóstípus képviselője természeténél fogva nem politikai lény. Ellenben a vérbeli politikusnak az élet társas viszonyai iránt van különös hajlandósága csakis másokkal együtt tudja kiélni a benne szunnyadó erőket, egyedül rosszul érzi magát, mert lelki lényege nem az igazságok önelégült szemlélete s ennek csendes boldogsága, hanem a másokra való hatás, az emberek szervezése, hogy velük a társadalom képét módosítsa. A szélső politikai típusú ember, «a hatalom embere», mindent a hatalom megszerzésének vagy megtartásának szögéből néz; ezért gyakorlatilag a pragmatizmus híve: az igazság is csak annyiban értékes előtte, amennyiben hatalmának eszköze. Ez az ösztönszerű instrumentális igazságfelfogás nyilvánul meg abban, hogy a tiszta politikai típusú ember, a *Machtmensch*, fokozatosan elveszti a tárgyilagosság iránt való érzékét: az, amit politikailag akar, eleve színezi már számára az «igazságot» s megbénítja abban, hogy valamit elfogulatlanul lásson. Az egyoldalúan hatalmi politika lassankint vakká teszi: csak azt látja, amit akar. Ilyenkor a gondolatnak evidenciája helyébe a hatalomnak violenciája, a logika helyébe a retorika, a beláttatás helyébe a rábeszélés, a tudás helyébe a szóművészet lép. E. SPRANGER helyesen emeli ki (*Lebensformen.*), hogy olyan társadalomban, ahol az érdeklődés túlnyomóan politikai célokra van beállítva, a retorikai művelődési ideál fölébe kerekedik az erkölcsi-nek, mint például a görög felvilágosodás és a római császárság szofistáinál, CICERO óta a rómaiaknál, s az újkor fejedelmi udvarainak diplomatáinál. PLATON a szofistákkal, akik a tiszta hatalmi embert, a szélső politikai életformát állították az államférfiak elé életeszményül, szembeszegezi a tiszta igazságkutatás szellemét, a politikus ember fölé emeli a teoretikus embert, a rétor PROTAGORAS és GORGIAS fölé a tudós kutató SOKRATES alakját.

Már a nagy valóságérzékű ARISTOTELES, akinek Politika c. munkájában az antik világ politikai bölcsesége sűrűsödik rendszerré, nem állítja ilyen mereven szembe az elméleti és a gyakorlati-politikai életformát egymással. Ezt mondja ugyanis a tudományos és a politikai

tevékenységről: «Körülbelül ez az a két életforma, amelyet az erényért legnemesebben küzdő férfiak választani szoktak, régente éppúgy, mint ma. Ez a kettő: a politikai és a tudományos élet . . . Az emberek egy része azon a nézeten van, hogy az embertársain való uralkodás, ha zsarnoki módon történik, akkor a legnagyobb igazságtalansággal jár; ha pedig az állami közösség elvei szerint, akkor — igaz ugyan, hogy igazságtalannak nem mondható, de mégis gátló hatással van az egyéni élet nyugodt folyására. Mások pedig éppen ellenkezőleg gondolkodnak: férfihoz csupán a tevékeny s a közügyekkel foglalkozó életforma illik (*praktikos kai politikos bios*); semmiféle erény gyakorlására sincs annyi alkalma a magánembernek, mint azoknak, akik a közügyeket intézik s az állam ügyeivel foglalkoznak.» (Politika, 1324a. Szabó M. ford. 1923.)

A teoritikus és a politikus lélek alkatának imént jellemzett tipikus jegyeit alig szemléltethetné meggyőzőbben valami, mint TOCQUEVILLE-nek és CAVOURnak, a két jóbarátnak egymás mellé állított alakja. Az előbbi a tiszta teoritikus típus képviselője, aki hittelt hisz az észnek társadalomrendező erejében: a politikai kérdések előtte filozófiai problémák, a politika merőben alkalmazott logika. Alig veszi figyelembe a történeti élet háttérében morajló nagy irracionális erőket, a tömegösztonóket, a politikusok és diplomaták hiúságát, becsvágyát, képmutatását és hatalmi vágyát, szóval mindazt, ami a politikai életben kiszámíthatatlan; a tények az ő szemében csak elvont gondolatok illusztrációi. CAVOUR ellenben a cselekvő, gyakorlati szellem politikai típusa: csakis a tények, a valóságok iránt van érzéki és gondolkodó orgánuma; folyton megfigyel, boncol s a jövő képét szerkesztgeti, nem azért, hogy a gondolkodásnak ebben a munkájában gyönyörködjék, hanem hogy gondolati eredményeit felhasználja a valóság alakítására, a célszerű cselekvésre. TOCQUEVILLE bölcselkedik, CAVOUR cselekszik: az egyik a politika elméleti gondolatrendszerének piramisát építi, a másik a valóságos gyakorlati-politikai élet kérdéseit tettel megoldja; az egyik önelégült filozófus, a másik mindig elégedetlen államférfi; az egyik szende doktrínér, aki a maga külön fogalmi világában általános és elvont eszméket gyűjt és rendez, a másik a tett embere, aki a hatalmat gyűjti és fokozza, hogy konkrét eélját, az egységes Itáliát elérje; az egyik az *arcana imperii*-t a tudomány általános fogalmaiban találja meg, a másik abban az észszel fel nem oldható művészetben, hogyan kell a hatalmat adott történeti-egyedi helyzetben megszerezni és kifejleszteni; az egyik az élettől bizonyos távolságban helyezkedik el a maga elméleti fogalmaival s ezek logikai pátoaszát éli ki, a másik beledobja magát a melegt, eleven

életbe, harcol vele, hogy akaratának igájába hajtsa, az akarat és cselekvés teremtő lendületét élvezzi. TOCQUEVILLE, mikor kilép az elmélet eszmevilágából és gyakorlati politikussá, sőt Franciaország külügy-miniszterévé lesz, zavartan és habozóan viselkedik a politikai élet örvényei közepe, pl. nem meri felkarolni KOSSUTHnak és emigráns társainak ügyét, mert a keleti kérdés újabb kitörésétől tart. Ellenben CAVOUR annál jobban érzi magát, minél nagyobb s zavarosabb hullámok torlódnak körül, mert annál jobban élvezzi az akaratnak és cselekvésnek rendező erejét, saját egyéniségének célratörő hatalmát.

Általános és szakműveltség a politikában.

«Az államférfi képessége — így szűri le hosszú tapasztalatainak eredményét RICHELIEU politikai testamentumában — nem követel pedáns iskolás tudást; semmi sem annyira veszedelmes valamely államra nézve, mint olyan emberek, akik birodalmakat könyvekből tanult elvek szerint akarnak kormányozni. Ilyen módon gyakran egészen tönkre teszik országukat, mert a mult nem egyezik a jellel s a viszonyok idő, tér és egyének szerint mindig változó. Az államférfiúi tehetség csak jóságot és jellemerőt, az ítéletnek, az okosság igazi forrásának megbízhatóságát, a tudományokban való szükséges jártasságot, a történelemnek és a világ államai jelenlegi alkotmányának általános ismeretét követeli meg, főképp azon államénak, amelyet kormányoz.» (*Testament Politique*. VIII. fejr. 2. szakasz.).

RICHELIEU, a modern politikai szellem megalapítója, tehát már burkoltan fölveti a kérdést, vajjon a tudásnak milyen mértékére van szüksége az államférfinak? az általános vagy a szakműveltség-e kívánatosabb számára? ki a hivatása magaslatán álló, «művelt» politikus?

Korunk általános hibája, hogy a műveltség fogalmát egyoldalúan az *értelmi ismeretekre*, a kész tudásra korlátozza. Pedig az igazi műveltség nemcsak az értelemre, hanem a léleknek élő, egységes egészére vonatkozik: tehát az érzelmekre és az akaratra is. Sőt elsősorban éppen az indulatok megfékezése, az önuralom, az érzelmek finomabb differenciáltsága s az akaratnak nem hirtelen kitérő, explozív ereje, hanem állandóan kitaró állhatatossága az igazán művelt ember tulajdonsága a primitív, nem-művelt emberrel szemben. Ha valakire azt mondjuk, a régi rendi világból ránk maradt kifejezéssel, hogy «paraszt», vagy a görögök szavával: «barbár», vagyis «műveletlen ember», akkor elsősorban nem mint ismeretapparátust nézzük (lehet értelmileg nagyon kicsiszolt, tanult ember is), hanem a maga egészében, tehát kedélye, indulatmegnyilvánulása, lelki finomsága, társas viselkedése

szempontjából. A művelt politikus is elsősorban ilyen értelemben művelt.

De hogy ha a műveltség fogalmát az intellektualizmus szellemében egyoldalúan az *értelmi* műveltségre korlátozzuk, akkor is két jelentése van: *szakműveltség* és *általános műveltség*. Mindkettőnek lényeges szerepe van az államférfi politikai tevékenységében.

A *szakműveltség* olyan ismeretekben és készségekben áll, amelyek valamely sajátos életfeladathoz szükségesek. A társadalom élete a munkafelosztáson alapul: a nemzeti közösség minden egyes tagjának valamely sajátos hivatása, szakbeli munkaköre van. Hogy ennek jól megfeleljen, szakműveltséggel kell rendelkeznie. Ilyen értelemben művelt földművesről, művelt iparosról, művelt munkásról is szólunk, nemcsak művelt orvosról, ügyvédről, tanárról. A szakműveltségnek az a természete, hogy annál alaposabb, minél kisebb részletre, a tudásnak és készségnek csak egy-egy ágára szorítkozik. A szakorvos a fülnek, gégének, vesének, tudóknak stb. specialistája; az egyik ügyvéd a kereskedelmi perekben, a másik a házasságügyekben különös szakértő; az egyik tudós fizikus, a másik kémikus, a harmadik historikus, sőt csak a görögöknek, vagy az egyiptomiaknak, csak az ó-kornak vagy a középkornak történetbuvára. Van-e ilyen értelemben *szakpolitikus*? Természetesen. A legtöbb politikus a gazdag politikai életnek ahhoz az ágához vonzódik s abban fejt ki behatóbb munkásságot, amely összhangban van régebbi szakműveltségével. Az egyik gazdasági politikus, sőt továbbkülönítve vagy mezőgazdasági, vagy ipari, vagy kereskedelmi politikus; a másik jogi szakműveltségének megfelelően elsősorban a közjog kérdéseiben jártas; a harmadik főképp szociálpolitikus, a negyedik kultúrpolitikus stb. A modern élet általában, de a mai államélet is annyira szétkülönült és fejlődött, hogy a politika minden ágának intézésére külön alapos szakműveltséget követel meg, e nélkül termékenyen nem fejleszthető. A politikusban a pusztá tisztesség, puritánság, lelki nemesség egyedül még nem program és hivatás, ennek csak egyik szükséges feltétele. «Nem a legbecsületesebb embernek kell adnunk— mondja FAGUET — a vasúti állomásfőnökséget, de olyan becsületes embernek, aki ezenfelül igen jól ismeri a vasutak ügykezelését; és nem elég a tisztességes szándék, mely a törvényhozót a törvények hozatalánál vezérli, de szükség van a jogi, politikai és szociológiai igazságok tudására is.» (Le culte de l'incompétence.)

A modern élet a politikában is kifejlesztette, úgy ahogy a tudományban és technikában, a *specializmust*. A rétor-politikussal szemben mindinkább nő a szakértő politikusnak tekintélye: a miniszter-



elnökök újabban már büszkéek arra (vagy legalább is hangoztatni szeretik), hogy minisztertársaikat a legjobb szakemberek közül választják. Sőt: minél bonyolultabb és hatékonyabb az államnak a gazdasági élet irányításában kifejtett hatalma, főképp a világháború óta, annál nagyobb szerepet engednek világszerte az államférfiak a külső, nem politikus szakértőknek is, mint tanácsadóknak: ezek nem fecsegnek, hanem az élet valóságát ridegen, elfogulatlanul, politikai balítéletől mentesen nézik, mint technokraták, csak «számolnak». Az ilyen expertre úgy tekintünk, mint a politika soffőrjére: ő a gazdasági válságok technikusa, a rohanvást futó életet csak az ő éles szakszeme és szakkeze tudja kivezetni a bajból. Újabban azonban a sok gazdasági világkonferencia után kezdünk a szakértőkből is kiábrándulni: csődöt mondanak, de elsősorban az államférfiak, akiknek tanácsot adnak. A politikusok nem bízva szaktudásukban, az experteket hívják segítségül; de a politikának nemzeti vagy egyéb különérdeke, féltékenysége vagy becsvágya legtöbbször mégis széttépi a szakértőknek egyébként bármilyen helyes és okos gyógyító receptjét.

Ma a szakműveltség természetes kiinduló pontja a politikai tevékenységnek. Azonban a politikus ennél nem állhat meg, mert a politikában is minden mindennel a legszorosabban összefügg. Lehet-e valaki agrárpolitikus, aki nem ismeri az ipari és a kereskedelmi politikának tényeit és törekvéseit, és megfordítva? Lehet-e pénzügyi politikus, aki adóreformokat javasol, a gazdasági élet valamennyi ágának s ezek benső összefüggésének ismerete nélkül? Hogyan tudja a szociálpolitikus a maga népjóléti terveit kidolgozni, ha nincsen beható áttekintése a gazdasági élet egészéről? A kultúrpolitikus sem gondolkodhatik elszigetelten a maga problémáiról: az iskolák szervezéséről, műveltségi anyagáról, a különféle egyéb kulturális intézményekről. Ezeket az *egész* nemzeti élet keretébe kell szervesen beágyaznia, egyetemes szellemi szükségleteket kell velük kielégítenie. A nemzeti erők kibontakozásában a műveltség a gazdasági élettel válhatatlan kapcsolatban van. Bizonyos fokú vagyonság, anyagi jólét nélkül nem fejlődhetik ki számottevő műveltség; s viszont szellemi kultúra híján nem emelkedhetik az anyagi kultúra sem, mert a szellem ereje az, ami az anyagot is mozgatja; az észnek esiszoltsága s kezdeményező ereje, találékony-sága és alkalmazkodó képessége, az érzelemnek lökő ereje és lendülete, kötelesség- és felelősségmélysége, végül az akaratnak alkotóvágya és szívós kitartása a vagyonszerzésnek és jómódúságnak, a gazdasági rendnek és fejlődésnek nélkülözhetetlen lelki feltétele. Kultúrpolitika és gazdaságpolitika tehát a legbensőbbben forr össze egymással. Boldogan egyszerűsítő elmék naív műfogása az az

okoskodás, hogy legyünk előbb vagyonosak s aztán jut majd a műveltség luxusára is. Az élet valósága sokkal bonyolultabb, semhogy ily gyermektegyül leegyszerűsített sorrend skémájába volna eleve szorítható. Hogyan lenne komolyan megvalósítható az «előbb vagyonosodjunk» jólhangzó ígéje, ha analfabéta tömegek űzik apáik primitív módján a mezőgazdaságot a termelést megsokszorozító technika korában? A tömegvagyonosodásnak feltétele a tömegkultúra: csak a műveltebb tömeg képes okszerűen gazdálkodni, a természet erőit ügyesen kiaknázni, gazdaságilag a többi nemzettel versenyképessé emelkedni. Kultúrpolitika és gazdaságpolitika együttesen és fokozatosan, egymásra kölcsönösen építve valósíthatja meg a maga célját. De a kultúrpolitikusnak a nemzeti életnek sok más szempontját is szemelőtt kell tartania. Így tudatában kell lennie annak, hogy csakis a fejlett szellemi kultúra biztosíthatja az állami hatalomnak és a jognak helyes gyakorlását. Hiába demokratizálódik a nemzet jogrendszere, az új jogoknak csak úgy van értelmük, ha a nemzet tagjait megfelelő műveltség képesíti a jogok helyes gyakorlására. Az egészséges politikai demokrácia csakis a kultúrdemokrácián, a nemzetnek egynemű és egyetemes műveltségén épülhet fel.

Mindebből szembeszökő, hogy a nemzeti életnek csak egy-egy érdekkörére vonatkozó „szakpolitika” önkénytelenül kiszélesül egyetemes politikává, mert az állami-nemzeti életben minden mindennel a legszorosabban összefügg. A munkamegosztás elve megköveteli, hogy a politikusnak egy-egy területen különös szakképzettsége legyen. Ámde ez nem lehet egyoldalú, csakis egy részletre szorítkozó. Az államférfinak többnek kell lennie, mint szaktudósnak, szemét a nagy szerves összefüggésekre is kell függesztenie, nem szabad az állami élet egyik ágát, amelyhez legjobban ért, a többi rovására aránytalanul kiemelnie és fejlesztenie. A nemzet is organizmus, melynek minden tagja és szerve csakis arányosan, egymással összefüggően fejlődhetik. Az államférfinak különös érzékének kell lennie ezen arányosság iránt: nem szabad túlméreteznie a szellemi kultúrát az anyagi kultúra rovására és viszont; nem szabad olyan nagyigényű külpolitikát űznie, amely nincsen összhangban az állam belső erejével. A nagystílusú államférfi tehát nem lehet pusztán „szakpolitikus”. Csak úgy tudja a nemzetet sikeresen vezetni, ha a nemzeti élet valamennyi ágát, ezek összefüggését és arányát át tudja tekinteni s ennek alapján jövő fejlődése számára helyes célokat kitűzni, a fejlődés irányvonalát a jövőbe helyesen kihúzni.

Mindez az egyoldalú szakműveltséggel szemben *általános politikai műveltséget* tételez föl. Mégpedig kétféle értelemben: először

tartalmi, másodszer *formai* szempontból. Tartalmi tekintetben az államférfi általános műveltsége annyit jelent, hogy az állami élet valamennyi ágazatában többé-kevésbé jártos, mert különben a nemzet életét és fejlődését nem tudja együtt, a maga egészében látni. Az igazi nagy államférfiak ilyen értelemben mind enciklopédikus fők voltak. PERIKLES nemcsak hadvezér és külpolitikus, hanem nagy gazdaságpolitikus és kultúrpolitikus is. CAESAR az állam belső szervezésétől a hadvezetésig mindenhez ért. RICHELIEU, COLBERT, PITT, NAPOLEON, CAVOUR, GLADSTONE, DISRAELI, MUSSOLINI, ZRÍNYI, SZÉCHENYI, KOSSUTH sokoldalúsága bámulatbaejtő.

De mi képesíti őket erre a tartalmi egyetemességre? Az általános műveltség *formai* oldala: valamennyi értelmi képességüket fiatal koruktól kezdve formálisan begyakorolták. Az általánosság nemcsak az ismereti anyagnak nagy körére vonatkozik, ami jó emlékezetet tétel fel, hanem az intellektuális képességeknek egészére is. Az államférfi általános műveltsége nemcsak abban áll, hogy az államélet minden ágában többé-kevésbé jártos, hanem hogy esze valamennyi, a politikai életben szükséges ismeret számára ki van csiszolva, azaz lélekének olyan iskolázottsága, szellemi habitusa van, mely arra képesíti, hogy bármely fajta, a politikai életben felmerülő új ismereti anyaggal egyhamar el tud bánni, magáévá tudja tenni. S ez a gondolkodásban való formális műveltség még sokkalta fontosabb, mint a sokféle anyag pozitív tudása. Az utóbbit a kistehetségű, de nagy emlékezettel megáldott politikus is elsajátíthatja, aki aztán a nagy tudásanyagot nem tudja szervezni, célok megoldására kombináló gondolkodás útján felhasználni. Ellenben a pozitív ismeretek hiányát az az elme, amely a gondolkodásban be van gyakorolva, mindig könnyen pótolhatja. A józan, világos ész az államférfi számára mindig nagyobb ajándék, mint a nagy erudíció és emlékezet. Ideális eset, ha az általános műveltség mind tartalmi, mind formai szempontból egyesül benne. A politika legnagyobb mesterei a kolosszális emlékezetnek és tudásnak, de másrészt a minden irányú logikus gondolkodásnak is birtokában voltak, amelyet az intuíció és a gyorsan kombináló szemléletes fantázia egészített ki.

Az ilyen ember a politikai lángelme. Mi a lángelme ismertetőjegye? Egyetemes szellem, valóban *uomo universale*: ha bármely, addig előtte ismeretlen területre lép, rögtön megpillantja a dolgok lényegét. Nem tanulta és mégis látja. A talentum csak a maga szakterületén alkot nagyot: a lángelme mindenütt, ahová a sors állítja. Minthogy pedig az államélet a leggazdagabb terület, amely az emberi életnek úgyszólván minden ágát átfogja, a szellemnek legalkalmasabb

birodalma, ahol a lángelme minden irányban kiélheti a maga gigászi erejét. A politika természeténél fogva az egyetemes szellem kibontakozásának legjobb talaja.

Az államférfi nem az elméletnek, nem a kontemplációnak embere, hanem az akaraté és a cselekvésé. De hogy céljait helyesen tűzhesse ki s ezekben az eszközöket jól választhassa meg, ahhoz mégis rászorul a tudományra. «A politika is — írja DEÁK FERENC a KEMÉNY ZSIGMONDNak írt egyik levelében — csak úgy alapos és helyes, ha tudományra támaszkodik, s arra, hogy reményeink egykor teljesejdenek, nem elég akarni, de tanulunk is kell és művelnünk a tudományok minden szakát.» Ha az államférfi tárgyal és vitatkozik, legalább is egyenrangúnak kell lennie ellenfelével a politikai, jogi, történeti s gazdasági ismeretanyag fölött való uralkodásban, az idevágó sokféle ismereteknek lényegében, mert csak így tud alkalmazkodni a másik tárgyaló fél észjárásához, tud rögtön igazolni és cáfolni, merev maradni vagy engedményt tenni. Általános műveltség nélkül egyoldalú és ügyetlen marad. Ennek hiánya kiütközött például olyan kiváló szellemen is, mint JOSEPH CHAMBERLAIN. Rendkívül éleselmjű, de szűk látókörű volt. Nem rendelkezett, mint egykori cipészinás, az általános tartalmi műveltség kellő mértékével; ezért nem tudott mélyebben bepillantani a tőle fölvetett problémák bonyolult társadalmi hátterébe. Meg volt mindig győződve a maga csalhatatlanságáról, mert hiányzott belőle a magasabb műveltség kritikai szelleme.

A kritikai szellem hiánya, bizonyos dogmatizmus jellemzi többnyire az autodidakta politikusokat; nem jártak magasabb fokú iskolába, amely a kritikai-logikai elmecsiszolttságot megadja. A személyes önművelődésnek, az igen magas fokú szellemi önintegrációnak legszembeszökőbb és legtiszteletreméltóbb példáit a modern politikai életben a munkásképviselek autodidaxisa tárja elénk. A tudás *self made man*-jére nincsen az ismeret külsőleg ráakasztva, mint akárhány «tanult» emberre, hanem belső lelki szükséglet, sok fáradságos munka eredménye. Sokkal kedvesebb ezért neki a nehezen, a fizikai kenyérkereső munkán kívüli órákban, csendes éjjeleken szerzett tudás, mint a módszeres iskolázás útján, sokszor kényszer hatása alatt kapott ismeret a polgári társadalomban. A fáradságos, de ismeretszomjából szerzett tudásnak nagyobb a hatóereje, alkalmazási rugalmassága, látásbeli frissesége, mint a merőben iskolai papirostudásé. A munkásnak ismeretei, aki politikussá, sőt vezető államférfivá emelkedik, gyakorlati szükségletekből fakadnak s továbbra is szoros kapcsolatban maradnak az étellel. Viszont az ilyen államférfinak önmagától kialakított világképe legtöbbször szükségképpen egyoldalú

és dogmatikus, mert a rendszeresség és magasabb tudományos-kritikai szellem hiányzik belőle. Lelkükből kiütközik sokszor a félműveltség, amit homályosan maguk is éreznek. Innen van, hogy a polgári társadalom hitehagyottjai, akik a szocialista vagy kommunista táborba átmennek, ennek szervezetében gyorsan érvényesülnek. A tömeggel szemben fölényes kultúrájuk van, amelyet most a polgári társadalom ellen annál jobban tudnak kihasználni, mert a maguk fajtáját alaposabban ismerik. A magasabb kultúra önkénytelenül presztizst kölcsönöz nekik a munkások közt.

Fölvetett kérdésünkre: vajjon milyen szerepet játszik a szakműveltség és az általános műveltség az államférfi munkásságában, most már megfeleltünk. Az államférfinak, ha vezetni akar és nem másoktól vezetetni, beható szakismeretre van szüksége, amely azonban önkénytelenül mind általánosabb műveltséggé tágul ki az állami élet különféle ágainak szoros összefonódása következtében, amelyeket az államférfinak a maga szakcentrumából kiindulva, mind figyelemmel kell kísérnie. Elmélet és gyakorlat a politikában is kölcsönösen megtermékenyítik egymást. A gyakorlat vezető eszmék, elmélet nélkül vak, az elmélet pedig megvalósítási törekvés, gyakorlat nélkül üres. A politika maga, éppúgy mint bármely művészet, lényegében nem erudíció tárgya: a politika sok tudást tételez fel, de azért maga nem tanítható. «A szofisták — mondja ARISTOTELES — vállalkoznak arra, hogy a politikát tanítsák, de egyik sem gyakorolja a politikát, hanem csakis azok, akik az államügyekkel foglalkoznak; ezekről pedig azt mondhatjuk, hogy inkább a tapasztalatra és hivataluk bizonyos gyakorlatára támaszkodva kormányoznak, mint a tudományos belátástól vezetettve. Azt látjuk ugyanis, hogy ezek sem nem írnak a politikáról, sem nem tartanak róla előadásokat, sem nem képezik ki államférfiakká fiaikat vagy másokat, akiket szeretnek. Pedig bizonyára megtennék, ha tudnák, mert nem hagyhatnának a hazának hátra szebb ajándékot... A tapasztalás a politika terén alapvető jelentőségű, különben a politikai gyakorlat nem képezhetne ki államférfiakat, és ezért az, aki az államművészetben jól akar tájékozódni, a tapasztalásra van utalva. Sohasem látjuk, hogy valaki pusztán könyvekből orvossá vált. Igaz ugyan, hogy az orvostudományi iratok nem csupán az orvosságot iparkodnak nyújtani, hanem a gyógyító eljárást, a kezelést is, melyet alkalmazni kell az egyes betegeknek egyéni alkatukra való tekintettel. Az ilyen utasítás hasznos lehet a tapasztalt orvosnak, azonban a laikus tudatlanon semmit sem segít. Hasonlóképp a különböző törvények és alkotmányok gyűjteményei is csak azoknak hasznosak, akik meg tudják állapítani, mi jó s mi nem

jó bennük és miben egyeznek meg. Azok azonban, akik a szükséges, csakis tapasztalás útján szerzhető gyakorlat nélkül lapozzák ezeket a gyűjteményeket, nem tudnak róluk helyesen ítélni.» (*Nikom. Ethika.* 1181a—b.)

ARISTOTELES tehát már több, mint kétezer évvel ezelőtt jól látja, hogy a politika, mint az államélet vezetésének művészete, nem racionalizálható s tanítható. Az elméleti ismeret a politikának csak egyik kelléke, de sokkal jelentősebb benne az ösztönös rátermettség, a gyakorlatban szerzett tapasztalás, az intuició és tapintat, amelyek az ész logikai formáiban, tudományképpen, át nem származtatható egyéni tulajdonságok. A konkrét politikai élet folyama oly szeszélyes és esetleges kanyarodású, oly sok tényezőtől függő sajátos társadalmi alakulás, hogy a tudomány számára kiszámíthatatlan, egyetemes formulákba egyáltalán nem szorítható. A vérbeli államférfi a *dionysosi típus* képviselője: vad öserő, tele intuicióval, termékeny és friss látással, eredeti eszmékkel; mindenben egészen magát adja oda, a politikának öntudatlan, ösztönös művésze. A másik, az *apollói típus* az erudiciónak, a tudatos művészetnek embere, aki minden eljárását eleve igazolja, mindig mintegy magát a tükörben nézve politizál, előbb mindent logikusan definiálni, fogalmilag szétbontani akar. Szélső formája a *politicus profundus*, helyesebben *politicus inintelligibilis*, aki addig nem nyugszik, míg a világos társadalmi-politikai jelenségeket a sok tudálékos teóriával el nem homályosítja, amíg az élet valóságára a metafizikai kategóriák fogalmi szakajtóját rá nem borítja, mert fél, mint sok német agyontanult politikus, hogyha érthetővé válik, azonnal kudarcot vall. Persze ezek csak szélső típusok: az államférfiak a történeti valóságban vagy az egyik, vagy a másik típushoz csak közelednek. Vannak történeti helyzetek, amikor a forróvérű, ösztönös dionysosi politikai lélek mozgalmas dinamikájára van szükség; más történeti feltételek viszont az apollói tudatos művészet higgadt statikáját követelik. Mind az intuiciónak, mind az erudiciónak embere értékes a maga nemében. Az eszményi államférfiban mind a két ember bennelakozik.

Filozófia a politikában.

A gyakorlati államférfi a közel jövőre, az időtől és helyzettől követelt tennivalókra s nem az örök eszmékre függeszti szemét; a nemzet egészét, a tömeget, tehát olyan embereket akar terveinek és cselekvésének helyességéről meggyőzni, akiktől egyáltalában nem várható filozófiai mélység. Az egyetemes világnézeti-elvi háttér bon-

colgatása és igazolása, úgylátszik, megbénítja az államférfit a jelenbeli való gyors és hatékony foglalkozásban. A politikus úgy érzi, hogy ha a végső elvi igazolásra szegzi erejét, nem tud a környező társadalomnak éber megfigyelője lenni: «a csillagokat vizsgálja, mint THALES, de belesik a gödörbe, mert nem törődik azzal, mi van a lába alatt.» (PLATON). Ha az eszmék magas és hűvös régióiban szárnyal, nem érzi a mindennapi élet meleg lüktetését, nincs fogékonysága az átlagember lelki szükségletei iránt, bölcsekedő szava a nemzet tömegének feje fölött repül el: az államnak doktrinér, a valóságos léttől távol álló, nem e világból való kormányosa lesz. A politikus nem nézheti a filozófus szemével az államot: nem az állam örök ideáját szemléli PLATON módjára, hanem az államnak mindennapi, valóságos életét irányítja és alakítja.

És mégis az államok történetét lapozva azt látjuk, hogy az államférfiaknak nem jelentéktelen része éppen koruk filozófiai mozgalmainak közvetlen vagy közvetett hatása alatt veti bele magát, többnyire már fiatalon, a politikai életbe, hogy a társadalom rendjét valamely filozófiai iránynak életeszménye szerint átalakítsa. Az uralkodó filozófiai áramlatok és rendszerek ugyanis nem egyebek, mint a kor lelkének és kultúrájának mintegy rendszeres fogalmi megformulásai. A kor lelkében egymáson keresztül-kasul kavargó új ismereteknek, új értékelő állásfoglalásoknak, új vágyódásoknak és törekvéseknek a régiakkal s egymással való ellentéte kipattantja annak szükségét, hogy a kornak ez a zavaros szellemi tartalma, a világgal és az léttel szemben való homályos és ellenmondó sokféle állásfoglalása tudatos megvizsgálás, elvi tisztázás tárgya legyen. Így a kor kultúrája öneszméltre ébred, öntudatossá akar válni. Ez a törekvés a kor filozófiájában bontakozik ki: ebben ölt tudatos, elvszerű, logikailag igazolt és rendszeres formát mindaz, ami a korszak homályos lelki hátterében, önkénytelenül feltörő szellemi szükségleteiben, irracionális érzelmi mélységeiben, ösztönszerűen megfordult értékelő állásfoglalásában és akarati irányában öntudatlanul és alakítatlanul már bennlappang. Egy-egy korszak uralkodó filozófiai áramlata, a lelkeket magával ragadó gondolatsodra, tipikus filozofáló iránya az élet és a történet tovahömpölygő árájának nem vakesete, hanem mélyen benne gyökerezik a kor szellemi alkatában, kultúrái és politikai tartalmában és vágyaiban.

A filozófia azonban nem áll meg a kor szellemi tartalmának elemzésénél, elvi leszűrésénél és tudatossá formálásánál, hanem ezen a munkán jóval túl is halad, mert új életideákat szerkeszt, amelyek értelmében a társadalom életét és rendjét átalakítani iparkodik.

A filozófiai eszmék így közvetve nagy gyakorlati és politikai jelentőségűek is: a filozófia valóságos kultúrhatalommal s politikai történeti mozgatóerővé emelkedik. A történet világánál egészen szembeötlők azok a finom szálak, amelyek a társadalmi, jogi és politikai átalakulásokat, nemcsak a tudósok és művészek, de az államférfiak életmunkáját is összekötik a filozófiai eszmékkal. Ezek nem maradnak meg az elmélet hideg és szűk körében, hanem népszerű formában fokozatosan beszivárognak a tömegek lelkébe is, a közélet embereit megihletik, az államférfiak elé új célokat tűznek ki, úgyhogy a társadalom átalakulásának hatalmas történeti rügőivá acélosodnak.

Mi végre van az ember a földön? mi a célja a társadalomnak s az államnak? mi az embernek joga és kötelessége irántuk? — e kérdésekkel szemben való állásfoglalás mindig az egyetemes világnézet, a filozófia értékproblémája. A politikai áramlatok és programok ezért mindig a legszorosabb kapcsolatban vannak a filozófiai irányokkal. (I. köt. 84. l.) Minden filozófiai rendszer ugyanis az értékek bizonyos hierarchiájában hangzik ki. Természetes tehát a filozófus törekvése, hogy a maga életfelfogását a valóságba is át akarja ültetni, a társadalmat a maga életeszményei értelmében akarja átformálni. Ezért a politikai rendszer PLATONTÓL és ARISTOTELESTŐL kezdve HEGELÉN át máig a filozófiai rendszerek természetes kiegészítése. A filozófus le akarja vonni értékfelfogásának a társadalom fejlesztésére vonatkozó, azaz politikai következményeit. Ezért a filozófusokat nem szabad az eszmék légi terében ártatlanul álmodozó lényeknek tekintenünk, akik íróasztaluk mellett szövegetik gondolataik moszataiból rendszerük fogalmi hálóját. Az a gondolkodó, aki mélyen át van hatva értékmeggyőződéseinek, életeszményeinek igazságától, ezeket terjeszteni, sugalmazó erejének minden eszközével propagálni is iparkodik, hogy az egyeseket és a társadalmat ideáljainak irányvonalában átalakítsa. Így a kor lelkének, életfelfogásának, politikai meggyőződéseinek s társadalmi berendezésének kialakításában a filozófiai áramlatoknak észrevétlenül jelentékeny részük van, eszméik a szűk szakkörből kilépve fokozatosan mind szélesebb tömegeket hatnak át s indítanak politikai tevékenységre.

Amikor a világnézetnek és a politikának viszonyát szemügyre vettem (I. köt. 87. l.), megállapítottam, hogy a politikai felfogás a világnézetnek nem hidegen megismerő, hanem meleg, irracionális értékelő oldalából fakad. A filozófiának ugyanis vannak észkokokkal hidegen *felvilágosító* s vannak értékérzelemmel melegen *mozgató eszméi*. Az előbbiek a világ mivoltára vonatkozó képünket gazdagítják, az utóbbiak az életet tágítják és tudatosan formálják. Az előbbi

gondolatok mint objektív, magukban érvényes igazságok elszakadnak fölismerőjüktől, az utóbbiak mindig hozzátapadnak a meglátó szubjektumhoz, aki az eszme mögött meghúzódó értéket átéli. Ilyen mozgató eszmék a filozófusok politikai gondolatai. A tömegekre és az államférfiakra gyakorolt hatásuknak tanúsága az egész politikai történelem.

A Kr. e. V. századbeli görög s a XVIII. századbeli francia felvilágosodás eszméi a legkedvezőbb szellemi éghajlatot teremtik meg a politikában a demokrácia számára. E korszakokat a «felvilágosodás» századainak nevezzük, de szellemük előterében nem a világ mivoltára nézve felvilágosító, hanem az ember érzületét *mozgató* eszmék vannak. E korok bölcsekedése nem kozmocentrikus, hanem antropocentrikus: nem a külső világ végső lényege, hanem az ember belső világának: a vallásnak, erkölcsnek, társadalmi-politikai rendnek kérdései a tömeg legszélesebb körében folyó filozofálás izgató tárgyai. Mind a görög, mind a francia felvilágosodás a hagyományos *vallás* kritikáján kezdi: a régi, természetfölötti vallás belső értékét tagadja, helyébe «természetes» vallást iparkodik léptetni, ami a nép köztudatában a politikai hatalom természetfölötti eredetét és isteni szankcióját elhomályosítja: a nép maga a hatalom forrása. Mind a görög szofisták, mind a francia enciklopédisták az *erkölcsben* és a *jogban* csak emberalkotta, egészen *szubjektív* és *relatív* normát látnak, amely nem magában érvényes, hanem korok és népek szerint változik. A legfőbb erkölcsi érték a gyönyör, a boldogság, a haszon. Ez az *eudaimonisztikus* és *utilitarisztikus* erkölcsi felfogás hatja át a politikát is: az állam egyedüli célja a polgárok boldogsága és jóléte. Mindkét felvilágosodási kor az *egyént* fel akarja szabadítani a hagyomány békőiből, hogy a maga eszével szabadon gondolkodjék. Ezért mindenki számára egyenlő jogot és szabadságot követel, hogy mindenki egyformán kibontakoztathassa a maga erejét. Ez az individualisztikus felfogás a *politikai demokrácia* előfeltétele: a nép minden egyes tagjának születésére és vagyonára való tekintet nélkül egyforma befolyása legyen a közügyekre, mint törvényhozó különbség nélkül érvényesülhessen. Mivel a felvilágosodás filozófiája a hagyományos vallási, erkölcsi, jogi, alkotmánybeli értékeket tagadja, ezért a mult igazában nem is érdekli, legfeljebb, mint lerombolni való anyag: a jelen és a jövő van érdeklődése középpontjában; a felvilágosodásnak ezzel a *történetellenes magatartásával* együttjár a *politikai radikalizmus*, amely a meglévő társadalmi rendet gyökerestül felfordítani s helyébe a jövőben «észszerű» társadalmi intézményeket iparkodik állítani. Az ilyen, az ész megváltó erejében hívó s ezt az erkölcs és politika eszméire

alkalmazó koroknak szelleme telítve van a kebleket dagasztó *optimizmussal*, amely meg van győződve arról, hogy az új politikai-társadalmi eszmények könnyűszerrel a valóságba átültethetők. Az ilyen korban, mivel az emberre és társadalmi helyzetére vonatkozó meleg mozgó eszmék a közfigyelem tárgyai, amelyeknek megvalósulásától függ az egyének és a közösség jóléte és boldogsága, ezért mindenki, boldog- boldogtalan *filozófál*, könnyedén elvi álláspontot foglal el az egyéni és a társadalmi élet kérdéseivel szemben: a filozofálás mindig *politizálásba* torkollik.

Amikor PERIKLES, a görög felvilágosodási korszaknak legnagyobb államférfia (I. I. köt. 116. l.), az elesett hősök tiszteletére rendezett halotti ünnepélyen beszédet mond, végesvégig filozófál, mégpedig az athéni állam rendeltetéséről, magas kultúrhivatásáról, társadalmi struktúrájáról, demokráciájáról, a polgárok egyenjogúságáról, vállalkozó szellemének optimizmusáról. PERIKLES halottas beszéde, mint a görög felvilágosodás politikai eszméinek klasszikus foglalatja, remek jellemzése egyben annak, milyen mély mozgó és átalakító hatással van a filozófiától teremtett szellemi légkör egy nemzetnek és államférfiainak gyakorlati politikájára.

PERIKLES tisztelettel szól az ősről, akik az athéni állam hatalmának alapját megvetették, de az igazi érdemet nem a mult, hanem a *jelen* nemzedéknek tulajdonítja: «Legerősebb gyarapodást azonban ez a hatalom leginkább *mi* általunk nyert, akik most éppen a meglett korban vagyunk; *mi* juttattuk hazánkat abba a helyzetbe, amelyben kifelé a legtekintélyesebb, bent pedig a legvirágzóbb.» Különösen kiemeli a demokráciát, a népszuverénitást, az egyenlő jogok individualizmusát, mint nagy elvi vívmányt: «Ennek az alkotmánynak neve *demokrácia*, mivel állami életünk intézése nem néhány embernek, hanem a polgárok többségének kezébe van letéve. A magánügyekben a törvény előtt mindenkinek *egyenlő jog* van biztosítva; abban a tekintetben pedig, hogy kiki mennyiben érvényesítheti magát a nyilvános életben, nem pártok vagy osztályok érdeke s befolyása a döntő, hanem a *személyes képesség*, s ugyancsak valaki azért, mert szegény, de van képessége a hazának valamiben jót tenni, ebben társadalmi helyzetének alacsonysága nem gátolja.» Mindenkinek kötelessége az állam ügyeivel foglalkozni, a politikában résztvenni: «Mi egyesíteni tudjuk magunkban, egy és ugyanazon személyben, mind a magán-, mind a *közügyekről való gondoskodást*, s ha mi egyéb irányban vagyunk is elfoglalva dolgainkkal, azért belátunk az állami ügyekben még nem fogyatékos. A mi államunk ugyanis az egyetlen, hol az olyat, aki ezekbe nem avatkozik, nem nyugalom-

szerető embernek tekintik, hanem a közösség haszontalan tagjának.» A közdolgok nyilvános megvitatása (ma azt mondhatnók: a parlamenti rendszer) a demokratikus politika alapja: «Mi magunk ítélünk vagy határozunk az ügyek felől, a nélkül, hogy attól tartanánk, hogy az eszmecsere a tettekre nézve káros, de sőt ezt a végből tesszük, hogy akkor ne legyünk majd kénytelenek tanulni, midőn már tettekhez fognánk.»

A felvilágosodás eudaimonisztikus bölcsesége tör elő PERIKLES államfilozófiájából, amikor a *jóléti állam* körvonalait rajzolja meg: «Városunk nagysága folytán mindenféle termék a világ minden tájékról állandóan hozzánk folyik. Így történhetik meg aztán az, hogy mi az idegen országok javait éppúgy élvezhetjük, mint a hazai föld áldásait . . . Nekünk a gazdagság nem hiú kérkedés tárgya, hanem csak eszköz arra, hogy jót tegyünk; szegénységét megvallani közöttünk senki sem tartja szégyennek, de azt igen, ha nem igyekeznek magát kiküzdenni belőle.» A felvilágosodási kor azonban fölemelkedik már a *kultúrállam* fogalmához is: az állam lehetőleg gondoskodik a művészetek és tudományok ápolásáról is. A görögségnek ezt a magas kultúrhivatását fejezi ki PERIKLES a büszke szóval: «Mi *szeretjük a szépet (philokaloumen)* könnyelmű pazarlás nélkül, s *filozofálunk (szeretjük a tudományt: philosophoumen)* beteges puhaság nélkül.» Így lett az athéni állam «Hellasznak mintaiskolája». Mindennek alapja pedig a haladásba, a fejlődésbe vetett hit: az új vállalkozásoktól, reformoktól vissza nem riadó *optimizmus* szelleme: «Abban is felette állunk másoknak, hogy a *legmerészebb vállalkozók* vagyunk . . . A legerősebb lelkek azok, akik bár a legpontosabban ismerik, mi a veszedelmes, mi a kellemes, mégis a veszedelmeknek magukat kitenni nem vonakodnak . . . Mi minden tengert, s minden földet útnyitásra kényszerítettünk vállalkozó szellemünk előtt s mindenütt ott hagytuk áldást hintő s ostorozó kezünknek tisztán felismerhető nyomait.» Az optimizmust táplálja és neveli a *szabadverseny liberalizmusa*, mely az egyén erőit feszíti, és a szépség iránt való odaadás esztétikai érzéke: «Vannak nekünk évről-évre előkerülő versenyjátékaink és áldozati ünnepélyeink nagy számmal; továbbá hajlékaink ízléssel, csinnal vannak berendezve. Ezeknek lélekderítő hatása komorra lenni nem enged.» (THUKYDIDES: II. könyv. 36—42. fejj. Zsoldos Benő ford.)

Mind ezek a politikai irányelvek a görög filozófiából, főképp a fürge és népszerűítő szofistákon keresztül, szivárogtak át a köztudatba, váltak az államot vezető politikusokban, mint PERIKLES-ben is, öntudatossá. Nem véletlen, hogy PERIKLES benső barátság-

ban élt a legműveltebb szofistával, PROTAGORASSzal, aki különösen sokat elmélkedett az állam és társadalom mivoltáról.

Ugyanez a történeti látvány tárul elénk, ha a XVIII. századi felvilágosodás filozófiájának az államférfiakra s a modern államéletre való hatását nyomozzuk. A filozófia leveti iskolás jellegét, kezdi vezetni a közvéleményt, átalakítani a társadalmi s állami rendet: népszerűsíti magát s uralkodó hatalommá emelkedik. Ugyanazt az utat járja, mint a görög felvilágosodás szelleme. MONTESQUIEU, VOLTAIRE, ROUSSEAU s az enciklopédisták kikezdek a vallási és történeti hagyományokat és tekintélyt, új intézmények eszméjét sugallják. Történetellenesek, mert racionalisták: a társadalomnak és államnak «természetes», «észszerű» szerkezetét követelik. «A nemzetek politikai és polgári törvényei — mondja MONTESQUIEU — nem lehetnek egyebek, mint az egyes esetek, amelyekben az emberi ész alkalmazva van.» Élesen bírálják a zsarnokságot, az abszolút fejedelmi kormányzatot; az egyének egyforma jogát, politikai szabadságát és egyenlőségét igazolják és követelik, a teljes demokráciáról s a törvényekben megnyilvánuló emberi méltóságról és szeretetről álmodoznak, mégpedig vérmes optimizmussal: az új világ a haladás, a boldogság országa lesz. Ezeket a társadalmi eszményeket, melyekben új politikai értékérzések forranak, a meleg mozgó eszméknek indulattól lüktető dialektikájával, a képzeletnek és szenvedélynek szellemes fordulataival és leleményes mozgalmasságával, a stílusnak ellenállhatatlan lendületével szuggerálják az új nemzedékbe, amely hivatva lesz vezetni az államot. MONTESQUIEU *Esprit des Lois*-ja (1748) nemcsak Franciaországnak, de egész Európának lelkébe beleidegezte a társadalmi reformok ellenállhatatlan szükségérzését s az angol mintájú parlamenti kormányzati formát. Két évtized múlva lát napvilágot ROUSSEAU *Contrat social*-ja, mely radikálisan folytatja a reformok sugalmazását, míg újabb két évtized múltán kirobbantja a nagy forradalmat. Ennek alkotmányozó nemzetgyűlése fölött ROUSSEAU szelleme lebeg: most a gyakorlati politikusoknak ugyanaz a stílusa, észjárása és műszókészlete, mint a nagy magányos politikai filozófusé. *A francia forradalom a filozófia és a politika elvont viszonyának szemléltető történeti képe.* Mikor SIEYÈS abbé fölveti a kérdést: mi a harmadik rend? — s azt feleli: minden, akkor a nép maga veszi birtokába a szuverén hatalmat egészen a *Contrat social* szellemében: s ez a forradalom, melynek szelleme Európa népeinek állami életét fokozatosan átalakítja. Sőt a felvilágosodás politikai filozófiája már pár évvel a forradalom előtt az új szellemben készült alkotmánnyal ajándékozza meg az Amerikai Űniót, melynek első

elnöke, a minden elmélettől távol álló földbirtokos WASHINGTON az Egyesült Államok Népehez intézett búcsúszavában már a politikai hatalom gyakorlásáról hosszasan — filozofál. Utódai, JOHN ADAMS és JEFFERSON, e kiváló gyakorlati államférfiak, jelentékeny államfilozófiai művekben védik és bírálják az Úniónak a felvilágosodás szellemében szerkesztett alkotmányát.

De nemcsak a szabadságra szomjazó népekre s demokratikus érzületű államférfiakra hat mélyen a felvilágosodás, hanem az abszolút fejedelmekre s ezek munkatársaira is. MÁRIA TERÉZIA, II. JÓZSEF s államférfiaik, kik közül leginkább KAUNITZ emelkedik ki, mind telve vannak a felvilágosodás kormányzati alapelveivel. II. KATALIN cárnőnek szinte breviáriuma az *Esprit des Lois*, levelez D'ALEMBERT-rel, tanácsot kér, főkép a közoktatásügy szervezésére nézve, a Szentpétervárra hívott DIDEROT-tól. A XVIII. század MARCUS AURELIUSA, filozófus fejedelme azonban NAGY FRIGYES, VOLTAIRE barátja. Elméletben izig-vérig racionalista politikai gondolkodó (II. köt. 27. l.), aki rokonszenvez a gondolat szabadságával is s büszke rá, hogy felvilágosult uralkodó, aki nem Isten képviselője s népének korlátlan ura, hanem az állam első szolgálója, a nép atyja, kinek csak egy célja lehet: az állam java. Kacérkodik az új politikai ideálokkal, de kormányzati valóságérzéke, politikai ösztöne azért megsúgja neki, milyen veszedelembé sodorja az államot MONTESQUIEU és ROUSSEAU eszméinek radikális formában való népszerűsítése. Maga a filozófus király ragad tollat, hogy megcáfolja HOLBACH bárónak és DUMARSAIS-nak társadalomfelforgató és türelmetlen népszerű politikai elmefuttatásait: nagyrabcsüli, mint racionalista, a gondolkodás szabadságát, de mint államférfi előtt a rend mégis értékesebb az anarchiánál, amelybe ezek a MONTESQUIEU-epigonok taszítanák az államot.

A francia forradalom okozta társadalmi és állami átalakulásban a filozófia megmutatta, hová visz az észnek elveire egyoldalúan felépített politika. Az ész nagy politikai drámájának lezajlása az ellenkező előjelű eszmeáramlatot váltotta ki: a hagyomány erejét, a történeti értékeket hangsúlyozó *politikai romantikát*. Ennek filozófiája megint mélyen belenyúl a gyakorlati politika formálásába, a régi konzervatív társadalmi rendnek a Szent Szövetségtől METTERNICH tervei szerint való visszaállításába. Amit a jövőbe vérmesen látó ész lerombolt, most a múltba néző történeti érzék akarja újra fölépíteni. Európa államférfiainak jórészt egy-két évtizeden keresztül a romantika történeti eszmeirányzata sugallja.

Már a nagy forradalom előtt voltak racionalista államférfiak, akiknek lelkében kétség derengett az irracionális történeti erők meg-

figyelése alapján a politikai ész mindenhatósága iránt. Racionalizmus és történeti kultusz egymás mellett megférte elménkben. Ilyen kettős arcú államférfi TURGOT. Az *Encyclopédie* munkatársa, tehát a felvilágosodás világfelfogásához csatlakozik. Fiziokrata, aki a modern természettudományi felfogásnak alapelvét, a kéréllhetetlen oksági törvényt a társadalomra, a gazdasági életre is alkalmazza: az isteni világrend helyébe a természeti törvényt állítja. És mégis a felvilágosodás korában a történeti gondolkodásnak is képviselője. A Sorbonne-on nagy hatással fejti ki az emberi szellem hármasság fejlődési fokáról való történetfilozófiai elméletét: a természet megismerése a teológiai foktól a metafizikai-absztrakt fokon át a kvantitatív-exakt fokhoz jut el. De még feltűnőbb ennek a racionalista nemzetgazdász-nak historizálása a nyelv mivoltának megállapításában. A nyelv szerinte nem észszerű konvenciónak, hanem szerves fejlődésnek eredménye. A nyelv nem egyéni találmány, mint ahogy a szofisták és a felvilágosodás tudósai hiszik, hanem a nép kollektív teremtő erejének hosszú ideig tartó alkotása, úgy ahogy általában az egész emberi kultúra a kollektív lélek hosszas fejlődésének terméke. Nem igaz a racionalizmus hite, mintha az eszményi társadalmi rend, a legjobb törvények pusztán észből szabadon volnának kiigazíthatók. Ide hosszú fejlődés szükséges. Így a felvilágosodás politikusa voltaképp már a majdnem félszázad múlva fölvirágzó romantikának gondolatait képviseli a népszellem kollektív teremtő erejéről. Politikai pályafutása is azt mutatja, hogy nagyobb tudós, mint államférfi: a fiziokrata elvek politikai megvalósítása miniszter korában nem sikerült neki.

Amikor a tiszta ész politikájának iszapos hullámai lefolyznak, az új politikai filozófia, amely a restauráció államférfiainak irányelveit sugalmazza, a racionalizmussal szemben a történetnek titokzatosan működő erőit állítja az állami élet előterébe. A népszellem hosszas történeti fejlődés útján teremt meg a jogot, erkölcsöt, államszervezetet, tehát a szellemi életnek valamennyi objektív formáját: ezeket az ész csak csodálhatja, de nem utánozhatja. A felvilágosodás a társadalmat az egyéneknek, mint valami atomoknak pusztán összegét fogta fel: a romantika most az individualisztikus felfogás helyébe az egyének a társadalomba való szerves, történeti beágyazottságát tanítja: a közösség, a nemzet az első, az egyén csak ennek tagja. Az állam nem az észnek pusztán találmánya, az őserdőben adott időpontban kötött szerződésnek mesterséges alkotása, hanem hosszú társadalmi fejlődés szükségképi eredménye: nem az egyénből s ennek önkényéből indul ki, hanem a kollektív lélek történeti produktuma.

A politikai és történeti érzék azonosul a romantika korának konzervatív államférfiaiban E. BURKETŐL METTERNICHIG (II. köt. 33. l.). Maguk a romantikus politikai elmélkedők között (NOVALIS, FR. SCHLEGEL, GÖRRÉS, SAVIGNY, DE MAISTRE stb.) kevés az aktív államférfi (BONALD, CHATEAUBRIAND); többnyire ékestollú publicisták, akik a közvéleményt s ezzel a politikai életet jelentékenyen befolyásolják.

Amikor a nagy forradalom rémuralmának szörnyű képei az emlékezetben lassankint elhalványulnak, a rájuk visszahatásképpen jelentkező politikai romantika eszméi is elvesztik friss ütőerejüket: az ész, bár mérsékeltebb igényekkel, az irracionális történeti hatalmakkal szemben újra követeli a maga jogait. A francia *doktrinér* államférfiak iskolájában az ész filozófiája és a politika megint szoros frigyre lép. A doktrinérek meg vannak győződve, hogy a politikai magatartást államfilozófiai elvekhez, nem pedig az adott viszonyokhoz kell szabni. Ez a politikai dogmatika annál jelentősebb volt, mert hívei nem szende elméleti ábrándozók, hanem aktív államférfiak: GUIZOT, ROYER-COLLARD, TOCQUEVILLE, THIERS, akik merev elveiket, főképp LAJOS FÜLÖP király uralkodása alatt, gyakorlatilag is alkalmazzák. A forradalmat, mint erőszakos eszközt elvben elutasítják; a nép szuverénitása helyébe, mely a fejedelmek zsarnokságát a törvény zsarnokságával cseréli fel, az ész szuverénitását állítják, amelynek evidenciája követeli a monarchikus kormányformát a túlzó demokrácia fékentangására, sőt a szabadság megvédésére. A forradalomból támadt állami rendet meg akarják őrizni: a jogok egyenlőségét, a politikai szabadságot, a sajtószabadságot, a kormány parlamenti ellenőrzését. A politikai szabadság helyes gyakorlásának alapját a műveltségben keresik; ezért, hogy a demokrácia egységes, következetes és józanul előrelátó uralmát biztosítsák, különleges helyet akarnak biztosítani a «szellemi kiválóságoknak», a társadalmi élitének. GUIZOT, a történettudománynak a *Faculté des Lettres*-en működő tanára alapítja meg céltudatosan ezen elvek alapján a doktrinérpártot. Liberális elveit azonban oly élesen hirdeti, hogy X. KÁROLY alatt előadásait betiltják. 1830-ban a sajtórendelet ügyében ő fogalmazza meg a képviselőház tiltakozását, ami megindítja a júliusi forradalmat. Ezután többször miniszter és miniszterelnök, de önféjű és erőszakos, aki reformok helyett elméleti előadásokat tart a parlamentben, míg végre 1848-ban, a februári forradalom idején, Párizsból menekülni kénytelen. GUIZOT jellemző példája a tiszta doktrinérizmusnak: nagy történettudós, elvszerűen gondolkodó államférfi, de merev és szerencsétlen gyakorlati politikus. Nagyobb a könyvművelt-

sége, mint az életműveltsége. Az elmélet fanatikusa: szép eszmék hatalmukba ejtik elméjét s képes értük az idealizmus és ész nevében minden érdeket feláldozni. A doktrinerek példát mutattak arra, hogyan mondhat csődöt a filozófia a politikában.

A francia doktrinér-pártnak kisugárzása nálunk a negyvenes években a *centralisták köre*, akik a politikát szintén elvszerűen, állam-filozófiai alapon akarják irányítani és sokat harcolnak a vármegyéknek történeti jogait a centralizmussal szemben védő municipalista elmélet híveivel. KOSSUTHÉK, akik a közigazgatás történeti alapjaiért szállnak síkra, csakhamar észreveszik a francia szellemi filiációt s gúnyosan doktrinereknek nevezik őket. BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF a doktrinér-iskolának filozófusa és költője (I. köt. 227. l.), KEMÉNY ZSIGMOND a publicistája («A korteskedés és ellenszerei»), SZALAY LÁSZLÓ a történetírója. PULSZKY FERENC és CSENGERY ANTAL is e politikai kör szellemében működnek. Mind a legtanultabb fők az akkori magyar politikai világban. Eszméik nagyrészt 1848-ban győzedelmeskedtek. De doktrinér voltukra ugyancsak jellemző, hogy gondolataikat, melyekért KOSSUTHAL szemben annyit harcoltak, nem ők ültetik át a valóságba, hanem éppen KOSSUTH. Elmélet és élet, ábránd és valóság, gondolat és cselekvés ellentéte sehol nem ütközik ki annyira, mint a politikában. Ez a doktrinér iskolák történeti tanulsága.

Ugyanannak a filozófusnak gondolatvilága gyakran a legellentétebb politikai irányoknak és cselekvéseknek forrása. PLATON idealizmusa a kereszténység legnagyobb politikai művének, SZENT ÁGOSTON *De civitate Dei*-jének inspirátora; de ugyanaz a PLATON a jakobinus MABLY abbén keresztül közvetlen befolyással van a francia forradalomra és a társadalom rendjét felforgató szocializmusra is. A rémuralomban dühöngő jakobinus párt számos eselekedete MABLY *Entretiens de Phocion* (1763) c. munkájának gondolatait váltotta valóra: MABLY, mint PLATON, azt hirdette, hogy «a köztársaság alapja az erény», a politika azonos az etikával; a hegypárt egyik vezető alakja, SAINT JUST az erényt úgy értelmezte MONTESQUIEU-vel, mint «az egyszerűség és az egyenlőség szeretetét»; mivel pedig ezzel ellenkezik a gazdagoknak vagyona és a nemeseknek előjoga, tehát ezek a köztársaság ellenségei, akiket ki kell irtani, hogy az államban az erény uralkodhassék. Ide fajultak el az isteni PLATON tanai a forradalom gyakorlati politikájában: SAINT JUST és ROBESPIERRE álplatonizmusa ezerek életébe került. MABLY kihegyezte egy másik munkájában azt a platonai gondolatot, hogy a magántulajdon, a vagyon egyenlőtlensége minden társadalmi baj forrása: tehát a magántulajdonrendszert el kell törölni. Ezért MABLY a kommunista BABOEF-



*On mesura, je croyais dans le chat, le chat, dans l'ordre, l'ordre
dans la direction et dans la direction dans la loi; la loi dans le progrès
le progrès dans la liberté; voilà ce que je veux! ...*

GUSTAVE DORÉ szatirikus rajza a hevesen filozofáló politikusról.

pártnak is legnagyobb tekintélye s így mint PLATON-epigon minden modern kommunizmus egyik ősapja.

A páratlan hatású HEGELnek, a *preussischer Staatsphilosoph*nak óriási elméleti és gyakorlati hatása a legkülönbözőbb irányú, akár-csak PLATONÉ. Hatalomfilozófiája BISMARCKON, a *Machtmenschen*-en és a politika s történelem német professzorain keresztül éppúgy eleven forrása a német imperializmusnak, mint ahogy MARX kommunista elméletének, LASSALLE termékeny szocialista propagandájának és LENIN világfelforgató agitációjának és forradalmi cselekvésének. A hegeli dialektikának a tézist és antitézist szintézisben feloldó szelleme érzik a hegelianus angol államférfinak, HALDANE-nek közvetítő akciójában, mellyel a világháború kitörése előtt a német és angol imperializmus ellentétét békés szintézisben iparkodott kiegyenlíteni.

Ha HEGELnek államfilozófiai eszméit szemügyre vesszük s a letűnt század politikai történetét velük egybevetjük, meglepnek bennünket azok a kirívó fehér és fekete szálak, pozitív és negatív irányú eszmei tényezők, amelyek a hegeli filozófiát az európai történet eseményeivel összekötik. A század nacionalizmusának története szinte a hegeli tanok illusztrációja a valóság síkján. Mik ezek a hegeli eszmék, melyek a társadalomteoretikusok és az államférfiak lelkét annyira áthatották?

A hatalom és a nemzet a legszorosabban egybeforrnak. A nemzet lényegében nem szellemi-kulturális alakulat, hanem személyfölötti, abszolút hatalmi tényező. HEGEL a látható világ változásai mögött az örökké fejlődő világszellemet pillantja meg, amelynek végső célja a *tökéletes állam*. Benne egyenlítődnék ki a nagy világellentétek: az itteni és a túlvilág, a földi és az isteni, a szubjektum és az objektum. Csakis az állam biztosíthatja a személyiség teljes kifejlődését s ezzel a legfőbb szabadságot. Ugyanis csak az államban és az állam által valósíthatók meg az igaz, jó és szép eszméi. Csak az államtól nyerheti minden kultúra a maga jelentését és értékét. Minden vonatkozásban az állam a legfőbb életforma; az állam a hatalom, jog, erkölcsiség és vallás céljának és értékének legátfogóbb egysége. Ezért a tudománynak, művészetnek és vallásnak is az állami hatalom megerősítése egyik feladata. Az állam «az öntudatos erkölcsi szubsztancia», «az észszerű isteni akarat», a világtörténet célja és értelme. Ezért az államnak joga van minden, még az egyház fölött is főfelügyeletet gyakorolni. A hegeli államfilozófia szinte ebben az egyenletben fejezhető ki: állam = nemzeti hatalom = jog = erkölcsiség = abszolút szellem.

HEGELnek ez az államhatalmi evangéliuma hatja át az angol imperialista történetírót, CARLYLE-t, a német történetíróknak, mint

RANKÉnek, DROYSENnek, TREITSCHKENek a történet menetéről s az államról táplált felfogását, a politika és jog német professzorait, akik a köztudatba fokozatosan beledolgozzák a hatalomnak, mint a világtörténet legnagyobb tényezőjének gondolatát: a hatalomban nyilatkoztatja ki magát sajátos, eredeti alakjában az élet, sőt maga a világ-szellem. Ide nyúlnak a német imperializmus szellemének gyökerei, amelyek számára a termékeny talajt a hegeli gondolatkör szolgáltatta. Az ilyen lelki éghajlat alatt megérlelt gyümölcsöket először BISMARCK politikája szedte le, akinek «lényegében nem-elméleti cselekvésfilozófiája a cselekvésnélküli elméletek megvalósulása.» Benne testesült meg HEGEL hatalomfilozófiája. BISMARCK olvasta HEGELt s ennek szellemében vallja magát az állami mindenhatóság és állami-nemzeti egoizmus feltétlen hívének. Az uralkodó hatalmi állásáról, az önkormányzatnak és a centralizációnak, a kormányzatnak és a népnek viszonyáról, a külpolitikáról, a szerződések érvényéről való nézetei a hegeli gondolatvilág útvonalain haladnak. A kultúrharc megindításában is a hegeli motívum uralkodik: a mindenható állam az egyház fölött is áll, melytől joga van a nemzeti hatalom egysége nevében engedelmességet követelni. A hegeli elvont eszmék így váltak a bismarcki politikán keresztül a történet hatóerőivé. Ennek lehetőségét erősen támogatta a hegeli hatalomelméletnek a katonai körök szellemébe való benyomulása: CLAUSEVITZ és MOLTKE politikai hegelianusok, akiknek nevelő hatása határozta meg a német tisztikar szellemét.

HEGELnek filozófiája azonban nemcsak a nemzeti imperializmusnak eszmei kovásza a hatalmi állam ideáljával, hanem ellenkező előjellel a nemzetközi szocialista-kommunista rendszernek is forrása dialektikai módszerével, sőt MARXon és LENINEN keresztül HEGEL ártatlanul a bolsevik forradalom szellemi nagyapja. Idáig jutott a gondolkodás történetének legelvontabb s leghomályosabb alakja: egy század alatt merőben absztrakt idealisztikus filozófiája a mai bolsevizmus materialisztikus és vértől párolgó világforradalmi rendszerébe fordul át a nem ábrándozó, de történetet csináló gyakorlati politikában.

MARX teljesen HEGEL tanítványa, amikor a gazdasági viszonyok alaptörvényének a dialektikai fejlődést tekinti, amely minden létet folytonos levésben old fel. Mivel ez a levés a maga célját még nem érte el, a történet lényegéhez tartozik a forradalmi mozzanat. Ennek hajtóerejét MARX, HEGELLEl már szöges ellentétben, az anyagi termelésben látja. MARX HEGELnek dialektikai fejlődésmenetét az anyagba tolja át, a természettudományi materializmust alkalmazza.

a társadalomra s kialakítja a történetnek ökonómiai felfogását, mely szerint a gazdasági feltételek a társadalom fejlődésének történeti menetét minden ízében szükségképpen meghatározzák. Az államban először HEGELLEL MARX is az ész és a szabadság tökéletes megvalósulását látja. Később az állam előtte már csak eszköz az uralkodó polgári osztály kezében a proletár tömegek kizsákmányolására és leigázására. Azonban a történet dialektikai mozgása szerinte szükségképpen oda juttat, hogy a proletároktól megindított osztályharc végül is megdönti a polgári társadalmat s az emberiség új társadalmat épít fel. Ez úgy következik be, hogy a termelési eszközöket a diadalmas proletariátus közös birtokba veszi. A gazdasági fejlődés csúcspontja a merőben kommunisztikus társadalom, amely nem nemzeti, hanem nemzetközi: a megújult emberiség. A proletár nem ismer hazát, hanem csak emberiséget. De hogyan jut el a kommunista társadalomnak ideális állapotához a proletariátus? Úgy, hogy mint eszközt először hatalmába veszi a meglévő államokat, kikiáltja a proletariátus *diktatúráját*, amely azonban csak lépcsője az emberiség végleges kommunista társadalmának. Hogy ez a marxi elmélet, mint megvalósítandó eszme, micsoda rettenetes történeti hatóerővé alakult át, eléggé kézzelfoghatóan tanúsítja az utolsó félszázad szocialista mozgalmainak, különösen pedig 1917 óta Oroszországnak története, az orosz társadalmi-állami életnek töből való teljes átalakulása. A kommunisztikus társadalomnak MARXTÓL álmodott «végső» boldog paradicsomi állapota ma, a bolsevizmus experimentális államművészetének tanulsága alapján, még inkább utópia, mint valaha; de ennek előfeltétele: a termelő eszközöknek köztulajdonba vétele, a proletárosztály egyeduralma és diktatúrája a marxi modell szerint végrehajtott véres valóság.

A filozófia a fiatal, a világban elvszerűen először tájékozódó és magáraeszmélő lelket gyakran mámorba ejti, prófétai megváltó hivatásra ébreszti, a mindenek megújítására küldetett reformátor hybrisét sugallja belé. Így LASSALLE egész politikai pályafutása abból a nagy élményből fakad, melyet HEGEL olvasása kelt benne. A hagyományoktól már elszakadt, nagyralátó fiatalember a multat, jelent s jövőt átfogó nagyszerű világnézetre bukkan HEGELBEN; a dialektikai módszerben, akárcsak MARX, olyan varázsvesszőre talál, amelynek érintése minden homályos problémát rögtön megold. A mindentudás szuverén érzése és öntelt gögje támad föl a tizenkilenc éves ifjában. Fellengző szavakkal jellemzi ezt a lelki megszállást és telítettséget, egyben az emberiség egész multját átfogó történetfilozófiai fölemelkedést atyja előtt, amikor azt mondja, hogy «a filozófus az emberiség egész történetét megtapasztalja az 1. évtől a mai napig, az isteni bölcseségnek

ezek a nagy tapasztalatai, foglalatjai az ő nagy vívmányai lesznek. Olyan sok tapasztalatra tesz szert, mintha Kr. e. 1000-tól Kr. u. 1844-ig élt volna; egyszóval a történeti élet folyamatában érlelődik meg, a történeti élet, azaz maga az Isten iskolázza. Így vagyok én is megérve, iskolázva, s ez elég!» LASSALLE e korbéli leveleiből kitűnik, hogy a francia szocialista-kommunista irodalom hatása alatt is áll, tehát tisztán könyveknek irodalmi-ideológiai befolyása útján kezdi kiformálni az emberiség jövő eszményi képét s tér a szocialisták táborába. A szocialista társadalmi-állami eszmény tehát nem a szegényeken érzett szánalom s az igazságtalanság fájdalma miatt fogan meg lelkében, hanem elméleti konstrukció alapján. Hisz vagyonos ifjú, aki az élet örömeit eléggé habzsolja. Ha mégis valami érzelem taszítja a szocializmus útjára, akkor ez csak az az ür, mely a zsidó faj fiait abban az időben éppúgy elválasztotta a felsőbb polgári társadalomtól, mint a nincsteleneket: a *ressentiment* sarkaló ereje. Amikor a sziléziai takácsok föllázadnak s leverik őket, a még nem is húszéves ifjú egy barátjának így ír: «Ez a szegények háborújának kezdete a gazdagok ellen, s ez a háború félelmetesen közeledik. Ezek az első mozgolódásai és rángatózásai a kommunizmusnak, mely elméletileg és gyakorlatilag ereinket eltölti és áthatja». (1844). HEGELnek kedves antik filozófusa, HERAKLEITOS vonzza a fiatal LASSALLE-t, mert ez az örökös változás elvét tanítja; féktelen temperamentuma előtt rokonszenves az efezusi böles gondolata: «a háború mindenek atyja». Már fiatalon belekezd egy HERAKLEITOSról szóló nagy műbe, amely azonban csak később (1858) jelenik meg.

Az A. HUMBOLDTÓL «csodagyermeknek» nevezett ifjú demokrata, költő akar lenni, eszménye HEINE. De a kor forradalmi levegője mámorba ejti: s mint politikai agitátor akarja lelkesíteni a tömeget. «Munkásprogramot» ad ki, melyben támadja a burzsoázia államát. Az igazi állami rendet csak a munkások teremthetik meg; ők alkotják «a sziklát, melyen a jelenkor templomának fel kell épülnie». Hihetetlenül heves agitációt fejt ki az általános, egyenlő és közvetlen választójogért, a munkások politikai, anyagi és kulturális helyzetének javításáért. Megalapítja az első német szocialista szervezetet: az általános munkás egyesületet. A harc fokozása idegeit felőrli. Magának ellenmondó, szkizotim lelkiállapot. Egyszer hidegen számító ész, máskor túlérzékeny esztéta; egyszer szkeptikus és pesszimista, máskor olyan optimista, hogy dagályos szavakkal biztosítja menyasszonyát, hogy ő lesz a német köztársaság első elnöknéje. Örökös mozgáskényszerben s ubiQUITAS-hajlamban szenved: «Az embernek utaznia és harcolnia kell; e nélkül nincs valódi élet.» Igazi indítéka erre elsősorban

nem az eszmékért való idealista rajongás, hanem folyton nagy lánggal égő becsvágya, én-jének korlátlan kultusza: emelkedni, híres lenni, bámultatni. «Cselekedni és küzdeni akarok, — mondja — de az árát is élvezni.» Akkor van elemében, ha szavának gyújtó hatására ezek sietnek zászlaja alá, a munkástömegeket magával ragadja és fanatizálja. Azt képzei, hogy mint milliók bálványozott vezére diadalkapu alatt fog ünnepélyesen bevonulni Berlinbe, s ő fogja megtanítani BISMARCKOT arra, hogyan kell a kis német országokat a demokrácia varázsával egységes állammá összekovácsolni. «LASSALLE — mondotta BISMARCK 1878-ban a birodalmi gyűlésen, különben rokonszenvennel és becsüléssel szólva a nagy néptribúnról — nagystílusú becsvágy rabja volt, de hogy a német császárság éppen a HOHENZOLLERN-dinasztiával vagy pedig a LASSALLE-dinasztiával fog-e zárulni, az talán kétséges volt előtte.»

HEGELnek fiatalkorában megkezdett kultusza haláláig él lelkében. Bár demokrata, a szabadság rajongója, ő sem tudja az államot másképp elgondolni, mint feltétlen hatalmat; a német császárság imperializmusa az ő lelkét is feszíti. Amikor a szakadatlan politikai küzdelem idegrendszerét megrendíti, a nagy agitátor ott akarja hagyni a politikát s vissza szeretne térni a filozófiához. «Semmit sem kívánok jobban, — írja sötét hangulatban — mint azt, hogy a politikától teljesen megszabaduljak s visszavonulhassak a tudomány, a barátság és a természet menhelyére. A politikával torkig vagyok. Nagyobb szenvedéllyel tudnék égni érte, mint valaha, ha komoly eseményekre lehetne kilátás... *A politika aktuális, rögtöni cselekvés. Minden egyéb a tudomány útján is elérhető.*» Kitűnő formulája ez a politika és a tudomány viszonyának, melyet csak olyan ember adhatott, aki politikus is, tudós is volt.

Nemcsak a német, de a francia szocializmus vezérembere, JAURÈS is HEGEL tanítványa. Fiatalkorában a legmélyebb benyomást HEGEL olvasása gyakorolja rá; úgy tanulmányozza a német filozófust, akár csak előtte MARX vagy LASSALLE: a világ jelenségeinek egyetemes formája a levés, a változás és nem a lét. Mint a toulousei-egyetemen a filozófia fiatal tanára, francia létére a német szocializmus történeti gyökereit vizsgálja *De primis socialismi Germanici lineamentis apud Lutherum, Kant, Fichte* c. (1892) munkájában. Ugyancsak a német idealizmusnak hegeli hatása alatt ír az érzéki világ valóságáról (*De la réalité du monde sensible* 1891). Az a problémafölvetés sem mentes a hegeli hatástól, vajjon hogyan állítható szembe a történet menetéről való felfogásban az idealizmus és a materializmus? (*Idealisme et matérialisme dans la conception de l'histoire*). A német filozófia szel-

lemi értékének és gondolaterjesztő jelentőségének ismerete és nagyra-becsülése bizonyára nem csekély, ha mindjárt tudalatti tényező volt is JAURÈS-nek abban a politikájában, amely a népszerűség kockázatásával folyton a Németországhoz való közeledést és a francia-orosz szövetség felbontását követelte. Ezért kellett a háború kitérőesek meghalnia. Igen jellemző a filozófus politikusnak lelki alkatára, amely mindent elvszerűen, a végső célnak, az eszménynek szögéből akar látni, JAURÈS-nek JULES FERRYVEL, a radikális republikánus államférfival, akkori miniszterelnökkel folytatott párbeszéde. «Mi az Ön politikai ideálja és célja?» — kérdezte tőle JAURÈS. — «Hagyjuk ezt! Egy kormány nem a jövő harsonája.» — «De elvégre is Ön nem empirikus, mégis csak van világnézete: mit akar hát?» — «Én úgy akarom az emberiséget formálni, hogy megélhessen Isten és királyok nélkül.» — «És én, hogy vállalkozók, kapitalisták nélkül tudjon élni.»

HEGEL az orosz lélekre és politikai alakulására nemcsak MARXON keresztül közvetett módon hat, hanem közvetlenül is a legmélyebb benyomást teszi a bolsevizmus atyjára: LENINTE. Az első vörös cárnak, bár minden ízében aktivista lelkiakat, erős elméleti-filozófiai hajlandósága is van. Félezer lapos ismeretelméleti könyvet ír *Materializmus és empiriokritícizmus* címen, melyben HEGELnek dialektikai módszerét alkalmazza: hogyan lesz a nemtudásból tudás? Ugyanez a problémája a társadalmi élet síkján is: hogyan fog a cár tirannizmusa a maga immanens dialektikájával az ellenkezőre fordulni? Ebben a történet-dialektikai fordulatban rendületlenül hisz, amikor a londoni, párizsi, genfi közkönyvtárakban HEGELT és MARXOT tanulmányozza. HEGELnek «világszellemét» LENIN «világanyagba» transzponálja, de a történet dialektikája azért ugyanaz marad: minden átmegy a maga ellentétébe, így az imperialisztikus célú, kifelé irányuló világháború belső forradalmakba, polgárháborúkba, a cári zsarnokság bolseviki diktatúrába. Az, aki nem hitt ebben a történeti dialektikában, LENIN szemében az eszme hitvány árulója volt. Pedig lelkük mélyén száműzetésben élő társainak jórésze nem hitt ebben a történeti metafizikában, mert mit is akarhatott ez a maroknyi, külföldön tartózkodó forradalmár a cár hatalmával szemben? Elméleti meggyőződése LENINT türelmetlenebb dogmatikussá merevítette, mint bármely vallási szekta valaha a maga vezérének. És filozófiai hite a politika legnagyobb hegyét, a cári hatalomkolosszust elmozdította helyéről. HEGEL szellemének hálás kultuszát egész haláláig űzi. Mikor a bolseviki diktátor már súlyos beteg, azon töri fejét, hogy megalapítja «A hegeli dialektika materialisztikus barátjainak társaságát», azzal a feladattal, hogy a HEGEL dialektikájának materialisztikus szempontból való rendszeres

tanulmányozását megszervezze. LENIN, mint az aktivizmus politikusa, nem az igazságért magáért teorétizál-filozófál, hanem csak a cselekvés céljából: a filozófia neki csak puszta eszköz. Nem megismerni akarja a valóságot, hanem céljai szerint átformálni. A politikának merőben pragmatistája: igaz az, ami a politikai cselekvésre hasznos. Ezért hadat üzen minden idealisztikus filozófiának, minden vallásnak, mert ezek a szellemi hatalmak nagy veszedelemmel fenyegetik a proletariátus uralmát, lenyűgözhetik és megbéníthatják a tömegnek forradalmi gondolkodását, az ellenforradalomnak melegágyai lehetnek. A jogtudományt is kiiktatja a főiskolák tanítási anyagából, mert a jog az egyes embert védi, individualisztikus valami, s így veszélyes ellentétben van a kollektivizmus elvével. A világnézetben egyedül és kizárólag a materializmus szellemi diktatúrája jogosult. Ha minden anyag, ha nincsen Isten, «a kommunizmusnak ez az ősi ellensége», ha nincs egyéni jog és gondolatszabadság: esakis akkor uralkodhatik a proletariátus. De LENIN nemcsak a világnézetet és tudományt politizálja el fenekestül, hanem a művészetet is: ebben csupán az agitációnak, a plakátkészítésnek, a forradalmi hősök megörökítésének (ebben már az individualizmusnak hódol!) puszta eszközét látja.

HEGELnek filozófiai fogalomvára, mint az eddigiekből kitűnik, a történet folyamán a politikában a legnagyobb élethatalmak egyikének bizonyult. De ugyancsak hatalmas és eleven politikai erő sugároz ki, bár inkább csak a németiségre korlátozva, egy másik idealista filozófus: FICHTE is. A napoleoni időkben fogamzott filozófiája éppen a nemzet politikai élet-halálharcához szükséges akarat, erő és hatalom körül összpontosul s a nemzeti államnak, mint egésznek eszményét minden egyéni fölé emeli. A tettek abban a heroikus korszakában filozófiája a szabadság és aktivitás után való sóvárgásnak, az akarat-erőt, a politikának ezt a lelki lényegét, legtöbbre becsülő kifejezése. Gondolatvilágában nem a lét az első, hanem a tett, a cselekvés: FICHTE a «gyakorlati ész» primátusát viszi végig következetesen eszméi rendszerében. A legváltóságosabb időkben, midőn a megszálló francia csapatok trombitahangja sokszor túlharsogta a *Reden an die deutsche Nation*ban dörgő szavát, a legszenvédélyesebben hirdette a nemzet erkölcsi megújulásának szükségét, amelynek legfontosabb feltétele a nemzet önerejébe vetett abszolút hit, a nemzet eredeti sajátosságainak a külfölddel szemben való kifejlesztése. Ezért német nemzeti nevelést (*deutsche Nationalerziehung*) követel, szilárd s meg nem tántorodó akaratra való nevelést, mert «az akarat az ember főgyökere». Gondolkodásának idealisztikus elvontsága ellenére a leg-

élesebben látó realpolitikus is : már a XIX. század elején a németységnek porosz hegemonia alatt való egyesülését, a birodalom egységét állítja oda politikai eszményül, melynek megvalósítására Ausztriát nem tartja alkalmasnak, mivel olasz tartományai és balkáni terjeszkedése miatt nem-német konfliktusokba keveredhetik. FICHTE valóban az aktivizmusnak nemzeti filozófusa, aki nem hisz sehol, a politikában sem, a mozdulatlan létben, hanem mindenütt, ahol mások csak holt, mechanikus tömeget látnak, ő életet és fejlődést pillant meg. Ezt a filozófiát az «élet filozófiájának» nevezi, azt pedig, melynek elve a tapasztalás és a haszon, a halál filozófiájának bélyegzi.

FICHTE-nek, az életfilozófusnak azonban nemcsak a németek, hanem a többi nemzetek öntudatra rázásában is óriási politikai jelentősége van. A nacionalizmus lánglelkű prófétája az emberiségnek a felvilágosodástól kifejlesztett világpolgáris, univerzalisztikus fel fogásából, melyet régebben vallott, szervesen kifejleszti az egyes nép-egyénségeknél, nemzeteknél sajátos örök jogát. Az emberiségnek — mondja a német nemzethez intézett egyik beszédében — az a rendeltetése, hogy a benne rejlő erőket kibontakoztassa. Mivel pedig az örök isteni világterv szerint az emberiség mindig egyes nemzetekben jelentkezik, ezek csak úgy vihetik előre az egyetemes emberiség ügyét, ha egyéni sajátosságuk szerint fejlődnek. Az egyes ember is a múlt léttel szemben csak úgy számíthat örökkévalóságra, ha nemzete fennmarad, s örökkévaló. Ezért készen kell lennie a halálra is, csak hogy nemzete élhessen. Próféta hangon kiáltja oda FICHTE a németeknek : Ti el nem tűnhettek a népek sorából, mert az emberi történet menet számára nélkülözhetetlenek vagytok. Nem egy népről, a németiségről van itt szó, hanem az egész emberiség érdekéről. Minden nemzetnek, mely a kultúra hordozója, joga van élni, sőt kötelessége.

Az egyes, a nemzet és az emberiség viszonyát így felfogó filozófiát már csirájában előbb HERDER is hirdeti, aki a történeti fejlődés célpontjául az általános humanitást tűzi ki ugyan, de a történet világtervében az egyes nemzetek sajátos erőinek, nyelvének és kultúrájának legnagyobb jelentőséget tulajdonít. Elméletének nem csekély része van a kis népek nemzetiségi, politikai és kulturális tudatának felbresztésében. «A magyarok — írja HERDER 1791-ben — mint az ország lakosainak csekélyebb része, most szlávok, németek, oláhok és más népek közé vannak beékelve, s századok múltán talán már a nyelvüket is alig lehet fölfedezni» (Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. 1791. IV. rész. XVI. könyv. II. fejj.). Ennek a sötét jóslatnak nagy felrázó politikai hatása van : szíven éri a magyarságot, amikor az 1790-ik évi nagy felbuzdulás már nyelvének

és nemzetiségének élénk tudatára ébresztette. Mivel a nagy költő-filozófus történetbölcseleti proféciája a szlávok jövőjét fényesen ígéri, a nemzeti létért való aggodalom a herderi jóslat nyomán még évtizedek múlva is rágódik a magyarság jobbainak szívében, de egyszersmind önérzetes dacot s munkára serkentő, acélozó hatást is kivált belőlük. SZÉCHENYI is buzgón olvassa HERDER francia kiadását (Napló. II. köt. 511. l. 1824. aug. 4.), sokat gyötrődik HERDER jóslatán (pl. A Kelet Népe. 201. l.), de ugyancsak HERDERTől kap inspirációt a magyarság, mint fiatal nép történeti hivatásának, a haladásnak eszméjére és reformátori munkájának igazolására. A nemzet — mondja HERDER visszhangjaként — oly erkölcsi test, mely az emberiségnek alkotó része és azon lépesőknek egyike, melyeken az emberi nem mind magasabbra emelkedhetik véghivatása, a 'tökéletesülés' felé.» (Hunnia. 200. l.) Mi a magyar nemzet különös küldetése a világ sokféle nemzete közepe? «A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni — Európában egyedüli heterogén sarjadék — ázsiai bölcsőjében rejtőz, eddig sehol ki nem fejtett, sehol érettségre nem virult sajátságait.» (A Kelet Népe. 15. l.)

De ugyanilyen forró nacionalizmusra, erélyes faji politikára sugallja HERDERnek, majd később még inkább FICHTÉnek filozófiája a többi kis nemzeteknek, különösen a szlávoknak eszmélkedni kezdő fiait. Első pillanatra meglepő, ha azt mondom, hogy az osztrák-magyar monarchiának a világháború utáni összeomlását voltaképpen száz évvel ezelőtt a német romantikus filozófusok nemzetpolitikai eszméi indították meg. FICHTE tüzes nacionalizmusa a legmélyebb benyomást gyakorolja a cseh és tót ifjúságra, főképp az evangélikus papjelöltekre, akik a német egyetemeken tanultak s a XIX. század tizes-huszas éveiben szemtanúi a német egyetemi Burschenschaftok hazafias lázának, mely akkor már a nagynémet nemzeti egységért ég. Az ő lelkükben viszont lángot fog a nagy szláv egység gondolata, melynek keretében a kis szláv népek kibontakoztathatják nemzeti egyéniségüket és energiáikat. A pánszlávizmus leghevesebb agitátorait: PALACKY FERENCET, SAFÁRIK JÓZSEFET, KOLLÁR JÁNOST mind a német nacionalista filozófia avatja a cseh és tót nemzeti gondolat öntudatos apostolaivá, akik történetfilozófiai elvekből tudják igazolni népük sajátos történeti hivatását. Viszont ezeknek szellemi leszármazói azok, akik itthon a tótság körében a magyarellenos törekvések élére állnak, előbb szóval és tollal, később 1848-ban karddal is, mint STÚR, HURBÁN, HODZSA stb. Végül ezek egyenes szellemi s politikai unokái a XX. század eleji tót mozgalmak vezéreibei, akiknek

«Tót Nemzeti Tanácsa» 1918 őszén Túrócszentmártonban kimondja a Magyarországtól való elszakadást.

A mi pozsonyi ev. líceumunk tót irodalmi önképzőkörében (*Jednota literárna*) gyűl lángra a mult század elején PALACKY szláv nemzeti érzése, annyira, hogy ő lesz a cseh nemzet Széchenyije és Deákja egy személyben, akit a cseh rendek «a haza atyja» címmel tüntetnek ki, mert egy félszázad alatt megújítja a cseh irodalmat és nemzeti életet. A német egyetemeken az idealisztikus filozófia körébe vágó olvasmányai öntudatossá és észkokokkal igazoltta emelik nemzeti érzését: FICHTE és HEGEL hatása alatt úgy nézi az emberiség történetét, mint az észnek a tökéletesség felé való fokozatos kibontakozását, melyben részt venni minden értékes és öntudatos nemzetnek kötelessége. A romantikus nemzeti történetfilozófia világfelfogása őt is, mint Európa-szerte annyi jeles elmét, nemzete történetírójává avatja. HEGEL dialektikai módszerét alkalmazza ő is a történetre. A szláv és a német nép két főelvnek képviselője a történet folyamán: a szláv békés, földművelő, demokratikus, a német viszont hódító és feudális nép. Ez a két nép és kultúra harcol egymással másfélezer év óta: a verseny kibéküléssel, történeti kiegyenlítődéssel fog végződni. A trencsényi és pozsonyi magyar gimnáziumoknak volt tanulója történetírói és politikai működésében a középeurópai szlávtság legnagyobb ellenségét a magyarságban látja. Ennek a négy folyam partjára való letelepedését a legnagyobb csapásnak minősíti, amely évezredek folyamán a szlávtságot érte. Ajkáról már fölhangzik mindaz a történetpolitikai érv, amely a világháború alatt és után az entente államférfiainak és közvéleményét egyoldalúan sugalmazva, Magyarország ezeréves történeti testének szétszaggatására vezetett. Íme, így nyúlik bele az eszmék hatalma a történet folyásába s érlelik meg céltudatosan az eseményeket! PALACKY a hatvanas években a leghevesebb ellenfele az osztrák-magyar dualizmusnak, mindenáron federalizmust követel. «Az a nap, — így hangzik azóta beteljesedett sötét jóslata — melyen a dualizmus proklamáltatik, ellenállhatatlan természeti szükségnél fogva a pánszlávizmus születésnapja leszen . . . Mi szlávok fájdalommal, de félelem nélkül nézünk elébe. Mi léteztünk még Ausztria létezése előtt, és létezni fogunk ennek utána is: az nem lehet, hogy a birodalomban csak a német és a magyar nemzet uralkodhassék, a többi pedig ezek szolgája legyen.» (FR. PALACKY: Oesterreichs Staatsidee. Prag. 1866. L. minderre nézve tüzetesebben: «A magyar művelődés eszményei. 1777—1848.» című munkámat. 1927. II. köt. 81—217. lk.)

A német idealizmusnak, főképp FICHTEnek és HEGELnek politikai

eszméiből, amint az eddigiek tanúsítják, egész nemzetek sorsát átalakító, sőt felforgató történeti erők bontakoztak ki: a filozófia az államférfiakon és a köztudaton keresztül a politikai valóságot sarkaiból kifordító hatalomnak bizonyult. LENIN HEGELBŐL ÉS MARXBŐL szötte ki a bolsevizmus elméletét s kegyetlen következetességgel a valóságba is átültette. A másik nagy, tőből való átalakulás Itáliában ment végbe: itt a *fasiszmus* az új politikai rendszer. Vajjon igaz-e az a hit, hogy a fasiszmus pusztán a politikai ösztönnek és vak akaratnak műve, melyet nem előzött meg semminemű elméleti megfontolás? Vajjon a fasiszmus merőben az intuíciora támaszkodik-e a XX. század eleji irracionalista eszmeáramlat értelmében? Vajjon valóban csak utólag a cselekvésből desztillálják a fasiszták politikai programjukat? (II. köt. 54. l.). MUSSOLINI számos nyilatkozata erre enged következtetni: sokszor hangoztatja a politikai ösztönt, intuíción, akarat-erőt. Kicsinyléssel szól a tudomány szerepéről a politikában: «A szisztémák illúziók, a teóriák börtönök» (Gespräche 146). «A filozófusoknak — mondja 1925-ben a fasiszta kongresszuson — sikerülhet tíz probléma megoldása a papiroson, de arra képtelenek, hogy egyet is megoldjanak a gyakorlati életben.» Több beszédében így nyilatkozik «Programmunk nagyon egyszerű: mi akarjuk Itáliát kormányozni. Mindig programmunkról kérdezzetek bennünket. Nagyon is sok van már belőle. Itália megváltására nem programok kellenek, hanem férfiak és akaraterő... A fasiszták hittétele, amennyiben ilyenre szükségük van, egyetlen világos szóval: *fegyelem* írható körül.»

MUSSOLINI, mint maga vallja (Gespräche 154), ifjúkorában, de később is, mint újságíró, társaival a szerkesztőségben, szeretett filozofálni. A filozófiai kérdésekben sokat tanult saját szavai szerint RENANTÓL, a szindikalizmus kérdésében SORELTÓL. Fiatalon TH. GOMPERZ hatása alatt a filozófia történetét kezdte megírni, de aztán tervét eljettette. Hasonló sors érte a kereszténység eredetéről megkezdett monografiáját. «Most már többé — mondotta a fasiszmus tizedik évében — nem filozofálhatok: *cselekednem* kell!» Azonban ha jobban végére járunk MUSSOLINI szellemi fejlődésének, átlag könnyűszerrel fölfedezhetjük azokat az elméleti-filozófiai szálakat, melyekből a fasiszmus rendszere kialakult. M. v. BINZER kereste ki ezeket a szálakat, melyeket most az ő nyomán itt újra kigombolyítunk (Die Führerauslese im Faschismus. 1929).

MUSSOLINI lényegében autodidakta. Tanítóképzőt végez és két évig kenyérkeresete közben a lausanne-i egyetemet rendszertelenül látogatja. Az első társadalmi elmélettel a szülői háznál ismerkedik meg: atyja, a falusi kovács, nagy rajongója az anarchista BAKUNINNAK.

Ennek olasz fordítását olvasgatja a gyermek MUSSOLINI. Tőle tanulja meg először, hogy az uralkodó politikai rendszer csakis forradalom útján dönthető meg. Szocialista olvasmányai közepett a lausannei egyetemen mély hatást gyakorol rá VILFREDO PARETO, aki azt tanította, hogy a társadalmat helyes irányban sohasem a tömeg vezetheti, hanem csak az élite-réteg. A népszuverénitás illúzió, a parlamenteket ártalmatlanná kell tenni, hogy az igazi politikai hatalom a kiválónak, a *classe dirigente*-nek kezében összpontosulhasson. Ezek olyan gondolatok, melyeket MUSSOLINI, mint politikus megvalósítani iparkodott. PARETO még látta halála előtt (1923) a fasiszmus diadalát s minthogy az ő elmélete öltött testet benne, rokonszenvvel üdvözölte. MUSSOLINI politikai inspirátorát az olasz királyság szenátorává nevezte ki. De hasonló gondolatokat szívott magába a későbbi diktátor az olasz filozófusnak és politikusnak, VINCENZO GIOBERTINEK műveiből is, főképp az olasz népnek szellemi arisztokrata, élite-jellegeről. MUSSOLININAK az olasz nemzet kulturális világhivatására vonatkozó gondolatai és cselekvései erősen GIOBERTI hatását tükrözik. Szereti emlegetni a nemzeti nagyság önrzetével gyújtó beszédeiben DANTE, MICHELANGELO, LIONARDO DA VINCI, RAFFAEL, GALILEI, MORGAGNI, NAPOLEON, GARIBALDI neveit, mint az emberiség szellemi élite-jét. De ugyanígy hangoztatja a jelennek feketeinges arisztokraciáját is.

Döntő hatása volt MUSSOLINI politikai észjárására s így a fasiszta rendszerre a francia szélső szindikalista gondolkodó: GEORGE SOREL. Szintén az élite-elmélet barátja, de e mellett, akárcsak LENIN, a forradalmi cselekvésnek, a hatalom nem parlamentáris úton való, hanem közvetlen megragadásának, az *action directe*-nek híve. SOREL a szocializmusnak a parlamenten keresztül elérendő diadalát túl-hosszú úton járónak, sőt kilátástalannak tartotta: a szavazócédula helyett az általános sztrájkot, egy válogatott forradalmi kisebbségnek lököerejét követelte: meg kell először teremteni a proletariátusban «a kisebbséghez való akaratot». Az átlagember lusta, nagyobb erőfeszítésre képtelen. Csak az élite-nek van igazi erkölce: áldozatkész akarata egészen az aszkézisig. Csak az élite az emberhez méltó életért való küzdelemnek elszánt harcosa. A világtörténet az élite-rétegek folytonos cirkulációja, amely mindig a fenyegető hanyatlás, manapság a dekadens burzsoázia tehetetlensége ellen fordul. Csakis a kiváló kisebbség győzheti le a romlott többséget. MUSSOLINI is ezt az utat járta: a *marcia su Roma* is a kisebbség terrorja volt, bár más, nemzeti ideál érdekében. MUSSOLINI mint diktátor is hű maradt SOREL-nek ehhez a tételéhez: «A polgárok összessége által való kormányzás

sohasem volt egyéb, mint fikció.» Amikor a DUCET 1924-ben a bolognai egyetem díszdoktorrá avatja, SOREL szellemében hangoztatja: «A nép szuverénitása tragikus tréfa, a parlamenti rendszer a kollektív felelősségnélküliség rendszere. A miniszterek nem egyebek, mint a mindenkori többség szolgálói, akik bármikor elbocsáthatók. Hogyan tud egy miniszter állandó sikeres politikát folytatni, ha először mindig a képviselők többsége felé kell pislognia, vajjon X vagy Y úrnak nincs-e kedve miniszterválságot előidézni?»

A renaissance-kori olasz politika nagy pszichológusának, MACHIAVELLINEK a hatalom megszerzéséről és megtartásáról szóló elmélete is belefonódik MUSSOLINI politikai habitusának kialakulásába. «Apám esténként — mondja a Duce — mikor a kovácstűz maradványainál melegedtünk és iddogáltunk, olvasta fel nekünk MACHIAVELLIT. Mély benyomást tett rám. Mikor negyvenéves koromban újra olvastam, hatása éppen ilyen erős volt lelkemre.» (Gespr. 57.) Bolognai díszdoktori értekezésében («Előjáték Machiavelliben») MACHIAVELLIT, mint a fasizmus alapelveinek hirdetőjét mutatja be: a nagy firenzei már akkor diktatúrát, teljes állami hatalmat követelt a *Principe*, «Itália megszabadítója» számára; a legszigorúbb fegyelmű nemzeti milícia a katonai eszménye. De ezek a fasizmus politikai hitvallásának is leglényegesebb pontjai.

De MUSSOLINI egy másik modern hatalom-filozófus tanítványának is vallja magát: NIETZSCHENEK, aki szerint az ember lényege a hatalomra törő akarat, a *Wille zur Macht*. MUSSOLINI harcosságát a német filozófus is formálta, annál könnyebben, mert heroikus optimizmusának tanait a fiatal, robusztus akaratú olasz a maga lelki természetével egynek érezte s ezért sokat olvasta. Lelki alkata különben is fogékony volt NIETZSCHE stílusa, dithirambikus előadásmódjának bűvös ereje és újsága iránt. Ma is szereti idézni mint *államférfi* a NIETZSCHE jelszavát: «*Lebe gefährlich!*», mert a közügyeknek szentelt élet veszedelmes, harcias út. Hozzátehetjük: a *tudós* jelszava inkább a görög bölcsé: *Lathe biosas! Élj visszavonultan!*, mert az igazságnak magáért az igazságért s nem a cselekvésért való kutatása teljes nyugalmat követel. De az akarat emberét megragadta NIETZSCHENEK másik alap gondolata is: az igazi ember nem boldogságra, hanem alkotásra, «művére» törekszik; nem a gyönyör lapossága, hanem a harc heve vonzza (I. köt. 194.). «Az ember — mondja NIETZSCHE — nem a boldogságra tör; ezt csak az angol teszi.» Emberi élet és törekvés csak a hatalomra való törekvés: az ember igazi lényege mindig valaminek legyőzni akarásában rejlik. Az egész világ az ember számára csak tárgy, hogy rajta a hatalmi akaratot kipróbáljuk s fokozzuk;

az akadályok legyőzésében, a küzdelemben találjuk csak meg kielégülésünket s teljesítjük sajátos kötelességünket.

Az olyan sohasem nyugvó, mindig cselekvésre feszülő, aggresszív lélek, mint MUSSOLINI, joggal találta meg a maga gondolkodóját NITZSCHÉBEN, aki a nagy géniuszra vonatkozó mintáit különösen arról a területről szereti venni, mely az akarat emberének természetét a leghívebben tükrözi: a politikai és katonai térről. NAGY SÁNDORT, CAESART, NAPOLEONT, később BISMARCKOT is jóval gyakrabban idézi, mint SHAKESPEARE-t vagy GOETHÉT. A nagy államférfiaknál és hadverőknél az akarat hatalma jobban előtérbe lép, mint a művészeknél és tudósoknál. NIETZSCHE olyan embert követel, akiben a bátor harcos tulajdonságai sűrítve jelentkeznek: nem tér ki a veszedelem elől, sőt mindig keresi, puhaságot és csüggedést nem ismer, örömét leli a veszedelemben, mert tudja, hogy ez erősebbé avatja, megacélozza, életszínvonalát emeli, a küzdelem minden kemény próbáját kiállja. Csak a harcban erősödik meg az akarat annyira, hogy az életet műremekké tudja formálni, a magasabbrendű élet erejének tudatára csak a harc ébreszt: «Der grosse Neuordner und Schaffer des Lebens ist der Kampf, ist der Krieg.» A küzdelem tehát előfeltétele az emberi nem azon legfelsőbb céljának, hogy megteremtse a felsőbbrendű embert, az emberfölötti embert. A harcos géniusz a zseniális erő legjellemzőbb formája: erőszakos és fortélyos, telítve van intelligenciával és akaraterővel; feladatát csak akkor teljesítheti, ha ezeket, milliókat legyűr.

De hogyan fér össze ez a szélső individualizmus MUSSOLININAK az abszolút államról táplált fasiszta felfogásával, az akarat teljes alárendelését követelő fegyelmével, a faszizmusnak sok tekintetben kollektivistikus gondolkodásával? A harcos géniusz nemcsak az örökös küzdelmet, a háborút követeli meg, mint a hatalmi akarat szükségképi feltételét, hanem az *államot* is, mert államszervezet nélkül lehetetlen volna az engedelmességen, szigorú fegyelmen alapuló háború s így maga a harcias géniusz is. Az állam legbensőbb lényege az, ami minden élő, mely fenn akarja magát tartani, sőt fejleszteni: az egységes, organikus hatalmi akarat. A radikálisan individualista NIETZSCHE tehát igazolja az államot, mert ebben a szervezett hatalmi akarat egyik tiszta formáját látja, amely a maga céljának erőszakkal mindent alárendel. Az individualista NIETZSCHE ekkép a társadalmi organizációnak is teoretikusa, aki szerint az állam az emberi társadalom fenntartója, tehát az emberi kultúráé s ezzel egyben a géniusz, az emberfeletti ember, az *élite* kifajzásának és nevelésének szükségképi feltétele és alapja is. Minthogy a politikai és katonai géniusz

csak a hatalmi akaraton nyugvó államból nőhet ki, nyilvánvaló már csak ezért is az állam szükségessége a látszólagos individualizmusnak ebben a rendszerében. A politikai és katonai géniusznak rengeteg emberre van szüksége, mint hatalomra törő akaratának legmozgékonyabb és legintelligensebb eszközeire. Az *Übermensch*, a lángelme az emberiség végső célja, az állam pedig ennek szükségképi eszköze: az állam létra az emberfeletti emberhez.

MUSSOLININAK kedvelt és fejlődésére mélyebben ható gondolkodói PARETOTÓL MACHIAVELLIN ÁT NIETZSCHÉIG mind az arisztokratikus individualizmusnak, a szellemi élite-elméletnek hívei, akik az állami élet kormányzását és a vezető államférfiak tulajdonságainak kérdését elválaszthatlan kapcsolatba forrasztják. Az arisztokratikus élite-elv végig is húzódik a fasiszta szervezeten: mindent a felülről való kinevezésre épít fel, minden demokratikus választgatást, *elezionismo*-t, mellőz, de egyben a hierarchikus engedelmesség elvét követeli meg a tömegetől. Sokszor kiemelték, hogy MUSSOLINI rendszere azon alapszik, hogy az olasz nép nem programokban, hanem politikai személyiségekben, a jelen szemlélfelhető hőseinek kultuszában gondolkodik. MUSSOLINI maga is büszke arra, hogy a mechanikus többségi elv helyébe a kiváló személyiségek uralmát állította. A fasiszta forradalom legmélyebb értelmét abban látja, hogy az állammechanizmus helyébe a személyesen vezetett államot léptette: lehetővé tette, hogy erős személyiségek kormányozzák az államot. «A XIX. század — mondja — a *mindenki* szótól, a demokraták csatakiállításától visszhangzott. Most itt az ideje, hogy a *kevesek, de választottak* jelentőségét hangoztassuk.» (Benzer i. m. 18. l.). Hadat üzen a XIX. század demoliberalizmusának. A legfőbb vezető akaratának kell a közbeeső hatóságokon át a széles tömegekre átsugároznia, ami éppen fordítottja a demokratikus képviselői rendszernek. Az egész fasizmus úgy van berendezve, hogy szinte nietzschei értelemben kifajzza a jeles vezetőket, a *classe dirigente*-t. Már az ovodás és elemi iskolás gyermekeket azért fogja be a balillába, hogy a verseny, a küzdelem útján mindig finomabb élite-kiválasztásnak lehetőségét biztosítsa. A legfőbb vezető akarat a kormány feje: minden hatalom benne koncentrálódik, ő az egyéni és állami hatalom kiteljesedése. Az 1925. dec. 24-i olasz törvény szerint a miniszterelnök nem *primus inter pares*, csak első a többi miniszter között, mint az angol rendszerű parlamentekben mindenütt, hanem *capo del governo*, a kormány feje, aki nem a tömegnek, a parlamentnek, hanem csak a királynak, helyesebben: önmagának felelős.

A fasizmus politikai élite-elve, melynek filozófiai gyökereit a

közelmult gondolkodástörténetének talajából kiemeltük, rövid idő alatt hódító útra indult. A német nemzeti szocialismus hirtelen feltörő óriási mozgalma a haladás kerekeit ugyancsak a nemzet élitéjében látja, a kiváló vezetőkben, akiknek a tömeg hierarchikusan alárendeli magát, és nem a többség egyforma értékűnek minősített szavazataiban, ezek quantitativ mechanizmusában, mint a német liberálisok és szociáldemokraták. «Az olyan világnézetnek — mondja HITLER — mely arra törekszik, hogy a demokrata tömeggondolat elutasításával a legjobb népnek, tehát a legkiválóbb embereknek juttassa ezt a földet, logikusan ezen nép keretén belül is ugyanennek az arisztokratikus elvnek kell engedelmeskednie és a legjobb erőknél kell a vezetést és a legfőbb befolyást a népből biztosítani. Ez a világnézet tehát nem a majoritásnak, hanem a személyiségnek elvén épül fel.»

Nem érdektelen a politikai karakterológia szempontjából párhuzamot vonni Európa két olyan vezető államférfiának világfelfogása között, mint amilyen a hideg angol MACDONALD és a forróvérű olasz MUSSOLINI. Az utóbbi politikájának filozófiai hátterét már az imént feltártam. MACDONALD az ellenkező póluson áll: az óvatos okoskodásnak, a mindent szétboncoló és figyelembe vevő logikának embere, aki ezért szocialista létére a hagyományokat szervesen fejlesztő lassúbb fejlődésnek híve. MACDONALD kezdettől elutasítja a bergsoni intuición szeszélyes egyéni meglátásait a politikában, ugyanígy a SOREL-féle *action directe*-t, az erőszak forradalmi alkalmazását, az ösztön apoteózisát is. Meggyőződése: az ösztön csak az intelligenciától megnevesítve és vezetve lendítő eleme a haladásnak. Nem hisz az erőszakban akkor sem, ha a saját politikai eszményét és céljait szolgálja. Noha angol, akinek lelkébe az individualizmus születésétől fogva minden szocialista elmélete dacára be van idegezve, mégsem tudja elképzelni egy élite-kisebbségnek a tehetség jogán való szilárd uralmát, amely szembe száll a demokráciával és a parlamentarizmussal.

Az angol államférfiak között, bár tipikusan távol állanak a rendszeresen kialakított és igazolt világnézettől s inkább csak gyakorlati politikai gondolkodók, mégis szép számmal akadnak az újabb időkben olyanok, akiknek politikája mögött mély filozófiai műveltség húzódik meg. GLADSTONE egész pályafutásán végigvonul a fiatalkorában áttélt *Oxford-movement* teológiai-filozófiai gondolatiránya. (I. köt. 109. l.). Filozófus természet a politikában is, aki mindent mindig a liberalizmus elvének szögéből akar látni. E mellett a filozófusnak egyetemességre való törekvése élte hunytaig csodálatos elevenen

él benne: buzgón foglalkozik több, mint hat évtizedre nyúló állandó politikai küzdelme közepett teológiával, egyháztörténelemmel, klasszikus tanulmányokkal, nemzetgazdasággal és államtannal. Rengeteg értekezést és könyvet ír a legkülönbözőbb tárgyakról. Agg korában is a legszélesebb horizontban frissen érdeklődik minden új tudományos törekvés iránt: nem volt téma, amelyre nézve a legújabb irányokat és mozgalmakat ne ismerte és értékelte volna. Szellemi önkiesztési szükséglete bámulatbaejtő volt: folyton tanult és gondolkodott. Sokszor azonban maga is érezte, hogy ez a spekulatív filozófiai hajlama és elvont elvszerűsége megmerevíti szellemét és handicap-súlyokat rak rá a gyakorlati politika forró küzdelmében.

Ezek az elméleti súlyok, melyek GLADSTONET a rugalmasabb és szabadabb mozgásban gátolták, a liberalizmus dogmatikájának filozófiai fegyvertárából valók voltak. Nagy szellemű konzervatív ellenfelét, a fürge DISRAELIT már sokkal kevésbé veszélyeztették az elvek a politika harcaiban. Először radikális, aztán konzervatív, de úgy, hogy sokszor (mint pl. a választójog kérdésében) konzervatív lepel alatt túlcitálja a liberálisokat. És mégis vannak filozófiai elvei, csakhogy ezeket irányregényei hőseinek ajkára adja. Ezek folyton böleselkednek, néha arról is, hogy a kormányzás titka az, hogy ne legyen elvünk. A *Tancred* c. regényében egy szíriai ifjú, akit a politikai becsvágy tüzel, ezt mondja: «Az embereket végre is kormányozni kell; vajjon micsoda elvek szerint, az közömbös; és Fakradin érezte, hogy veleszületett hajlama van a kormányzásra.» Azért DISRAELI bizonyos elvekkel szemben mégsem viselkedett közönyösen. Valamennyi irányregényének egy-egy államfilozófiai eszme az indítéka. Mint költői-művészi hajlamú ember gyűlölte BENTHAM utilitarizmusát, mely megöl az életben és a politikában minden szépet és nagyot, plebejus módon lesüllyeszti a költészetet, vallást és az erkölcsi heroizmust. Az utilitarizmus minden nemes szellemi értéket a hasznosság vonalára nivellál s ellaposít. Szatirikus regényében, a *Popanilla*-ban (1827) úgy gúnyolja ki ezt az elméletet, hogy egy filozófusnak azt a javaslatot adja a szájába, hogy az Andes-hegységet le kell rombolni és egyenlővé tenni a földdel, csak azért, mert ez a hegyóriás egészen haszontalan; mivel pedig nincsen haszna, tehát nem is lehet szép és megragadó. Ugyanígy a Montblancnak is személyes ellensége.

DISRAELI nemcsak parlamenti beszédeiben, de regényeiben is folyton neveltség tárgyává teszi a doktrinér, elveszkedő, filozófus politikust, hozzá még, ha a BENTHAM tanítványa. A *Popanilla* c. regényének színtere az indiai óceánnak egy képzeletbeli szigete, melynek

lakossága paradicsomi életet él. A regény hőse egyszer a tengerparton egy könyvekkel telt ládát talál, melyet a tenger egy elpusztult hajó roncsaival dobott ki a partra. Lázás hévvel tanulmányozza a BENTHAM szellemében csupa hasznos ismereteket tartalmazó könyveket. Ezekből látja, hogy az ő szigetországuk milyen elmaradt, utolsó népe a világnak. Lelke tüzet fog radikális reformokra: honfitársai elé új élet-ésményt tűz ki, amely szerint az emberi élet célja a hasznosnak fejlesztése és fokozása. Ki kell aknázni az ország kincseit, kikötőket kell építeni, viláfgorgalmat teremteni; hevesen kikel a király előtt olyan időpazarló haszontalan dolog ellen, amilyen az ének és a tánc. A boldogság csak a hasznos tevékenységben rejlik. A regény hőisének radikális reformvágya a sziget egész lakosságát lázba hozza. A király is engedni kénytelen. Úgy tesz, mintha elfogadná az új elveket s megbízza a nagy reformátort egy postahajó kapitányságával. «Mivel — mondja — a te iskolád egyik tanítása az, hogy minden egy csapásra, idő, tapasztalat, gyakorlat vagy előkészület nélkül is tökéletes lehet, nincs kétségem abban, hogy belőled egy vagy két röpirat segítségével tökéletes hajóparancsnok válik, noha egész életedben még egyetlenegyszer sem voltál a tengeren.»

A negyvenes években írt *Sybil* c. regénye a munkásság nyomorának rajza, mely már ebben a szocialista tanokra emlékeztető politikai eszmében hangzik ki: «A hatalomnak egyetlen kötelessége van: a tömegek jólétének biztosítása.» Ezt akkor írja, amikor MARX és ENGELS már a kommunista kiáltvány szerkesztésén törik a fejüket. DISRAELI nagyhatású regényeiben nemcsak költő és pszichológus, politikájában nem pusztán rutinier és ösztönös taktikus, hanem igazolt elvi állást foglалó filozófus is, még akkor is, ha az elveket nevetségessé teszi. A filozófia gúnyolása maga is filozófia — a politikában is.

Csak még két elméleti filozófust emelek ki az egyébként tipikusan teóriamentes, gyakorlati józanságot képviselő angol politikai világból: BALFOURT és HALDANE-t. Az előbbi etoni diákkora óta könyveibe, főképp filozófiai tárgyúakba szeret temetkezni. Spekulatív gondolkodó, aki már mint konzervatív párti képviselő 1879-ben könyvet ír a szkepticizmusról (*Defence of Philosophical Doubt*), hamar megszotva lelkét a filozófia és a politika között. Erre a kettősségre nem lelki hajlama indítja (ebben a tudományos irány a túlnyomó), hanem nagybátyjának, SALISBURYnek, a konzervatív párt fejének hívása a politika porondjára. Ő azonban a legnagyobb politikai küzdelmek közepett is, amikor pártját mint ellenzékét a kilencvenes évek közepén nagy ügyességgel vezeti, továbbra is filozófus marad s a hit alap-



Haldane lord mint lordkancellár.

(Tudós voltát gúnyoló rajz.)

jairól elmélkedik (The Foundations of Belief. 1895). Azonban politikai pályafutásának egyes fordulatainál megérezhetjük, hogy nagy tudományos készsége egyoldalúan kritikussá s a döntésben határozatlanná teszi. Több tudás nyomta, mint amennyit a gyakorlati politikától követelt rugalmasság megenged. SALISBURY 1902-ben a miniszterelnöki székben utódjává BALFOUR teszi meg s nem CHAMBERLAIN, a nagyiparost, aki pedig erre erősen számított, s ezért a konzervatív pártot ketté is szakította. CHAMBERLAIN ekkor így szólt: «Nem vagyok metafizikus, csak gyakorlati üzletember.»

HALDANE lord univerzális szellemű, széles filozófiai kultúrájú államférfi, a göttingeni egyetemen LOTZENAK tanítványa. Fiatalkorában SCHOPENHAUER a kedvelt filozófusa, akinek főmunkáját le is fordítja angolra (The World as Will and Idea. 3 köt. 1883—6). Mint szívós akaratú angolnak tetszik SCHOPENHAUER tana: az élet akarat; az akaratban, mint tudattalan ösztönéletben rejlik a szellemi lét alapformája, s az ismeret nem az akarás oka, hanem csak az akarás szolgálatában kifejlődött szellemi erő, mintegy az akarat életszerve. Később a filozófus államférfit a hegeli metafizika vonzza (The Pathway to Reality. 1913), melynek hatalomelmélete összhangban van HALDANE politikájával, az angol liberális imperializmussal. Mint gyakorlati politikus az állami akarat végrehajtójának, a hadseregnek nagy újjászervezője; ha 1905-től meginduló hadügyminisztersége alatt nem alakítja át az angol hadsereg szervezetét, nem léphetett volna be Anglia a világháborúba. Ugyancsak ez a filozófus szervezi meg az angol középiskolák és egyetemek ifjúságának katonai kiképzését, az *Officers' Training Corps*-ot 1909-ben, nem sokkal a világháború előtt. A nevelés militarizálását már a század elején külön könyvben hangoztatja (Education and Empire. 1902). Minden irányban alkotó államférfi: reorganizálja 1910-től kezdve az angol közoktatásügyet, reformálja a londoni egyetemet. Az edinburghi egyetem lord-rectora. Nagy jogász is, aki irányító befolyást gyakorol az angol közigazgatás reformjaira. A háború kitörése előtt (1912) Berlinbe megy, hogy a német és az angol hatalmi érdeket mint tézist és antitézist igazi hegeli szellemben egy felsőbb egységbe kapcsolja össze, de jóhiszeműsége hajótörést szenved WINSTON CHURCHILL harciasságán és GREY kétszínűségén; de meg TIRPITZÉK sem akarták a német flottaépítést úgy korlátozni, ahogy az angolok szerették volna. HALDANE a világháború után a filozófiában talál vigasztalást: *The philosophy of Humanism* (1922) könyvének mottója a hegeli metafizika szellemét lehel: *Das Geistige allein ist das Wirkliche*. Utolsó éveiben az Einstein-féle relativitás-elmélet érdekli. HALDANE-nek eszmékben, de egyben alkotó-

sokban és sikerekben gazdag politikai pályafutása tanuság arra, hogy a filozófiának hűvös elvi magaslata és a politikai küzdőtér forró homokja egészen jól kiegészíthetik egymást.

De ugyancsak ezt igazolja a francia köztársaság egyik kiváló tudományos intézete, az *École Normale Supérieure* szelleme is. Ez a tanárképző intézet akaratlanul is egy sereg kiváló francia államférfit nevelt teljes tudományos szabadságban ugyan, de politikai és társadalmi radikális világnézetben. Innen került ki JAURÈS, LÉON BLUM, HERRIOT, PAINLEVÉ, TARDIEU, FRANÇOIS-PONCET, DALADIER stb., mind vezető államférfi nagy tudományos, főképp filozófiai felkészültséggel, amely nem ártott meg nekik a politikában sem. Ennek kérdéseit elvszerűen látják ugyan, de e mellett nem doktrinerek, mint valaha GUIZOT-ék, hanem gyakorlati államférfiak. S bármily szélső szocialisták vagy radikálisok, a patriotizmusban egyformák: mindenekfölött franciák.

«A gondolkodók és költők népe», a német is természetsszerűen átvizsi a filozófiát a politikába: akár a romantikus br. STEINT, akár később a nemzeti imperializmusnak HEGEL hatása alatt álló német államférfiainak vesszük szemügyre (II. 98. l.), akár a liberalizmus német politikusaira, a centrum katolikus harcosaira, vagy a szocializmus gyorsan előretörő politikai vezéreire esik tekintetünk, mind-egyik viselkedése mögül a háttérből valaminő elvszerű világfelfogás határozottabb körvonalai domborodnak elénk. Amikor 1917-ben a német birodalom gazdasági, katonai és politikai eresztékei már erősen lazulnak, egy aggastyán filozófus politikusra bízza a császár a birodalom hajóját: br. HERTLINGRE. Már 1867-ben a filozófia magántanára a bonni egyetemen, majd évtizedeken át a müncheni egyetem filozófiai professzora. Ez a skolasztikus gondolkodó, akinek sok része van az *Aqu. Szent Tamás* filozófiájának a XIX. század második felében fellendülő renaissance-ában, a neoskolasztika felvirágoztatásában, a hetvenes évek végén lép ki a politikai porondra, hogy megvédje BISMARCKkal szemben egyháza érdekeit. Világnézeti indíték avatja politikussá. Amikor a világháború alatt aggkorában a kancellár súlyos tisztjét átveszi, filozófus szeme észreveszi, hogy a parlament és a közigazgatás demokratikus átalakítása nélkül a német birodalom nem tud ellenállni a szocializmus forradalmi mozgolódásának s ezzel az összeomlásnak. Békét akar, de az elvnel megáll: nincs akaratereje a nagyobb elhatározásokra. Alkalmazkodik végre is a katonai vezetőség egyoldalú pillanatnyi hatalmi politikájához, kompromisszumokat keres, végre erejehagyottan távozik. Utódja, az utolsó császári kancellár, MIKSA badeni hereceg, bár katonaember, lovassági tábornok,

szintén filozófus: PLATON és KANT buzgó tanulmányozója. A birodalom külső és belső válsága közepett 1917-ben a badeni kamarában azt hangoztatja, hogy «a háborúban is az ellenség szeretete azok jegye, akik Németországhoz hívek maradnak.» Pacifista szavai nagy feltűnést és rokonszenvet keltenek a baloldalon, úgyhogy amikor már minden recseg-ropog, 1918 augusztusában politikai mult nélkül ő a birodalom kancellárja. A filozófus katona azonban már nem tud megbirkózni az idők rohanó árjával.

MIKSA herceg pacifista szavai az örök béke német filozófusának, KANTnak gondolatait visszhangozták. Csakhogy későn: a háború fúriái egyre növekvő örültséggel már régen dühöngtek. KANT a filozófusoknak a háborúk kitörése előtt szánt jelentős szerepet. Az örök békéről szóló munkájához (1795) függelékül egy titkos cikkelyt esatolt: «A hadakozásra felkészült államok kérjék ki a filozófusok irányelveinek tanácsát a közbéke lehetőségeinek feltételeire vonatkozólag.» KANT, akinek kritikai természete távol volt az ábrándozástól, azonnal elejét veszi az utópizmus vádjának. Titkos cikkelyében ugyanis nem azt követeli, hogy az államférfiak konkrét esetekben kérjék ki a filozófusok tanácsát, hanem csak azt óhajtja, hogy az utóbbiakat «hallgatólag» szólítsák fel véleményadásra, vagyis hogy a filozófusoknak szabad legyen a hadakozás és a békekötés általános irányelveiről nyilvánosan értekezniök. Nem azt kívánja, hogy a filozófus véleménye többre becsültessek a gyakorlati politikában a jogásznál vagy a reális politikusnál, hanem csak azt, hogy szabadon szólhassanak a nélkül, hogy kérdést intéznének hozzájuk. Minthogy a filozófusok egyenest nem kérdeztetnek, legyenek a politikusoknak mintegy 'titkos tanácsosai'. PLATON arra a követelményére építette eszményi államát, hogy filozófusok legyenek a királyok vagy a királyok filozófusok. KANT szerint veszedelmes lenne, ha a filozófusok uralkodnának, mert a hatalom bírása kikerülhetetlenül megrontja az ész szabad ítéletét. Hogy azonban a királyok és a királyi, azaz önmagukat az egyenlőség törvényei által kormányzó népek a filozófusok osztályát ne nyomják és némítsák el, hanem szabadon engedjék szólni: ez mindkét félnek érdeke. Mivel pedig a filozófusok természetüknél fogva képtelenek a csoportosulásra és klubszervezésre, a propaganda vádjának szempontjából nem lehetnek gyanúsak. Az emberiség fejlődését és az erre irányuló erkölcsi törekvést szükségképpen előmozdítja az emberi élet és tevékenység *céljainak* megismerése. Elsősorban — mondja KANT — a filozófusok feladata ezt az ismeretet elérni és terjesztetni. Ezért gondolkodásuk nem lehet jelentéktelen az emberiség fejlődésére nézve. Meg kell hallgatni tehát őket a háború és a béke kérdésében is, amely

mint a nemzetközi jog kérdése nem egyéb, mint az emberi társadalom értelmi és erkölcsi fejlődésének problémája.

Hogyan viselkedtek a filozófusok a világháború alatt? Mikép játszották azt a szerepüket, hogy kanti értelemben az államférfiaknak titkos tanácsosai legyenek? Micsoda próbaköve volt a világháború a filozófia és politika viszonyának?

A háborúban mindenki filozófálni kénytelen, mert a legnagyobb emberi értékek forognak kockán. Ez a filozofálás mély, megrendítő élményekből fakad. A Végtelent és Abszolútát, melytől létünk minden pillanatában függünk, sohasem érezzük magunkhoz oly közel, mint a háborúban. A magáért a pusztá életért folytatott életnek semisége sohasem oly szembeszökő, az időfeletti eszmények végtelen értéke sohasem oly közvetlenül megragadható valami, mint a háborúban. Sohasem éljük át elevenebben annak a tudatát, hogy eszközei vagyunk a végeláthatatlan történeti folyamatnak, amely a mi cselekvésünk és áldozatunk útján is előrehalad. A halál soha sincsen közelebb a maga titokzatosságában és fenségében.

Amikor a háborúk háborúja kitört, a filozófusok is politikusokká változtak át. De ők sem tudták magukat az egyetemes lelki feszültség, a népek kölesönös gyűlöletének tömegdeliriuma alól kivonni. A helyett, hogy a gondolkodásnak magasabb, népek és egyének fölött álló őrtornyából iparkodtak volna a háború megítélésének egyetemes és egységes elvi alapjait megállapítani s ezek alapján a tömegőrületről az emberiséget visszatartani: többen mint első siettek — nem őrizve meg a filozófia méltóságát — felrobbantani azokat a szellemi hidakat, amelyeket az emberi nemnek értelmi és erkölcsi közössége a kultúra fejlődése folyamán évszázadokig tartó fáradtsággal a nemzetek között kiépített. Azok, akiknek népük szellemi vezetőinek kellett volna lenniök s a hirtelen felzúduló szenvedélyeket csillapítaniok, legtöbbször nem tudtak a vak tömeg nyájszerű szelleme fölé emelkedni. A tömegpszichológiának éppen tőlük megállapított törvényszerűségét a saját példájukon szemléltették: a tömegben szereplő ember egyéniségét elvesztve, a többiek szuggesztíója alatt érez, gondolkodik és cselekszik; a tömegben az ösztönök és szenvedélyek uralkodnak, ezek pedig, mint alsóbbrendű lelki erők, az embereknél sokkalta egyformábbak, mint értelmi képességük. Amikor a filozófusok politizálni kezdtek, éppúgy uszították a népeket egymásra, mint a politikusok. A legfinomabb szellemű gondolkodó, BERGSON nem átalotta a párizsi akadémia areopágján kijelenteni, hogy tudományos kötelességét teljesíti akkor, amikor megállapítja a német brutalitást és cinizmust, mint a vad állapotba való visszatérést. «Társunk — úgymond — Mikl ós nagyhereg

most az orosz sereggel van. Küldjük neki akadémiánk és Franciaország üdvözlését!» Tehát az orosz haderők főparancsnoka kozákjai élén a civilizációnak a német „barbárság” ellen való küzdelmében a francia filozófustól és akadémiától megdicsőített szimboluma. Erre a német filozófusok és pszichológusok nesztora, WUNDT sietett kijelenteni, hogy «ez a francia filozófus gondolatait, amennyiben valamit érnek, tőlük, német barbároktól lopta, hogy aztán utólag frázisainak aranyfüstjével fölcicomázva, mint saját találmányát bocsássa világgá» (Über den wahrhaften Krieg. 1914. 18. l.). Egy másik nagynevű német gondolkodó pedig arra figyelmeztet, hogy BERGSON több évet szentelt az emlékezet tanulmányozásának (Matière et mémoire), de az emlékezte nagyon hiányos. Elfelejtette ugyanis, hogy sikereinek legjava onnét ered, hogy német gondolatokat vitt be a kiaszott francia filozófiába. BERGSON semmi egyéb, mint pikáns szósszal felszolgált SCHOPENHAUER. Nem kell utánoznunk bizonyára a nagy HEGELnek példáját, aki Jenában hidegen írta logikáját, miközben a csatamező irányából a napoleoni ágyúk dörgése rázta ablakát s tönkretette Poroszországot; bizonyára kötelességünk magunkat a nemzet szent eszméjének szentelni. De megköveteli-e ez azt, hogy a kultúra német munkásait BERGSON barbároknak bélyegezze? (H. MÜNSTENBERG: The war and America. 1915. 113. l.).

A filozófusok sem tudták politikai szenvedélyüket az ész szuverénitása alá helyezni. Nem tudták mint «bölcsek» az emberiség nagy tragédiáját magasabb álláspontból szemlélni. A német gondolkodók túlnyomó része HEGEL gondolataira támaszkodva a háború erkölcsi jogosultságát különösen áldásos pszichológiai hatása alapján próbálták igazolni: a háború egységes érzelmet és akaratot teremt a nemzet fiaiban, rendkívül felfokozza a szolidaritás érzelmét. De ugyancsak HEGEL nyomán jártak, amikor a háború kimenetelét az állam egészsége és teljesítőképessége mértékének tekintették. A háború eredménye egy «etikai kauzalitásnak» engedelmeskedik, mely szerint azt aratjuk, amit vetettünk — ezt írta O. KÜLPE, persze még csak a háború elején (Die Ethik und der Krieg. 1915). A népek harcolnak egymással, hogy az őket megillető helyet foglalják el a történeti élet küzdőterén. Ahogyan ezt a történeti *examen rigorosumot* kiállják, győznek vagy pusztulnak. Ez adja meg a háború etikai megítélésének történeti mértékét.

A politikai érzület a filozófusok elméjét is megzavarta. Nem veték észre, hogy a nemzetek cselekvésének erkölcsi értéke fölött nem lehet a *sikeré* a döntő szó. A siker pragmatisztikus morálja a világtörténelem erkölcsi (és nem kauzális) ítéleteiben sem lehet a tiszta

etikai álláspont. A siker, melyet a történetben valamely nép háborúja felmutat, nem elégséges bizonyítéka a hatalmi igény erkölcsi érvényének. Csakis a politikának, de nem az etikának álláspontján ismerhetjük el a történetnek «igazságosság szerint» osztó hatalmát. A háború erkölcsösségének kérdése értékkérdés, *quaestio juris*, melyet a történelem sem tud soha *quaestio factivá* változtatni. Ha elfogadják az evolúciós erkölcstannak a háborúra vonatkozó álláspontját, hogy a háború jogos kiválasztó folyamat, mely mindig a legderekabbnak adja a győzelmet, akkor ezzel együtt azt is állítanók, hogy már azzal, hogy valami megtörtént, eleve értékessé és igazolttá válik, vagyis a cselekedetek kauzális rendje födi az erkölcsi értékrációk rendjét. Más szóval: az emberi cselekedetek sikeres véghezvitelében, bármily motívumból jöttek is létre, eleve bennrejlük erkölcsi önigazolásuk is, magában a sikeres politikai és katonai tényben benne van az értékkritérium is. Ide juttatja a filozófust a politikában HEGELnek SCHILLERTŐL kölcsönzött történet-filozófiai mottója: *Die Weltgeschichte ist das Weltgericht*. Ha ez igaz volna, akkor nekünk legyőzötteknek és jogtalanul szétmárcangoltaknak most csak a DANTE szava, a Pokol kapujának felirata lehetne jeligenk: Hagyjatok fel minden reménnyel!

Történelem a politikában.

Az államférfi a meglévő társadalmi-állami rendet iparkodik módosítani, bizonyos eszmények szerint javítani. De hogy ezt tehesse, jól kell ismernie államának s legalább is a szomszédállamoknak sajátos, a többi nemzettől különböző életét, jellemét, aspirációit, egész szellemi és anyagi mivoltát. Mindez csak úgy lehetséges, ha ismeri történeti fejlődésüket is. A politikának és a történelemnek nyers anyaga tehát sok tekintetben ugyanaz, csak a feldolgozás célja és módja különbözik. Innen érthető, hogy a legtöbb államférfi önkénytelenül különös kedvvel fordul a történelmi tanulmányok felé. A történész feltárja az államok fejlődését s megérteti ennek egyéni és kollektív hajtóerőit, az államférfi pedig ezek ismerete és megértése alapján tovább akarja fejleszteni és tökéletesíteni az államot. «A mult ismerete tökéletlen a jelen ismerete nélkül; viszont a jelen megértése nem lehetséges a régebbi korok ismerete nélkül. Egyik a másikkal karöltve jár; egyik a másik nélkül nem állhat meg vagy nem lehet tökéletes.» Ezt mondja a németek legnagyobb hisztorikusa, RANKE, amikor száz évvel ezelőtt a történelem és a politika rokonságáról és különbségéről szóló értekezéssel elfoglalja tanszékét a berlini egyetemen (*De historiae et politicae cognatione atque discrimine*. 1836. «Rerum gestarum scientia

imperfecta est sine praesentium notitia, praesentium intelligentia nulla est sine prioris aevi cognitione. Altera alteri manus porrigit: altera esse sine altera aut certe absoluta esse nequit.» *Ranke's Sämmtl. Werke.* 24. köt. 276. l.).

A politikus annál nagyobb bizalommal fordulhat a történelemhez, mert az államok élete kezdettől fogva a történelem érdeklődésének legfőbb tárgya; a politikai történelemnek mindmáig uralkodó szerepe van a történettudomány ágai között, mert az állami élet fejlődése és hanyatlása az egyéneknek és a közösségnek sorsát, egyben a kultúrának haladását vagy visszaesését is minden irányban befolyásolja. Az állami életnek ez a történetben játszott középponti szerepe szoros viszonyba kapcsolja a történelmet és a politikát. Sőt egyeseket arra a gondolatra indít, mintha «a történelem a mult politikája, a politika pedig a jelen történelme lenne». Azonban bármily jelentősége van is a politikának a történetre, a történettudomány mégsem korlátozható pusztán az államélet fejlődésének vizsgálatára, mert hisz ez csak egyik területe az emberi tevékenységnek. A történelem több, mint a mult politikája, de viszont a politika is kevesebb, mint a jelen története. Bár a politika a főfonál, mégis más fonalakkal is dolgozik Klió szövőszéke.

A politika és a történelem szoros viszonyát érzi a gyakorlati államférfi is, amikor az államélet irányítása közben gyakran történeti analógiákra támaszkodik és hivatkozik. A nagy alkotó államférfiaknak rendszerint mély történeti érzékük van. A történeti helyzetek hasonlóságát, a társadalmi erőknek a történetben megnyilvánuló analóg megnyilvánulását helyesen érzik meg. Ezt az intuitív jellegű, önkénytelenül feltörő meglátásukat gyakran történelmi tanulmányuk készíti elő. A politika és a történelem szoros tárgyi kapcsolatából érthető az is, hogy annyi kiváló államférfi egyben történetíró is. Az sem meglepő, hogy a legtöbb politikus történész a közelmultnak s a jelennek történetét írja meg, melyben *pars magna fuit*. Legjobban ugyanis koruk állami és társadalmi életét ismerik, ennek tényezői és formái, szervezete és technikája, egyénei és tömegei érdeklik őket legjobban. Ezért sokszor elmosódik a határ az államférfi történetírása és a publicisztika között. A történész a multban, a politikus a jelenben él. Ha az utóbbi történetírásra vállalkozik, természetes, hogy a jelen történetét választja.

Így tesz már az ókornak számos államférfia. A nagy retorikai és filozófiai képzettségű görög államférfi, THUKYDIDES, a politikában PERIKLESnek híve. A peloponnesusi háború történetét írja meg, amelyben mint egy hajóraj parancsnoka maga is résztvett, de késedelme

miatt száműzik. Húszéves száműzetése alatt összegyűjti kora görög államéletének és a hosszú háborúnak adatait, melyeket éles tekintettel, részre nem hajló, tárgyilagos módon feldolgoz. Miért? Azért, hogy művével a történeti tanulságokat felhasználni óhajtó államférfiaknak hasznára legyen. Mert vezérgondolata, hogy a népek életében legfontosabb történeti erő a politikai hatalom. POLYBIOS, a görög diplomata és államférfi a Kr. e. II. században mint kezes húsz évig Rómában kénytelen élni, de megszereti a rómaiakat, bámulja a római erőt s híve viláгурalmi törekvésüknek. Szemtanúja SCIPIO seregében Carthago elpusztításának. Amikor Görögország római provinciává alakul át, őt kéri fel a rómaiak, hogy az új alkotmányformát bevezesse a görög városokba. Megírja saját kora eseményeit: a pún háborúkat.

Vajjon nem természetes-e, hogy JULIUS CAESARNAK keze, mely az állam kormánykerekét erősen tarja és a kardot a gall törzsek ellen szikrázva forgatja, tollat is ragad, hogy megírja a *De bello Gallicot*? Nem szembeszökő kötelességének tartja-e másfélszázad múlva olyan mély erkölcsi érzésű és nagyműveltségű konzul, mint TACITUS, hogy megírja a germánok és kelták történetét s szembeállítsa ezeknek az ifjú, erőtlő duzzadó néptörzseknek erkölcsi tisztaságát és szabadságvágyát a hanyatló rómaiak romlottságával és politikai szolgaságával? *Annaleseiben* Augustus halálától a közelmúltnak, *Historiae* c. munkájában pedig saját korának történetét rajzolja meg, melynek finom pszichológiai megfigyeléseire csakis az életet a politikai gyakorlatból kitűnően ismerő államférfinak szemei voltak képesek. Korrajzának sötét, pesszimista hangulata politikai meggyőződéséből fakad, mely DIOCLETIANUS zsarnoki szelleme ellen lázadoz. Keserű gúnnyal ostorozza kortársainak romlottságát és szervilizmusát, melyet a császári önkény fejlesztett ki lelkükben. Munkáiban mindig előttünk áll a politikus, akinek eszménye az arisztokratikus köztársaság, bár tudja, hogy ennek megvalósítása az akkori történeti feltételek közt lehetetlen.

Miért ír MACHIAVELLI történetet? miért interpretálja LIVIUS történeti műveit? Azért, hogy a történelem politikai tanulságait a jelenre s a jövőre nézve levonja. A politika elsősorban akarat és cselekvés; a politikus történetírót a múltban is csak az érdekli, ami a jövő cselekvését szolgálhatja. Mire vonatkozik GUICCARDININEK, a firenzei államférfinak, Romagna kormányzójának *Storia d'Italia*-ja? Talán a régmúlta, ahogy a címből következtethetnők? A Mediciek hatalmát alkotmányos korlátok közé szorítani kívánó s ezért harcoló államférfi csakis a maga kora történetének megírására (1492—1534) érezhetett hivatást.

Az államférfi maga csinálja a történetet, ezért legszívesebben

erről szeret írni. De ha a régebbi multba nyúlik is vissza történetírói tolla, a rég letűnt világ rekonstruálásához gazdag és termékeny szempontokat nyújt neki a jelen politikája, amelynek életében maga is irányító tényező: maga látja, mikép készül a történet. Ezért a politikus történetírónak a multat megelevenítő és újraalkotó munkája a *saját* élményeiben: gazdag politikai tapasztalataiban, emberismeretében, valóságérzékében gyökerezik. A mult mauzóleumába a jelen kapuján át lép be. A jelen embereinek iskolájába jár, hogy megismerhesse a mult embereit. Jobban bele tudja magát ezért élni a mult különböző gondolatirányába, pártjaiba, közéleti és társadalmi eseményeinek hátterébe, titkos rúgóiba és rejtett célzataiba, melyeket esetleg a nyilvánosságnak szánt egykorú fényes szólamok eltakarnak. A történeti fejlődést azért rajzolhatja meg élénkebben s az egyes részleteket azért tudja a fejlődési összefüggés kellő helyére illeszteni, mert mint politikus jól ismeri ennek a fejlődési sornak végső pontját: a *jelent*. Ezért oly elevenen megragadó és plasztikus egy THIERS-nek, GUIZOT-nak vagy MACAULAY-nak s újabban egy sereg mémoire-írónak történeti műve: a politikusok nem a tudomány műhelyébe, a levéltárakba elzárkózó szobatudósok, a könyvtudás mellett hatalmas életismeretük is van.

Ez a gyakorlati politikából fakadó életismeret képesítette HORVÁTH MIHÁLYT nemcsak a reformkor huszonöt évének és a szabadságharcnak élénk és gazdag szempontú történeti rajzára, hanem a régebbi magyar történet újszerű feldolgozására is. Vajjon SZALAY LÁSZLÓ oly kiváló hisztorikussá fejlődött volna-e, ha fiatalkorában már részt nem vesz a reformkor és a szabadságharc politikai mozgalmában? Bele tudta volna-e magát oly mélyen élni a görögök politikai történetének bonyodalmaiba SCHVARCZ GYULA, s meg tudta volna-e írni nemzetközileg elismert és úttörő művét, a *Die Demokratie von Athent*, ha nem áll jómaga is a magyar glóbus politikai küzdelmeinek első csatasorában? Politika és történelem, államférfi és hisztorikus kölcsönösen kiegészítik egymást a nagy magyar balkáni kormányzóban és történetkutatóban: KÁLLAY BÉNIBEN. Fiatalkorában már a török és szláv nyelvek birtokában Kelet gazdasági életét és sajátos kultúráját tanulmányozza. Etnográfiai és történeti ismereteinek nagy hasznát veszi mint belgrádi főkonzul az orosz-török háború mozgalmas évében (1877), később pedig két évtizeden át mint közös pénzügyminiszter és Bosznia s Hercegovina kormányzója. E tartományok közigazgatását megszervezi, bennük rendet és vagyonbiztonságot, viszonylag békés állapotokat teremt. De ugyanekkor a délszlávok történetét is írja. A balkáni történelemre, irodalomra és

etnográfiaira vonatkozó nagybecsű irodalmi munkássága egyenlő értékű sikeres politikai kormányzatával: egyik a másik nélkül alig gondolható.

A mindig cselekvésre kész s a jövőbe feszülő TISZA ISTVÁN is szeret visszanezni a múltba: alapos történelmi tanulmányokat végez. Maga is ír néhány történelmi tanulmányt (Összes Munkái, I. köt. 17—145. l.). A bennük tárgyalt eseményeket és a bennük szereplő politikusok sorsát mindig magasabb kategóriák szögéből nézi, egyetemes, a jelen politikájára is vonatkozó elmékedések anyagául használja fel. Amikor például BARRAS Emlékiratai alapján, ezt alaposan megrostálva és bírálva, vázolja a francia direktórium vonagló kormányzatát, amelynek kisebbségi terrorját azonban a többség mégsem tudja megdönteni: nagyszerű tömegpszichológiai vizsgálatban állítja szembe a rajongó és kalandor, másfelől a higgadt és mérsékelt politikusok típusát. «A történelem lapjain — úgymond — átvonul a szomorú igazság, hogy amazok rendszerint tevékenyebbek, erélyesebbek, elszántabbak ezeknél. A rajongót szenvedéllé vált meggyőződés, a kalandort az életfenntartás ösztöne hajtja előre; egész énjét, akarata, indulatai egész erejét viszi a politikai küzdelembe mindkettő, a mérsékelt pártok nagy tömegét ellenben a szenvedélytől ment higgadt meggyőződés vezeti. E meggyőződésnek nagyfokú kötelességérzettel kell párosulnia, hogy elég erélyt, elég ellenálló-képességet nyerjen amazok támadásaival szemben, . . . kellemetlen küzdelemre szánja el magát, ki a rajongónak, avagy a kalandornak áll útjába. Sáros úton kell lépésről-lépésre továbbhúznia a közügy szekerét, szenvedélyes támadásokat, méltatlan vádakot kell eltűrnie, s jutalma önfeláldozó küzdelmek közt végigszolgált hosszú közpálya végén legfőljebb hideg elismerés, ellenben késő nemzedékek hálás szeretete övedzi a boldogok emlékét, kiket a sors kegye egy-egy nagy pillanat szerencsés hőisévé vagy mártírjává avatott. De amely nemzet többsége a kötelességteljesítés e módját nem gyakorolja, a küzdelem e fajától visszavonul, az hazája sorsát a szenvedély és önérdék által vezetett túlzó pártok kétes kísérleteinek önmaga szolgáltatja ki.» TISZA ezt a történelmi tanulságot 1897-ben fogalmazta. S két évtized múlva a rajongók és kalandorok maroknyi kisebbsége a mérsékelt, de tehetetlen és küzdelemre bátortalan többséget félrelökve, TISZA holttestén keresztül a nemzetet egy új Mohács tragédiájába taszította.

Milyen szeretettel és tisztelettel mintázza meg TISZA *Sadowától Sedanig* (1912) c. akadémiai értekezésében az erőskezű, de bölcs BISMARCKnak alakját, mint minden korok államférfiának példaképét!

Königrätz után BISMARCK, amilyen merész volt a cselekvésben, éppoly hidegen és józan mérséklettel akarta biztosítani az Ausztria fölött aratott győzelem gyümölcseit. De VILMOS királyt elszedíti a siker: porosz szempontból «szégyenteljesnek» mondja a prágai békét s nem veszi észre, hogy ez lesz nagyságának alapja. BISMARCK 1866-ban a győztes bölcseségnek és előrelátó államférfiúi belátásnak legtanulságosabb mintája. «Egyetlenegy életben maradt ellenségét sem — mondja TISZA, mintha sejténé a vele ellentétes CLEMENCEAU-éknak, a ragadozó államférfiaknak pár év múlva bekövetkező kegyetlen annexióit — fosztja meg birtoka számottevő részétől. Nagylelkű mindazokkal szemben, akiket életben hagy. Egy gyógyíthatatlan sebet sem üt, egy oly engesztelhetetlen ellenséget sem csinál, akivel ne egyesülhetne vagy szövetségre ne léphetne a közel jövőben.»

Micsoda történeti tanulságot von le TISZA a világháborút közvetlenül megelőző balkáni háború szemléletéből? Egész nemzetek fegyverbe állanak. Az egész férfilakosság, ifjú és öreg, aki csak mozdulni tud, küzd a hazáért, büszke örömmel szenved mindenki, éhezik-fázik panasz nélkül. Hogyan magyarázhatja meg ezt a nagy nemes gerjedelmet, a testnek és léleknek ezt a koncentrált fölemelő erőfeszítését és odaadását a *történelmi materializmus* iskolája? A gazdasági, anyagi osztályérdek mozgatja a népek ezeket az egyszerű fiait? s nem a nemzeti függetlenség, szabadság, nagyság ideális hevülete, fajuknak minden áldozatra kész szeretete? Az anyagi érdek csak egyik rúgója az emberi cselekvésnek: «igazán nagy tettekre sohasem az anyagi érdek, hanem mindig a lelki javak ragadnak egyest, mint nemzetet». Fájdalommal látja azonban, hogy a történelmi materializmus nálunk mind szélesebb társadalmi körökben tudományos mezbe bújtatja az emberiség alacsony indulatait s egyedüli élő erőnek és igazságnak hirdeti és tiszteli az anyagi osztályérdeket. «A magyar társadalom — mondja TISZA, mint a jelenkor történésze, de egyben mint a jövőt vizsgáló államférfi 1913-ban — szakszervezeti alapra helyezkedik. A hivatás szeretete, a kötelességhez való hűség, a nemzet szellemi és erkölesi tőkájének áldozatkész gondozása mindjobban háttérbe szorul s még a nemzeti kultúra hivatott munkásainak gondolatvilága is a béremelés, az amerikaizás és a sztrájk sarkpontjai körül forog. Veszendőbe mennek az emberi létnek szellemi és erkölesi javai, amelyek nélkül nincs megelégedés az egyes, nincs nagyság a nemzet számára. A züllés, a korhadás kétségtelen jelei, dekadens korszakok vigasztalan tünetei ezek; romboló munkájuk súlyos válsággal fenyegeti a XX. század emberiségének egész lelki életét. *Ezt a válságot a magyar nemzet nem fogja kiállani, mert hiszen elképzelhe-*

tetlen ennek a kis nemzetnek fennmaradása, ha kiöljük nemzeti társadalmunk lelkéből a kiegyenlítő, egyesítő, nagy tettekhez erőt adó erkölcsi alapot.» Ez TISZA számára a balkáni háború legnagyobb történeti tanulsága. A nemzet azonban nem akarta meghallani az erkölcsi megújhodást követelő tacitusi szózatot.

Gyakori eset, hogy az államférfi, ha egy-egy időre a politikától visszavonul, történeti tanulmányokba mélyed: a multnak vizsgálatából merít erőt a jövőnek politikai küzdelmére. Gróf ANDRÁSSY GYULA, amikor a heves egyházpolitikai harcok után a Wekerle-kabinettel visszavonul, a mind erősebb függetlenségi párt politikai igényeit megvizsgálva, történeti háttérül megírja *Az 1867. kiegyezés c. munkáját*. Majd, amikor a Széll-kormánnyal megint békésebb parlamenti idők következnek, erős történetfilozófiai és politikai érzékkel kutatja *A magyar állam fennmaradásának és alkotmányos szabadságának okait* (1901). Hideg elemző ész, melyet a nagy politikai tapasztalat támogat annak a kérdésnek megoldásában, vajjon hogyan tarthatta fenn magát ez a maroknyi nép a Duna medencéjében annyi, létét folyton fenyegető ellenséges erők közepett?

Ha a politikusnak oly nagy segítségére jön a történelem, vajjon viszont hogyan segíti a történeti szakbúvárt a politika? Az igazi történész, ha nem is aktív politikus, mindig a legelevenebben kíséri figyelemmel korának politikai mozgalmait és törekvéseit, a jelennek államéletét és államférfiait, mert csak ennek alapján tud behatolni a régen letűnt korszakok társadalmi lelkébe és politikai világába. Hogyan vállalkozhatik egy történész a római plutokrácia történetének megírására, ha nem ismeri a jelen plutokrácia életét és lelki szerkezetét? Hogyan tudja egy szociális forradalomnak történetét alaposan megrajzolni, ha nem ismeri a jelen társadalom bajait, a mai tömegek lelki világát, forradalmi aspirációit? A jelennek hasonló viszonyai adják meg neki a lelki alapot arra, hogy mélyebben hatoljon a mult szellemébe, egyszersmind a lehetőséget, hogy a jelen és a mult különbségeit is élesebben lássa. Bármennyire elütnek is az emberiség politikai, vallási, erkölcsi, jogi, gazdasági életének egyes történeti formái, bizonyos tipikus szerkezeti vonásokban mégis megegyeznek. Ezeket a közös vonásokat pedig a történész konkrét és eleven szemléletességgel legjobban mégis csak a maga korából merítheti, mert itt számára közvetlen élmények tárgyai. Az, aki például az utolsó két évtized eseményeit nyitott szemmel átélte, a régebbi multra nézve is mint hisztorikus mennyivel elevenebben és mélyebben tudja megérteni a külpolitikai cselszövényeket, a diplomácia álnokságát és módszereit, a háborúk természetét, az uralkodók,

államférfiak és hadvezérek pszichológiáját, a tömegek mozgalmait, forradalmait és uralmát, a gazdasági válságokat stb.!

A jelen társadalmi élet és politika iránt egész gazdagságukban érdeklődő hisztorikusnak nagyszabású példája RANKE. Azok a nagy francia és angol történészek, akik vele egy időben éltek, mint GUIZOT, THIERS, MACAULAY, aktív politikusok is voltak. A német társadalmi élet rendi szelleme ekkor még a tudósokat nem engedte nagyobb politikai szerephez, legföljebb az ellenzék oldalán. Pedig RANKE szívesen politizált: már 1832-ben megindítja a *Historisch-politische Zeitschriftet*, amely azonban, minthogy konzervatív irányú, a művelt német réteg pedig túlnyomóan liberális, csakhamar megszűnik. És RANKE mégis politikus marad a háttérben: sőt nagyobb befolyása van a politikai élet irányításában, mintha az országgyűlésen ülő államférfi lenne. IV. FRIGYES VILMOS porosz király ugyanis többször fordul RANKEHOZ súlyos politikai helyzetben tanácsért. Amikor 1848-ban a német nemzeti mozgalom a liberalizmussal szövetkezik, hogy kivívja Poroszországban is a népszuverenitáson nyugvó alkotmányt, ha mindjárt forradalom árán is, RANKE a királyhoz intézett emlékiratában nem egy új parlamentáris alkotmánytól fél, hanem messzebb néz: a francia mintára szervezett munkásforradalomtól s a köztársaságtól retteg. De már néhány hónap mulva, amikor a bécsi forradalomnak is vége, kedvezőbb színben látja a helyzetet: a kikényszerített porosz alkotmány további fenntartását óhajtja, mert az abszolút monarchikus alap nem jó történeti talaj a porosz hegemónia alatt megalkotandó német császárság kivívása számára. Hogy a parlamenti demokrácia el ne fajulhasson, javasolja, hogy az alkotmány biztosítsa a királynak azt a jogát, hogy a többségre való tekintet nélkül nevezhesse ki a minisztereket. Minthogy az általános választói jog veszedelmes, mert a tömeg uralmára vezet, a munkásokat szociális és népjóléti intézkedésekkel kell kárpótolni, annál is inkább, mert ha az általános védkötelezettség alapján megtanulják a fegyverforgatást s aztán munkanélkülivé válnak, ez kész veszedelem az államra. Az államnak tehát munkaalkalmakról kell gondoskodnia. Már RANKE arra gondol, — ami manapság újra fájdalmasan aktuális — hogy munkáshadsereget kell felállítani katonai fegyelem alatt közmunkák (építés, vízszabályozás, útkészítés stb.) elvégzésére. Munkát kell a tömegnek adni s kevesebb jogot, úgy, ahogy a rómaiak, akik 193 szavazó centuria közül csak egyet adtak a proletároknak. RANKE éles politikai szeme már 1848-ban látja azt a hódító szerepet, amelyet az akkor még csak csirázó szociáldemokrácia Németország állami és társadalmi fejlődésében játszani fog. RANKE javasolt elvei

diadalt arattak: a forradalmi nemzetgyűlést a király szétkergette, új alkotmányt hirdetett, a nemzet jogait elismerte s a liberális polgári elemmel megbékült. De ugyancsak RANKE ajánlja a királynak 1851-ben készült emlékiratában az Ausztriával való békés megegyezést is. A Hohenzollern- és Habsburg-háznak ki kell egészítenie egymást: az egyik Nyugaton, a másik Keleten biztosítsa a német hatalmat. A politizáló historikus tehát már programmul tüzi ki BISMARCK alap gondolatát. (L. az emlékiratokat: RANKE, Zur Geschichte von Deutschland und Frankreich im XIX. Jahrhundert. 1887.)

Jog- és gazdaságtudomány a politikában.

Az államférfinak a történelmi műveltségen kívül természetes művelődési kelléke a *jogtudományban* és a *közgazdaság- és társadalomtudományban* való beható tájékozódás, ami oly magától értetődő, hogy bővebb elemzése szószaporítás lenne. Csak néhány tipikus szempontot emelek ki.

Az, aki erős formai jogászműveltséget visz bele a politikába, rendszerint az egyoldalú és merev statikus típust képviseli. Ilyen például az ügyvéd POINCARÉ. Örökösen a Németországgal kötött békeszerződésekre hivatkozik, ezeknek szakaszait akkor is végre akarja hajtani, ha újra összedül egész Európa s romjai alá temeti magát Franciaországot is. Ha Németország nem fizet jóvátételt, ez POINCARÉ szemében csak azért van, mert nem akar fizetni, pedig tudna. Ha Németország nem fizet, végre kell hajtani: ezért szállatja meg POINCARÉ a Ruhr-vidéket, s a világháború után három évvel új katonai akciót kezd a szerződések szankciója címén. Ezért a merev jogi észjárásáért nevezte őt STRESEMANN «pandekta-politikusnak». Ha POINCARÉ nem egyoldalúan formai jogász, hanem közgazdasági, azaz világgazdasági kategóriákban gondolkodik, sokkal rugalmasabb politikát űz. Így merev jogpolitikájának vége: a Ruhr-megszállás ellenére sem fizetett Németország, sőt Franciaország egy időre el is szigetelődött a külpolitikában. BRIAND elasztikus elméje kellett, hogy a súlyos feszültséget megoldja: nem jogi szkémákban, hanem a helyzethez simulva, lélektani és gazdasági kategóriákban gondolkodott, bele tudott illeszkedni a háború utáni lelkiségnek és gazdasági viszonyoknak fejlődési vonalába. POINCARÉ minden vasárnap egy-egy hőszobrot leleplezve a holtak szellemét idézte, a bosszút követelte az «igazságosság» nevében: mint jogász nem tudott feljebb emelkedni a *ius talionis*nál. Végre ezt maguk a franciák is megunták, annál is inkább, mert látták, hogy a végletekig vitt bosszú jómagukat is



A Francia Köztársaság és Poincaré.

(Kladderatsch.)

megsemmisíti: a nem-jogász, hanem klasszikus filológusból lett közgazdász és szociológus HERRIOT a lausanne-i konferencián már hozzájárult a további német jóvátétel törléséhez.

A közgazdaságtudomány lényeges és nélkülözhetetlen eleme a politikai műveltségnek, jelentősége egyre növekszik. Veszedelmes azonban, ha a politikus bizonyos közgazdasági dogmatikának hívévé szegődik, a helyett, hogy a teoretikus ismereteket mindig az adott gazdasági helyzetre rugalmasan alkalmazná. COLBERT, aki újjászervezi a XVII. században Franciaország gazdasági és pénzügyi életét, jól ismeri korának idevágó felfogásait, de nem teoretikus. Lényeges eszméi nem az övéi, de a kivitelnek nagy mestere: cselekvő, végrehajtó, szervező gyakorlati tehetség, aki mindig egységben, rendszerben látja a maga céljait. Nem elméleti nemzetgazda, akit a gondolatok, mint ilyenek érdekelnek, hanem a vállalkozónak szelleme él benne, aki kézzelfogható és lemérhető sikerekre vágyik. De azért mégis megbecsüli az elméletet. Hisz ő alapítja 1663-ban az *Académie des Inscriptions*-t, 1666-ban a tudományos akadémiát, 1671-ben az építészeti főiskolát s újjászervezi a festőakadémiát. A tudományt bőkezűen támogatja: Párizsban botanikus kertet és csillagvizsgálóintézetet alapít.

Később a gazdasági liberalizmus, majd a szocializmus az uralkodó teória. Mindenütt nagy harcot vívnak az államférfiak a gazdasági elvek körül kisebb-nagyobb elméleti felszereltséggel és gyakorlati érzékkel. Jusson eszünkbe PEEL és COBDEN küzdelme, JOSEPH CHAMBERLAIN nagy védővamos mozgalma e század elején, mely végre a mai világválságban kierlelődött és 1932-ben diadalra jutott. Micsoda próbára tette az államférfiak gazdasági tudását a világháború s azóta micsoda centrális szerepe van a gazdasági ismeretnek a világválság közepett a politikában. A gazdasági életnek döntő politikai szerepét nálunk igazán először SZÉCHENYI látja meg: politikai programja és munkássága főképp e körül forog. A huszárcapitány, amikor a politikába fog, a legbuzgóbban először a korában uralkodó közgazdasági könyveket tanulmányozza: SMITH és BENTHAM hatása a *Hitelnek* mennyi lapján kinyomozható! KOSSUTHnak sincs eredetileg közgazdasági műveltsége, de hatalmas és mozgékony esze a leggyorsabb fogékonysággal pótolja a szakismeretek hiányát. Budai fogsága alatt elsősorban gazdasági könyveket olvas: a csillogó retorikai kultúra mögé gyorsan iparkodik a pozitív tudás ércfedezetét állítani. Amikor 1848 tavaszán megalakul az első magyar minisztérium, a pénzügyminiszterségre nincsen szakképzett politikus. KOSSUTH vállalja s új feladatkörébe a folytonos politikai izgalmak közepett is mint bokor-

ból ugrott ember, *homo novus*, egyhamar beledolgozza magát. Az osztrákoktól üres állampénztárt vesz át, de a szükséges pénzügyi eszközöket hamar megtalálja. Nem hiába nevezi ezidőtájt CAVOUR a nemzetgazdaságtant, amelybe különös kedvvel és lendülettel mélyed bele, «a hazaszeretet tudományának». A retorika sugalmazó esztétikájával szemben valóban az ökonómia a politikus főtudománya, ma jobban, mint valaha. A gazdasági élet ma annyira sokágú, bonyolult s az egész földgolyóbis feltételeitől függő, hogy a politikus nem lehet a gazdasági világ minden irányában szakszerűen jártas. Ezért szakértőkre szorul. Azonban éles szemének kell lennie arra, hogy a szakértők javaslatainak jellemző lényegét meglássa, a politikailag-társadalmilag megvalósíthatót belőlük kihámozza. Itt sem az erudíció terjedelme, de a szükséges alapismeretekkel felszerelt ész lényeglátása a döntő.

Tudósok a politikában.

Mikép viselkedik a politikus a tudománnyal szemben? Milyen tartományait szokta bejárni a *globus intellectualis*nak? — eddig ennek a problémának kérdőjele görbült élénk. Most fordítva kérdezzük: Mikép viselkedik a szaktudós a politikában? Milyen a tudósnak, ha belép a politika arénájába, a tipikus szellemi magatartása?

A tudós lelki habitusát már szembeállítottuk a politikuséval. Az előbbinek főjegye az igazságnak magáért az igazságért, minden melléktekintet nélkül való kutatása, a koncentrált, semmitől sem zavart elméleti gondolkodás. A politikus ellenben a cselekvés embere, akinek első kérdése nem az, hogy 'mi?', hanem hogy 'mit kell tennem?'. «A tudományos működésnek óriási fölénye — mondja APPONYI (Emlékirataim.² 1922. 20. l.) — abban rejlik, hogy a tudomány emberének semmivel sem kell számolnia, csak a tiszta igazsággal, amint ezt fölismeri. Ezért folyton teljes harmóniában van önmagával. Ellenben minden olyan tevékenységi körben, amelynél mások közreműködését nem nélkülözhetjük, tehát legfőképp a politikában, az igazságon kívül még számolnunk kell a 'mások' — legyenek azok uralkodók, tömegek vagy pártok — előítéleteivel, gyengeségeivel, szenvedélyeivel: ezeknek szükségképp bizonyosfokú engedményeket kell tennünk, a teljes igazság rovására is, mert különben egy lépést sem haladunk a kitűzött — felteszem — jó és igazságos cél felé, és az igazságnak még nagyobb vereségét kockáztatjuk. A becsületes politikus lelkét állandóan gyötrik ezek az elkerülhetetlen kompromisszumok, állandóan kételkedik, hol a határ, amelynél tovább nem mehet,

ameddig elmenni azonban épp az ügy érdekében *kell*. Tökéletes benső harmóniát tehát alig élvez valaha. A tiszta igazság a politikában olyan, mint a tiszta arany, amely tudvalevőleg az éremforgalomra csak bizonyos nemtelen érevegyülék által válik alkalmassá, amikor azután mindig kétséges, hány százalék ilyen vegyülék mellett érdemi még meg az 'arany' nevet, éppúgy: hány százalék engedmény mellett marad még igazság a forgalomképessé tett igazság? Számszerint ez a kérdés meg nem oldható, és azért nehezedik bizonyos homály a legideálisabb politikai törekvésekre is. Boldog a tudós, akit munkájának természete ettől mentesít.»

És számos közülök mégsem boldog. Mert nem elégíti ki őket főkép a társadalomnak gazdasági vagy jogi rendjére vonatkozólag talált igazságok maguk: erős belső ösztönt éreznek arra, hogy ezeket a tőlük meglátott igazságokat a valóságba is átültessék, a társadalmat igazságnak vélt eszményük szerint átformálják. Levonják az igazságtalálás gyakorlati következményét is: kötelességük az elméleti igazságot a valóságos társadalmi életbe is intézményszerűen átvinni. Ennek az útja pedig a politika. A legtöbb tudós persze a politika küzdőterére is magával viszi elvontabb elmejárását, az igazságért küzdő tudományos lelkiismeretet és kritikai hajlamot. Ezért, ha eszméi radikálisak is, rendszerint doktrinér marad, nem alakul át a cselekvés harcos emberévé: sürgeti eszméi foganatosítását, de inkább szóval, semmint tettel. Azon a hídon áll, mely a múltat és a jövőt, a régiek és az újnak korszakát összeköti: tudományos készültsége, szélesebb horizontja jobban és világosabban láttatja vele a fejlődés irányát, az eszményt, melyet ki kell tűzni, a jövőt; de az elvont gondolkodáshoz szokott elméje ingadozik a cselekvésben, mert túlságosan sokat pillant hátrafelé a múltba, mindennek nagyon is ismeri a történeti geneziséjét és nehézségeit, sok tudása és kritikai szelleme, mely minden lehető feltételt előre mérlegel, megbénítja a tettben, eleve megtompítja a kezdeményezésen túl a harchoz szükséges bátorságban. Azokat, akik az eszméktől kergetve, radikális lelkesültséggel előre szaladnak, visszahúzza; azokat viszont, akik a történeti kátyúk kultuszát űzve, konzervatív makaességgel egy helyben állnak, előre hajtja. Szenvedélye esetleg néha őt is előre kergeti, de fontoló kritikus esze megint egyhamar visszarántja. Minél többet tud, annál több kedvezőtlen feltételre és nehézségre gondol, annál élénkebb a felelősségudata, annál érzékenyebb a lelkiismerete — s annál kevésbé cselekszik. «Azok a tudósok — mondja NIETZSCHE — akik politikusokká lesznek, rendszerint azt a komikus szerepet kapják, hogy egy politika jó lelkiismeretévé váljanak.» (Menschliches, Allzumenschliches). VERGILIUS a

Pokolban a firenzei politikusok szörnyű szenvedéseit látva, ezt mondja DANTENAK:

Gondolj rá a tudományra,
Mely szól: minél tökéletesb akármí,
Annál erősbén érez bút vagy üdvöt.

(Radó A. ford.)

Ritorna a tua scienza,
Che vuol quanto la cosa è più perfetta,
Più senta il bene, e così la doglienza.

(Pokol, VI. 106—9.)

Igen jellemző a tudósból lett politikusnak változatlan szellemi alkatára WILSON tragikus alakja. Mint államférfi is naív doktrinér marad. Logikai dedukciókkal eljut az örök békének és szankciójának, a Nemzetek Szövetségének eszméjéhez. Ehhez az igazságához még a véres háborúba való beleavatkozás árán is ragaszkodik, a győző európai hatalmak ragadozó államférfiai előtt elvont elméleti diszszertációkat olvas fel — de küzdeni és cselekedni eszméje érdekében hatékonyan már nem tud. A békekonferencián a tudós zárkózott természete tör elő belőle: nem szereti a sok szakértőt, a maga autonóm eszére akar támaszkodni. A legyőzött népek képviselőit meg sem hallgatja; engedi, hogy CLEMENCEAU elzárja tőle őket Párizsban. Elméleti idealizmusának vége: tizennégy pontjából vajmi kevés szilárdult valósággá a békeszerződésekben, annál több velük szöges ellentétben. Híres «igazságosság»-tételében végül mindenki csalódott. De magának volt legkeservesebb a csalódása.

Ez a kiábrándulás a politikából a legtöbb vérbeli tudós politikai pályafutásának jellemző jegye s abból az ellentétből fakad, amely az elvont gondokodó és a gyakorlatilag cselekvő típus emberét egymással szembeállítja. Az ebből támadt lelki összeütközést csak néhány példán szemléltetem.

A fiatal tudós MACAULAY-nak fényes tanulmánya jelenik meg MILTONról s Angliának számos kiváló politikusáról. A whig-párt rábeszéli, vállaljon a parlamentben mandátumot: írásaiban úgyszólván liberális eszmék essayistája. Mindjárt első nagyszerű beszédében a harmincéves képviselő a választói jog kiterjesztését követeli: ő a legmerészebb és legékesebb pátozú támadója az addigi választói jogrendszer romlottságának és hiányainak. Beszédei magas stílusban elmondott essayk: széles szellemi látóhatárú, magas szárnyalású, mély történeti és filozófiai kultúrájú tehetség alkotásai. Tanulmányai közben India nagysága és misztikuma köti le figyelmét. Érzi, hogy inkább historikus, mint politikus. Ezért parlamenti működésének már negyedik évében (1834) szívesen vállal hivatalt Indiában: a

kalkuttai főtanács tagja, akit a kormány az indiai büntetőtörvénykönyv kidolgozásával bíz meg. Már az, hogy erre a nagy feladatra vállalkozni mert, egyéniségének doktrinér vonása. Törvénykönyvét nem léptették életbe: elméleti szempontból magas színvonalú volt, de nem számolt a sokféle indiai fajnak vallási, erkölcsi, szokásbeli különbségével. Az új kódex inkább támaszkodott a tudományra, semmint a népfajok sajátságainak gyakorlati ismeretére. MACAULAY oly népnek volt törvényhozója, amelyet nem ismert. Ha ily szerencsétlen volt mint indiai politikus, annál szerencésebb mint indiai történetíró: ekkor írta India meghódítóiáról, CLIVERŐL és WARREN HASTINGSRŐL szóló ragyogó tanulmányait. Angliába visszatérve hadügyminiszter. Majd, mikor a konzervatív párt kerül uralomra, hevesen küzd a szabadkereskedelem elvéért. Szabadelvűsége arra indítja, hogy egy ügyben a katolikusok jogai mellett szólaljon fel. Ez mandátumába kerül, régi kerülete az új választáson megbuktatja. Tudós természete előtt azonban fontosabb az igazságosság elvi álláspontja, mint a politikai pálya fénye. Más kerületet ajánlanak föl neki, de ő örül, hogy visszavonulhat s Anglia történetét II. JAKAB trónraléptétől megírhatja. Néhány év múlva Edinburgh képviselőjévé választja, a nélkül, hogy a választók előtt megjelent volna: jobban vonzotta a tudós munka, mint a politika, melyből indiai kodifikáló munkájának sikertelensége és választóinak hűtlensége kiábrándította. A politikában is életformája a tudomány maradt.

A tudós, ha a politika küzdőterére lép, új eszméit akarja megvalósítani, tehát ritkán konzervatív, hanem különböző fokban haladópárti. Az angol MACAULAY erősen szabadelvű, MOMMSEN, a németek történettudományi és filológiai lángelméje egyenest radikális. Már ifjú korában Schleswigben politizál, majd 1848-ban mint professzor résztvesz a forradalomban, amiért lipcei katedráját elveszti. De csakhamar meghívja a zürichi, később a berlini egyetem. A legtöbb történettudós, aki a messze régmúlt világában él, idegennek érzi magát a saját korában; az állami és társadalmi élet sokféle visszásságát és baját, amelyek reá is nehezdednek, csak munkáját zavaró mozzanatok fogja fel, a nélkül, hogy ösztönt érezne arra, hogy maga tettel is belenyúljon a bajok orvoslásába. A nagyobb szellemekben a múlt és a jelen iránt való érdeklődés természetszerűen egyesül. MOMMSENnek hihetetlenül széleskörű tudományos úttörő tevékenysége mellett volt kedve és ideje arra, hogy nemzetének politikai kérdéseivel gyakorlatilag is foglalkozzék. Sokan mondták ugyan, hogy a politika nem az ő dolga, szerették volna őt, mint ókori történetészt a porosz országgyűlésből Samniumba és Apuliába küldeni, de ő ezt erélyesen mindig

visszautasította: «Ha én szamnit tanulmányaim közepett német hazámról csak egy napra is megfeledkeztem volna, nem tartanám méltónak magamat arra, hogy ebben a nagy korszakban éljek.» Mint hallei ellenzéki képviselő a kormány és a népképviselőt összeütközése alkalmából ezt a lakonikus üdvözlést küldi választóinak: «Festhalten, Masshalten, Zusammenhalten!» Mint a haladó-párt tagja, BISMARCK-nak egyik legélesebb ellenfele.

A védővámpolitikai kérdések miatt 1884-ben a birodalmi gyűlési választások alkalmával igen izgatott hangulat uralkodik. MOMMSEN ismét leszáll a tudomány Olymposáról és mint Berlin egyik liberális képviselőjelöltje belevegyül a heves választási harcba. A mult megítélésében objektív történettudós a jelent igen szubjektíven támadó szűrős beszédek mond. «Most valamennyi liberális pártnak — így tüzel többek között — szorosan össze kell fogni annak az új gazdaságpolitikanak prófétái ellen, amely a legközönségesebb érdekeknek — miért ne mondanám ki — a *szélhámosságnak politikája*. Igenis, Uraim, ez a szélhámosság politikája s az is marad, s egyre megy, hogy valamely magas vagy alacsony állású ember veszi a kezébe.» BISMARCK magára veszi ezt a sértést s büntető eljárást indítat MOMMSEN ellen. Érdekes és a politikanak veszedelmesen harcos természetére jellemző látvány, amikor szembenáll a politika fejedelme, aki a történetet csinálja és a tudomány fejedelme, aki a történelmet írja. MOMMSEN már a parlamentben úgy védekezik, hogy új prófétákon elsősorban azokat a professzorokat értette a parlamenten belül és kívül, akik modern nemzetgazdasági népboldogítással foglalkoznak (itt főképp ADOLF WAGNERRE, s a berlini egyetem «katedra-szocialistáira» célzott), de nem BISMARCKRA. Az ügyész azonban a sértést továbbra is BISMARCKRA vonatkoztatja és csodálkozását fejezi ki, hogy MOMMSEN, a nagy tudós, ilyen tartalomszegény beszédet mondott. A törvényszék azonban fölmenti. A második tárgyaláson MOMMSEN ügyvédje arra utalt, hogy a «szélhámosság» (Schwindel) igen gyakran előfordul BISMARCK-nak már kinyomtatott leveleiben és egyéb írásaiban: pl. «a fejedelmek szuverenitás-szélhámossága», «a kormányok egyenlőség-szélhámossága», «a népek választási szélhámossága», a nélkül, hogy a fejedelmeket, kormányokat vagy a népek millióit BISMARCK egyenkint megsérteni akarta volna, vagy ezeknek eszükbe jutott volna őt bíróság elé állítani. A másodfokú bíróság ítélete is fölmentő volt (l. a perbeszédek H. FRIEDLAENDER: Interessante Kriminalprozesse. VIII. köt. 1913. 28—42. lk.). MOMMSEN tudós elméje nem hagyott maradandóbb nyomot a német politikában. A tudományból inkább a kritikai, semmint az alkotó szellemet hozta magával a politikai életbe.

A parlament csak arra való volt neki, hogy itt liberális társadalmi hajlamait kiélje, a nélkül, hogy tudományos munkásságában zavarva érezné magát.

Az olaszoknak tudós orvospolitikusa: CESARE LOMBROSO már közeljár hatvanadik évéhez, amikor a szabadság, a haladás, az elnyomottak gazdasági helyzete és egészségügye érdekében mint aktív politikus jelentkezik az olasz közéletben. Egyik főszeméje a tőle jellemzett született bűnöző, a *delinquente nato*, rossz hajlamai kifejlődésének társadalmi megakadályozása vagy legalább is korlátozása; ha nem is lehet már a «született bűnözőt» hasznos állampolgárra átváltoztatni, de legalább kevésbé ártalmas lényvé kell nevelni a társadalomban. Még azt a naív utópiát is megkockáztatja, hogy a haladott társadalomban a született bűnözők képességeinek kihasználása is tökéletes lehet. A szocialista párthoz csatlakozik: küzd a munkanélküliség és a kivándorlás, az írástudatlanság és a diplomácia tehetetlensége ellen. Politikai lelkesültsége szinte a zsidó profetizmus pátoszával egy ideig a szocializmusban látja egy dekadens népnek egyedüli menedékét és megújító erejét. Később elveszti a szocializmusba vetett vérmes hitét: a naív tudós, aki a laboratóriumi légkör idealizmusával csatlakozott a szocialista párthoz, ennek belső életét közelebbről megismerve, keservesen kiábrándul belőle. Az ő lelkét is csakhamar elfogta a politikába tévedt tudósnak tipikus dezilluzionizmus. Pessimista lett a társadalompolitikában: a munkásszervezetek tehetetlenségétől semmit sem várt. Mint veronai, aki 1866-ig a Habsburg-uralom alatt élt, engesztelhetetlen gyűlölettel viseltetett Ausztria iránt. Öreg korában lelkét újra főkép az olasz nemzeti expanzió eszméje tölti be.

Németországnak a világháború előtt egyik legfinomabb elméjét, MAX WEBERT hasonló csalódás éri a gyakorlati politikában. Csodálatos komplex szellem: nagy nemzetgazdász, államjogász, szociológus, vallástörténész és tudománypolitikai szervező. Egyetemes szelleme mindenütt úttörő. Óriási tudományos tevékenysége mellett félkézzel mindig politizál. Eleinte jobboldali, nemzeti liberális, de később mindjobban balra fordul; sokáig állást foglal a szociáldemokrácia ellen, végül már sok pontban megegyezik vele, noha individualisztikus-liberális alapfelfogását végig megőrzi s a szociáldemokrácia pártbürokráciáját mindig kifogásolja. Az összeomlás után sokan WEBERben látták azt a nagy személyiséget, aki Németországot a válságból kiemeli. Ezért a versaillesi béke delegáció tagjaként Párizsba küldik. De már a weimari nemzetgyűlésbe nem sikerül magát megválasztatnia. Erre visszavonul müncheni tanszékére. Politikai tragikuma: tudás,

jellem, bölcsesség dolgában mindenki fölött állott, akik Németország sorsát intézték; de — mint MICHELS kiemeli (Bedeutende Männer. 1927.) — hiányzott belőle a hatalomra törő akarat és a személyes becsvágy, amely nélkül nincsen politikai pályafutás. Neki volt a leg-szélesebb szemhatára és neki volt a nagy társadalmi és gazdasági összefüggésekbe s a kor vezető eszméibe a legmélyebb bepillantása. Valósággal a szellem fejedelme volt, óriási kincstárral. De nem volt meg benne a képesség, hogy az elmélettől egyenes úton eljusson a cselekvésig. Nem volt erő benne, hogy a német birodalom hánykódó hajójának kormányát megragadja és a küzdelem terére lépjen s a politika hatékony gyakorlati eszközeit alkalmazza. Termékeny politikai eszméi véka alá rejtve maradtak, mert nem tudta a pillanat szükségleteihez alkalmazni és propagálni őket, nem tudott a néphez leereszkedni s eszméivel a néplelket megtölteni. Tudós volt, de nagy gondolatait nem maga, hanem a politikusok váltották forgalomképes aprópénzre.

A gyakorlati irányú angolszász szellem, a *common sense* népe, viszonylag kevés tudós politikust termel ki a BALFOUR és a HALDANE fajtájából. (II. köt. 114. l.) Ha akad is ilyen a politikai életben, a tudományos munka csak belső hivatása, mintegy nemes passziója marad, de nem alakul át külső hivatali életformává: magántudós, de nem professzor. Az egyetemeken legfeljebb tiszteletbeli állást foglal el, mint *chancellor of university*. Más a helyzet az erudíció hazájában, Németországban. A német politikusok közt feltűnően sokan vannak, akik élő kapcsolatot tartanak fenn a tudománnyal: politikus professzorok és professzorkodó politikusok. Sok német képviselő becsvágya és presztizskelléke legalább az egyetemi magántanárság. A tudós típus legtöbbször csakhamar otthagyja a politikát, mint illúzióknak frissen hantolt sírját.

Amikor itt a tudósok politikai lelki alkatát és pályafutását szemügyre vesszük, csak a *típus* áll előttünk, amely távolról sem rekeszti ki, hogy egyes sokoldalú és bonyolult tudós lelkek, akikben az elméleti hajlammal, az elvont gondolkodással hatalmas akaraterő, cselekvési készség és szervezőtehetség egyesül, ne játszanának jelentős és sikeres szerepet a gyakorlati politikában. Ilyen tehetségekkel is dicsekedhetik az egyes nemzetek politikai története. CARNOT, a matematikai lángelme, fiatal korától egészen élte fogytáig az úttörő matematikai és mérnöki tudományos munkáknak egész seregét írja, közben pedig a legveszedelmes időkben vezető államférfi. Élénk résztvesz a francia forradalomban: a szabadságért és egyenlőségért rajong. Belép 1793-ban a konvent jóléti-bizottságába, kezébe veszi a hadügy

vezetését, megszervezi a forradalmi hadsereget, mely a határokon diadalt arat. Neve: «CARNOT, a győzelem szervezője.» A direktórium alatt is a hadügy lángelméjű vezére, de a royalizmus gyanuja miatt menekülni kénytelen. NAPOLEON, mint konzul visszahívja s hadügy-miniszterré teszi. Demokrata érzülete ellenzi NAPOLEON örökös konzulságát, majd császárságát, ezért visszavonul. De mikor NAPOLEON ellen 1814-ben egész Európa összefog, azonnal felajánlja neki szolgálátát. XVIII. LAJOSHOZ epés emlékiratot intéz, majd az Elba szigetéről visszajött császárhoz csatlakozik, aki belügyminiszterré és gróffá nevezi ki. A hazatérő Bourbonok elől Németországba menekül, ahol még egy évtizedig teljesen a tudománynak szenteli életét. Tetemét a francia parlament a század végén hazahozatja és a párizsi Pantheonban a nemzet legnagyobb hősei közé helyezi. CARNOT, a matematikus mélyen nyúlt bele az állam életébe: nélküle nincsen hatalmas francia forradalmi hadsereg, e nélkül nincsen NAPOLEON.

CARNOT szelleme támad fel egy század múltán egy másik francia matematikus politikusban: PAINLEVÉBEN. Már fiatalon a Sorbonne professzora s a francia akadémia tagja, főképp a differenciális egyenletek analitikus elméletéről írt munkája alapján (1897). Mint annyi fiatal lelkes franciát, őt is a Dreyfus-ügy vonzza bele a politikába. 1906-ban Párizs egyik független szocialista képviselője. A világháborúig nincsen lényegesebb politikai szerepe. BRIAND egyik kabinetjében a háború alatt közoktatásügyi miniszter. De szaktudománya a nagy háborúban más pozíciót jelöl ki számára: a hadügy, tengerészet és repülőügy jobban érdekli, az utóbbinak egyik legnagyobb szakértője. 1917-ben hadügyminiszter, aki eltávolítja NIVELLE-t s helyébe PÉTAINT teszi meg fővezérré. Többször alakít a háború alatt mint miniszterelnök kabinetet. A caporettói nagy olasz vereség után Rapallóban LLOYD GEORGE-zsal és ORLANDOVAL tárgyal s ekkor nagy része van a háború további vezetésében annyira döntő tényezőnek, a Szövetségesek Legfőbb Tanácsának létrehozásában, amelybe Foch tábornokot küldi, mint Franciaország képviselőjét. Java erejét ma is mint hadügyminiszter a francia hadsereg és repülőügy fejlesztésének szenteli. Azonban a tudomány nemcsak gyakorlati-technikai alkalmazhatósága szempontjából érdekli, hanem a tiszta teória kedvéért is. Számos értekezése jelent meg a huszas években az Einstein-féle relativitás-elméletről. Nemcsak a tudományban, de a politikában is alkotó géniusz.

Ehhez a típushoz tartozik az emberiség egyik legsodálatosabb orvosi lángelméje: R. VIRCHOW is. Ifjú korában, mint a legtöbb tudós idealista lélek, ő is radikális. A forradalom szele a fiatal berlini pro-

szektort is erősen meglegyinti. Atyjához 1848 tavaszán írt leveleinek lapjai között a szabadság szellője susog. Nagy lelkesedéssel ír a forradalom győzelméről: «Hitvallásom nagyon egyszerű: demokratikus királyság, azaz köztársaság örökös elnökkel . . . Németország most már ki nem kerülheti, hogy köztársaság legyen, oly biztos vagyok ebben, mint a saját létezésemben . . . Ez a forradalom nem pusztán politikai, hanem lényegében szociális. Ha a politikával készen leszünk, kezdődik igazán a nagy munka.» Ez a társadalmi rend gyökeres átalakulásában áll, mely VIRCHOWNAK azért rokonszenves, mert csak így lehet a közegészségügyi reformokat végbevinni. Mint orvos politizál: «Orvosi hitvallásom a politikai és szociális hitvallásban olvad fel. Mint természetbúvár csak republikánus lehetek, mert azoknak a követelményeknek megvalósulása, amelyeket a természeti törvények szabnak meg s amelyek az ember természetéből fakadnak, igazán csak a köztársasági államforma mellett vihető keresztül.» Ehhez két forradalmi vívmány kell: a katonai és a rendőri állam szétzúzása. Amikor a forradalmakat Európaszerte leverik (VIRCHOW leveleiben a magyar szabadságharcot is melegen üdvözli s tőle sokat vár) s a forradalomba vetett reménye füstbe megy, akkor is biztosítja atyját arról, hogy «a történet feladata az emberi nem szellemi és testi felszabadtítása s most is meg van győződve, hogy ehhez a köztársasági államforma szükséges.» (R. Virchow's Briefe an seine Eltern 1839 bis 1864. Herg. von Marie Rabl. 1907. 2. kiadás.)

A fiatal orvost forradalmi viselkedése miatt proszektori állásából elbocsátják. Ámde nemsokára meghívja a würzburgi, majd a berlini egyetem. Tovább folytatja demokratikus politikáját berlini tanszékén is. VIRCHOW, a sejt-kórtan megalapítója, a szervezetben nem látott egyebet, mint a sejtek milliárdjainak harmonikus államát, melynek alkotmánya teljesen demokratikus: ugyanígy az emberek államát is csak a demokrácia kategóriájában tudta felfogni. A kommunizmust örülségnek bélyegezte, de a szocializmus alap gondolatát elfogadta: olyan eszközökre és társadalmi berendezésekre kell szert tenni, hogy a nagy tömegek élete elviselhető legyen. «A kereszténységnek ugyanez a célja» — írja apjának 1849-ben. S ehhez a társadalmi eszményhez élte fogytáig ragaszkodik. A megvalósítás eszköze a műveltségnek, önképzésnek, a személyes felelősségnek terjesztése; a kultúra hasonlóvá teszi az embereket, betölti a köztük tátongó szakadékot. Ezért a nép-műveltségnek, a tudományok népszerűsítésének gyakorlati apostola: a világhírű professzor sok előadást tart a munkásoknak. 1859-től negyven éven át Berlin városának minden közgyűlésén jelen van: egészségügyi intézményeket, kórházakat, csatornákat, vízellátást,

parkokat, iskolákat, stasztikakészítést nemcsak indítványoz, hanem a végrehajtás munkájából is az oroszánrészt maga veszi ki. VIRCHOW ösztönzése és kezdeményező ereje avatta Berlint mintavárossá. De ugyancsak négy évtizeden keresztül politikai vezérszerepe van a porosz képviselőházban, majd a birodalmi gyűlésen. Mindenki csodálja tudását, munkaerejét és szervező képességét. Minden irányban: teóriában és gyakorlati életben teremtő szellem. A költségvetési bizottság elnöke a parlamentben: úgy bánik a bizottság tagjaival, mint az egyetemen asszisztenseivel. Odahívja a pénzügyminisztérium hivatalnokait, maga készíti el a bizottságnak a miniszter költségvetéséről szóló jelentését, ugyanakkor, amikor patológiai intézetében a fölfedezések egész sorát produkálja fényes elméje. «Itt, a politikában mutatta meg — mondja az egyik szónok sírhantja fölött — idealizmusát, azt a hitét, hogy a népben s ennek fölszabadult erőiben bízni lehet. Nem kereste soha a népszerűséget és mégis minden gyermek nevén szólította s a köznapi ember szemében is ez a név az elvnek és a hatalomnak megtestesülése volt.» VIRCHOW nem pszeudodemokrata: a haladás és igazságosság eszméje mélyen átélt és egy élet munkájában lüktető élménye volt. Igazi népbarát: a szociálpolitikának egyik legnagyobb hőse, mert az egészségügyi politika, az orvosi kultúra és a népműveltség az eszménye, mindezen keresztül pedig a nép jóléte.

Az a komplex lelki típus, amelyet CARNOT, PAINLEVÉ és VIRCHOW példáján szemléltünk, kikben a tudós teremtő gondolkodás a sikeres gyakorlati politikai cselekvőkészséggel párosul, a ritkább eset. Legtöbbször vagy a tudós szellemi habitus uralkodik, akkor is, ha az életpálya külső keretébe esetleg beilleszkedik a politika is, vagy a politikai géniusz diadalmaskodik, ha mindjárt először a tudós hajlamok keresztetik is útját. Vessünk még pár pillantást az utóbbi típus néhány történeti alakjára.

RICHELIEU tudós teológusnak indul. Idevágó tanulmányaiba nagy kedvvel mélyed bele. Különös örömét leli a teológia dialektikai gimnasztikájában: tételeket kell védenie és támadnia, a szellem fegyvereivel hadakoznia. Szenvedélyesen megszereti a szócsatát, a villámszerű állásfoglalást. Ez tehetségének és szellemi erejének tudatára ébreszti: erős becsvágy támad benne, mert a teológiai vitában mindig fényesen győz. Híres volt az a nyilvános disputációja, mellyel az egyetemen doktori kalapját elnyerte. Már huszonkét éves korában püspök. És mégsem marad tudós teológus. Minden követ megmozdít, hogy az udvar politikai légkörébe jusson: nem az elvont skolasztikát, hanem a cselekvő politikát érezte hivatásának. A teológia logikai trainingje

formális szempontból csak jó előiskolája volt a politika és diplomácia számára. Az akarat és a cselekvés többet ért neki, mint a pusztá gondolkodás és a tudomány.

NAGY FRIGYEST, a felvilágosodás századának fiát, fiatal korában az észszerű tudomány, főképp a filozófia a legmélyebben érdekli. Harmincöt éves korában ezt írja: «Szeretem a háborút a dicsőségért, de ha nem fejedelem volnék, csakis filozófus lennék. Elvégre is mindenkinek a világon saját mesterségét kell űznie». Egy sereg filozófiai elmélkedést és költeményt ír. De elméleti hajlamát fokozatosan háttérbe szorítja a cselekvés szelleme: mindinkább politikussá és katonává lesz. Ötvenéves korában már nem mint a böleselkedésnek racionalista tudósa, hanem mint a tettnek öregedő pragmatista Faustja írja d'ARGENS-nak: «Azt hiszem, hogy inkább cselekvésre, mint gondolkodásra vagyunk teremtve.»

NAPOLEON fiatal korában sokszor küzködik a gondolattal, hogy tudós lesz. A párizsi katonaiskolában sokat olvasta MONTESQUIEU-t és D'ALEMBERT-t. ROUSSEAU *Contrat Socialja* termékeny talajra talál lelkében. A SMITH nemzetgazdaságtana és NECKER pénzügyi művei különösen lekötik figyelmét. De legjobban RAYNALnak könyve, amely az európaiak letelepülésének és kereskedelmének politikai történetéről szól a két Indiában. Ez a munka összehasonlította a keletázsiai államoknak, főképp Kínának alkotmányát és társadalmi helyzetét Franciaországéval, mégpedig nem éppen az utóbbi előnyére. NAPOLEON ennek szellemében egy kis munkát ír az «Emberi Sorsról» s 1791-ben benyújtja a lyoni akadémiához. Elméleti hajlamai mindjobban kibontakoznak. A jakobinusok iskolájában azonban a cselekvés, a tetterő kultuszát sajátítja el: tudatára ébred cselekvő és szervező erejének. Értékfelfogása átalakul: a hadvezér dicsősége több, mint a tudósé. De azért szereti és élvezi a tudósok társaságát; büszke rá, hogy az Akadémia tagja. Mint hadvezér is szereti neve alá írni: *de l'Institut*. Érezte azonban, hogy lelki lényege: a nyugtalan tetterő, a soha ki nem elégíthető becsvágy és hatalomszomjúság a katonai-politikai téren jobban kifuthatja a maga formáját, semmint a tudományban. Később egyoldalúan gyakorlativá fejlődött természetére jellemző, hogy nem ismer általános, hanem csak szakműveltséget, ennek is főképp a hasznos, technikai oldalát becsüli. Nem akar sokoldalúan képzett, valamennyi szellemi erejét foglalkoztató személyiséget, hanem csak merev szakembert. Ezért, mikor a közoktatásügyet rendezni, nem ismer egyetemet, hanem csupán szakfőiskolákat, amelyek az államnak csak jogászokat, orvosokat vagy tanárokat nevelnek. A felsőoktatást nem a tudo-

mány elméleti, hanem az állameszme gyakorlati szolgálatába állítja. Ifjúkorának tudományos idealizmusát egészen elnyeli a politika realizmusa.

Az olyan államférfiből, akinek tudományos hajlamait a cselekvő politika elfojtja és sokáig nem engedi kibontakozni, mihelyt kénytelen visszavonulni a politikától, egyszerre előtör a *libido sciendi*: a harcok után a tudományos gondolkodás csendes boldogsága után vágyik. A tragikus embert felváltja benne az idillikus ember, a politikai szenvedélyt az igazságkutatás erősza, a politikától felkavart belső lelkiismereti küzdelmet az önmagával való harmónia. Th. MORUS az angol kancellár, szinte boldog, mikor magas hivatalát VIII. HENRIKnek feleségétől való elválása s új házassága miatt leteszi. Kitér belőle a politikussal szemben a humanista tudós, ERASMUS barátja, az Utópiának szerzője, a görög studiumoknak az oxfordi egyetemen erélyes védelmezője: «Többre becülöm kis házamat, — írja ekkor egyik levelében — tanulmányaimat, olvasmányaim nyújtotta élvezeteimet, családomat, házi békémet és nyugalمامat, mint minden királyi palotákat, közügyeiteket, az udvar minden dicsőségét, kegyeit és előnyeit, amelyekre az emberek annyira vágyódnak. Én más gyümölcsöket várok tanulmányaimtól: azt, hogy elmém gyermekei megszülethessenek, hogy néhány munkámat a közjóra kiadhassam, melyek, ha a tudományra nézve semmi hasznuk sem lenne, akkor is legalább lelket, munkásságot fognak bizonyítani.» Egy századdal később utódja, verulami BACON, amikor fényes politikai pályafutása dicsőtelenül végződik, hátralévő éveit teljesen a tudományos vizsgálódásnak szenteli és az új iránytszabó filozófiai munkáknak egész sorát írja. BÁRÓ STEIN, amikor vége a nagy napoleoni világégésnek, visszavonul a magányba, történelmi tanulmányokba mélyed s megindítja a *Monumenta Germaniae Historica* gyűjtemény kiadását. BR. EÖTVÖS JÓZSEF, amidőn érzékeny lelke a szabadságharc elől kitér, azonnal nagyszabású államtudományi tanulmányokba fog s megírja «A XIX. század uralkodó eszméit.» Ugyanekkor GUIZOT is, aki mint miniszterelnök az 1848 februári forradalom elől menekülni kénytelen, végleg visszavonul a politikától s egyedül történettudományi munkásságának él.

A politikai élet heves küzdelmei közepett sok államférfi vágyik a csendes tudományos foglalkozás idillikus összhangja után. MACDONALD életrajzírója, MARY HAMILTON előtt úgy nyilatkozott, hogy legjobban szeretne a közélettől visszavonulni s szülőhelyén, Lossiemouthban a XVIII. század angol irodalmának teljes gyűjteményét összeállítani. Otthonában hatalmas könyvtára van: minden szoba fala tele könyv-

vel. Legjobban a XVIII. századot szereti. Az antikváriusok úgy vonzák, mint mágnes a vasat. Szenvedélyes antikváriumi katalógus-olvasó. Mély gyökerű tudományos hajlama van, pedig nincsen rendszeres iskolázottsága: maga nevelte magát. APPONYI ALBERT ötvenéves politikai pályafutása után írt emlékirataiban tompa rezignációval állapítja meg, hogy voltaképpen pályát tévesztett. Fialat jogász korában gyakran felkocsizott a Svábhegyre br. EÖTVÖS JÓZSEFHEZ, akinek mintegy politikai iskolájába járt. A költő-filozófus államférfi fiát, EÖTVÖS LORÁNTOT azonban sohasem találta otthon. «Csak hallottam róla, — mondja — hogy hajlamai idegenek a politikától és a természettudományok felé terelik, melyekben világhírré is emelkedett. Ezt akkor szinte megfoghatatlan különködésnek tartottam, később irigységgel tekintettem rá . . . A közélet terén szerzett tapasztalások vittek arra az elkésztett retrospektív töprengésre, hogy szerencsésen választottam-e pályámat és annak megállapítására, hogy ha életemet újból kezdhethném, mindenesetre a tudománynak, akármilyen tudománynak, szentelném magamat.» (19—20. l.)

*

A politikában is minden mindennel a legszorosabban összefügg: államélet, alkotmány, gazdasági élet, a kultúra különféle ága zárt egységbe kapcsolódik a nemzet életében. Viszont a nemzet élete az egész földgolyóbis életének függvénye. Ma már hogy mi történik Kínában vagy Indiában, majdnem olyan fontos, mint az, vajjon mi történik Németországban vagy Angliában. Minél jobban egységesül a földgömb gazdaságilag és politikailag, annál bonyolultabb feladat előtt áll egy nemzet államférfia, annál többet kell figyelnie és tapasztalnia s annál többet kell tanulnia és tudnia. Különben elszakad az élet meleg valóságától s a magaszötte absztrakciók káprázatában él. A túlsok merev elmélet, a túlhajszolt erudíció, a bagoly-komoly tudósok túltanultsága, az egyoldalú intellektualizmus azonban mégis éppen nem kedvező vonása az államférfinak, mert megrontja a tárgyszerű friss látást, a dolgok összefüggésének közvetlen intuícióját, hamar ellogizálja, fogalmi síkra tolja azt, amit csak ösztönszerűen megérezni lehet. A kellő valóságérzéssel bíró teoretikus ember, ha politikussá válik, iparkodjék megcáfolni SPINOZÁT, aki *Tractatus Politicus*-ában ezt mondja: «Mivel valamennyi gyakorlati célzatú tudomány közt leginkább a politikai elmélet különbözik a gyakorlattól, az állam kormányzására senkit sem tartanak kevésbé alkalmasnak,

mint az elméleti tudósokat vagy filozófusokat (*regendae reipublicae nulli minus idonei aestimuntur, quam Theoretici, seu Philosophi*) . . . A politikusokról pedig az a közhit, hogy inkább felvigyáznak az emberekre, semmint gondoskodnak róluk és inkább ravaszak, semmint bölcssek (*potius callidi, quam sapientes*). De azért kétségtelen, hogy a politikusok sokkal szerencsésebben foglalkoztak a politikai dolgokkal, mint a filozófusok. Mert amennyiben a tapasztalatot tartották mesterüknek, sohasem tanították olyasmit, ami a gyakorlatban megvalósíthatatlan lenne.» (I. fej. 1—2. §.)

HARMADIK FEJEZET.

AZ ÉRZELEM A POLITIKÁBAN.

Az érzelmek, mint a politika mozgató erői. — A hiúság és a népszerűség a politikában. — A becsvágy és a hatalomvágy a politikában. — A büszkeség és a gőg a politikában. — Az irígység és a féltékenység a politikában. — A politika mint barátságos és ellenséges érzület. — Az agresszív államférfi típusa. — A szociális érzületű államférfi típusa. — Önuralom a politikában. — Optimizmus és pesszimizmus a politikában.

Az érzelmek, mint a politika mozgató erői.

DANTE, a Pokol harmadik körében találkozik a firenzei Ciaccóval, aki a fehérek és feketék küzdelmét leírva, így jellemzi a politikusokat:

Góg, kapzsiság és irígység a szikrák,
Amiktől gyulladoznak szíveik. (Radó A. ford.)

Superbia, invidia ed avarizia sono
Le tre faville che hanno i cori accesi. (Pokol. VI. 74.)

Ma ezt a képet talán csak a túlsötét felfogás vetítheti rá a politikai életre általában, de kétségtelen, hogy az emberi életnek egyik területe sem szemlélteti a politikánál világosabban azt a lelki tényt, hogy az egyén és a közösség lelki életére sokkalta jellemzőbb és mélyebb forrás az érzelem és az akarat, mint az értelem. Vajjon milyen valakinek a lelkisége? — ez elsősorban nem gondolkodásától függ, melynek tárgyait önmagával szembeszegezheti, hanem érzelmeitől s akaratától, mellyel lelki életének gócpontja és alanya, az én a tárgyak világára, a környezet benyomásaira visszahat. Az egyén egész lelki mivoltának lényege az érzelem és az akarat, amelyek viszont az ösztön mélységeiben gyökereznek. Vajjon miképp hatnak az egyénre a világ tárgyai és személyei, a körülötte zajló élet? vajjon hogyan hat vissza rájuk az ember és dolgozza fel őket, azaz miképp gondolkodik? — ezt is elsősorban az én szubjektív alkata dönti el. Az én-nek irracionális rejtett magjában, a magától feltörő rokonszenyben és ellenszenyben, szeretetben és gyűlöletben, önkénytelen vágyódásban és törekvésben rejlik a világgal és az emberekkel szemben való értékkelő állásfoglalásnak forrása is. (I. köt. 89. lk.).

HOBBS előtt az indulatait és ösztöneit korlátlanul kielégítő ősember, a *homo naturalis* mint valami ragadozó állat tűnik fel, aki azonban fokozatosan megszelídült a társadalomban. **ROUSSEAU** és a romantika idealizálta az embert éppen érzelmeiben és ösztöneiben: az ember egyszerű, igaz, őszinte, békés, természeténél fogva jó, akit csak a civilizáció rontott meg. Azonban úgy tetszik, hogy a politikai élet harcai-nak szemlélete mintha **HOBBS** fikciójának adna igazat. Az emberek között önfenntartásukért és önkifejtésükért örökös küzdelem folyik, mint ahogy a növények és állatok között. S e küzdelem fő lelki mótorai az ősi ösztönök és indulatok, csakhogy a történet folyamán kifinomultabb formákban. Hogyan küzdenek egy erdőben a fák a napsugárért! Amelyik feljebb tudja emelni fejét, elterebélyesedik s koronájával elragadozza alacsonyabb társaitól az éltető napsugarat: megöli őket. Az ágain csattogó édes fülemile hányszáz rovarot foszt meg életétől, mert élni akar. S így megy ez fölfelé az állatok hierarchiájában: valamennyi magát fenntartani és kifejtetni iparkodik, ösztöne és indulatai pedig segítik abban, hogy az akadályokat erőszakkal is eltávolítsa: ösztönszerűen haragudnia kell a zsákmányára, mint ellenfélre.

Az emberi élet is, bár a történet folyamán kifejlett erkölcs és jog a létért való brutális küzdelemnek erős gátja, hasonló képet mutat: a földgolyóbis egy nagy hangyaboly, amelyben az emberek sűrögnek-forognak, szeretnek és gyűlölnék, egymást fölemelik és letiporják, fölfelé törnek és lefelé löknek, küzdenek és szenvednek, egymásnak barátai és egymásnak ellenségei, ahogy ösztöneik és indulataik sugallják. Ezek azonban a gondolkodáson keresztülszűrődve eredeti heves és rikító színeikben megfakulnak.

Ez a harci ösztön a legélénkebben ősi frissességgel tör elő a politikai életben. Senkinek sincsenek az élet semmiféle más ágában olyan szenvedélyes ellenségei, mint a politikusnak; de sincsenek hűségesebb követői sem. Izzó gyűlölet egyfelől, hű odaadás másfelől itt szélső ellentétben mozognak. Vonz vagy taszít: ez a politikai egyéniség lelki polaritása. Ahol harc folyik, az ellentétes indulat természetszerűen kiéleződik: mellette vagy ellene vagyunk. «A politizálás — írja **GOETHE** 1827-ben **O'DONELL** grófnőnek — a tisztítótűznek egyik faja, ahol a félig elkárhozott lelkek egymást kínozzák.»

Mi a mélyebb lelki alapja a politikai érzelmeknek és indulatoknak? Ha erre a kérdése felelni akarunk, le kell szállnunk a lelki életnek imént már érintett ösztönös rétegeibe.

Az ember, mint minden élő lény, egy sereg ösztönrel születik, melyek arra valók, hogy önfenntartásában és önkifejtésében segítsék.

Mint hogy az egyed magát fenn akarja tartani, szükségképpen egocentrikus: a külső ingerekre elsősorban a maga érdekei szempontjából hat vissza. Ez a tény legnagyobb bizonyító erővel a primitív embereknél és a kisgyermekéknél figyelhető meg, akiknek eredeti, biológiai gyökerű lelki mivolta még meghamisíthatlan formában, «természetesen» tör elő. Milyen erős és féknélküli bennük a harci ösztön, amely a haragban és támadásban nyilvánul meg! Milyen tekintetnélküli önzésben, mindent maguknak akarásban fakad föl bennük a szerzési vagy birtoklási ösztön! De viszont nemcsak az egyénnek, de a fajnak fenntartási ösztöne is erősen feszíti a primitív ember lelkét: védeni iparkodik a hasonlókat, a családját, a törzs tagjait, van benne társas, gregárius ösztön is.

Az ember azonban nemcsak *organikus* lény, melynek önfenntartó és önkifejtő biológiai indítékai a lelki oldalon az ösztönökben és indulatokban tükröződnek, hanem *eszés* lény is, aki gondolkodni tud, ösztöneit és indulatait gondolatokban feloldani, racionalizálni, a feltételekhez okosan alkalmazni iparkodik. Az ösztönök és indulatok a kultúrembereknél már nem robbannak át rögtön cselekvésbe: az ösztönökkel szemben a nevelés, a kultúrának erkölcsi és jogi tartalma, a cselekvés következményeinek tapasztalatból való ismerete, a megfontolás mint erős gátló tényezők lépnek fel. A civilizált embernél például a harci, támadó ösztönt már az ész és erkölcs fékezi, finomabb formákba öltözteti. Az állatnál azonnal fizikai támadásban is nyilvánuló harag a kultúrebernél pusztá fenyegetésben, nehezitelésben, gyűlöletben, irigységben, csendes bosszúvágyban oldódik fel. A vadember dorongja helyébe a szatira és irónia lép. Azok az emberek, akik a természeti állapothoz legközelebb állnak, vagyis az értelmi és erkölcsi fejlődés legalacsonyabb fokán vannak (primitív emberek, kisgyermek, gyengeelméjűek), állatok módjára teljesen átengedik magukat támadó ösztönüknek s az ellenfelet azonnal megsemmisíteni törekvő indulatuknak, mert az észnek s az erkölcsi megszkésnak fékezőereje hiányzik náluk. A neveltség, a műveltség, a kultúra elsősorban éppen önuralomban, az ösztönöknek és indulatoknak az ész szuverénitása alá való helyezésében áll.

Ebből a szempontból az emberek, s így a politikusok is, két típust mutatnak. Az egyiknél az észnek és a kultúra normáinak gátlóereje viszonylag csekély: ezek a vad, ösztönös, durván aggresszív emberek. A másik típusban az ész és kultúra indítékainak fékezőereje jelentékeny, az ösztönök impulzusa csekélyebb, az indulatok, mint az ösztönök koefficiensei, az egyént nem ragadják magukkal s nem szökkennek át azonnal cselekvésbe. Az ész és a neveltség idejében hallatja

tiltó szavát. De ne higyjük, hogy viszont a puszta ész magában nagyot tud alkotni megfelelő szenvedély nélkül. Az emberiség nagy teremtő szellemei nem a hideg, szenttelen, hanem a meleg, szenvedélyes lelkek, akik azonban a szükséges pillanatban az ész motívumaira is hallgatni tudnak, s ha kell, magukat is le tudják győzni. Entuziazmus nélkül üresek volnának a történelem lapjai: minden nagy cselekvés, termékeny küzdelem szenvedélyben fogan meg. Csakhogy ez a szenvedély nem az egyéni ösztönös érdekeknek, hanem egy távolabbi célnak, valamely eszménynek szolgálatában áll. A kis szatócslelkekénél a szenvedélyt fékező észbeli cél a maguk önző előnye. De a nagy lelkekénél valamely felsőbbrendű ideál, személyfölötti érték, amely fűti őket, s ha kell, a kellő pillanatban korlátozza mint észmotívum az indulatokat.

Ha valahol, különösen jól figyelhető meg az egyén önfenntartó és önkifejtő törekvéséből fakadó különféle ösztönformáknak lelki vetülete az életnek legmozgalmasabb és legharciasabb területén: a politikában. Így a másokkal versenyre serkentő, agonisztikus ösztönnek egyik finomultabb lelki alakja: a *becsvágy* és *hiúság*. Ezek szemünkbe szöknek már a gyermek játékában, a többivel való versenyében: a gyermek kitűnni, a többinek fölébe kerekedni akar; erősebbnek, ügyesebbnek iparkodik látszani, mint társai: jobban tud futni, verekedni, jobb érdemjegyet kap az iskolában, mint mások. DISRAELI, mikor pajtásaival lovasdit játszott, sohasem akart «ló» lenni: ő több, mint társai. Ugyanez az aemulatív ösztön, mint becsvágy, hatja át végig a meglett korú embereknek, a politikusoknak életét is, csakhogy átszöve már a megfontolás logikai szálaival, bár sokszor egészen hamisítatlan, vad formában is kitör az ösztön önzése. Ha a politikus valamely eszmény szolgálatában versenyez társaival, az ő eszménye megvalósítására mindig több hatalmat akar: természet-szerűen tör fel lelkében a *hatalomvágy*. Hisz a politika lényegében mindig a hatalomeloszlás mértéke körül forog. A becsvágyó és hatalomvágyó politikus meg van győződve arról, hogy csak az ő politikai eszménye a helyes s csak ő tudja ezt az ideált a legalkalmasabb módon megvalósítani s erre a hatalmat felhasználni. Persze evvel az én-je előtt ideálisnak tetsző becsvággal és hatalomvággal legtöbbször tudattalanul személyes érdek, az egyéni önkifejtés ösztönének egoizmus is erősen egybeforr. A politika szükségképpen a hatalomért való versengés, ezért a politika múzsája az *irígység*. A politikai élet a ritkább fölemelő mozzanatok mellett tele van féltékenységgel és intrikával, gyanúsítással és személyeskedő rosszakarattal.

A harcias vagy támadó ősi ösztönben rejlik a gyökere az ellenzéki ség gyönyörének, a szellemi küzdelemnek, a személyes debattálás,

a szellemi párviadal örömének. A nagy parlamenti vitatkozók a támadó ösztön típikus képviselői. Csakhogy a harci ösztön kifinomult, szellemi formába öltözik: a szúrást, vágást, testi megsemmisítést a maró gúny, a szellemes szarkazmus pótolja. A szellemi párbaj eszköze az elmésség «finom pengéje». Ez a penge öregebb korban rendszeren veszít élességéből, de némely politikusnál sohasem tompul meg. Egy PITT-nél, O'CONNELL-nél, BISMARCK-nál, CLEMENCEAU-nál a támadó indulat s a gyűlölet mindhalálig a politika életeleme. Az öregek is megfiatalodnak a heves vitában, hiúságuk harci kedvüket felfokozza, mert jól esik nekik erejük mutogatása. A politikai küzdelemmel együttjáró indulatok hihetetlenül megnövelik a szellem erejét és működését: egészen új gondolatokat pattantanak ki, melyeket a szellem nyugodt állapotban sohasem érlelt volna meg; az emlékezetet mozgásba hozzák; a fantáziát felszárnyazzák; elmés humort csiholnak ki; sohasem sejtett dialektikai erőt csalogatnak elő. *In tempestate securitas*, a viharban a biztonság — volt SEIPEL politikai jelszava: szembe kell szállni a veszéllyel, világosan látni az ellenfél hadállását s ebbe behatolni, vele megküzdeni többet ér, mint félni és a harc elől kitérni.

A harcias, támadó ösztönnek sötét erejét azonban a politikában is ellensúlyozza egy másik ősi lelki örökség: a *szociális ösztön*. Magát egy vezetőnek alávetni, ennek tekintélyét követni, neki híven engedelmeskedni, a gyengébbet megvédeni, mások iránt részvétet érezni, a közösség érdekéhez hű lenni, érte áldozatot hozni: mindez a társas ösztönnek a politikában is gyakran megnyilvánuló különböző formája. A politikai életnek mozgató ereje nemcsak az agresszív emberek démoni lendülete, hanem a szoros evangéliumi értelemben vett *homines bonae voluntatis* odaadó szeretete is.

A hiúság és a népszerűség a politikában.

Mindenkinek van magamagáról, testi és szellemi mivoltáról egy többé-kevésbé világos, elmosódott «belső képe». Ez persze nem tükrözi eléje valóságos lényét, szellemi és erkölcsi tulajdonságait: nem sftükör, hanem görbe tükör, amely a kedvező tulajdonságokat az én elé megnagyítva, a kedvezőtlen vonásokat pedig erősen kicsinyítve vetíti. De van egy «külső kép» is, amelyet egy másik nagy tükör, a környező világ mutat: hogyan tükröződik az egyén embertársainak lelkében, a közvéleményben, milyenek tartják őt mások?

A politikus, mint a fórum embere, aki előtt az embereknek, a köztudatnak véleménye éppen nem közömbös, ebbe a második, «külső tükörben» szereti szemlélni magát: mit gondolnak róla mások?

A «belső tükörbe» ritkán néz bele, amint hogy az legtöbb ember nem szokta vizsgálni magát: csak néha a külső világ ad neki lökést az önreflexióra, a saját lelki tulajdonságainak elemzésére. Ez a lökés legtöbbször ellenfelének támadása, a sikertelenség, reményeinek füstbe menése. Ekkor kényszerül a magavizsgálásra: vajjon milyen tulajdonságok hiánya a sikertelenség, a ballépés oka? hogyan pótolja ezeket? milyen lelki vonásait erősítse? Viszont nagyobb siker esetén gyönyörűséggel merül el saját kiváló tulajdonságainak szemléletébe: önmagába mámoros, lelki önkéjelgés fogja el. Ez a kedvező «belső képbe» való boldog elmerülés a *politikai narcizmus*.

Azonban távolról sem elég neki, hogy maga érezze, milyen értékes tulajdonságai vannak, milyen nagyot tud alkotni, milyen hatalma van. Azt is akarja, hogy ezt mások is lássák, elismerjék, méltányolják, csodálják: a köztudatban tükröződő «külső képe» még mélyebben érdekli, mint énjének belső önreflexiója. A politikusnak ez a *hiúsága*: önmagának a *mások*, a közvélemény tükrében megpillantott jelentőségét élvezi. Jómagának csodálata azon a csodálaton épül fel, amelyről hiszi, hogy másokban él iránta. Ezért a hiú politikusnak legfőbb gondja, hogy az ő jelentőségét vetítő tükrök számát minél jobban szaporítsa: minél több ember tükrözze róla vissza azokat a kedvező tulajdonságokat, melyekről hiszi, hogy megvannak benne, vagy legalább szeretné, ha valóban meglennének lelkében. Minél hiúbb, annál inkább tolódik át én-je ezekre a tükrökre, annál kevésbé van lelkének súlypontja sajátmagában. Én-je mintegy átvándorol másokhoz s ezektől «kívülről» vesz kölcsön értéket a maga számára. Minél kevésbé önálló és nagyszabású egyéniség, annál jobban függ a saját-maga értékének tudata attól a társadalmi értékeléstől, amely működését kíséri, annál nagyobb lelki szüksége van a társadalom rezonanciájára, a népszerűsége. Még olyan nagyszabású és önerejére támaszkodó egyéniség is, mint NAGY FRIGYES, amikor első háborúját megindítja Sziléziáért MÁRIA TERÉZIA ellen, így ír Jordan barátjának: «Öregem, szenvedélyem tüze, a dicsőség utáni vágy, sőt maga a kíváncsiság, — hogy előtted semmit se hallgassak el — röviden, egy titkos ösztön ragadott ki engem az édes nyugalomból, és az az elégtétel csábított, hogy nevémet az újságokban és aztán a történelem könyvében láthatom.» APPONYI ALBERT emlékirataiban már mint öreg bölcs tekint vissza fiatalabbkori szónoki hiúságára: «A szónoki siker iránt már elfásultam. De abban az időben . . . szinte naiv gyönyörűségem telt benne, és ez elviselhetőbb tette a politikai sikertelenség fájó érzését. Hiába, minden ambíció bizonyos hiúságot is tartalmaz s ez teljes kielégítésre is talált. Nem is volt kis dolog azt tapasztalni,

hogy a terem rögtön megtelik és síri csend áll be, mihelyt szólásra felhivattam, hogy a karzatok zsúfolásig megtelnek, mikor felszólásom kilátásban van, hogy arra az órára, amely alatt beszélek, hatalmamban van a hallgatóság hangulata. Aki ilyen gyengeségektől mindig mentes volt, az vessen követ reám.» (104. l.)

Ilyesfajta hiúság majdnem minden államférfinál tapasztalható, csak hogy különböző fokban, nyíltabb vagy titkoltabb módon. A politikában forgó hiú ember esetleg homályosan érzi a maga fogyatékoságait, szellemi képességeinek hiányait; de mások előtt ezeket iparkodik eltitkolni, előnyeinek mutogatásával háttérbe szorítani, a kiválóság hiányát címekkel és érdemrendekkel pótolni. Hány igen kis szellemi poggyászú politikus szereti minden jelentéktelenül eredeti vagy kölcsön vett gondolatát retorikailag fölcicomázva azonnal kirkatba helyezni, velük a maga jelentőségét a köztudatban fokozni, minden népszerű, bár belsőleg hamis ügyben felszólalni! A *politikai exhibicionizmusnak* a hiúság a legfőbb forrása. A hiúság a sokszor különben nagyobbra hivatott embert politikai hisztrióvá, közéleti komédiássá törpíti, aki mindig azt a hatást lesi, amelyet a közvéleményből kivált: ezért fontoskodik, nagyképűsködik, titokzatoskodik, innen van egyszersmind sok hűtlensége és pálfordulása.

A hiú politikus csak azokat szereti, akik csodálják és dicsérik, de nem szereti azokat, akiket ő kénytelen csodálni. Boldog, ha személyének jelentőségét mások szemében emelkedni látja, ellenben a legnagyobb gyötrelme és sértés számára, ha e jelentőség esökkenését — bármily kis fokban, ami iránt igen érzékeny tudatküszöbe van — kénytelen észrevenni. A politikai életnek társadalmi szokásai arra vannak berendezve, hogy az emberek kölcsönösen egymás értékének legalább látszólagos elismerésével gyönyört okozzanak. A politikai hiúság legyezgetésének ilyen konvencionális eszköze a taps, az állandó helyeslés, a szónok üdvözlése, s a vele kapcsolatos kötelező hízelgés. Minden jelentősebb államférfiút (sőt olyan minisztert is, akinek nincsen önsúlya és csak a hivatal kölcsönöz neki tekintélyt a hatalom útján) állandóan a politikai reptiliák tekintélyes serege kíséri, akik hivatásból hordozzák kezükben a tömjénfüstölőt: hízelkednek, de egyébként intrikusok, kémek és méregkeverők.

Pedig a hiúság még a kiváló államférfinak szellemi alkotóerejét is csak gyengíti. A szellemi munka ugyanis csak akkor természetes lendületű és egészséges, ha mintegy belső, önkénytelenül működő ösztön hajtja és irányítja. Ellenben mesterkéltté válik, mihelyt az egyén tudatosan törekszik arra, hogy a hízelkedők igényeinek eleget téve, magát nagyobbak, egyénibbnek, eredetibbnek, másához nem

mérhetőnek mutassa. Az igazi alkotásnak érzelmi titka a politika terén is a teljes odaadás és önzetlen tárgyszeretet; a hiúság pedig, mint-hogy a mások véleményének kultuszával az egyént megosztja, ezek ellensége.

A hiúság a tipikus oka a politikai harevonalak gyakori változásának és felecserélésének is. Akik ma barátok és egy fronton harcolnak, holnap hiúságukban megsértve már ellenfelek. Olyanok, akik minden célban meggyegyznek és csak egyben ellenkeznek, már bőséges ellenségek, mert hiúságuk nem engedi, hogy egyik alárendelje magát a másiknak. S így sokszor azok, akik mindenben ellenkeznek, csak egyetlen célban egyeznek, szövetséges barátokká válnak. A ma egységes harci táborba holnap a sértett hiúság csoportokká tördeli szét. A természetes értékelés teljesen megzavarodik: a hiúság s a vele kapcsolatos irigység és bosszú szétválasztja a természetes szövetségeseiket és egy táborba tereli a különben természetes ellenfeleket. Ez az oka annak, hogy sokszor konzervatív elvi cégérű polgári pártok szoros szövetségbe lépnek a társadalmi rendet tőből megváltoztatni iparkodó szocialista pártokkal, a fehérek és feketék a vörösekkel, hogy a különben a fennálló társadalmi rendet védő polgári kormányt megbuktassák. Jelszavukat attól a gyarmatpolitikustól kölcsönzik, aki így kiáltott fel: «A fehérekkel tartok a feketék ellen s a feketékkel az alligátorok ellen. Az a kérdés: ki az ellenség?» A politikusok személyes elvakultságukban gyakran minden józan érzéküket elvesztik aziránt, vajjon ki az igazi barát s ki az igazi ellenség: a jelen pillanatért feláldozzák a jövőt. A személyes rokon- és ellenszenv, a hiúság és irigység ki tudja ölni a lelkekből az ösztönös szolidaritásnak és az elvek tiszteletének érzését. Látszólag azonban a politikus egy formai elvet mindig megőriz: a kérlelhetetlen *igazmondás* palástját viseli. De ennek ráncsaiban a hazugságra öntudatlanul is serkentő hiúság húzódik meg: az igazságnak egyénileg kisajátított monopóliumát a személyi érvényesülésnek mélygyökerű hiúsága színezi.

A hiúság eleve sok nagyobbra hivatott politikust foszt meg attól a nimbustól, hogy valóban történeti szabású államférfiúvá fejlődjék. Erejét és hatalmát ugyanis nem az eszmény, az értékel-fogás szilárd közösségére építi fel, hanem mesterséges módon, a pillanatnyi hangulatnak, a népszenvedélynek való hízélgésre, a demokoláciára, aminek ma a szónoklat mellett kitűnő eszköze az anyagi eszközökkel irányított sajtó. Az ilyen hiú demagóg csak látszólag vezet, igazában a tömegetől vezetetik. Nem ő propagál eszményt, de éppen ő a tömegöszönök propagatív eszköze. PLATON megvetéssel szól az olyan államférfiakról, akik «a népnek nem

főlemelő létrái, hanem ügyes szolgálói». A népszerűségre törekvő hiú politikus mindig a nép nevében beszél, azzal dicsekszik, hogy a nép akaratát hajtja végre. Az igazságtalan kormányt akarja minden ellenzék igazságossággal fölváltani. De amikor a hatalom birtokába jut, nemsokára ő az igazságtalan kormány az új ellenzék szemében, amely megint csak a nép nevében beszél.

Az államférfiak hiúsága átragad a kollektív lélekre, a nemzetre is: a politikus a nemzeti hiúságnak hízeleg s mikor a nemzet neki tapsol, az ő hiúsága is kielégül, sőt növekszik: egymás dicsőségvágyát és nagyralátását kölcsönösen fokozzák. Közben megfelekeznek erőik arányairól, hatalmuk elégtelenségéről, a vállalt igazgató feladatnak erőiket messze meghaladó voltáról. Hány nemzeti tragédia oka a nemzeti hiúság és dicsőségvágy oktan fölgerjesztése! Ettől óv örökösen SZÉCHENYI, erre figyelmeztet fiatalkorától TISZA ISTVÁN. «Minden harmadik szavunk — jelenti ki TISZA az 1889. évi véderővitában — áradozó hazafias frázis egyfelől, másfelől a nemzet önbecsülésének fejlesztésében, fokozásában, a nemzet indulatainak, szenvedélyeinek felizgatásában van és abban, hogy a nemzetet a hasznos munkától, a kötelességteljesítéstől és a hazafias áldozatoktól visszariasszák. A magyar nemzetnek erősnek kell lennie saját gyengéivel szemben mindenekelőtt s uralkodni saját szenvedélyein.»

Az erős lelkek nem törődnek a népszerűséggel: hivatásuk útját tántoríthatatlanul járják s lelkiismeretük minden népszerűtlenség közepett is a kötelességteljesítés tudatában nyugszik meg. A hét görög bölcsék egyikének, az athéni törvényhozó SOLONNAK maradt ránk egy politikai gnómája: «Ne azt ajánld polgártársaidnak, ami a legkellemesebb, hanem azt, ami a legjobb.» BISMARCK többször hangoztatja, hogy nem törődik a népszerűséggel, «nem szenved a kor betegségében, a *love of approbation*ban», s hogy a nagy küzdelmek idején nyugodtabban és egészségesebben érezte magát, mint oly időkben, amikor a legnépszerűbb volt. Büszke rá, hogy mindig csak lelkiismeretére és kötelességérzésére hallgat, nem törődve a tömeggel: «Ich bedarf des guten Gewissens» (1862). De azért mégis aggastyánkorában (1895) ezt mondja: «Azok közé az emberek közé tartozom, akik súlyt vetnek a jó sírfeliratra s polgártársaik jó bizonyítványára.»

A céljáról tudatos államférfiban van bátorság arra, hogy népszerűtlen legyen s a hiúság illúzióit magától elkergesse. Ez sajátságos, látszólag magának ellenmondó típus: nem népszerű, a nép nem zárja szívébe, mégis megvan benne a tekintélynek veleszületett adománya és zordon szuggesztíója: már megjelenése szinte olyan fizikai tulajdonsága, hogy hat az emberekre s önkénytelenül magát rájuk kény-

szeríti. Egyéniségéhez szervesen hozzátartozik valami misztikus súlytöbblet, amely nélkül különben sincsen nagyobb stílusú államférfi. Kellemetlent mond, áldozatot követel, nem hízeleg, sőt korhol, szenvedést prédikál és nyomaszt rá a népre: és mégis ha nem is szeretik, de tisztelik. Ennek a ritkább államférfítípusnak képviselője volt a hideg SEIPEL. Vállalta az első európai pénzügyi államszanálás ódiumát a világháború után s mint a politika *Juppiter tonansa* nem törődött a sok viharral, a sok sírással, a nagy gazdasági érdekeltségek ellenállásával, a népszerűtlenséggel: az érzelmi mozzanatokot a magasabb cél érdekében ki tudta kapcsolni s hideg logikával haladt a maga útján. És az erős vezető akarat után sóvárgó nemzet engedelmeskedett neki. Ha hiúsága kereste volna a népkegy fuvallalát, a horatiusi *aura popularis*, nemzetét sohasem tudta volna kivezetni a gazdasági összeomlás anarchiájából.

Az egyoldalúan a népszerűsége építő hiú államférfi nem jó tömegpszichológus, mert nem tudja, hogy a néptudat éppúgy hajlamos a dicsőítésre, mint a gyalázásra: a virágvasárnap pálmáit felváltja a nagypéntek «feszítés meg»-e, a *mob* egyik nap hozsannát zeng, a másik nap ugyanannak fejére halált követel; a hír megafónja egyszer a nagyság és dicsőség himnuszát ontja, máskor a megvetés és rágalom bagolyhuhogását erősíti. LA-FAYETTE, akinek a francia forradalom előtt és alatt, Amerikában és otthon nagyon is volt alkalma megismerni, hogy mi a népszerűség, egyik levelében «a tömeg mosolyának élvezetes varázsát» (*cette délicate sensation du sourire de la multitude*) emlegeti, amely oly hamar eltűnik.

S valóban, nemcsak az uralkodóknak, hanem a népnek hiúsága, kegye és szeszélye is nagyon ingatag és bizonytalan talaja a politikának: ha az államférfi egyedül erre akar építeni, akkor legfeljebb csak légvárat emelhet. A nagy MILTIADEST, a marathoni győzőt a szeszélyes és hálátlan athéni nép később hazaárulásért törvényszék elé állítja és elítéli. Méltán adja MADÁCH a demokráciából kiábrándult hősnek ajkára a szót:

E gyáva népet meg nem átkozom,
Az nem hibás, annak természete,
Hogy a nyomor szolgává bélyegezze
S a szolgaság vérengző eszközévé
Süllyessze néhány dölyfös pártútónek.
Csak egyedül én voltam a bolond,
Hivén, hogy ilyen népnek kell szabadság.

Ugyanez a nép THEMISTOKLEST, a salamisi diadal szerzőjét is, aki Athén nagyhatalmi állását a demokrácián keresztül akarta megterem-

teni, osztrakizmossszal tíz évre számúzi, majd állítólagos hazaárulásért *in contumaciam* halálra ítéli. A nagy perzsaverő hadvezér és államférfi a perzsa király udvarába kénytelen menekülni, aki örvendezve fogadja, mert az athéni nép maga fosztotta meg magát lángelméjű vezetőjétől.

Az újkori politikai történet lapjai is a hasonló példák seregétől sötétlenek. COLBERT nagy tehetsége, hihetetlen munkaereje s aszketikus odaadása veti meg Franciaország nagyságának alapját gazdasági, pénzügyi, közigazgatási, kereskedelmi és gyarmatügyi politikájával (I. köt. 141. l.). Élte fogytán nemcsak az uralkodó kegye fordul el tőle, mert fényűző pazarlásában korlátozni merészelt, hanem a nép is annyira gyűlöli, hogy csak éjjel katonai fődözet alatt lehet tetemét kriptájába átvinni és eltemetni, de így is a párizsi nép kővel hajigálja meg koporsóját. Maró szatírák jelentek meg halála után ilyenféle szöveggel: «A nagy Colbert halott! Sírjátok bankárok, kövér részvényesek, sírjátok váltóuzsorások: finom tudása, mely benneteket oly jól szolgált, nem zavarja többé Franciaország nyugalmát.»

Néha maga a tömeg megijed a hiúságának hízelgő s ezért tenyerén hordozott politikusa tehetségétől és féltékeny rá: fél, hogy a nyakára hág, mint diktátor. Mikor a nagy néptribun, MIRABEAU a nemzetgyűlés elé terjeszti a parlamenti kormányzat tervét, mely szerint angol mintára kell a nemzetgyűlésnek felelős kabinetet alakítani, a javaslatot ebben a formában a nemzetgyűlés elutasítja, mert fél MIRABEAU tehetségének hatalmától. Ezért úgy határoz, hogy a parlament tagja nem lehet miniszter: ezzel kirekeszti MIRABEAUT a hatalomból. Hiába javasolja MIRABEAU, hogy mivel a határozat éle ellene irányul, mondja ki a nemzetgyűlés, hogy kivételesen ő nem lehet miniszter; de be kell látnia a törvényhozásnak, hogy tagadhatatlanul jobb, ha a király a nép képviselőinek sorából választja ki minisztereit, semmint ha az udvaroncok seregéből szemeli ki őket. A nemzetgyűlés változatlanul ragaszkodik határozatához. Ezidőtájt írja az ország szervező munkájából így kizárt nagy politikai géniusz Mauvillonnak: «Ah, barátom! Önnek nagyon is igaza van: szerfelett sok hiúság és dicsőségszeretet! . . . Nem mondom, hogy a gyűlés kissé nem szigorú irántam; de ha Ön tudná, hányféleképp ármánykodtak ellenem a miniszterek s valamennyi pártembrió!»

A népszerűség főforrása a siker, a népszerűtlenségé a sikertelenség. Amíg az államférfi alkot s a történeti feltételek megengedik, hogy munkáját siker koronázza, addig a közvélemény bálványozza; mihelyt, ha mindjárt önhibáján kívül is, balsiker éri, a köztudat ellene fordul s hevesen kiáltja a *crucifiget*. A siker szinte önkívületbe

ragadja a nemzetet, ha romantikus, sőt exotikus képzeletét és hiúságát izgatja. NAPOLEON mint modern Hannibál áttöri az Alpokat; a sok évezredek piramisok előtt csatázik Afrikában; villámszerűen egy sereg császárt, királyt ver meg; egész Európát lába alá gyűri. Mihelyt szerencsecsillaga hanyatlani kezd, még leghívebb emberei is, akiket ő emelt fel a porból, elhagyják. Waterloo után szégyenteljesen kell menekülnie Párizsból.

Egy-egy hosszú politikai élet tele van a népszerűség dagályával és apályával. THIERS 1830-ban egyik legnépszerűbb ember Franciaországban; 1848-ban teljesen népszerűtlen; 1870-ben a további nemzeti ellenállás hívei gyűlölik, a royalisták dicsőítik, a kommunisták tömeggyilkosnak címezik. GAMBETTÁBAN, a franciáknak DANTON után legnagyobb népszónokában dobogott 1870-ben a francia nemzet szíve: milliók bálványja, amikor a végső harcot hirdeti a németek ellen. De már 1879-ben merőben népszerűtlen, mert szakít a túlzó radikalizmussal: párizsi választókerülete füttyel és sértő kiáltásokkal akadályozza meg, hogy beszédbe fogjon.

Az egységes Olaszország megteremtőjét, CAVOURT 1849-ben nem választják meg újra képviselővé, mert nem tudja választóinak hiúságát kielégíteni. Ekkor keserű rezignációval, de hivatásába vetett szilárd hittel mondja: «Elhivatva arra, hogy hazám színpadán szerepet játsszam, sohasem törekedtem arra, hogy a tömeg tetszését megnyerjem, hanem csakis a tiszt és okos embereket, mert én a józan emberi ész ügyét szolgálom.» Mikor 1852-ben CAVOUR anglofil politikája PALMERSTON kedvét keresi, Torinóban «Mylord Camillo»-nak gúnyolják. Még olyan igazszívű és telivér demokratát is, mint amilyen LINCOLN volt, akinek szíve csak a népért dobogott, amelyből származott; akinek állameszménye «a nép kormányzata a nép által a népért» (*government of the people through the people for the people*); aki csak a népakarat tolmácsa és végrehajtója akart lenni: mint zsarnokot, deszpotát támadták s mint «Ábrahám királyt» tették nevétségessé.

Még a hideg angoloknál is a népszerűség folyton hullámszik. A liberális GLADSTONE és a konzervatív DISRAELI évtizedekig felváltja egymást a kormányzatban: hol az egyik, hol a másik szerez többséget. GLADSTONE-t a nemzet egyik része szofisztikával, a józan bölcsesség hiányával, hatalomvágygyal, sőt hazafiatlansággal vádolta. Másik része nemcsak elutasította ezeket a vádakot, hanem éppen ellenkezőleg olyan lelkiismeretességet és erkölcsi entuziazmust csodált benne, amilyent századok óta politikai vezér nem mutatott. DISRAELIT évtizedekig utálták, gyűlölték, gúnyolták, szóban és képen kegyet-

lenül nevetség tárgyává tették. Amikor azonban imperialisztikus politikájával a nemzet hiúságát és hatalomvágyát kielégíti, élte fogytán már Anglia legnépszerűbb embere: virága, a kankalin, divattá válik s a kultuszára alakult *Primrose Ligue* halála napján még ma is ünnepet ül.

De nemcsak Nyugaton, hanem Keleten is — mindenütt, ahol ember él — a közvélemény ítéletének mértéke elsősorban az államférfi sikere. LI HUNG CSANG, Kínának nagy reformátora, 1892-ben ünnepelte 70. születési napját. Az egész mennyei birodalom a császárnétól kezdve egészen a kis hivatalnokig elárasztja ekkor üdvözleteivel és ajándékaival, mint Kína nagy államférfiát, aki a kapzsi idegeneket meg tudja fékezni; mint nagy újítót, aki vasutat és gőzhajót épít, bányákat nyit; mint hadvezért, aki az országot minden ellenség ellen védi. De már alig két év múlva, amikor egy szerencsétlen háború után Japán Koreát végleg elragadja Kínától, az egész ország gyűlölete LI HUNG CSANGRA zúdul, politikai ellenfelei fel akarják akasztatni. Halála előtt is az a gyűlöletes szerep vár reá, hogy aláírja a bokszerlázas után az európai hatalmaktól diktált rettenetes békeszerződést. Tragikuma, hogy a kínai viszonyok közt nem is tudhatott igazi sikereket elérni, mindig csak az akadályok elhárításán kellett emberfeletti erővel dolgoznia. A régi Kína romjai alá temette, az új meg nem értette, túlaradó népszerűség és fejére halált kiáltó gyűlölet életében felváltva kísérte.

A felkorbácsolt tömegszენvedélyeknek az államférfit hol toronymagasságra fölemelő, hol pedig a mélységbe süllyesztő sötét hullámai egyformán zajlanak tértől és időtől függetlenül, Keleten és Nyugaton, az antik és a modern világban. A szeszélyes görög demokrácia, amely az ókorban legjobb fiait következetesen száműzte, a világháború alatt VENIZELÓST is, akinek óriási akaratereje és páratlanul furfangos krétai esze terjesztette ki a modern Hellasz határait, halálra keresi. Patras püspöke mondja ki rá a nagy átkot óriási tömeg jelenlétében: mindenki követ dob szimbolikusan, hogy az átok hatékonyabbá legyen. Amikor a világháború abban az irányban végződött, amelyben VENIZELÓS dolgozott, a visszatérő államférfi sikere tetőpontján ugyanez a püspök fellengző szavakkal üdvözli a tömeg örömrivalgása közepett.

SZÉCHENYI, amikor 1825-ben föllép reformterveivel, egyszerre a nemzet bálványa, «a legnagyobb magyar». De már a negyvenes években, amikor KOSSUTH fényes retorikája a nemzet lelkét megkapja s SZÉCHENYI a hideg észnek kritikái, a nemzeti hiúságot és nagyralátást ostromozó szavát hangoztatja, a magyar közéletnek egészen népszerűtlen,

bár tisztelt alakja. Tragikus halála után a nemzet szemében egyszerre próféta, aki mindent előre megjósolt. A Kossuthot támadó Programmtöredékeket 1847-ben a nemzet bosszúsággal lapozza: most mint egy politikai apostol végrendeletére áhítattal tekint. ARANY klasszikus ódája SZÉCHENYINEK a nemzet lelkéből fakadt apoteóziisa: SZÉCHENYI az, aki által lettünk és vagyunk; amikor a nemzet nem volt már Remény, csupán Emlékezet, az Ég küldte őt a nemzet holttetemébe érző szív gyanánt, hogy az életöszönnek, önérzetnek és feltámadásnak forrása legyen; a Hittel, Világ és Stádium egekre nyúló hármaspiramisával népét mint próféta vezérli. De a nemzet később mint a napba néző szárnyas Ikarus nem ügyelt vezérszavára. Elbukott. De most halálakor soha így még nem volt az övé. S ez a poszthumusz népszerűség mindmáig tart: a reformkor valóban a mi szemünkben «Széchenyi kora».

KOSSUTH népszerűsége a negyvenes években nőttön nő. Szabadság- és függetlenség-eszméje hízeleg a nemzet önérzetének és hiúságának; KOSSUTH és a nemzet egymásnak erőtudatát és fokozott értékérzését kölcsönösen akumulálják. A szabadságharc csodálatos erő kifejtése csak ebből a lelki forrásból érthető. Amikor azonban a tragédia bekövetkezik, egy időre KOSSUTH népszerűsége is alászáll, mindaddig, amíg az emigrációban kifejtett sokágú munkája és kísérlete újabb és újabb reményt nem támaszt. A 67-es kiegyezés után a műveltebb réteg átlag elhidegül iránta, de az Alföldnek jobbágyorsból tőle felszabadított népe máig szívébe zárja. SZEMERE BERTALANTÓL maradt a Nemzeti Múzeumban egy *Lombok és Tövisek* c. kéziratcsomó. Ebben a párizsi emigráció idején írt versek közt van egy, amely KOSSUTH hiúságát csipkedi:

Érdemed, hogy a föld szeme a magyarra
S világ csodálása ismét fordult rája,
Mert bár nem voltál te sem feje, sem kara,
Te voltál a magyar népnek szíve s szája.

Bocsáthatlan bűnöd, hogy te a hatalmat
S hírt jobban szeretted, mint szeretted honod
S talapul nézted a magyar álladalmat,
Hogy azon ragyogni állíthatd fel szobrod.

Nemcsak az életben, hanem a történetírásban is van divatos népszerűség, az államférfiak becsének folytonos átértékelése: Klio is nem síktükörben egyenest visszaverődve, hanem görbe tükörben majd nagyítva, majd kicsinyítve látja és láttatja a politikusok alakját. A szellem történelmi tőzsdéjén is gyakran hullámszik az értékelés

árfolyama : egy-egy történeti alaknak becsülése és tisztelete bizonyos korban fölfelé, más korban lefelé menő irányzatot mutat. SCHILLER, a hisztorikus költő mondja WALLENSTEINRE célozva :

Durch der Parteien Hass und Gunst verwirrt,
Schwankt sein Charakterbild in der Geschichte.

A történelem kedvező ítélete, a népszerűség néha csak századok után fon újra az államalkotás hősenek fejére babért. CROMWELL életében az angolok nem szerették, kivéve a hadsereget, amelyre támaszkodott. Mikor a Stuartok visszatérnek, holttestét kiássák és bitófára függesztik, pedig nem sokkal előbb a legnagyobb gyászpompával, a gyűlölt spanyol II. FÜLÖP temetési cerimóniájának mintájára, kísérték utolsó útjára. Az angol nemzeti léleknek természet-szerűen gyűlölnie kellett CROMWELLT, mert abban az országban, ahol a parlament megszületett, jobban megvetette a parlamentet s durvábban és annyiszor oszlatta fel, mint ahogy egy király sem merte. A brit föld az íratlan történeti alkotmány klasszikus hazája, s CROMWELL volt egyedül olyan vakmerő, hogy írott, parvenü-alkotmányt mert Angliára ráerőszakolni, amelynek értelmében ő *High Lord Protector*. Az angol a lassú történeti fejlődés népe, s CROMWELL a legnagyobb forradalmár, aki mindent felfogat : ilyen államférfi nem lehetett az angolok politikai eszménye. Katonauralmat alapít olyan országban, ahol a polgári jogokra a legérzékenyebbek. Először a szabadságért küzd a parlament élén a Stuartok zsarnoksága ellen, s mégis ő lett a hosszú angol történetben az egyetlen katonai diktátor a JULIUS CAESAR és NAPOLEON fajtájából. Érthető tehát, hogy az angolok századokon keresztül nem ismerik fel államférfiúi nagyságát, nem látják meg benne az angol világhatalom igazi megalapítóját. Csak a XIX. század rehabilitálja emlékét : MACAULAY már a legnagyobb uralkodónak minősíti, aki valaha angol trónon ült, mert az anarchiából, bármily erőszakosan is, ő mentette ki Angliát, az állameszme hőstét látja benne, aki véget vet az angol sansculotteismusnak, úgy ahogy később NAPOLEON a franciának : «A természetnek oroszlán-szívű fia ő . . . Lát, mer, dönt : a bizonytalanságnak abban a forgatagában egyetlen szilárd oszlop, valódi király, akár szólították e néven, akár másképpen.»

Az államférfi, amíg ellenzéki, nagy népszerűségnek örvend ; mi-helyt azonban hatalomra jut s neki kell kormányoznia s a rendet fenn-tartania, népszerűtlen, sőt gyűlöletes. JULES FERRY, amikor III. NAPOLEON császárságának végén ellenzéki s az «engesztelhetetlenek», a *les irreconciliables* csoportjához tartozik, a nép tenyerén hordozza.

Rögtön népszerűtlenné válik, amikor 1879-ben miniszter és 1880—1885 között háromszor miniszterelnök. Az utóbbi évben egyszer csak hamis hír terjed el Párizsban az egyik francia gyarmati hadsereg vereségéről: a kamarában CLEMENCEAU izgatására oly féktelen düh támad FERRY ellen, hogy létrán kell megszöknie a Palais Bourbon és a külügyminisztérium kertjét összekötő falon keresztül, hogy a tömeg meg ne lincselje, amely a Palais Bourbon előtt lesett reá. Két év múlva kővel és sárral dobálták meg azt az embert, aki megszerezte hazájának Kongó egy részét, Tuniszt, Tonkint, Annamot és Madagaskárt. Azzal gyanúsították, hogy BISMARCK megvesztegette, mert érdeke, hogy Franciaország figyelme Elzász-Lotaringiáról gyarmatok megszerzésére terelődjék. A gyanúsításban CLEMENCEAU vezetett. Így az ország területgyarapítása hazaárulás és büntetészárba ment. A történelem igazságot szolgáltatott neki: FERRY nagy posztumusz népszerűségnek örvend. Sorban leplezik le szobrát annak a férfiúnak, aki nemrég megalázott és meggyöngült nemzetének expanszív erejét hatalmas akaraterejével képviselte. Történeti hivatásának tudata erősebb volt, mint a népszerűségben fürdeni vágyó hiúsága.

*

Az államférfiak küzdelme és alkotása a jelenre vonatkozik s a közeljövőre; a tudósok munkája az örök igazságokra s a művészeké az örök szépre irányul. Sorsuk is így tükröződik a történelemben. Egy-egy ország néhány évtizedig visszhangzik néhány politikus nevével: a szeretetnek fehér s a gyűlöletnek fekete hullámai nyaldossák körül. Aztán nevük elhangzik, feledésbe merül. A nagy tudós, művész vagy költő addig él, amíg könyve, szobra, épülete vagy költeménye. Az államférfiak legtöbbje azonban úgy, ahogy az énekes vagy színész egyhamar feledésbe kezd merülni, mihelyt hangja megszűnt, hacsak nem élt olyan korszakban, amelyben döntő tényező lehetett az ország sorsának intézésében, úgyhogy neve és személye a történet egy szakaszával egybeforr. Ki emlegeti ma a legtöbb politikus nevét, akikért csak két-három évtizeddel ezelőtt lelkesedtünk, szavukat lestük, erejüket csodáltuk, hiúságukat tapssal kielégítettük? Annak, amit D'ALEMBERT a hírnév templomáról mond, megsokszorozott jelentése van a politika hiú dicsőségére: «Ebben a templomban csupa halott lakik, aki életében nem jutott be, s egynéhány élő, akit majd ha meghal, mind kidobnak onnan.» Amikor DANTE a Purgatorium első körében jár, ott látja szenvedni ALDOBRANDESCHI UMBERTÓT, a maga korában híres, de már elfeledett hiú és kevély politikust, aki szomorúan zokogja:

Világi hír csak szélnek fúvalatja,
Mely majd amarról fúval, majd emerről,
S nevét fúvó helyével váltogatja . . .

Ezzel, ki oly kis helyt fog el az útban
Előttem, tele volt egész Toszkána,
S most hire Szienában is alig van,
Ahol uralkodék, mikor lehámlla
Firenze gőgje, és e büszke gögbül
Mi megmaradt: a kék undok leánya.
Hirnév olyan, mint fű színe — kizöldül
S meg elsárgul; színét azon napon
Veszíti el, mely kicsalá a földbül!
(Purgat. XI. 100—126. *Szász K.* ford.)

A becsvágy és a hatalomvágy a politikában.

A hiúsággal rokon önérzelem a becsvágy. A hiú sokszor olyan tulajdonságai miatt is dicsértetni és csodáztatni akarja magát, amelyek fogyatékosan vannak meg benne: a becsvágyó ellenben teljesen meg van győződve befelé is a maga értékéről, nem akar kiválólnak csak feltűnni, hanem valóban az is akar lenni, saját énjét objektív érték hordozójának érzi s ezért igényt támaszt arra, hogy mások nagyrabecsüljék. A hiú mindig valamely *személyi* tulajdonságát óhajtja csodáztatni: testi szépségét, szóközi erejét, szellemességét, tudását. A becsvágyó ellenben mindig valami *tárgyi* kiválóság miatt követel megbecsülést: a katona becsvágyának tárgya a győzelem, az üzletemberé a gazdagság, a paraszté a minél nagyobb földbirtok, a művészé a szobor, festmény, épület, — s végül a politikusé a hatalom. *A politika terén a becsvágy lényegében azonos a hatalomvágygal.*

Annak, akinek lelkében politikai eszmény, a társadalom jobb rendjének képe él s hivatást érez ennek megvalósítására, logikusan a hatalomra is vágyonia kell, mert ennek megszerzése és fenntartása nélkül eszméit meg nem valósíthatja, küldetését be nem töltheti. «Hatalomnak — mondja APPONYI — azt nevezem, midőn módomban áll saját eszméimet megvalósítani; ha ez nincs meg, akkor a miniszterség nem más, mint amit a szó etimológiailag jelent: szolgaság, talán cifra szolgaság, de mégis csak szolgaság.» (Emlékir. 75. l.). A politikai becsvágnak másik lelki gyökere a hatalmi ösztön, a *Wille zur Macht*: az egyén a benne rejlő erőket ki akarja fejteni, mivoltát kiterjeszteni, másokat maga alá rendelni. A politikai becsvágy ennek az ösztönnek érzelmi vetülete. Értelmetlen dolog éppen a politika terén, mely sajátképpen a hatalomeloszlás mértéke körül forog, az egészséges becsvágyat, a hatalomra való törekvést *általában* kárhozthatni,

erkölcsileg elvetni. A hatalmi becsvágy az államférfinak egészen természetes és logikus törekvése, ha ezt benne a megfelelő tehetség és főképp felelősségérzés kíséri. Minden, bármily ideális eszközökkel vívott politikai harcnak az a vége, hogy valamelyik fél győz s ennek a hatalmat át kell vennie. Akkor «beteges» az ambíció, ha az egyénnek a maga objektív értékéről való meggyőződése merőben csak szubjektív illúzió, ha tehetség, hozzáértés és lelkiismeret nélkül tör a hatalomra, amelynek birtokában a közösségnek a legnagyobb károkat okozza. Mivel ez gyakori eset, a köztudat általában gyanúval nézi a politikai becsvágyat, szánalommal nézi azt, aki más, sokat ígérő hivatásból «belezüllik» a politikába. «Miniszternek lenni — írja POINCARÉ édesanyja fiának, ki harmincéves korában miniszter lett — ez nem hivatás egy fiatalember számára.»

A *hatalomvágy* a leglabilisabb érzelmek egyike, amely a legkönnyebben csúszik át kellemetlen és veszedelmes formába. A hatalomvágyónak éppúgy szüksége van másokra, mint a hiúnak, azonban elsősorban nem azért, hogy megcsodálják és dicsőítsék, hanem hogy becsvágyának, én-je élvezésének *eszközei* legyenek. Énjét ő is kívülről iparkodik erősíteni, de nem passzív, hanem aktív módon: másoknak az ő jelentősége fokozására alkalmas viselkedését kikényszeríti, azaz a mások fölött való uralkodásban találja örömét és kielégülését. A valódi imperialisztikus egyéniség az emberekben csak az ő akaratának végrehajtóit látja. Önmaga értékéről feltétlenül meg van győződve, ezért a mások véleményével már nem is törődik: «gondoljanak, amit akarnak, csak engedelmeskedjenek.» A beteges hatalomtudatban már nincs meg a törekvés a megbecsültetésre és csodáltatásra. A caesaromániában szenvedő államférfinak csak a hatalom érzése kell: azt teheti, ami neki tetszik. A hiú államférfi azoknak véleményétől is függ, akik fölött uralkodik. Akikről azt hiszi, hogy ő az uruk, voltaképp szolgáljuk. Nem veszi észre, hogy hatalmának egy részéről már lemondott, mihelyt hatalmát mások véleményétől megerősítve és elismerve akarja látni. Voltak uralkodók és nagyhatalmú államférfiak, akiket napközben trónjukon vagy hivatalukban nem lehetett megközelíteni, éjszaka azonban áruhában az utcán és a csapszékekben aggódva figyelték, mi a tömeg véleménye róluk. Királyi vagy hivatali székük magaslatán függetlennek iparkodtak látszani népük értékelésétől, s mégis a tömeg véleményének rabszolgái voltak. Hatalomtudatukat csak hiúságuk fékezte.

A politika lényegében a hatalomra való törekvés vagy a hatalom kezelése. Ezért óhatatlan, hogy ne a pogány erkölcsi ideál érvényesüljön benne: az emberi erők szabad kiélése. A keresztény aláztos-

ságnak, másfelől a hatalom megszerzésének és megtartásának összhangja szinte emberfölötti feladat, amely teljesen sohasem valósítható meg, hanem csak kisebb-nagyobb mértékben megközelíthető. A NIETZSCHE-féle hatalomtudat, a *Herrenmoral* és a keresztény erkölcs, mint *Herdenmoral* különbségét és ellentétét már MACHIAVELLI tisztán látja a politikában. «A mi vallásunk — mondja a *Discorsiban* (II. 2) — az alázatosságban, az alacsony sorsban és a földi élet megvetésében látja a boldogságot; a pogány vallás ellenben a legfőbb jót a lelki nagyratartásban, a testi erőben s azokban a tulajdonságokban ismerte fel, amelyek az embert félelmetessé teszik . . . Úgy tetszik nekem, mintha vallásunk elvei megfosztották volna az embereket erejüktől s ezzel alkalmasabbá tették őket arra, hogy a gonoszoknak zsákmányai legyenek. Mert a gonoszok hamar észrevették, hogy minden veszély nélkül uralkodhatnak olyan embereken, akik azért, hogy a paradicsomba jussanak, inkább eltűrik a sérelmet, semhogy megtorolják.» E szerint a politikai erkölcs a hatalmon alapul: el kell annak pusztulnia, akiben nem él a kellő erő- és hatalomtudat.

Sem MACHIAVELLI, sem NIETZSCHE, ezek a finom hatalompszichológusok, nem veszik észre, hogy a hatalmi élménybe szükségképpen beleszövődik a szociális érzés, a mások emberi tisztelete, a közösség gondolata is. A magukban élő Robinzonok nem lehetnek cézárok. Aki hatalmat gyakorol, az valakik fölött gyakorolja és érzi a hatalmat, ezek jóléte nem lehet közömbös előtte, mert hatalma rajtuk nyugszik. Az imperátori hajlam hatalmi és terjeszkedési vágyához tömegek szükségesek. Ez a tudat már igen élénk a XVIII. század felvilágosult abszolútizmusának uralkodóinál s egészen természetes a modern demokrácián nyugvó nemzetek államférfiainál: hisz maga a közösség emeli fel őket «vezérré», juttatja kezükbe a hatalmat, tehát az ő érdekük a közösség érdeke és viszont. Ha a hatalmat nemcsak «élvezni», de alkotásra felhasználni is akarják, becsülniök, sőt szeretniök kell a népet, mert eszményüket csak rajta keresztül valósíthatják meg.

A hatalomtudat és a hatalom külső megnyilvánítása szempontjából nagy pszichológiai különbség választja el a *vezető államférfit* és az *uralkodót*. A vezető államférfi nem öltheti fel az uralkodónak kifelé ható hatalmi tekintélyét (ez mindmáig csak a legkritkább esetben sikerült), mert a nép rögtön kiábrándul belőle. S viszont az uralkodó nem veheti át a közvetlenül tárgyaló és irányító államférfinek politikai szerepét, mert akkor megszűnik uralkodó lenni s leszáll trónja magaslatáról.

Mi ennek a különbségnek oka? Ha az államférfi azt hiszi, hogy

a népre s ennek képviselőjére való minden tekintet nélkül a maga erejéből dönthet s a nép hatalmát még látszólag sem kell tisztelnie, akkor elveszti addigi irányító hatalmát a nép fölött: hirtelen eltűnik a tömegből a vezető iránt való odaadás, önkénytelenül az erkölcsi alárendeltség érzése támad benne, önérzetét és hiúságát érzi megsértve. Így járt ROBESPIERRE, amikor a rémuralmat már a maga szakállára, mint valami szuverén cézár kezdte gyakorolni. Az uralkodói allűrökkel fellépő államférfi megfélemledik arról, hogy a fejedelmek uralkodása a hagyományon, a történeti tekintélytiszteleten, évszázadokon át berögződött alattvalói engedelmségen és hódolaton alapszik, míg az ő hatalmának lelki forrása a szuggesztívója és munkája által felébresztett odaadás, a beléje vetett hitnek belső élménye. Milyen mély pszichológus volt MUSSOLINI akkor, amidőn a *Marcia su Roma* után érintetlenül hagyta a királyság tekintélyét s ma is, legalább formailag, védi a király tekintélyét s maga nem vágyik fejedelmi jogokra és presztizsre. NAPOLEONnak legnagyobb hibáját és tragédiájának forrását MUSSOLINI abban látja, hogy koronára vágyott. «Mint konzul nagy volt, a császársággal kezdődött hanyatlása: a korona kényszerítette mind újabb háborúba.» (Gespräche, 62.)

Pszichológiai szempontból a legjellemzőbb, ahogyan CROMWELL megérzi az államférfi és az uralkodó lelkialkatának különbségét. Az emberi történet egyik legerősebb hatalomtudata testesül meg benne: mindent kíméletlenül lába alá tipor a király fejétől a parlament szuverénításáig; mint szabadsághős indul el és tirannussá válik; következetlen, de viselkedésének ellenmondó voltát hatalmának diadalmas egységével mindig esetről-esetre igazolja; forradalmat csinál és büntet, kormányt dönt és teremt, a nép nevében forradalmár, de a hadsereg nevében monarcha; hatalomtudatát fokozza isteni küldetéséről való meggyőződése. És mégis: amikor a parlament felajánlja neki a koronát, visszautasítja. Azt színleli, mintha a hatalomnak e jelvénye a valóságos hatalom mellett fölösleges játékszer lenne: tisztjeinek azt mondja, hogy a korona nem lenne több a fején, mint toll a kalapján. De hogy ez csak hatalmi kérdés, az tanúsítja, hogy mégis vágyik a hatalom külső tekintélykellékei után: amikor 1657-ben újra Lord Protectornak iktatják be, trónra ül, királyi pompával veteti magát körül: bíbor és hermelin, biblia és kard, tömör aranyból való kormánypálca szerepel a szertartásnál. Király volt korona és felkenés nélkül, címe is *Highness*. De azért mégis államférfi maradt: a hagyományos királyi méltóságot forma szerint nem ölti magára.

Az államférfinak hatalma a modern demokráciában igazában személyes természetű, egyéni tehetségének lelki áramlása. Ellenben az *uralkodónak* hatalma ma is felsőbbrendű, személytelen, szimbolikus, hagyományoszerű, nem egyénileg szerzett, hanem születési, történeti jellegű. Ezért, ha az uralkodó nem marad meg a politikai élet s a pártok fölött lebegő hűvösebb légkörben, ha hatalomvágya maga akar közvetlenül kormányozni, a napi politikába személyesen elegyedni és ezt irányítani, akkor lejtőre lép, aláássza pozíciója történeti tekintélyét. Így járt III. NAPOLEON, aki a kül- és belpolitikát személyesen intézte, mégpedig, mint sorsa mutatja, saját tragikus felelősségére. Hasonlókép II. VILMOS császár, bár magát *ex Dei gratia* uralkodónak vallotta, attól a becsvágytól engedte magát megszállni, hogy ne csak «hűvös» uralkodó, hanem «meleg» népvezér is legyen, ne csak *rex et imperator*, hanem *orator* is, aki minden kül- és belpolitikai kérdésben, sokszor a felelős miniszterek tudta nélkül, jellegzetes és feltűnést keltő módon hallatja szavát. Amikor trónralépte után a német városokat látogatja s hódolatukat fogadja, München város aranykönyvébe ezt írja: *Regis voluntas suprema lex*. S valóban, nemcsak az államnak sajátos hatalmi körében: a hadseregben, a politikában s a közigazgatásban, hanem a kultúrának valamennyi területén is: a tudományban, az irodalomban, a képzőművészetben, a zenében, a technikában is mindenre rá akarta személyesen nyomni a maga imperialista felfogásának és ízlésének bélyegét: a hatalmas arányokat, a szépek összhangzó keretét szétfeszítő monumentalitást. A politikában és a diplomáciában is mindent maga akart személyesen irányítani: önmagának volt a kancellárja és miniszterelnöke. Ezzel azonban szertefoszlott a császári tekintély fönsége és szimbolikus jelentése, fokozatosan összeomlott magas trónusa s velejáró nimbusza. Minden külső cézári tekintélykelléke, fokozott hatalmi megjelenése ellenére is maga a császár szedte szét és hordta le trónusa lépcsőit, mikor beleelegyedett végzetes és meggondolatlan retorikájával, sok szeszélyes tettel, impulzív viselkedésmódjával a napi politikába. Császári palástja volt kénytelen elviselni mindazt a kritikát, ellenszenvet és gyalázást, amely különben, ha mindenbe bele nem avatkozik, kancellárját érte volna. Mindez miért történt? Azért, mert uralkodó létére politikus lett, nem ismerte az uralkodónak és az államférfinak egymástól különböző lelki és erkölcsi szerepét, sajátos hatalmi funkciójának szellemét. Még csak a látszatát sem kereste annak, hogy mint uralkodó a döntések *fölött* áll, hanem egyenest mint vezető *a priori* maga hozta a döntéseket.

Mennyivel jobban értenek az uralkodó és az államférfi lelki és

politikai külön szerepéhez s hatalmi megoszlásához az angol uralkodók, akik valóban uralkodnak s nem kormányoznak. Ha VII. EDUARDnak voltak is a politikában személyes kezdeményezései, mint az entente megteremtése, mint uralkodó azért a háttérben maradt. V. GYÖRGY valóban uralkodik, mert a pártok felett áll, az alkotmány értelmében hol liberális, hol konzervatív, hol szocialista kormánynak adja át a gyepelőt, de nem avatkozik bele közvetlenül a pártok ügyébe. Ezek egyetemes hódolata övezi őt.

Az államférfinak természetes becsvágya a hatalom, mert politikai eszményét csak a hatalom eszközeivel tudja megvalósítani. Aki a politika poklába lép, úgy ahogy DANTE az Infernoba léptekor, mindjárt a hatalomtudat jelképével: az oroszlánal találkozik. De az oroszlán hatalmi becsvágya és bátorsága nélkül sohasem válhatik történeti szabású államférfivá: termékeny küzdelem, politikai teremtő munka és alkotás nem jöhet létre hatalmi becsvágy nélkül. Meg tudta volna-e teremteni PERIKLES Athén kulturális vezérségét, JULIUS CAESAR a római monarchiát, RICHELIEU a centralizált hatalmat Franciaországban hatalmi ambíció nélkül? Magától tapadt volna-e össze az egységes Itália s az egységes Németbirodalom, ha nem égeti ilyen becsvágy CAVOUR és BISMARCK lelkét?

A hatalom becsvágya azonban csak akkor egészséges, ha nem éli ki magát fék nélkül, hanem céljához mérten korlátozni is tudja magát a saját és a közösség érdekében. Az államférfi hatalmi akaratának önállóságát bizonyos részben köteles feláldozni, hogy ne maradjon magára, hanem a közakarát segítse végső célja elérésében. Ha támogatva érzi magát, a saját személyes ereje is megnövekszik. Az egyén hatalmi becsvágyának és a közakarátnak egyensúlya és összhangja a politikai hatalompszichológia titka. Az államférfinak mindig tudnia kell, hogy céljához képest van-e elég ereje és hatalma? A hatalomvágyat tehát nemcsak a cél, de az eszköz is irányítja. Csak akkor lehet egyedül a cél döntő, ha már megvan a hozzámért hatalmi eszköz. Különbén a hatalom illúziója belekergeti az államférfit az illúzió hatalmába. Ilyen hatalmi mámorba esnek a nagy hódítók: a siker tetőpontján elvesztik hatalmuk nagysága és korlátja iránt való szemmértéküket és érzéküket. NAPOLEONT korlátlan hatalomvágya behajtja az orosz hadjárat havas temetőjébe: ettől kezdve politikai és katonai ösztöne meginog és bizonytalanná válik. Bizonyos mérséklet, önuralom, sőt alázat nélkül a hatalom sem gyakorolható: «Amely búzakalász — mondja PÁZMÁNY — aláhajol, több szem vagyon benne, hogy sem az igyenesen felállóban.»

A politikai élet minden korban tele van olyan becsvágyóval,

mint IBSEN Peer Gyntje: a hegyekből kóborol ki a nagyvilágba és király, császár akar lenni. A legtöbb politikus nem azt nézi, amit már elért, hanem amit még el nem ért: becsvágya ki nem elégitése miatt boldogtalan. Ha egy-egy feladatot megoldott, nem tud CINCINNATUSKÉNT vagy WASHINGTONKÉNT visszamenni az eke szarvához, hanem följebb tör, még több és állandó hatalmat akar. A hatalomért sok politikus mindenre képes: elveit változtatja, természetellenes koalíciókba lép, tegnapi halálos ellenségével barátságot köt s tegnapi barátját ma az ellenséges táborba taszítja. A politikai becsvágy és hatalomvágy klasszikus típusa ALKIBIADES. Gazdag, szép és szellemes ifjú, PERIKLES unokaöccse. Annyit hízelegnek és hódolnak neki, hogy a legféktelenebb becsvágyat ébresztik föl benne. SOKRATES tanítványa ugyan, de a Mester sem tudja a maga erkölcsi intellektualizmusával megtanítani arra, hogy hatalmi és egyéb szenvedélyét fekezze. PERIKLES államférfiúi eszménye lebeg előtte s már fiatalon Athén vezérémbere akar lenni. Ennek útja pedig a katonai diésőség: ezért a háború mellett izgat. «Már csupán büszkeségből és sértett becsvágyból — mondja THUKYDIDES — a béke ellensége volt, mivel minden tekintetben mellőzöttnek érezte magát.» Végül is kielégítetlen becsvágya bosszúból Spárta és a perzsa király karjaiba kergeti saját hazája ellen.

A hatalomvágnak mintegy érzelmi dialektikája, hogy fejlődni akar. Tipikus jelenség, hogy az erős hatalmi tudatú államférfi ösztönyszerűen idegenkedik a hasonló becsvágyú és tehetségű politikusoktól. Ha kabinetet alkot, a közvélemény meglepetésére rendszerint gyengébb képességű, önálló akarattal nem rendelkező, jelentékenyebb szerepet még nem játszott politikusokat vesz maga mellé munkatársakul, csak azért, hogy a saját akarata és hatalma ellenállásba ne ütközzék. Minisztértársait csak szürke szakreferenseknek, szellemi komornyikoknak nézi, akik akaratanak feltétlen végrehajtásában sohasem gátolják. Sir ROBERT WALPOLE angol miniszterelnököt, ha néha egy-egy kiválóbb ember is belekerült kabinetjébe, sértett önérzettel csakhamar otthagya, mert WALPOLE — mint saját fia megjegyezte — «annyira szerette a hatalmat, hogy vetélytársat ebben nem tűrhetett». A különböző pártok vezéregyéniségeiből alakult koalíciós minisztériumok rendesen igen rövid életűek: mindegyik pártvezér külön hatalmi egyéniség, aki akarata nem szokta meg egy felsőbb akaratnak alárendelni. A koalíciós kormányokban nincsen vezérlő akarat: a miniszterek hatalom- és becsvágya állandóan összeütközik.

Az erős ember hatalomvágyának egyik vonása, hogy minden

ügyet maga akar végezni, azaz mindent a maga hatalmi szférájába iparkodik vonni. Amikor 1850-ben VIKTOR EMMÁNUEL miniszterelnöke előterjesztést tesz, hogy a király kereskedelmi miniszterré CAVOURT nevezze ki, a király így felel: «Jó, kinevezem. De biztos lehet abban, hogy rövidesen elveszi Önöktől az összes tárcákat.» S valóban: nemsokára már CAVOUR kezében van a kereskedelmi, földművelésügyi, tengerészeti és pénzügyi tárca. Az sem véletlen a hatalomtudat szempontjából, hogy MUSSOLINI állandóan öt-hat minisztérium ügyét vezeti. Így 'egységesebben és hatékonyabban tudja biztosítani azt a hatalmi célt, amelyre MACHIAVELLI figyelmeztet: «Minden kormánynak az a célja, hogy fenntartsa magát.» (lo scopo di ogni governo è durare).

A nemzet külső hatalmi szervezete az állam. Aki tehát az államot vezeti, annak erős hatalomtudatának kell lennie. Gyenge akaratú, a hatalmat erőlesen gyakorolni nem tudó ember nem méltó az államférfi névre. «Ezért minden politikai bűn közt a gyengeség a leginkább elvetni és megvetni való: a gyengeség a Szentlélek elleni bűn a politikában. A magánéletben vannak a kedélynek menthető gyengeségei. Ezekről az államban nem lehet szó; az állam hatalom, s ha ezt a lényegét megtagadja, eléggé el nem ítélnél.» (TREITSCHKE).

Amíg az államférfi hivatalban van, erősen kell kezében tartania a hatalmat. Viszont azonban éreznie és tudnia kell, mikor mondjon le a hatalomról s adja át másnak, mikor jöjjön és mikor menjen. Mennyi politikai tragédiának forrása, hogy akkor is ragaszkodik az államférfi a hatalomhoz, amikor ennek józan feltételei már hiányzanak. CAVOUR a villafrancai szégyenteljes béke után, amelyet VIKTOR EMMÁNUEL és III. NAPOLEON az osztrák császárral a háta mögött köt, azonnal visszavonul, mert nem azonosítja magát vele. Háttérbe húzódo hatalmas alakja élő tiltakozás volt a béke ellen: továbbra is az olasz egység rendületlen hőse. Hat hónap múlva a király már Svájcból visszahívja. Még olyan nagy egyéniségnek is, mint BISMARCK, nehéz érzés a hatalomtól megválni. L. BAMBERGER beszéli csak 1932-ben közölt titkos naplójában, hogy amikor BISMARCK 1877-ben újólág kérte elbocsátását, «három napig válasz nélkül hagyta a császár a lemondási kérvényt. Ekkor már BISMARCK a legnagyobb izgalomba jutott a félelemtől, hogy szaván foghatják. Végre, mikor a kérvény a császár széljegyzetével: „Nem! Soha!!” visszajött, fellélekzött, magához kérte DERNBURGOT és WEHRENPENNIGET s óraszám csevegett velük.» Mennyit duzzogott, mikor II. VILMOS 1890-ben kancellári tiszte alól fölmentette! Jól érezte, hogy utána a német politika iránya végzetes útra tér.

Amikor a hatalom gyakorlása veszedelmes s a nemzet a legnehezebb óráit éli, a rangos politikusok hatalmi vágya megtorpan, a nagy személyes kockázat miatt egyszerre csak lehül máskor hevesen ágaskodó becsvágyuk heve s nem igényli a hatalmat. «Nincs közöttünk senki, — írja DEÁK FERENC nem sokkal azután, hogy átvette miniszteriumát (1848 ápr. 30) — ki örömetst át ne adná a hatalmat másnak, akárkinek; de nem igen találkozik, ki átvenné s a nemzet bizalmát csak egy kissé bírná.» Az 1918 októberi «őszirózsás» forradalom alig üthetett volna ki, ha lett volna — a forradalmi elemeken kívül — erős akaratú politikus, aki a lemondott agg WEKERLÉTLŐL átvenni sietett volna a hatalmat; aki vállalkozott rá, három napig gondolkodott, míg a forradalom új helyzetet nem teremtett.

*

A hatalomra törő személyes becsvágy minden nagy politikai tettnek, küzdelemnek és alkotásnak lelki forrása, ha tárgyi ideál is tüzei. De ugyancsak a becsvágy mint egyéni érvényesülési törekvés az oka a sok fölösleges harcnak, terméketlen versenygésnek, vad, ösztönös ellenségeskedésnek, az emberi történeten végighúzóódó örökös háborúnak is. Keserű szatírával mondja BYRON a Don Juan VIII. énekében:

„En gros‘ néz mindent a történelem;
De ha mi látnók a detailokat,
Hogy mennyi átok, mennyi baj terem
A harc nyomán — hogy hány szív megszakad
Pár száz hold földért — állítani merem:
Mars nimbusa veszítene sokat.
Egy könny, amit fölszárítsz, többet ér
És igazabb dísz, mint tengernyi vér.

Miért? Mert jutalmat önmagának ad.
Amíg a másik, bár káprázatos
Ranggal, címekkel fesse meg magát,
Kapu, híd, oszlop, taps, bérenc, tudós,
Hitvány tömeg dicsérje bajnokát
És nyugdíj (a néptől, mely fülig adós)
Nem más — kivéve harcod, ó szabadság —
Mint gyilkos játék, aljas, hiú vadság.

(Ábrányi E. ford.)

A büszkeség és a góg a politikában.

A büszkeség ugyanarról a lelki töről fakad, mint a hatalomtudat, ezért jelentékeny szerepet játszik a politikában. Aki hatalmát érzi s meg van győződve a maga értékéről és súlyáról, az biztos benne, hogy többet ér másoknál, nem úgy, mint a hiú, aki ilyen meggyőződést másokban szeretne kelteni. «A büszkeség — mondja SCHOPENHAUER — önmagunknak *belülről* kiinduló, tehát közvetlen nagyra-tartása; a hiúság ellenben az a törekvés, hogy ilyenre *kivülről*, tehát közvetett módon tehesünk szert.» Éppen ezért a politikust a büszkeség hallgataggá, a hiúság pedig beszédessé teszi. A büszké államférfinak az arisztokratikus némaság, «a távolság pátosza» jellemző vonása. A hiú államférfi ellenben hajlamos a túlzó nyájasságra, a mindenkire való válogatás nélkül való leereszkedésre és plebejus fecsegésre.

A hiú politikus nem válogat abban, hogy ki dícsérje, ki fejezze ki előtte csodálatát: ez mindig jól esik neki. A büszke államférfi ellenben nem keresi, sőt egyenest visszautasítja a jelentéktelen emberek dícséretét s a kicsiny dolgokban való kitüntetést. Nem törődik a nagy tömeg tetszésével, legföljebb csak a legkiválóbbak kedvező ítéletét fogadja el. Ha azonban munkáját ezek helyeslése sem kíséri, akkor is nyugodtan járja tovább a maga útját. Minden erős és hatalmas államférfiban megvan természetsszerűen a büszkeség, különösen ha küldetését biztosan érzi. Nem fogad el felülről vagy alulról az övével ellentétes véleményt, ritkán mond le a maga nézetéről. Ha ellenmondanak neki, még jobban ragaszkodik felfogásához, még akkor is, ha különben személyes érdeke forog kockán. A vérbeli államférfi különösen büszke gondolkodásának függetlenségére és önállóságára: önérzetét sérti az a törekvés, hogy valaki befolyásolja. Mivel érzi a maga értékét és egyéniségének hatalmát, nem érzékeny a kritika iránt. Bírálóinak zajos hangját olyan nyugodtan hallgatja, mint GOETHE embere lóháton a kiskutya ugatását:

Es bellt der Spitz aus unserm Stall
Und will uns stets begleiten.
Und seiner lauten Stimme Schall
Beweist nur — dass wir reiten!

A büszke s magukban bízó államférfiak az én-jükről alkotott kedvező belső képhez, elveik tisztaságához, tévedéstől való mentességükhöz akkor is mindhalálíg göresösen ragaszkodnak, ha az egész világ megveti, gúnyolja s gyűlöli őket. Ilyen az agg METTERNICH 1848 után is: szilárdan és büszkén hiszi, hogy mindent mindig jól csinált. Nem

bántja a forradalmi tömegnek ellene zúduló dühe : nyugodtan menekül álruhában mint hatalomvesztett ember Angliába. Hidegvérét és méltóságát ekkor is megőrzi. Emberileg zordon fenséget kölcsönöz a menekülőnek a lelkiismeret nyugalma : nincs mit megbánnia vagy visszavonna ; a baj csak az volt, hogy az ő politikai principiumait nem alkalmazták a kormányzatban szigorúbban. Amikor Bécsből szökni kénytelen, ezt írja HARTIG grófnak : «Ismerem az egész világot s ez ismer engem : soha sem kell egyetlen mondott vagy írott szavamat visszavonom» (Nachgelass. Papiere. VIII. 7. L. GROOS : Fürst Metternich. 35. l.). Lányának is azt írja, hogy «ha a *si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae* valaha valakire, akkor reám a legjobban illik».

A büszke államférfi, aki az egész világgal szembeszáll, a jelennek kritikájával és ócsárlásával szemben nyugodt önérettel várja a Történelem ítélőszékét, sőt egyenest ettől vár elégtételt. Típusos jelenség, hogy az elfogult jelentől elítélt államférfiak a jövőnek történetírójára hivatkoznak, aki majd tárgyszerűen állapítja meg értéküket : ők örök értékeket, eszményeket szolgáltak, nem perc-emberké, akiknek nincs multjuk és jövőjük, hanem csakis jelenük. A büszkeségnek egyik vonása, hogy mivel az egyén magának valódi értéket tulajdonít, ezt függetlennek érzi az időtől, sőt egyenest föl akarja szabadítani az idő hatalma és változása alól. Minél büszkébb az államférfi, annál erősebb a törekvés benne, hogy én-jét, személyes mivoltát, nevét megörökítse, azaz időtlenné avassa. Sokkal értékesebbnek tartja magát, semhogy az idő tovasuhanó hullámaiban elenyészhetne. Ez a magamegőrkítési törekvés sokszor ösztönszerűen az államférfiak monumentális alkotásainak titka. Jelen büszke hatalmuk vonalát az örökkévalóságba akarják kihúzni. A fáraók piramisai, PERIKLES Akropolisza, a római césárok kolosszeumai és bazilikái, a középkori keresztény fejedelmek nagy templomai és palotái, XIV. LAJOS és a BONAPARTE-császárok monumentális városrendező építkezései, MUSSOLINI óriási művei mind a személyes büszkeségnek, az idő hatalmától való felszabadulás vágyának maradandó objektivációi.

A büszkeséggel közeli rokonságban áll a *méltóság érzelme*, a nyugodt, biztos felsőbbség komoly és hűvös hangulata, mely a «majeszteikus magatartásban» nyilvánul. A büszke a maga értékét még összehasonlítja a máséval s így élvezzi felsőbbségét. Ellenben az, aki méltóságát feltétlenül érzi, nem is gondol a másokkal való összemérésre, kiválóságának vagy előkelőbb helyzetének igazolására ; minden megokolás nélkül meg van mélyen győződve fölénységéről. A méltóság érzése rendszeren olyan arisztokratikus tulajdonságok tudatából fakad, amelyek egyénileg meg sem szerezhetők, mint amilyen az előkelő szár-

mazás. A méltóság érzelmének a politikában is egyik jellemző vonása a *nil admirari*: «az úri ember nem csodálkozik».

A büszke politikai lelki alkatnak felfokozott formája a *gögös* államférfi érzelmi habitusa. Ennek már egyáltalán nincsen szüksége másokra, ezek dicséretére vagy csodálatára: teljesen elég önmagának. Ez az önelégültség azonban csak látszólagos lelki autarkia: szüksége van mégis másokra, hogy lenézhesse és megvetesse őket. A maga képzelt értékének érzelve a mások értéktelenségének, silányságának tudatában gyönyörűséggel jár: a *gögös* magasra állítja önmagát, hogy mások vele szemben a mélyben álljanak. A hatalmi politikában a *gög*, mint fokozott önérzelem nemcsak érzi az én értékét, mint a büszkeség, hanem egyenest a világ centrumának tartja, amely körül kell minden másnak forognia. Ezért a *gögös* államférfi rendszerint zord embermegvető, «hideg zsarnok» és nem nyájas, odaadó lélek; inkább mizantróp, mint filantróp, magának és nem másoknak él. Szimboluma a sas, a nagy ragadozó, amely a hűvös magasban egyedül kering, mélyen lenézve a sötét világot.

A hatalom birtoklása könnyen az emberek *megvetésére* vezet s a *gögöt* táplálja (I. köt. 273. l.). «Az emberek — mondja NAPOLEON — megérdemlik azt a megvetést, amelyet irántok érzek. Csak egy kis arany paszomántot kell tennem erényes republikánusaim kabátjára s azonnal olyanok lesznek, amilyeneknek akarom.» Senkinek sincs a társadalmi életben annyira alkalma mélyen bepillantani az emberek ösztönös gyengéibe, mint az államférfinak: ezért hideg távolságban szeretnek maradni az emberektől. BISMARCK már 1857-ben így ír GERLACH tábornoknak: «Az emberek csodálásának képessége bennem csak mérsékelten van kifejlődve; szememnek inkább az a hibája, hogy élesebb az emberek gyengéi, mint jó tulajdonságai iránt.»

A hatalomtudat könnyen csap át a *gögbe*. A *gögös* magatartás egyik fiziognómiai jele az alsó ajak előretolása, kibiggyesztése, melyet a «*gögizom*» végez. Ha megfigyeljük a hatalmas államférfiak arcképét, hányak ábrázatán szökik szemünkbe a *musculus superbus* fejlettsége!

Az irigység és a féltékenység a politikában.

A politikai élet lényege, realiztikus szemmel nézve, a hatalomért való küzdelem. Ezért, mint minden versenytér, termékeny talaja az irigységnek és féltékenységnek. A küzdő egyén, amilyen a politikus, vetélytársának sikerén vagy szerencsésén ösztönszerűen fájdalmat, sikertelenségén vagy balsorsán örömet érez; ha belátása ezt a nemtelen érzelmet el akarja is nyomni, ez maradék nélkül alig sikerül neki.

A maga sorsát és sikerét mindig a másokén méri: mindig azt nézi, hányan előzik meg és soha sem gondol arra, hányan jönnek még utána. A kiválóság az irigy szemében már vétekszámba megy. Keserűen mondja a Kr. e. VII. századnak a politikai életben is forgó filozófusa, HERAKLEITOS: «Közülünk senkinek sem szabad a legkiválóbbnak lennie, vagy ha már ilyen, akkor máshol és másoknál.» A legtöbb politikus a más politikusok sikere alkalmából mindig érez valamit, ami neki kellemetlen. Ha maga nagyobb sikert ér el, kénytelen erről óvatosan beszélni, különösen azon politikustársai előtt, akik kudarcot vallottak. Viszont ha balsiker éri, nem győz eléggé gondoskodni ennek eltitkolásáról, nehogy vele másoknak örömet okozzon, akik megint ismerőseiket iparkodnának az ő kicsinyítésével megörvendeztetni. Az ember mindig olyanokra irigykedik, akikkel közös téren munkálkodik. A politikus nem irigykedik a művészre vagy a tudósra ennek sikere miatt, hanem csak a többi politikusra. Csak a gazdagot irigyli mindenki, mert a pénz olyan közös pont, amelyhez mindenkinek köze van. Micsoda irigység és személyi intrika tör elő egy-egy jelentős politikai állás betöltése vagy kabinetalakítás alkalmával a politikusok közt! Aki szerencsésen révbe kerül, arra a többi azt mondja, hogy kiválóságát csak az államfő kegyének köszöni, holott az államfő kegyét kiválóságának kellett volna köszönnie. A mások szellemi felsőbbsege sok politikus számára elviselhetetlen: ezért gyakori a tehetségtelenek vagy középszerűek lázadása a tehetségek rangsora ellen, melyet a kiválóság és siker állapít meg. Ahogy van «hősök bálványozása» (*worship of heros*), akkép van a hősök ádáz üldözése is.

És e tekintetben nincsen különbség a demokrácia és az abszolutizmus vagy diktatúra lelki légköre között. A görög demokratikus világban minden athéni polgárnak joga volt indítványozni a népgyűlésen bármely kiváló ember ellen a száműzést azon a címen, hogy tyranisra tör. Így legtöbbször az országnak leghasznosabb és legkiemelkedőbb államférfiai estek egyeseknek, és izgatásukra a tömegnek áldozatul. A római császárok abszolutizmusa alatt ugyanúgy tombol az irigység, mint a görög népuralomban. TACITUS azért írja meg JULIUS AGRICOLÁNAK, a nagy hadvezérnek és államférfinak életét, hogy megmutassa, vajjon «a nagy és nemes egyéniség hogyan szárnyalja túl a kis és nagy államokban egyformán uralkodó kettős politikai gyarlóságot: a vakságot az igaz érdem iránt és az irigykedést» (*ignorantiam recti et invidiam*). Politikai okosságát azzal bizonyítja, hogy mikor a néptribunusi tisztséget viselte, «hivatali idejét csendes nyugalomban töltötte, mivel jól ismerte Nero korát, melyben a tétlenség bölcsesség számba ment» (*inertia pro sapientia fuit*). Ha bármily hasznos

aktivitást fejt is ki, menten a besúgó irigyek áldozata. Később is Britanniában «mérsekelte cselekvő erejét és fékezte munkakedvét, csak azért, hogy *nagyon ki ne tűnjék*» (ne increceret).

A politika egész története az irigységnek sötét tónusú illusztrációkkal teli képeskönyve. A politikusok irigységét jól kihasználhatja a közjóra az okos államfő. XV. LAJOS, mikor látta, micsoda elvakult irigységgel támadja VAUBAN, LOUVOIS, LE TELLIER a szorgalmas COLBERT-t s micsoda gyűlölettel intrikálnak ellene, így szólt: «Az egyik irigysége a másik becsvágyának fékezésére szolgál» — s eszeágában sem volt bármelyik félnek irigységét vagy becsvágyát mérsekelni, sőt inkább még fokozta, hogy őt annál jobban szolgálják, másrészt egymást annál buzgóbban ellenőrizték.

Az irigységnek ikertestvére a *féltékenység*: együtt szoktak járni. Féltékenységet az érez, akinek hatalmát, vagy birtokát más mint vetélytárs fenyegeti vagy megsérti. Aki valakit szeret, azt akarja, hogy a szeretett lény csak az övé legyen: a másik embernek erre való pillantását is már megrablásnak, a saját hatalmi körébe való betörésnek, az egyedül-birtoklásban való megzavarásnak érzi. A politikában a szerelem tárgya helyébe a hatalom lép: a politikusok hatalomvágyának megsértése a köztük dúló féltékenység forrása. A féltékenység rendesen hiúsággal párosul: a féltékeny államféfi azt hiszi, hogy mindenkiel szemben óvnia kell hatáskörét és hatalmát, mert őt csak addig csodálják és irigylik, amíg hatalma van. A büszke államféfi már kevésbé féltékeny, mert önsúlyának tudatában nem is gondol arra, hogy valaki rá nézve veszedelmes lehet. Ha ezt mégis kénytelen tapasztalni, akkor inkább csendben visszavonul, semhogy a másikkal versenyre kelne: ez már a másik megbecsülését, egyenlő rangúnak elismerését jelentené számára.

Az irigység és féltékenység, mint az egyén ösztönszerű önkifejtésének érzelmi kisugárzásai szorosan összeágaznak a harci, a támadó ösztönnel. A primitív embernél s a gyermeknél az irigység és féltékenység azonnal átmegy a támadó, az ellenfélnek kárt okozni iparkodó, vagy őt egyenest megsemmisíteni akaró viselkedésbe. A társadalmi fejlődés folyamán a nevelés a jogi és erkölcsi érzület fejlesztése útján ezeket az érzelmeket s a belőlük fakadó támadó viselkedést korlátozni s elnyomni törekszik. A kultúra azonban csak megfínomítani tudja őket, de nem kiirtani: a művelt embernél a nyílt gyűlölet, irigység és fizikai küzdelem helyébe a rosszindulat fojtott hallgatása, a *silentium livoris* (SENECA), a rejtett kajánság, a maró s nevetségessé törpítő gúny lép: az irigységét, féltékenységét, gyűlöletét azonnal s közvetlenül nyilvánító primitív embert felváltja a szatirikus és ironi-

kus kultúremler. A politikusok szúros nyelvvel intézük el azt, amit a természeti ember rúgtón öklével vagy botjával akar eligazítani. De még így is nem ritka jelenség a parlamenti verekedés. A régebben divatozó sok politikai párbaj is csak ennek szublimált s bizonyos társadalmi szertartásokhoz kötött formája.

A politika mint barátságos és ellenséges érzület.

A politikának legújabb teoretikusai az ellenséges viszonyt egyenest a politikum lényeges jegyévé emelik. CARL SCHMITT arra az eredményre jut (Der Begriff des Politischen. 1932), hogy amint az etikumnak a jó és a rossz, az esztétikumnak a szép és a rút, az oekonomikumnak a hasznos és a káros az ismertetőjegye, akkép a politikumnak saájtságos, másból le nem származtatható főjegye, amelyre a politikai indítékok és cselekvések visszavezethetők: a *barát* és *ellenség* (Freund und Feind) viszonya, természetesen nem normatív értelemben, hanem a valóságban, a politikai élet tényeinek világában. Az ellenség politikai értelemben csakis a nyilvános ellenség, aki a közösség érdeke s nem az egyéni érdeke szempontjából áll a másikkal szemben. Ez a politikai ellenség a latin *hostis* s nem az *inimicus*, a magánellenség. C. SCHMITT az evangéliumok szóhasználatára hivatkozik: «Szeressétek ellenségeiteket» (Máté 5, 44), latinul: «Diligite *inimicos* vestros (a görögben ἐχθρούς) és nem: diligite *hostes* vestros (a görögben πολέμιους). Az evangélium tehát az embernek magán-ellenfeleire és nem a politikai értelemben vett ellenségekre céloz. Ezért a keresztények az evangélium szellemében is joggal küzdöttek a *hostes*: törökök, arabok, mongolok ellen. De ez sem jelenti azt, hogy a politikai ellenséget *személyében* kell gyűlölni. A szorosan vett politikai értelemben a magyarban az *ellenfél* a helyes szó, mert a politikusok nem egymás személyét, hanem elveit, az államélet berendezésére, a hatalom elosztására stb. vonatkozó nézeteit és viselkedésmódját helytelenítik és támadják. Ha mégis mint személyek kerülnek egymással szembe, ami gyakran óhatatlan, akkor valóban ellenségek.

SCHMITT szerint a köznyelv abban is megőrizte a politikumnak ellenség-barát-szerű, antagonisztikus jellegét, hogy minden taktikát és praktikát, intrikát és manipulációt, ravaszságot és furfangot «politiká»-nak szeret nevezni. Egyébként a legtöbb politikai fogalomban benne rejlik a polemikus, a valamit támadó, tagadó, megcáfoló értelem: *respublica*: a monarchia tagadása, *osztályuralom*: a nép többi részének kizárása, *demokrácia*: a kiváltságos osztály tagadása, *szuverénitás*: a főhatalom mással szemben, *jogállam*: a hatalmi

állammal szemben, *diktatúra*: a nép befolyásának tagadása a kormányzatban stb.

A politikumnak mélyén rejlő ellenség-barát viszonyt legjobban igazolja, hogy csak mint *plurale tantum* jöhet létre valamiféle politika: csak akkor, ha van egy párttal szemben egy másik párt, egy politikus-sal szemben egy másik politikus, egy nemzettel szemben egy másik nemzet. Valamely párt, valamely nemzet igazában csak egy másik pártra, nemzetre való tekintettel létezik a valóságban, azaz ha van külön, a másiktól elütő sajátossága és érdeke, ha ellentétben állanak egymással: másképp nem támad 'politika'. A politikát szervezett politikai egységek, pártok irányítják, ezek pedig szemben állanak egymással: a politikában tehát immanens módon benne van a barát és ellenség magatartása. Jellemző egy angol diplomata szava: a politikus a harcra jobban van beiskolázva, mint a katona, mert a politikus egész életén át harcol, a katona ellenben csak kivételesen. Innen van, hogy a 'politikai' szót legtöbbször a 'pártpolitikai' szó helyett használjuk, amelyben már eleve bennrejlík a barát-ellenfél ellentétes viszonyának jelentése. Ezért ha valamely kérdést a maga tárgyi tisztaságában, objektív mivoltában meg akarunk őrizni, akkor 'depolitizáljuk', azaz a pártküzdelemből kiemeljük.

De a politikumnak ellenség-barát jellege nyilván már abból is következik (erre SCHMITT nem utal), hogy a politikum a *hatalom* birtoklása körül forog, minden hatalom pedig bizonyos fokig erőszaknak, tehát ellenséges valaminek érezhető. Minden vallási, erkölcsi, faji, gazdasági vagy egyéb értékfelfogásbeli ellentét előbb-utóbb politikai ellentétté is átalakul, mert uralkodni, a maga értékelését másokra minél szélesebb körben kiterjeszteni, hatalmát rákényszeríteni iparkodik. De ezzel már az embereket a barátok és az ellenségek csoportjába tömöríti, asszociálja és disszociálja, azaz politizál. Mindig valami ellentét robbantja ki a politikát és sűríti az embereket politikai csoportokká, pártokká, amelyek aztán a hevesség különböző fokával küzdenek egymással.

Ez a küzdelem annak felismerésén alapul, vajjon ki barát s ki ellenség? A politikai ösztön és gyakorlati gondolkodás elsősorban abban a képességben nyilvánul, hogy felismerjük, sokszor inkább megérezzük az ellenséget és a barátot. Hogy rátapint CAEAR az ellene szótt összeesküvés fejének, CASSIUSnak ellenséges, keserűen agresszív lelkére:

... Bár nem félem őt,
Mégis, ha nevemhez férne félelem,
Nem ösmerek, kit inkább kellene
Kerülnöm, mint e fonnyadt Cassiust.

Szünetlen olvas ; nagy figyelmező :
 Átlát az embereknek tettein.
 Játéknak nem barátja, mint te vagy,
 Antonius ; nem hallgat muzsikát.
 Ritkán mosolyg s mintegy magát csufolva
 S eszét gyalázva akkor is, hogy azt
 Akármi tárgy mosolyra bírható.
 Ily embereknek nyugta nincs soha,
 Amíg nagyobbát látnak, mint magok,
 Azért is ők igen veszélyesek.

(Shakespeare : Julius Caesar. I. 2. Vörösmarty ford.)

Az úgynevezett nagypolitikának is tetőpontja az a pillantás, amellyel az államférfi a látszólagos barátot mint ellenfelet ismeri fel. BISMARCK-nak esodálatosan kifejtett érzéke volt arra, hogy mindig helyesen érezte meg előre, ki lesz adott történeti pillanatban és helyzetben barátja és ellensége. Villámszerűen kiérezte az összes hatásokat, amelyek diplomáciai vagy politikai sakkhúzásaiból az ellenfél lelkében bekövetkeztek. 1868-ban már megmondotta K. SCHURZ-nak, hogy körülbelül két esztendő múlva III. NAPOLEON ürügyet fog keresni a küzdelemre, de az eredmény NAPOLEON bukása és Németország egyesítése lesz.

Vajjon igazában milyen egy államférfi politikai érzülete s világfelfogása, mekkora meggyőződésének őszintesége és ütőereje, ennek biztos mértékét kapjuk meg, ha szemügyre vesszük, hogy kik a barátai s kik az ellenségei, a szeretetnek micsoda fokával ragaszkodnak hozzá az előbbieket s a gyűlöletnek micsoda fokával támadják az utóbbiakat. SZÉCHENYI, a nagy gyakorlati lélekbúvár, már 1846-ban éppoly jól látja, hogy a politika lényege a barátság és ellenséges érzület mozzanata, mint ahogy ma C. SCHMITT teoretikus szeme. «Nálunk — mondja — minden, még a politika is, jobbadán szeretet és gyűlölet, sympathia és antipathia legtúlságosb határai közt ingadoz. Honnét aztán a gyakorlati statustudomány is tulajdonképpen nem az illetők több vagy kevesebb személyes kapacitásán, és több vagy kevesebb viszonyi hatalmán alapszik, hanem sokkal inkább azon, hogy valljon mennyire sympathisálnak velük az érintett proféták vagy viszont. Ha szeretik, vagy éppen pajtásági magnetizmusban vannak velük, akkor istápolják ; midőn, ha nem kedvelik, noha ennek oka tán maguk előtt is rejtély és semmi alapja nincs, minden kitelhető módon üldözik is.» (Polit. Progr. 91. l.).

CLAUSEWITZ száz évvel ezelőtt a politikumnak harcias alaptermesztét helyesen ismeri fel akkor, amikor azt mondja, hogy «a háború semmi egyéb, mint a politika folytatása más eszközökkel». A politika

könnyen vezet akár külső háborúra, akár belső polgárháborúra, mert a veleje úgyis már a barátok és ellenségek csoportosulása, a harc. Csakhogy politikának hívják, amíg szellemi eszközökkel folyik és háborúnak, ha már puskák és ágyúk a küzdelem eszközei. A politika és háború rokon természetét érzi a köznyelv akkor, amikor „politikai stratégiáról” szól. A stratégiának pedig végső célja mindig az ellenség megsemmisítése. Hányszor újul fel a politikai életben Achilles és Hektor páros viadala, míg végül az egyik hétszer rohanja körül ellenfelének a harciszekérhez kötött holttestével Trója falait! Hányszor parittyázzák a kormány Goliátját az ellenzék kis Dávidjai mindaddig, míg le nem terítik!

CROMWELLben a politikai harc és a fizikai háború szelleme egyesül: a parlament tagjából egyszerre csak hadvezérré alakul át. A metamorfózis könnyű, mert mindkét esetben a cél az ellenség megsemmisítése. Mivel ez pusztán politikai eszközzel nem lehetséges, kardot ránt, hogy kiirtsa az ellenséget: a királyt kivégezteti, az íreket és skótokat halomszámra gyilkoltatja, a foglyoknak nem kegyelmez. Ez a módszere a politikában is: a parlamenteket sorban, alighogy összehívja, feloszlatja. Jellemző pénzeinek harcias jelmondata: *Pax quaeritur bello*: a béke útja a háború. Mikor Spanyolország, a politikai és katonai ellenség ellen küldi seregét, a spanyolokról azt mondja, hogy «ez a természetes gondviselészerű ellenség», «a cél: kiirtani» (so make it not to be). SAINT JUST 1794-ben a konventben ilyen politikai programot szerkeszt: «Miben áll egy szabad állam? Mindannak teljes elpusztításában, ami vele szembeszáll.» Amikor 1793-ban a jakobinusok arról tanácskoznak, hogyan kellene a forradalmi törvényszéket újra szervezni, ROBESPIERRE hidegen ezt a véleményét nyilvánította: «Kevésbé van most arról szó, hogy a haza ellenségeit megbüntessük, mint inkább arról, hogy megsemmisítsük.» De hasonló politikai tervet szerkeszt a XX. században az *action directe*-elmélet atyja, GEORGES SOREL, aki az «Erőszak Apológiájában» kifejti, hogy a proletáriátusnak «a burzsoázisa ellen a küzdelmet fényes nappal, minden gyengeség nélkül, az engesztelhetetlen ellenség megsemmisítésének céljával kell vezetni» (Reflexion sur la violence). Ezt a programot valósítja meg LENIN: a politikában az ellenféllel szemben csak egy célt ismer: az elpusztítást. Eszközei: cseka, börtön, kínzás, kivégzés, száműzés. Politikai jelszava: *écraser!* Politikai zenéje: az ellenfél halálhörgése. A világtörténet legnagyobb terroristája, aki a legszörnyebb módon élte ki a politikum mélyén lakozó ellenséges magatartást, melyet benne a személyes bosszúvágy is fokozott. Márpedig «a bosszúállás — mint WALTER SCOTT mondja — a legédesebb falat,

melyet valaha a pokolban sütöttek.» Sok politikus süt a történet tanúsága szerint ilyen *sweetest morsel*-t.

A politikai ellenségnek elpusztítására törő szenvedély, gyűlölet és boszúvágy a legszélsőbb módon elemi erővel fakad ki Kossuthból 1848 őszén, a horvát-szerb fölkelés idején s rettenetes átokká tarajosodik. A politikai szenvedélyt fölkorbácsoló retorikájának vad erejével tüzel a harcra egyik újságcikkében: «A magyarnak most csak két teendője van. Egyik: föllállni tömegben a haza földjét megszállott ellenség *agyonnyomására*. A másik: emlékezni! Ha a magyar e kettőt nem teszi, akkor oly gyáva, nyomorult nép, melynek neve a világ históriájában ugyanazonossá lesz a szegény s gyalázat névvel; akkor a magyar oly gyáva, nyomorult nép, mely megfertőztette ősei szent emlékét, melyre maga az örökkévaló Isten azt fogja mondani: *Bánom, hogy teremtetem*; akkor a magyar oly Istentől elátkozott nép, melytől a levegő meg fogja tagadni éltető erejét, melynek kezei alatt a televény búzaföld sivatag homokká fog változni, melynek közelítésekor kiaszik a szomjat enyhítő forrás, ki hontalanul bujdosandik a föld hátán, ki hiában kérendi az irgalomtól az alamizsnának száraz kenyérét, kit alamizsna helyett arculesapand az idegen faj, mely őt saját hazájában vándor koldussá teendi, kit mint a gazdátlan ebet, büntetlenül verend agyon bármely gazember; olyanná lesz, mint a bélpoklos, kit minden ember kerül, mint az indus pária, kire az ebet uszítják. Hiában forduland a vallás malasztjához, neki nem adand vigasztalást. Isten, kinek teremtési mívét gyávasága által meggyalázta, nem bocsátandja meg bűneit, sem ezen a világon, sem a másikon; a leány, kihez szemeit fölemelendi, seprővel hajtandja el a küszöbről, mint a rühes állatot, neje útálattal köpend gyáva szemei közé, s gyermekének első szava az lesz, hogy apját megátkozza! Borzasztó! borzasztó! De így lesz . . . Fegyverre tehát, aki férfiú!»

Ily rémesen sötét és groteszk képekkel izgat Kossuth a harcra, melyben az otthonmaradt nőknek is részt kell venniök: «Az asszonyok pedig Veszprém és Fejérvár között ássanak egy irtózatot sírt, melybe a magyar nevet, a magyar becsületet, a magyar nemzetet — vagy ellenségeinket eltemessük; s melyen vagy a magyar név szegényoszlopa álland ily felírással: *Így bünteti Isten a gyávaságot*, vagy álland a szabadság örökzöld fája, melynek lombjai közül Isten szava szóland, mint szólott Mózeshez az égő túskebokorból: A hely, amelyen állasz, szent, így jutalmazom a bátorságot! Szabadság, dicsőség, jólét és boldogság a magyarnak!» (Kossuth Hírlapja. 1848. szept. 18.)

Bizarr és szörnyű képekben festi le Kossuth a magyarra váró rettenetes jövőt, ha gyáva az ellenséggel szemben, de ösztönösen érzi,

hogy attól függ nemzete sorsa, vajjon eléggé tudja-e győlni ellenségét, amely ha nem bukik el, őt fogja kiirtani. A politikai érzék végzetes megfogyatkozásának, sőt teljes kiapadásának jele, ha hiányzik a nemzetből, főképp vezető rétegéből, annak tudata, hogy ki az igazi ellenség, mellyel szembe kell szállania, ha csak maga nem akar elpusztulni. A nagy forradalom előtt a francia nemesség gondtalanul a politikai racionalizmus karjaiba dől, az előkelők szalonjai is visszhangznak azoktól az eszméktől, amelyek pár év múlva seregestül küldik őket a guillotine alá; az orosz vezető társadalmi réteg fiai és leányai már a múlt század hatvanas éveitől kezdve mély rokonszenvet éreznek az anarchista eszmék iránt s az 1917. évi forradalom előtt sem volt az orosz intelligenciának képessége arra, hogy felismerje a társadalmat felforgató belső ellenségeit s ezek erejét. Hol volt 1918 őszén nálunk az a Kossuth-szabású politikus, aki csalhatatlan ösztönével a nemzet elé tárta volna azt a borzalmas jövőt, amely a cseh, szerb és oláh megszállás nyomán reá vár s olyan ellenállásra izgatta volna, mint Kossuth 1848-ban? Azok a magyar tömegek, amelyek négy esztendeig halálmegvető bátorsággal küzdöttek vadidegen, messzeélt nemzetek ellen a lengyel és orosz rónákon, a flandriai mezőkön, a doberdói sziklákon s az Isonzo partján, teljesen elvesztették politikai ösztönüket, amikor közvetlenül hazájuk határát kellett volna védeniök a szomszédos nem is harcoló, de csak belopódzó ellenséges népekkel szemben. A műveltebb magyar társadalmi rétegnek sem volt természetes politikai ösztöne annak megérzésére, hogy a belső forradalmi elemek micsoda végzetes ellenségek, mikép döntik egy új Mohácsba s ütik fejbe a kommunizmus vörös kalapácsával.

Az aggresszív államférfi típusa.

Nunc ad fortissimum typum! Egyes embereknek állandó velük született hajlamuk van a gyűlölködésre, irigységre, kritikára, civakodásra, élesnyelvűségre, bármi is a foglalkozásuk s bármilyen társadalmi környezetben élnek. Az ilyen lelkeknek a politikai élet különösen alkalmas éghajlat és talaj, hogy aggresszív hajlamaik mérges virágai teljes pompájukban kifejlődjenek. Az állandóan támadó hangulat magában véve még nem teszi eleve rosszindulatúvá az aggresszív típust: lehetséges, hogy éppen az erkölcsi eszmények szolgálatában, az erkölcsi megújulás érdekében, szúrós és mindig támadásra kész. Az ellenfelet csak azért akarja megsemmisíteni vagy ártalmatlanná tenni, hogy tovább ne rongyosítsa meg a társadalmi és politikai életet. Célja pozitív, csak eszköze negatív. Az értékfelfogás játssza itt a főszerepet:

az aggresszív típus vagy a személynek, mint ilyennek, értékét tagadja («személyeskedik») s ez a rosszabbik eset; vagy pedig az értékellenest támadja a személyben, ezt akarja belőle kiirtani s helyes értékhardozóvá javítani s ez a jobbik eset.

Ahogy a szeretet vak, akkép a gyűlölet és rosszakarat is: az, aki szeret, a szeretett lénynek csak a jó oldalát látja, s az, aki gyűlöl, a gyűlölt lélekben mindent értéktelennek, sőt értékellenesnek, rossznak ismer föl. Állandóan összetéveszti az értéket és az értéket jól-rosszul megtestesítő személyt. Így a gyűlölet, a túlzó kritikai szellem, a rosszindulat egyoldalúvá és igazságtalanná válik azzal a személlyel s tárggyal szemben, amelyre irányul. Sőt szélső esetben, amire a politika sok példát mutat, az aggresszív hajlamú egyén gyűlöletét és támadó hangulatát átsugározza és belevetíti az egész világba és életbe, amely körülveszi. Két pólus körül kering az ilyen merőben aggresszív lelki alkatú ember világa: én-je és az ellenség körül. Mindent, ami nem én-jéhez tartozik, már eleve ellenségnek érez. A világ és ember az ő számára csak azért van, hogy támadható legyen: tárggyul szolgáljon maró, démonikus hajlamainak. Ez a Sátán világa: úgy, ahogy MILTON Elvesztett Paradicsomában a Pandaemoniumban az ördögök, ő is csak a sötétben *sub specie mali* tud látni.

A politikai szatanizmusnak ilyen alakja természetesen az állandóan ellenséges érzületű, aggresszív típusnak csak a legszélsőbb, kiélezett formája. A politika vadonjának erymanthosi vadkanai többekévéssé szelídebb indulatúak. A leterítés, a megsemmisítés helyett a legtöbb aggresszív politikus megelégszik a kritikának sebet ejtő karmolásával. Abban éli ki támadó indulatát, hogy minden javaslatot élesen bírál, ellenez, cáfol és gátol. Nem az eredmény fontos előtte, hanem maga a támadás, a harc, a bírálat, a polémia, az ellenfél ingerlése, melybe beleviszi egész vitalitását, elmeélet, szellemi fegyvertárát. Logikai és esztétikai gyönyör neki az ellenfélre ütést mérni, szűrni-vágni, égetni, a sebekre sőt szórni. A született, szinte hivatásból aggresszív politikusnak becsvágya mindennap beverni egyikét politikai ablakot: hadd csörömpöljön s a figyelmet magára vonja. Feje élő-mozgó aktaszekrény, melyben politikai ellenfeleinek összes elkövetett és el nem követett bűneit, chronique scandaleuse-eit, egymásnak ellenmondó nyilatkozatait pontosan megörökítő iratok gondosan rendbeszedve találhatók. Csodálatosan tartós emlékezete, amely csak a másokra kellemetlen emlékképek szellemi gyűjtőhelye, rögtön azt az aktát rántja elő, amelyik az ellenfelet legfájóbban sebzí, ha ugyan le nem teríti. Támadása közben a szigorú CATO tógáját ölti magára: elkeseredett, szinte szadisztikus moralista, aki folyton figyel-

meztet, fenyeget, támad, javít; mint valami gépfegyver kattog folytonos erkölcsi explózióiban a romlottság ellen — s végül, mint CATO, ő is megtanul görögül. A gigantomachia sokszor batrachomiomachiává törpül a politikában.

Az agresszív lelki alkatú politikus a született, mindig ellenzéki, negatív embertípus: mintegy állandóan meg van szállva a tagadás szellemétől. Szinte automatikusan mindennel szemben csak aggodalma, kritikája van. «A kormány okait — mondja — amelyek erre a lépésre indították, nem ismerem, de eleve helyteleníttem.» A diabolikus politikai harcosnak egyéniségéből és hangszereléséből hiányzanak a középső hangok: mindig a legmagasabb hangrégióban sivít. Csakis az ellenzéki kisebbséghez tud tartozni, amelynek harca mindig elkese-redebb és hevesebb. Ennek pszichológiai alapja az a hite, hogy minél kevesebb ember van vele egy nézetben, annál valószínűbb, hogy neki van igaza: a többség vak és lomha gondolkodású vagy korrupt és gonosz. A kicsiny vallási szekták a legdogmatikusabbak a maguk igazságában: rajongók gyülekezetei. Hasonlóképpen a politikában az ellenzéki kis frakciók a legfanatikusabbak: csupa csalódott, elkese-reedett, a kákán is csomót kereső, a ressentimenttől tüzelt agresszív emberekből állnak. Az ilyen ellenzéki pártok élére rendszeren nem az kerül, akinek mélyebb belátása, komoly alkotó vezéri talentuma van, hanem az értelmi szempontból jóval kisebb fajsúlyú és kultúrájú, de harcos, támadó természet, aki kíméletlenül, az indulatok elemei erejével és a legnagyobb rohamozózájjal forgatja a fegyvereket. Rendszerint csak addig vezérekedik, amíg harcolhat. Ha elül a küzdelem zaja s pártja hatalomra jut, akkor már az alkotó munkához hiányzanak vezető képességei s más veszi át a vezéri pálcát. Ekkor azonban a negatívnak született politikai természet, sértett hiúságból is, új ellenzéki csoportot alkot, ahol megint kiélheti ellenmondó és agresszív hajlamait. Mint harcos politikus továbbra is valami téren a 'szabadságért' küzd, de úgy, hogy a mások szabadságát támadja s korlátozni iparkodik. Az ilyen pusztá ellenzékiesség, örökös természetlen harc nincsen ínyére az alkotni vágyó államférfinak, ha mindjárt maga is erősen kritikai s ellenzéki természet. «Kérdem, — mondja SZÉCHENYI — ily könnyű szerrel, melyhez képest az, kinek jól pereg nyelve, ki merész és jó vastagokat tálalván ki, minden kormányt ellenez, vagy ha ilyest nem bír, legalább gyanúsítani törekedik, a közvéleményben már jóreményű fiatal, sőt nemzeti hősként fényledez, ugyan kérdem, ily felette könnyű szerrel azt gondoljuk, annyira aggasztó bonyodalimból kiemelkedhetik hazánk?» (Polit. Progr. 18. l.).

Vegyük most szemügyre az agresszív politikust, aki ráviharozza

dühét ellenfelére, mert megsértette. Önkénytelenül támadó állásba helyezkedik, hangja élesen metsző, sokszor rekedt, taglejtése heves és gyorsan lüktető, lélekzete ziháló, szája körül keserű vonás, szűrős a szeme, mintegy prédára les, homlokán erei kidagadnak, arca elvörösödik, keze sokszor ökölbe szorul. Egész megjelenése megfélemlítő. Kitűnően ábrázolja az agresszív politikusokat H. DAUMIER, a nagy francia rajzoló «A bordeauxi nemzetgyűlés» című szépiarajzán. A képviselők legfőbb támadó szerve a száj, melynek hangereje a támadás fokával arányos; ezért a művész a száját erősen túlozza. Hogy az indulatoknak ösztönös, brutális erejét jellemzően szemléltesse, alakjainak állatszerű jelleget kölcsönöz: a baloldali széles fej mint egy dühös béka kuruttyol, a jobboldali ösztövért ábrázat mint valami felingerelt keselyű hevesen víjog, a hátuk mögött ugrásra kész harcos honatya mint feldühödt buldogg ugat. A rohamozó modort jellemzően fejezi ki a vonalak merevsége és sarkos volta: a kemény vonalak mintha maguk is szúrnának és karcolnának. Az előharcosokat a többi képviselők kiabáló kara kíséri.

A harcos természetű politikus abban is kéjeleg, hogy zordnak is akar látszani. Ha lefestik vagy lefényképezik, komor képet ölt, az igazságért kérelhetetlenül küzdő ember felsőbbségének érzését iparkodik kelteni: kemény, szigorú, engesztelhetetlen. CROMWELL festőjét erősen megkorholta, mert nem elég zordnak ábrázolta: arcképéről hiányoztak sebhelyei és szemölesei. A diktátorok sohasem ábrázoltatják nyájas és vidám embernek magukat.

Az agresszív politikai típus szemléltetésének feladata voltaképp azonos a politika történetének megírásával. Itt csak olyan néhány államférfi vulkanikus egyéniségét emelem ki, akikben a támadó politikus lelki jegyei összesűrítve jelentkeznek.

NAGY FRIGYES minden ízében a harc embere: nemcsak a politikában és a csatamezőn, hanem az irodalomban is: ódáiban, röpirataiban, leveleiben a legmaróbb szarkazmus képviselője. Az ID. PIT-nek támadó ereje és csúfolódó hajlama félelmetes volt. Soha angol szónoktól annyira nem rettegtek, mint tőle. Azon ritka politikusok közé tartozott, aki megengedhette magának, hogy ellenségei előtt szóljon, nem törődve azzal, hogy ezek később mit mondanak. Kevés embert gyűlölték és szerettek annyira, mint O'CONNELL-t, a rettenthetetlen ír parlamenti harcost. Az egész angol parlament összefog ellene s ő kis csoportja élén évtizedekig vívja a legrettentesebb küzdelmet. Szüntelenül a legvadabb támadást intézi ellenfelei ellen: utolérhetetlen a nyelv hatalmában, a szellemességben s a villámgyors lecsapásban. Harci dühe a durvaságban alig ismer határt: WELLINGTONT



HONORÉ DAUMIER: ✱ bordeaux-i nemzetgyűlés. 1871.
(Aggresszív típus.)

«félbemaradt káplár»-nak (a stunted corporal) címezgeti; egy másik ellenfele «a nagy hazudozó» (a mighty big liar), «egy töredelemnélküli tolvaj egyenes leszármazottja» (a lineal descendant of the impenitent thief), egy harmadik ellenség «nemes bohóc» (a titled bufoon), «dölyfös kuvasz» (a contumelious cur), «skorpió», «disznó» stb. Éktelen haragra gerjed, amikor őt a fiatal, radikálisból hirtelen konzervatívva vedlett DISRAELI megtámadja. Az ír néptribún így adja vissza a kölcsönt egy dublini népgyűlésen: «Ha a zsidók Isten választott népe is voltak, volt köztük hitetlen is és ezek egyikétől származhatik ez a fiatal ember. Ugyanolyan a jelleme, mint annak a gonosz latornak, aki a keresztfán halt meg s akinek alighanem DISRAELI volt a neve. Azt hiszem, ha közelebbről megvizsgálónok DISRAELI családfáját, rájutnánk, hogy ez az ember egyenes leszármazottja annak a 'magas' állású embernek, kit említettem» (Maurois: Disraeli élete. 86. l.). De bármily heves volt is O'CONNELL, agitációjában mindig az alkotmányos keretek közt maradt s okossága óva intette az íreket a fegyveres lázadástól. Függetlenségét minden oldalról megőrizte. Egész politikai mozgalmát az írek katolicizmusára építette, de függetlenségére büszke ellenzéki szelleme Rómától sem engedte magát befolyásolni a politikában: «Római katolikusok vagyunk, de nem Róma szolgái. Annyi teológiát Rómától, amennyi tetszik, de semmi politikát!» (As much theology as you please from Rome, but no politics.)

Az agresszív politikus félelmetes fegyvere a szatira, a biztos kéztől mesteri ügyességgel kilőtt nyíl, amely az ellenfél leginkább sebezhető pontjába talál s a nevetségesség porondjára teríti le. Ennek alig volt valaha nagyobb mestere, mint DISRAELI, amikor pártjának vezérért, PEEL miniszterelnököt halálra sebezte. PEEL jó barátságban élt a nagy CUNNINGGEL, akit azonban 1827-ben cserbenhagyott s az ellenzék élére állt. Nemes és nemtelen fegyverekkel harcolt CUNNING ellen, akinek ez kétségkívül elősegítette korai halálát. DISRAELI 1845-ben kérdőre vonta PEELT a parlamentben azért, hogy az angol külügyminiszter az olasz forradalmárnak, MAZZINNEK leveleit a levéltitok megsértésével felbontotta. PEEL, akinek állását DISRAELI titokban már régen fúrta, illetlennek minősítette azt, hogy a saját pártjabeli, tehát barátának hitt politikus támadja őt. S nagy pátosszal idézte CANNINGNEK egy versét, amelyben arra kéri Istent, őrizze meg barátaitól:

Save, save, oh save me from the candid friend!

DISRAELI finom, de megsemmisítő iróniával célzott válaszában PEELNEK CUNNINGGEL szemben tanúsított baráti hűtlenségére: «Ha az igen tiszteletreméltó gentleman néha illőnek találja híveit szigorúan

megfeddeni, — talán meg is érdemeljük ezt — én vagyok az első, aki kész hátát a korbács alá hajlítani; de ha az i. t. gentleman szemrehányások helyett mindig csak idézeteket használna, biztos lehet benne, hogy ezek még jobb fegyverei lennének. Olyan fegyver ez, melyet ő mindig mesteri kézzel forgat; s ha ő prózában vagy versben valamely tekintélyre hivatkozik, biztos a sikerről, részint azért, mert ritkán idéz olyan passzust, amely előbb már ne találkozott volna a parlament tetszésével, részint és különösen azért, mert idézetei oly találók. Az i. t. gentleman nagyon jól tudja, mit jelent a vitába beledobott nagy név s milyen rendkívüli és felvillanyozó lehet ennek hatása. Ő sohasem hivatkozik olyan íróra, aki nem nagy és ritkán olyanra, aki nem kedvelt — hanem mindig olyanokra, mint például CANNING. Olyan név ez, amely — meg vagyok győződve — sohasem említhető e Házban a kedélyek megindultsága nélkül. Mindnyájan bámuljuk az ő lángeszét, mindnyájan fájjaljuk korai halálát, és mindnyájan rokonszenvezünk vele büszke harcában a fennkölt előítélet és fölüeny közepszerűség, irigy ellenségek és „őszinte barátok” ellen. Az i. t. gentleman biztosra veheti, hogy az ilyen tekintélytől vett idézet mindig hatáson lesz — néhány sor, pl. a barátságról, CANNINGTÓL megírva és az i. t. gentlemantól idézve. Tárgy, költő, szónok: milyen szerencsés kombináció! Ennek hatása egy parlamenti tárgyalás folyamán szükségképpen kell, hogy lenyűgöző legyen, és én meg vagyok győződve, hogy — ha az idézet hozzám lenne intézve — nem tehetnék mást, mint szerencsét kívánnék az i. t. gentlemannek, nemcsak kitűnő emlékezőtehetségéhez, hanem bátor lelkiismeretéhez is.» (Brandes: Lord Beaconsfield. 139. l.) DISRAELI a legkomolyabb képpel mondta ezeket a saját pártvezérét kivéző irónikus és bosszúsugallta szavakat, közben az egész Ház, a konzervatív-páttal együtt, kacagott.

GLADSTONE, a forróvérű skót nem becsülte DISRAELI jellemét éppen a PEELEL szemben tanúsított viselkedése miatt. De, noha évtizedekig az angol politikai élet ennek a két harcos egyéniségnek párvadala volt, GLADSTONE sohasem merte vetélytársa személyét támadni, bármennyi alkalma lett volna is erre, mert félt a parlament e biztos kezű keleti kérdőbójának mesterien hájtott szatirikus pengéjétől. Annál vadabban támadta minden tisztelet nélkül SALISBURY személyét. Amikor 1864-ben PALMERSTON megbukott, a legerősebb ember a liberális pártban a féktelen indulatú GLADSTONE volt. De a közvélemény jórészt azt hánytorgatta, hogy a bösz GLADSTONE miniszterelnöksége lehetetlen: túlságosan ingerlékeny, örökösen impulzív, nincsen tapintata, szerelmes a maga eszméibe s erőszakolja őket, teljesen járatlan a lelki bánásmód és kiegyenlítés művészetében, heveségé-



FARAGÓ JÓZSEF rajza.

Bánffy, az agresszív államférfi Széll K.-nal viaskodik.

vel tönkre fogja tenni a pártot, nem fogja tudni vezetni a képviselőházat. S mi történt? Ez a féktelen temperamentumú ember a hatalom birtokában meghiggadt, tapintatos és óvatos lett. Amikor huszonöt-éves pártkormányzata után — írja BRYCE — elérkezett az idő, hogy az agg GLADSTONE visszavonuljon, súlyos kérdés volt, vajjon mikép lehet összetartani a liberális pártot az ő nagyszerű vezérlete nélkül.

BISMARCK a legharciasabb államférfiak egyike, akinek lobogó temperamentumát, támadó és szatirikus természetét az ész, ha szükség volt rá, mindig fékezte. Nagyobb súlyú politikai szerepe már a küzdelem hivatásában fogan. Amikor 1862-ben VILMOS király már a lemondás gondolatával foglalkozik, BISMARCKOT ajánlják neki vezető miniszternek. A király azonban attól fél, hogy BISMARCK féktelen harcra kedvével mindent majd feje tetejére állít. Magához hivatja. Megkérdezi tőle, vajjon hajlandó-e az országgyűlés többsége ellenére is a hadsereg újjászervezése mellett kitartani? BISMARCK habozás nélkül igennel felel. Most teljesedik be hivatása: kész a várva-várt küzdelemre. S a harcot aztán keményen is állja: ellenfeleit félelmetesen gyűlöli és támadja. Nincs igaza — mondja — GOETHÉNEK, aki szerint a szeretet szépíti meg az életet; a gyűlölet ugyanezt a szolgálatot teszi: «nekem nélkülözhetetlen a szeretet számára feleségem, a gyűlölet számára — WINDTHORST.» Akit BISMARCK gyűlölt, mindörökre gyűlölte: nem tudott, legfeljebb csak látszatra, kibékülni. Maga is érezte, hogy a gyűlölet nagy gyengeség, mely elhomályosítja az ítéletet és megbénítja az állam nyugodt kormányzását. Ezért írja 1874-ben VILMOS császárnak: «A harag és a gyűlölet a politikában rossz tanácsadók; kérem az Istent alázatosságért és békülékenységért.» Mint az agresszív típus jellemző képviselője sokszor gerjedt féktelen haragra, amelynek hevében egy-egy tárgyat, amely kezeügyébe akadt, összetört. «Mit csinál, ha haragszik? — kérdezte egyszer BEUST-tól. Nem gondolja, hogy nagy megkönnyebbülés valamely tárgyat összetörni?» Ez persze nála nemcsak a haragos feszültségnek cselekvésben való levezetése, hanem az ellenség elpusztításának szimboluma is volt. Egyébként a harcban gyakran alkalmazta az ellenfél megvetésének szimbolikus eszközét is. Még fiatal képviselő korában, amikor egyszer az ellenzék pfúj-kiáltása nem engedte szóhoz jutni, a szónoki emelvényen egyszerűen az üvöltő ellenzéknek hátat fordított s nyugodtan újságot kezdett olvasni. Agg korában is kíméletlen harcos marad. Mikor nyugalomba kénytelen vonulni, akkor sem tud nyugodni: agresszív természetét akkor is ki kell élnie. Cikkeket ír a Hamburger Nachrichten-be, melyekben élesen támadja az új kormányzatot. Ezen sokan megbotránkoznak. «Az, aki azt akarja, —

felelte BISMARCK — hogy hallgassak s mindent tovahaladni engedjek fejem fölött, nem barátom . . . Jogom van védeni magamat, ha megtámadnak és kötelességem véleményemet kimondani, ha látom, hogy a hatalom mostani birtokosai téves úton járnak. Hát engedjem, hogy szájkosarat rakjanak rám? Majdnem harminc esztendeig tűrhetően vittem az ügyeket s némi tapasztalatot gyűjtöttem. Nem szabad most ezeket értékesítenem a birodalom érdekében? Az agg harcos kancellár utódját, CAPRIVI tábornokot sértő nyilatkozata miatt párbajra akarja kihívni: «Még mindig erős a kezem» — jelentette ki hetykén.

A harcos politikusnak született ember olyan, mint az oroszlán: természetes bátorsága és harci készsége van; a véres küzdelem nála magától értetődő viselkedés és nem színészi póz, olyan funkció, mint az, hogy eszik és alszik. Ilyen kíméletlen szörnyű harcos természet, egyben hatalmas tetterő GAMBETTA 1870-ben. Jelszava: «háború a végsőkéig!» A bosszúvágy és gyűlölet megtestesülése. A bordeauxi nemzetgyűlésen vad dühvel harcol a bismarcki béke ellen. És ez a harcos egyéniség, aki a barrikádokon, a viharban, a veszedelmek középett volt elemében; aki az engesztelhetetlenek, *les irréconçiables*, csoportjának volt a feje; aki örökkön a szabadságért, népjogokért verekedett: lényegében hatalmi természet, demokrata deszpota, a *töle* megszabott rend és tekintély imperatora volt, aki mindenkit ellenségének érzett, aki más nézetten mert lenni, mint ő. Diktátor-jellem, ugyanabból a fajtából, mint CLEMENCEAU.

A vérbeli agresszív politikus senkitől sem fél, de mindenki fél tőle. A támadást sportszerűen űzi: gyönyörködik a saját erejének gyakorlásában és mutogatásában. CLEMENCEAU évtizedeken át terrorizálja a francia parlamentet: mindenkit gyűlöl és támad s mindenki gyűlöli és féli. Tucát kabinetet buktat meg, sokszor teljesen igazságtalanul, hamis gyanúsítások alapján. Haláláig tipikus példája a negatív, örökké rohamozó, félelmetesen támadó és bíráló politikusnak. Vérengző *tigris*, ki folyton prédára les. Annyira hozzá tapadt az egész világ közvéleményében CLEMENCEAU nevéhez a tigris jelző, hogy amikor az oxfordi egyetem a háború után díszdoktorrá avatta, diplomájában *Tiger Gallicus* névvel tisztelte meg. A tagadás megtestesült szelleme. Hosszú politikai pályája alatt csak miniszterelnök volt, egy miniszterelnök sem merte bevenni kabinetjébe, kivéve 1906-ban, amikor pár hónapi belügyministersége alatt magához ragadta a hatalmat s ő lett a kabinet feje. Ez az állása azonban untatta, nem harcos természetének való volt, szinte készakarva engedte magát egy jelentéktelen flottakérdésben megbuktatni, egészen váratlanul, mintegy kiszámítva a pillanatot, amikor az őt támogató többség jórésze éppen távol volt.

MAX NORDAU mondja, hogy CLEMENCEAU annyira hozzászókött ahhoz, hogy minisztereket buktasson, hogy végül magát is megbuktatta, mivel senki más nem állott vele szemben. Így megint szabad ember lett, aki korlátlanul kiélheti aggresszív hajlamait. Csak kalapács akart lenni, sohasem üllő. Mindenkit gyűlölt, aki hatalmon volt, még magát is: szemében minden miniszter eleve ostoba és gonoszszándékú egoista. Nem szeretett senkit, de őt sem szerette senki. Talán elpirult volna, ha valaki azt mondta volna neki, hogy szereti. Végesvégig jakobinus patrióta volt a ROBESPIERRE típusából.

A háború alatt tüzes hazafisága a leghevesebben támadja a kormányokat, hogy langyosak és hanyagok; tábornokaik tehetségtelenek és gyávák; az ellenség le fogja verni őket s jön a rettenetes katasztrófa, amilyent ő már 1870/1-ben egyszer átélt. Kíméletlen offenzívájának hatása alatt a sorban bukó kormányok be akarják venni a kabinetbe, hogy legyen *Union Sacrée*, viselje ő is a felelősséget. De CLEMENCEAU ellenzéki természete továbbra is csak bíráló és támadó akar maradni. Azonban ennek a heves politikai cenzornak *L'Homme Libre* újságját az állam cenzora kénytelen sokszor bírálni és cikkeit törölni. Ekkor a *Szabad Ember* átalakul *Láncokba Vert Ember*-ré, *L'Homme Enchaîné*-vé. Mikor már minden reeseg-ropog, az agyonsanyargatott nemzet szenvedési kapacitása kimerülni s a békevágó felülkerekedni látszik, 1917-ben CLEMENCEAU átveszi az uralmat. A «Szabad Ember» most kegyetlen diktátor, aki a defetisták ellen rémuralmat gyakorol, sereg embert kivégeztet és bebörtönöz. Bámulatatos ennek az aggastyánnak cselekvő energiája. Bele tudja sugalmazni a kifáradt nemzetbe a maga elszánt határozottságát. Harcos természete most igazán elemében van: *Je fais la guerre* — kiáltja szüntelenül. Koncentrálni tudja a nemzet erejét a végső megfeszítésig. Megteremti az entente-seregek főparancsnokságának egységét, kiirtja a defetizmust, hozza az amerikai seregeket — és győz.

CLEMENCEAUNAK nagy életküzdelmében DEMOSTHENES a politikai eszménye. Könyvet is ír róla, amelyben a rémesen támadó filippikák szerzőjének alakjában magamagát ismeri fel s idealizálja. DEMOSTHENES kíméletlenül ostorozta korának görög defetistáit, akiknek gyenge akarata reménytelennek tartotta a küzdelmet a makedónok ellen s már előre paktált velük. CLEMENCEAU az Akropolis tövében, a Parthenon szomszédságában, a Hymettos hegyén, mindenütt a görög rögtönítélő bíróságot látja, úgy ahogy otthon Franciaország minden zugában. DEMOSTHENES összezúzni akarta a gyengéket, a harcban fáradtakat: ez a nagy ember, az Erő. CLEMENCEAU magát francia DEMOSTHENESnek érzi: ő is körülbelül négyezer franciát íteltetett el.

Az agg CLEMENCEAU csak a gyűlölet tartotta életben. Az ellensége számára diktált karthágói békét személyes bosszúművének érezte, amelybe feneketlen gyűlöletének egész lágóját beleömlesztette. Ez a gyűlölet maga alá gyűrte a béke-Messiást, WILSONT is, akinek elméleti pátosza a bárány szelíd bégetése volt a népeket szétmarcangoló tigris ugrásával szemben.

Az agresszív típusú államférfiből a gyűlölet kiöl minden fogékonyságot a valamennyi embert erkölcsileg kötelező humanitás iránt. Amikor az entente élrelmezésének szervezője és feje, HOOVER a fegyverszünet alatt élrelmezni akarja a teljesen kiéhezett Németországot, CLEMENCEAU a leghevesebben ellenáll a tervnek: hadd pusztuljon el Németország asszonyaival és csecsemőivel együtt. Hogyan fogja Németország aranyban fizetni a hadisarcot, ha most a fegyverszünet alatt aranyát élrelmiszerekre fogja költeni? HOOVER hiába magyarázta neki, hogy nem lehet a tehenet fejni is és ugyanakkor meghaladni is. De CLEMENCEAU és a francia katonai párt tovább is blokád alatt akarja tartani a németeket, hogy bármilyen békefeltételeket kénytelen legyen aláírni. HOOVERnek, a queckernek humanitás-érzése azonban nem nyugszik, az angol és az amerikai legfőbb vezetőséget tovább ostromolja: figyelmezteti őket arra az erkölcstelenségre, amellyel a társult hatalmak a történelemben magukat örökre beszenyenezik. Miképp tudjon dolgozni a német nép, hogy jóvátételt fizessen, ha nem eszik? Az éhség és kétségbeesés Németországot orosz példára a kommunizmus karjaiba kergeti s ennek a fertőzésnek Franciaország és Anglia sem fog tudni ellenállni. HOOVER érvelése előtt az angol, olasz és amerikai delegátusok emberi érzése meghajol. Végre CLEMENCEAU gyűlölete is a legnagyobb nyomásra és fenyegetésre kénytelen engedni. «Azok a módszerek, — írta HOOVER 1919 februárjában az amerikai delegációnak — melyeket az élrelmiszerblokád alkalmaz, egyáltalán erkölcstelének . . . Az az érzésem, hogy mi nem egyeztethetjük össze nemzeti becsületünkkel és méltóságunkkal, hogy ezt tovább nézzük . . . Szeretném a békekonferenciát a szörnyű következményekre figyelmeztetni, melyeket Európa társadalmi rendszerének teljes összeomlása vonhat maga után.» (IRWIN: H. Hoover. 200. l.). CLEMENCEAU vak gyűlölete, ha szabadjára engedik, ezt is megkockáztatta volna.

A diktátorok, amilyen CROMWELL, CLEMENCEAU, KEMAL, PILZUDSZKI, az agresszív típus hajlamait kiélve jutnak feltétlen hatalmukhoz. Így MUSSOLINI is. Egész életében támadó, mindent kockáztató, harcias szellem, aki jelszavát NIETZSCHÉTŐL kölcsönzi: *Lebe gefährlich!* Szereti emlegetni, hogy az életet dramatizálni, harccal mozgalmassá



Naturhistorischer, der Minister der Zukunft.

K. Vogt radikális, de csak szájhős képviselő gúnyrajza az 1848-ik évi frankfurti alkotmányozó nemzetgyűlés idejéből: féltelmes oroszán, de csak füvet eszik.

kell tenni. Már fiatalon így ír: «A csata vége másodrangú kérdés. A jutalom számunkra magában a harcban rejlik, a győzelem nélkül is.» Nemrégiben azt kérdezték tőle, vajjon ragaszkodik-e még ma is ehhez a fiatalos költői gondolathoz? «Hogyne, — felelte — sőt ismét a fasiszta filozófia magjánál vagyunk. Amikor nemrégiben egy finn filozófus arra kért, mondjam meg neki egy mondatban a fasizmus lényegét, ezt jelentettem ki németül: «Wir sind gegen das bequeme Leben.» (Gespräche, 196. l.). Sokszor idézi BISMARCK szavát: «Ma éjjel nem aludtam. Egész éjtszaka gyűlöltem.» MUSSOLINI azt mondja, hogy ő is a BISMARCK fajtájából való, de bámulja CAESART, aki nem tudott gyűlölni: amikor ellenségének, POMPEJUSNAK fejét akarták elébe hozni, ezt nem engedte, ellenben nagyszerű temetési ünnepet rendezett számára.» (U. o. 216).

Hová fajulhat a politikai gyűlölet és harc, annak keserűen jellemző példája SZÉCHENYI és KOSSUTH egyre hevesebb párviadala. Hangjuknak harcias, majd durva és sértő ereje egyre növekszik, úgy, ahogy SZÉCHENYI KOSSUTHBAN mindinkább az országot rombadöntő izgatót látja. A Politikai Programtörvényekben ki akarja mutatni, hogy KOSSUTHBÓL hiányzik minden komoly államférfiúi vonás: csak szóvirágos néptribún. Politikai messiásnak hiszi magát, pedig státusbölcesség helyett csak fantáziával és önhittséggel van telve. KOSSUTH egy második Dózsa György, egy új Hora és Gloska-féle szörnyűség szítója, akit húsré kell tenni. De KOSSUTH SEM MARAD ADÓS SZÉCHENYINEK a hang agresszív ereje dolgában: SZÉCHENYI támadását «oligarchikus dölyffel s keserű epével saturált betyáros gorombaságnak» bélyegzi (pár évvel azelőtt ő nevezte el SZÉCHENYIT a «legnagyobb magyarnak») s harag és bosszúság helyett, úgy mond, «csak szánni tudom őt — a beteget, fény és bőség örömeiben kedélyzavart szegény boldogtalant». (KOSSUTH E VÁLASZÁT A CENZÚRA NEM ENGEDTE KIADNI. L. Gr. Széchenyi István Összes Munkái. VI. köt. 1930. 834. l.) Ha két ilyen, a kultúra magas fokán álló szellem, mint SZÉCHENYI és KOSSUTH, a politikai küzdelem hevében megfelelnek az emberi személy méltóságáról és tiszteletéről, a SENECA szaváról: *homo res sacra homini*: akkor mit várhatunk a vad ösztönös politikusok harci stílusától, akik egyszeriben átcsapnak az ellenféllel szemben a *homo homini lupus* állati cinizmusába, a létért való küzdelem farkasfilozófiájába?

Az agresszív típusnak különféle árnyalatai jól megfigyelhetők a nagy parlamenti vitatkozók debattéri módszerében és szellemében. Az egyik típus a harcban elsősorban a *logika* hideg kardpengéjét használja fegyverül. Ennek képviselője SZILÁGYI DEZSŐ. Félelmetes

szóbirkozó: szellemének a vita olyan életeleme, mint testének a vívógyakorlat. Politikai arcképének legjellemzőbb vonása a rögtönzött polémia: ennek is nem deklamáló pátosza, hanem logikai élessége. Szava, mint a kardpenge szikrázott. Nem meggyőzni, de *legyőzni* akart. Volt bátorsága gyűlölni és bírálni, szűrni és vágni, mert hitt esze logikai erejében és nyelve hatalmában. A logika SZILÁGYI nyelvéen átváltozott immanens tárgyi szatírává. Mint igazi debatter SZILÁGYI nemcsak magában ragyogott, de másokat is provokált, hogy ragyogjanak. Nem a teremtő erő, hanem a boncoló kritikai képesség volt a túlnyomó benne. Nemcsak másoknak, de önnömagának is heves bírálója volt: magát is ellenfélnek tekintette. «Hányszor láttam őt — mondja APPONYI — valami egyszerű gondolat formulázása fölött töprengeni, sort sor után kitörölni, újból írni, újból kitörölni, miközben valóságos haragba jött önmaga és mindenki ellen. Saját eszméinek is kérlelhetetlen kritikusa volt: alig érlelt meg egy gondolatot, egy tervet, egy javaslatot, megindult benne a rettenetes órlógépezet és porrá zúzta tulajdon elméje szüleményeit. Aki ilyenkor azzal akart neki kedveskedni, hogy tegnap előadott javaslatát magasztalta, az ugyancsak megjárta. „Szamárság az egész“ — volt a legenyhébb válasz, amit nyerhetett, de azt is ki lehetett belőle érezni, hogy a hízelgő megjelölés nem annyira az időközben elejtett eszmének, mint inkább az elkésett magasztalónak szól. Egyáltalán alig volt, de talán nem is volt SZILÁGYI-nak egyetlen ismerőse sem, — magamat sem véve ki — akinek egyszer-másszor több-kevesebb világossággal ne mondta volna, hogy őt számárnak tartja. Már most, aki bensőleg meg volt nyugodva aziránt, hogy nem az, az csak nevetett rajta; de akinek e tekintetben önmagának is be nem vallott benső kételyei voltak, az nagyon zokon vette, hogy ezt a kérdést egy tekintély kedvezőtlen irányban dönti el. Kitűnő humorral fogta föl SZILÁGYI-nak ezt a sajátosságát az öreg FERENC JÓZSEF király: „Nem mondta nekem világosan soha — így beszélt el, jóízűen nevetve, saját tapasztalását egy bizalmasának — de folyton éreztette velem, hogy számárnak tart“. Sokakat megnyugtató volt az a tudat, hogy a király is osztozik balsorsukban; de mivel ez köztudomásúvá nem válhatott, megmaradt gyakori modortalanságának és kíméletlenségének elidegenítő hatása, mely miatt valóban nem tudott maga mellett állandóan embereket csoportosítani.»

Az agresszív típus másik árnyalata a *lírai*: nem tárgyi-logikai érvekkel zúzza össze ellenfelét, hanem az indulat belső tüzevel, mely a hallgatóságra is önkényt átragad, szellemes és színes képeivel és hasonlataival, amelyeket azonban a szilaj harag és gyűlölet sokszor

szertelenné és groteszkké alakít. Nem az éssen, de a szíven keresztül szúrja le ellenfelét. Ilyen volt UGRON GÁBOR harcias egyénisége. Lobogó szenvedélye mindig az ellenzék támadó frontjába állította: a huszáros, rohamozó modor volt igazi életformája és szónoki étosza. A szabadságért küzdött, de más akaratot nem ismert az övén kívül. Parancsoló egyénisége értette is a módját annak, hogy akaratának feltétlenül engedelmességedjenek azok, akiket barátjai közé számított. S viszont mint ellenséget gyűlölte és támadta azokat, akik mást akartak, mint ő. Mindig támadásra kész természetét még híveivel szemben is kiélte: úgy bánt barátaival is, mint káplár a bakákkal — mondotta róla BARTHA MIKLÓS. Heves véralkata mindig harcra tüzelte: az 1870—71-ik. évi francia-porosz háborúban ott küzdött a franciák oldalán GARIBALDI vezérlete alatt az idegenek légiójában s végigélte a párizsi kommün borzalmait. Amikor meg pár év múlva a török-orosz háború kiütött, szertelen fantáziája és harci vágya azt a vakmerő tervet szőtte ki, hogy a székelyekből toborzott sereggel betör Romániába, az orosz sereg hátába kerül, meglepetésszerűen elvágja az oroszokat hadtápvonalaiuktól s így a törököt diadalra segíti. A DISRAELI elnöklete alatt álló oroszellenes angol kormány a «székely puccsot» fegyverrel és pénzzel támogatta. A vakmerő vállalkozás nem sikerült: a tervet elárulták, a székelyek Rabonbánja kegytelen volt Olaszországba menekülni. Az egész terv UGRON nyughatatlan harci kedvének és forró képzeletének történeti dokumentumává törpült.

*

«Az, amire az élet megtanított, — mondja JAURÈS — nem a szocializmus eszméje, hanem az a követelmény, hogy ezért az eszméért *harcolni* kell.» Ez a politikai élet lényege és értelme: küzdelem eszmékért s az eszmék érdekében a hatalomért. Óhatatlan azonban, hogy ebbe a küzdelembé az emberi ösztönök és szenvedélyek: a becsvágy és a hatalomvágy, az irígység és féltékenység, a hiúság és a büszkeség, a káröröm s az ellenfél letiprásának gyönyöre a politikusok hidegebb vagy melegebb lelkialkatához mérten bele ne vegyüljön. Ebbe a politikai küzdelembé nem a csendes, szelíd, hanem legkönnyebben mindig a könnyen hevülő, agresszív típusú emberek vetik bele magukat. Az ő féket kevésbé ismerő lelki természetük a főoka annak, hogy

egymást gyűlölvé marják, kiket egy fal
körít, külellentől egy árok véd meg.

... l'un l'altro si rode,

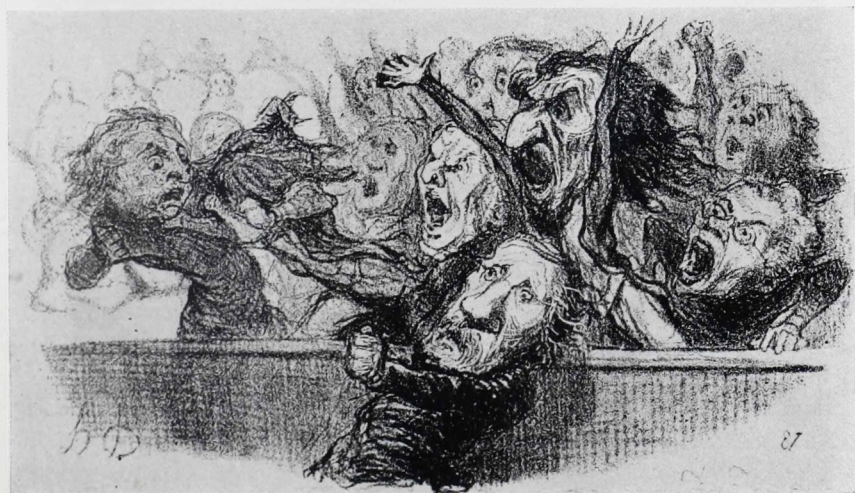
di quei che un muro ed una fossa serva.

Dante : Purg. VI. 83—4.

A szociális érzületű államférfi típusa.

Az agresszív típusban veleszületett hajlamainál fogva az ellenszenv, a gyűlölet, az ellenséges gerjedelem, a kritikus és satirikus viselkedés a túlnyomó. A másik szélső típusban, a szociális érzületű egyénben a rokonszenv, szeretet, jóindulat, barátság az uralkodó vonás. Az előbbi embertársaival szemben magát mindig nagy távolságban érzi; gyűlölete, rosszindulata, haragja belőle, mint alanyból a gyűlölt személy, mint tárgy felé centrifugálisan sugárzik, áramlik, hogy azt megsemmisítse. Ellenben a szociális alapérzületű egyén úgy érzi, mintha az emberek és a közte levő távolság folyton csökkenne, mintha az embereket mind magához ölelné, valamennyinek javát gyarapítaná. A szeretet, jóindulat, rokonszenv az építő érzületek a társadalomban és a politikai életben: lehetővé teszik az embertársakkal való békés együttélést, az anyagi és a szellemi javak igazságosabb elosztását, az emberhez méltó életet. A szociális érzületű egyén magát nem elszigetelten érzi, mint az agresszív típus, hanem a társas közösség tagjának: ezért van benne testületi szellem, állampolgári érzület és humanitás. Az idegen lelki életbe magát önkénytelenül és könnyen beleéli, az embertárs értékét közvetlenül elismeri, minden lélekben fel tud valami értéket fedezni s nem csupán mindig bírálni és helyteleníteni. Embertársai iránt odaadó ráirányulást érez: az emberszeretet lelki alkatának legvastagabb gyökere. Ha politikussá válik, akkor ebből a gyökérből nő ki a törekvés a társadalom szervezésére, a szociális politikára, a javak igazságosabb elosztására.

A tiszta szociális alapérzületű politikai típus is egyoldalú: úgy, ahogy az agresszív ember mindent a gyűlöletbe márt, a szociális érzületű egyén viszont a szeretetbe: egyoldalúan értékeli, az emberekben naívan csak a jó oldalt látja, a szimpatikus lénynek mindent megbocsát, káros idealizmusra hajlik, felebarátai hiányait nem veszi észre, úgy ahogy a gyűlölködő ember a jó tulajdonságokat. Az embereket nem azért szereti, mert jók, úgy ahogy ROUSSEAU romantikus naturalizmusa, hanem szemében az emberek azért jók, mert természeténél fogva eleve szereti őket. A szeretet éppúgy vak, mint a gyűlölet: amannak a világ egy optimista idill, emennek egy pesszimista dráma; amott az igazi élet a béke, emitt a harc. A tiszta szociális típusnak társadalmi uralma következetesen anarchiára vezet, úgy, ahogy Tolsztoj gondolatvilágában, mert mindenkit egyformán értékesnek hisz, s így a jókat kiszolgáltatja a gonoszoknak. Ha egyedül a szeretetet, minden megszorítás nélkül, tesszük a társadalmi élet alapjává, akkor nem állhat fenn társadalom: szükséges az állami



HONORÉ DAUMIER : Csend a Házban. — Vihar a Házban.

(Az 1849-ik évi francia nemzetgyűlésből.)

szervezet, a kényszer, a rend, mert a társadalom jórésze nem angyalokból áll.

A tiszta szociális érzületű ember, akinek lelki élete merőben szeretet, a politikában éppúgy csak fikció, mint a merőben agresszív ember. Az utóbbi, ha célt akar érni, mégis csak kénytelen maga mögé barátokat gyűjteni, hogy harcát sikeresebben folytathassa; ekkor azonban már kénytelen harcos hajlamait legalább barátaival szemben mérsékelni. Mindenkit gyűlölve, mindenkivel összehorgolva nem lehet politikát űzni. De ugyanígy mindenkit egyformán szeretve, mindenkivel egyformán barátkozva sem érhetők el politikai eszmények és célok. Az, akit emberszeretet és jóindulat hat át, igazságtalannak tartja a társadalom rendjét, az elnyomottak pártjára áll, ezek sorsát javítani akarja — s ekkor már ellenállásra talál és *küzdenie* kell. A szociális érzületű ember számára is a politika szükségképpen harc, csak hogy más fegyverekkel, mint az agresszív típus számára. GANDHI politikai magatartása is lényegében a leghevesebb küzdelem, habár alapelve, hogy az erőszakot nem szabad erőszakkal visszaverni s az angol politikai hatalommal csakis az indus lélek heroikus passzívítását kell szembeszegezni, melytől nem gyűlöletet, hanem az ellenség iránt való szeretetet követel. Az indus Nirvana bölcsesége nem engedi meg a külső politikai aktivizmust. A mostani indus szabadságmozgalom is Anglia ellen ennek a vallási étosznak jegyében folyik. De ez is igazában elkeseredett szabadságharc, éppúgy, mint más népeké, csak hogy más eszközökkel.

A szociális alapérzületű politikusok rendszerint a nagy kiegyenlítő: harcolnak ugyan, de nem magáért a harcért, hanem a békéért. Ilyen AUGUSTUS császár, FRANKLIN, WASHINGTON, LINCOLN, XIII. LEÓ, BRIAND, MACDONALD (I. köt. 154. sk. lk.).

A szociális érzületű politikus, minthogy mély emberszeretet hatja át, az antik világ stoicizmusától a modern szocializmusig, különösen hajlamos az *internacionalizmusra*. Ez a nemzetköziségre hajló érzület, egyetemes humanitás-érzés azonban inkább csak a gondolkodás *elvi* csapadéka marad. Ha a szűkebb konkrét közösséget, a nemzetet veszedelem fenyegeti, az elvont humanitás-gondolat nemzetközisége többnyire egyszerűen elpárolog. A világháborúban valamennyi nemzet szocialista párttöbbsége, amely különben elvileg a nemzetköziség álláspontján állott, aktív módon résztvett a nemzetek nagy viaskodásában. Az orosz szovjetet is, amely elvben a világ-szovjet megszervezését tűzi ki célul s minden ország kommunista forradalmi szervezkedését hathatósan elősegíti, konkrét kül- és belpolitikájában, ha a lényegyet nézzük, sovinszta orosz nemzeti érdekek irányítják.

A nemzeti-szociális érzületnek az elvont nemzetköziség fölött való lelki primátusát éppen a szocializmusnak legkiválóbb elméleti úttörői világosan látják. LASSALLE ezen különbözik össze MARX-szal. Jól érzi a XIX. századi európai történet két nagy indítékának: a nacionalizmusnak és a demokráciának kapcsolatát, sőt egységét. «A szabad, független nemzetiség elve — írja — általában a demokrácia fogalmának alapja és forrása, anyja és gyökere.» Sőt tovább megy német nemzeti érzülete: a nemzeti létjogot és autonómiát csak a nagy nemzeteknél ismeri el, mert ezek az emberiség fejlődését állandó kultúrértékekkel gazdagítják; ezeknek tehát joguk van a kisebbeket asszimilálni, pl. a németeknek a lengyeleket germanizálni. Ugyancsak főképp a nemzeti érzés választja el MARXtól JAURÈS-t is. Neki is az az elve, ami MARX és ENGELS kommunista kiáltványáé: Valamennyi ország proletárjai, egyesüljete! De már tiltakozik a kiáltványnak az ellen a mondata ellen, hogy «a munkásnak nincs hazája». Ezt a gondolatot értelmetlenségnek minősíti ma, amikor a nemzetek mindenütt függetlenségükért s politikai szabadságukért küzdenek. JAURÈS a nemzeteket eleven organizmusoknak érzi és nézi, s követeli, hogy ezt a tulajdonságukat a szocializmus is vegye figyelembe. Ellensége a vak és háborúra uszító sovinizmusnak, de francia hazáját nem hagyja cserben. A kultúrnépek előtte kollektív személyiségek, amelyek jellemük, hajlamaik, fogékonyságuk szempontjából egymástól elütnek. De szerinte ezeket a különbségeket meg kell őrizniök éppen a kulturális haladás sokoldalúsága érdekében. A Nemzetek Szövetségének gondolatát még a háború előtt a nemzeti önállóság megőrzésének s az emberiség közös érdekének harmóniája szempontjából utópiaszzerűen elemzi: «Az emberi nem egysége a szabad népek szabad szövetségének útján fog megvalósulni, amely minden erőszakos rendszabályt kizár s egyetemes jogi szabályoknak veti magát alá. Ez nem jelenti a nemzetek elnyomását, hanem az emberiség eszméjére neveli őket, a nélkül, hogy valamit is veszítenének függetlenségükből, sajátságos jellemükből, szabadságükből és szellemükből.»

Önuralom a politikában.

A politika a hatalomkifejtés művészete, az államférfi a hatalom embere. Ebből azonban már következik az erkölcsi norma magára az államférfira is: legyen lelkieréje arra, hogy önmagát is legyőzze, a hatalmat önmaga fölött is gyakorolja, tudjon maga is a hatalom objektuma lenni. Ez az erkölcsi teremtő hatalom és akarat. Agg szó, de való: csak az tud uralkodni, aki megtanult engedelmeskedni.

Csakis akkor, ha az eszménynek maga az államférfi is engedelmeskedik, tud ennek megvalósítására másokat is vezetni és sugalmazni.

Az államférfinak éppen abban rejlik a pszichotechnikai művészete, vajjon hogyan tudja magát egyszer személyteleníteni, akarataról lemondani, máskor meg a szükséges pillanatban hogyan tudja magát, saját személyes természetét kidomborítani és érvényesíteni? miképpen találja el az önuralom és a politikai erősz helyes egyensúlyát? Mindig kell, bármily feszült helyzetben, akármily heves harcban vagy kimerült állapotban, erejének lennie arra, hogy ne csak ellenfeleit, a környezetet, a helyzetet, hanem önmagát is a megfelelő távolságban mint valami tárgyat tudja nézni, azaz megőrizze lelki szabadságát s világos látását a szenvedéllyel szemben. Ha szenvedélye előrerohan s megelőzi a helyzet hideg és tiszta észszerű látását, elveszti a játszmat: «Egy teknősbéka, helyes úton haladva, megveri a téves úton rohanó versenyparipát» — mondja BACON.

A politikai küzdőtér sokszor az emberi ösztönök és szenvedélyek féktelen kitörésének színhelye. Az agresszív ösztönök hamisítatlan és leplezetlen formában tárulnak itt gyakran elénk. Az önuralom egyik alakja az illemformáknak minden körülmények között való megtartása, mert — mint egy XVI. századbéli jezsuita költő, JOHANNES SECUNDUS mondja — «a formának fölényes ereje van»: *vis superba formae*. Ezt nem is annyira a harcos politikusok, mint inkább a síma diplomaták szeretik idézni. Az ingujjra vetkőzve küzdő politika szánalmas látvány.

Az önuralom hiánya végzetes az államférfira. NAPOLEON sikerrel folytathatta volna XIV. LAJOS politikáját s állandóbbá tehetné volna Európa fölött való hegemoniáját, ha fékezni tudja hatalomvágyát. Velezületett agresszív katona-természete azonban csakis a folytonos hódításban élte ki magát; a jakobinusok iskolájában tanult rémuralmat most világméretben űzte. Önuralom nélküli hatalmi szenvedélynek egyik oka a páratlanul gyors emelkedés élménye: huszonhárom éves korában tábornok, pár év múlva konzul, majd császár. Nem követte a stoikus római császárnak, MARCUS AURELIUSnak önmagához intézett szavát: «Lelkem vigyázz, hogy el ne cézárosodjál! Ne vedd fel állásod színét!»

NAGY FRIGYES, aki szerette MARCUS AURELIUST, a XVIII. századnak kedvelt stoikus bölcsét, valóban megfogadta ennek a szavát. Még húszéves korában így ír: «Ha valaki minden kényszert úgy gyűlöl, mint én, forró vére mindig a szélsőségekre hajtja.» Féktelen temperamentuma később is kitör, de csodálatosan tudja magát fékezni. Ismerve lobbanékony természetét, mint racionalista valóban

homme raisonnable akar lenni: tudatosan szokásává avatja, hogy nem dönt sohasem az első pillanat friss benyomásának hatása alatt, hanem későbbre halasztja a *raison* elhatározását, amikor már lehiggadt heves vére. A veszélyben különösen csodálatos önfegyelmet tanusít.

A hideg magatartásnak, a megfontolás uralmának szinte utólréhetetlen példája METTERNICH: szíve helyén számológép működik. Büszkén mondja magáról: «*Tout est raison en moi et dans mes calculs.*» Természeténél fogva a hideg, statikus típus képviselője, akinek nem is kerül valami nagy akaratmegfeszítésébe a magán való uralom. Más fából van faragva BISMARCK. A kis, jelentéktelen dolgokban félelmetesen ideges és ingerlékeny: hirtelen haragja alig ismer korlátot. De a nemzet nagy és komoly kérdéseit azonnal az államférfi hideg nyugalomával, a sakkjátékos fagyos észrendezettségével veszi gondolóras minden elhamarkodás nélkül tervszerűen irányítja. A szenvedély démoni erejét azonnal mérsékli józansága és tárgyyszerű látása. Így viselkedik 1866-ban Ausztriával szemben: nem mámorosodik meg a győzelemtől, mint királya. Ugyancsak mérsékelné magát 1871-ben. A következő két évtizedben külpolitikájának más a célja és eszköze: addig Németország megnagyobbítása és összekovácsolása háború útján porosz főség alatt; azontúl viszont a megszerzett egység és hatalom békés megtartása a diplomácia szelíd eszközeivel: olyan szövetségeket köt, hogy a béke biztosítva legyen, vagy ha háborúra kerül a sor, akkor a győzelem. Hideg diplomáciai külseje alatt mély szenvedély forr, melyet csak a soha nem nyugvó önuralom kemény fegyelme fékez: hóval fődött vulkán.

Az önuralomnak és hidegvérnek példaszerű és közmondásos politikai képviselői az angol államférfiak. A fiatal BALFOURT Írországba küldik, hogy a forrongó zöld szigeten rendet teremtsen skót energiával. A szelíd, filozófiai tanulmányokba merült ifjút addig «parfömös liliomnak» hívták: most az írek egyszerre gyilkosnak, rablónak, vérszomjas Heligabalusnak címezgetik, — de ő nyugodtan mosolyog, flegmatikus marad, a támadásokkal nem törődik. Angol oldalról szeretet, lelkesedés, odaadás kíséri; ír oldalról felháborodás, gyűlölet, visszautasítás zúdul rá: BALFOUR mindkét irányban hűvös marad.

Milyen hidegen viselkedik GREY a világháború kitörésekor! A szenvedélyeknek eget ostromló zaja közepett mennyire vigyáz arra, hogy a háborús felelősségnek egy dokumentuma se szóljon Anglia ellen. Ellenben BETHMANN-HOLLWEG csakis nagy izgatottságában, önuralom híján, mondhatta a hadüzenet után búcsúzó angol követnek, SIR EDWARD GOSCHENNEK, hogy Belgium semleges-

sége csak «papírrongy», *a scrap of paper*. Micsoda hatalmas propaganda-eszköze lett az entente-nak ez a meggondolatlan nyilatkozat! TISZA ISTVÁN az önuralomnak csodálatos példaképe. Az egész világháború alatt kül- és belföldi ellenségei úgy kiáltották ki, mint a háború megindítóját, a szerbeknek küldött ultimátum értelmi szerzőjét, a tengernyi vér és szenvedés okát, akinek fejére kell hullnia minden átoknak. A koronatanácsi jegyzőkönyvek s egyéb történeti dokumentumok a háború után feltárták, hogy éppen az ellenkező az igaz: egyedül TISZA ellenezte erőlesen a háborút. S mégis volt annyi lelkiereje, a legtermészetesebb egoizmust leküzdő önuralma, hogy négy esztendő rágalomzápóra és támadása közepett sohasem nyílt cáfolatra ajka, nehogy a már egyszer, bár akarata ellenére megindított háborúhoz szükséges nemzeti erőt és lendületet megbénítsa. Gyilkosainak golyója is abban a téves hitben fúrta át szívét, hogy az ő félelmetes akaratereje lehetett csak a háborús lavina megindítója. MUSSOLINI lobogó szenvedélye és expanzív hatalmi természete ellenére, ha kell, úrrá tud lenni magán. A türelmet és önuralmat, mint maga mondja, a börtönben tanulta meg, amikor négy államban tizenegyszer volt becsukva. A fegyelmet, önuralmat, engedelmisséget, lemondást teszi meg a fasiszta rendszer talpkövévé. Amikor hatalomra jut s a miniszterelnöki palotába bevonul, azt írja, hogy «csak akkor költözhet az ember a kunyhóból a palotába, ha kész arra, hogyha kell, újra a kunyhóba visszatérjen.»

II. RÁKÓCZI FERENC száműzetésében, amikor összetört reményeinek romjain természetes lelki szükséglete az önreflexió, vallásos keretben az államférfi önuralomra törekvésének szinte rendszeres kis pszichológiáját szerkeszti meg *Aspirations d'un Prince chrétien* (Egy keresztény fejedelem áhításai) címen: mit érezzen a fejedelem, ha megpillantja a trónt s udvari embereit, ha tanácskozást tart vagy ünnepélyesen szerepel? mit tegyen a hiúság és a gőg, a harag és az irigység, a fősvénység és a fényűzés, a csüggedtség és a testi öröмок kísértésével szemben? Finom lelki megfigyeléseiben a mai államférfi is épülést talál. (II. Rákóczi Ferenc Önéletrajza és Egy Keresztény Fejedelem Áhításai. M. Tud. Akad. 1876. 382—408. l.)

Optimizmus és pesszimizmus a politikában.

Az a politikus, aki hisz a maga elhivatottságában és eszményének értékében, melyet megvalósítani akar, erősnek, feladatára rátermettnek érzi magát, felfokozott önérzelme van, hogy az akadályokat legyőzve el fogja érni azt a célt, amelyet kitűzött. Az ilyen politikus

természetszerűen *optimista*. Mivel becsvágyánál fogva magát erősnek hiszi, könnyen vállalja a kockázatot és szenvedést, sőt keresi a veszedelmet, magát a harcban érzi igazán jól, amelynek kedvező kimenetéről nincs kétsége. A hivatástudatnak és becsváagnak felfokozott optimista önérzelme képesíti a heroizmusra. A politikai életnek döntő szerepvivői mind ennek az optimista típusnak képviselői: hisznek magukban és eszméik diadalában, különben nem tudnának politikai eszményükért oly magas lánggal égő erősszal küzdeni. Minden politikai reformmozgalom harcosa *meliorista*: az ember a maga erejéből jobbra teheti a társadalmi életet, amelyet maga formál.

A természeténél fogva *pesszimista* embernek fővonása a lefokozott önérzélem: félnék, ijedős, mindig védekezésre van beállítva, magát gyengének és elégtelennek érzi, örökkön gyanakszik, mindig üldözöttnek s szándékosan mellőzöttnek hiszi magát egészen a querulans patológiai formájáig. Az én-jéről alkotott belső kép egészen sötét tónusú: nem bízik a maga erejében és képességében, ezért nincs hivatástudata és becsvágya; azt hiszi, hogy mások mindig erősebbek mint ő, *inferiority-complex*ben szenved; a környezet benyomásai iránt nagyon fogékony és érzékeny, de mindjárt csak a rossz oldalukat látja: impresszionista *in pejus*.

Az ilyen pesszimista lelkialkat nem való a politikára: rendszerint esze ágában sincs belevetni magát a politikai küzdelembé, mert érzi, hogy éppen nem harcos, hanem félnék természet. Ha mégis beletéved a politikába, hamarosan otthagyja, mert sem eszméikért, sem magáért nem tud küzdeni. A politikus velege az akarat: a pesszimista természet pedig nem tud igazán akarni, ezért nincs mit keresnie a politikában, legfeljebb a politikai hipocondereknek szármalmasan vergődő, örökös aggodalmaikkal másokat is csak csüggesztő és lelkileg fertőző típusát képviseli.

A felületese, könnyelmű, a maga erejét túlbecsülő vérmes optimizmus, amely a történeti-társadalmi erőket és feltételeket nem mérlegelve, vakon rohan a veszedelembé, éppoly végzetes a politikában, mint a mindig sötétben aggodalmaskodó, kákán is esomót kereső, lehorgasztott fejű pesszimizmus, amely a feladatoknak egyoldalúan mindig csak a nehézségeit látva nem tud akarni és cselekedni. Az optimista lelkialkatú ember rendszerint progresszív irányú a politikában: ösztönösen hisz a társadalmi fejlődésben és haladásban. A pesszimista ellenben tipikusan konzervatív: örül, ha a jelen társadalmi rendet fenn tudja tartani, minden újtól fél, nem hisz a gyökeres reformok lehetőségében, nincs is kezdeményező akarata hozzá: politikai quietista, a nyugalom csendes merengője.



TIZIAN: V. Károly.

Nem ritka történeti jelenség, hogy az eredetileg aktív lelkialkatú, tehát eleve optimista természetű államférfi, különösen hajlottabb korban, amikor sok csalódás érte, reményei füstbe mentek, próbálkozásai sikertelennek bizonyultak, átcsap a pesszimista típusba: önérzelve lefokozódik, a politikától megcsömörlik, hivatástudatában megrendül, a lelki depresszióknak minden-mindegy lemondó hangulataiba, *politikai spleen*-be esik. Ez a *kiábrándult államférfi típusa*, mint a pesszimista lélek egyik árnyalata.

HERAKLEITOS, a filozófus-fejedelem Ephesus demokrata mozgolódása láttára lemond királyi méltóságáról. S amikor az ephesusiak megkérdezik, miért lopja idejét a porban játszva a gyerekekkel a templom előtt, ezt feleli: „Nem okosabb-e ezt tenni, mint a ti társaságokban kormányozni?”

Kiábrándult államférfi V. KÁROLY császár, akit végleg elcsüggeszt viláгурalmi terveinek összeomlása s Móric szász fejedelem áruhlása. Tizenkilenc éves korától uralkodó s örökös harcban áll. Megcsömörlik a politikától, testileg-lelkileg összetörik, 1556-ban lemond a császárságról s összes egyéb koronájáról, átadja fiának hatalmát s a neki annyi fájdalmat okozó világtól a San Yust-kolostorba vonul vissza, vallási gyakorlatokba merül s nemsokára meghal. TIZIAN benne a kiábrándult államférfinak örökké jellemző típusát festette meg.

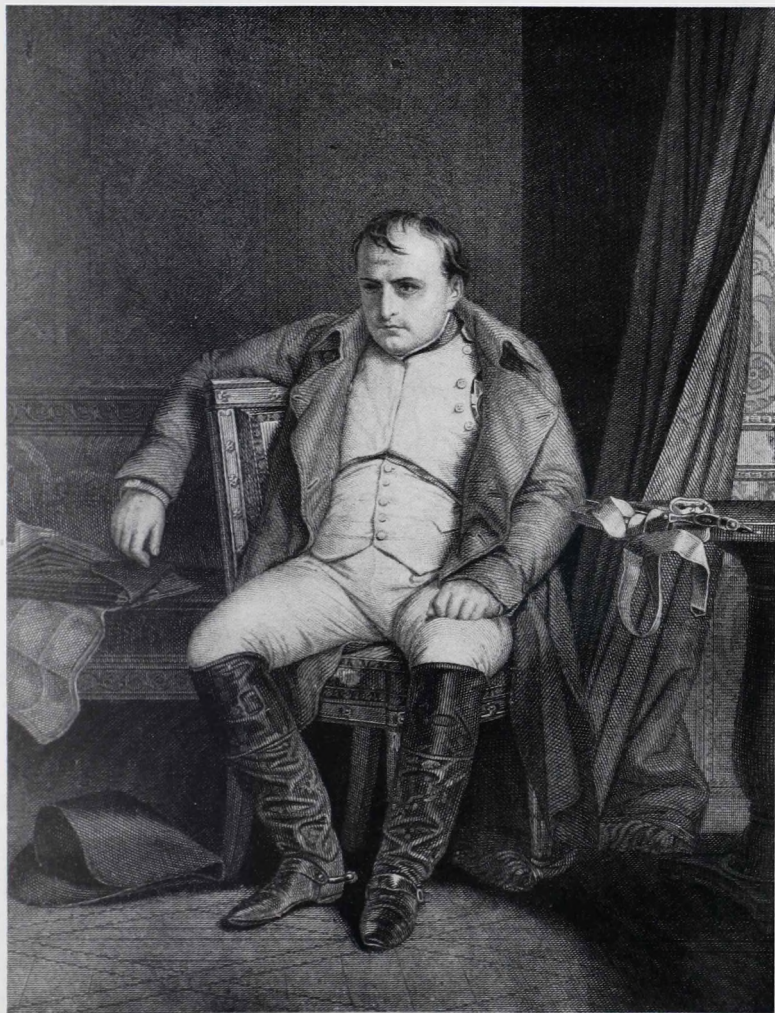
Ugyancsak a teljes lemondás, a vallási alapon való rezignáció jellemzi TH. MORUST, az angol kancellárt a börtönben, ahová VIII. HENRIK veti. A politika világaról mindig pesszimista felfogást táplál, csak évekig tartó rábeszélésre vállal politikai hivatalt (I. köt. 71. l.). «Politikai Tükör» című iratában sok tapasztalata alapján ily sötét színekkel festi meg feddhetetlen és tiszta lelke kora politikusaínak alakjait, de egyben a politikusoknak örök típusát is: «Nagy számmal vannak az udvarnál, akik, minden udvarias üdvözetük mellett, megelégtelen néznék lefejeztetésedre; akik meghajtják térdüket tiszteletedre, nem bánnák, ha kitörnék is egyik lábukat, csakhogy téged a temetőbe kivigyenek. Nem tudom, hogyan? nem tudom, ki? nem tudom, miért? de úgy van, hogy egyik panaszkodik, másik zúgolódik szünet nélkül; emez látszólag visszahúzódik, amaz gyűlöl és átkoz. Mikor öregkorba jutnak, tudod-e, mit nyernek? Ősz főt, köszvényes lábakat, fogatlan szájat, oldalnyilalásokat, aggasztó gondolatokkal teli elmét és bűnökkel terhelt lelkiismeretet.» MORUSNAK, a tiszta és kemény léleknek, nem ez a sorsa: nyugodt lelkiismerettel lép börtönébe. A Towerben hónapokig készül a halálra. Csak egy szavába kerülne, hogy kikerüljön belőle s újra megnyerje

a király kegyét, de ő továbbra sem hajlandó a király új házasságát helyeselni: inkább engedelmeskedik Istennek, semmint az embereknek. A világ javait intéző nagy államférfi előtt most a világ javai egészen közömbösek. Reánk maradtak a börtönben írt (1534) jegyzetei: «Istenben erősen megnyugtatom lelkemet s nem függök az emberek szavától. — Megelégszem magányommal s elkülönzőm lelkem minden világi dologtól. — Lassan-lassan egészen lemondok a világról. — Ellenségeimet úgy tekintem, mint legjobb barátaimat. — Ha a galilaeai menyegzőn Jézus Krisztussal voltál, ne hagyd el őt Pilátus ítélőszéke előtt sem. — Add kegyelmedet, oh Istenem, hogy elfelejtsen a világot..., hogy megsirassam elkövetett bűneimet, hogy békével türjem a balsorsot vétkeimért.»

MORUS lemondó hangulatát a vallás vigasza enyhíti. A mi vitézlő fejedelmünk, II. RÁKÓCZI FERENC sok keserű csalódása után, amikor a száműzetés keserű kenyerét eszi, SZENT ÁGOSTON Vallomásainak mintájára az Isten előtt tárja fel lelkét. A földi vágyakról lemondott, «immár porrá és hamuvá válандó» fejedelemnek szomorú hangulatára mély vallásos érzése, a mindent kiegyenlítő másvilágba vetett hite mégis a transzcendens optimizmus opalizáló gyöngyfényét veti. A kiábrándult lélek mindig hajlamos az étellel szemben való elvi állásfoglalásra, a filozofálásra. A *Confessio Peccatoris*, «az életét sirató fejedelemnek» (*vitam suam deflentis*) ez az önvallomása, melyben korlátlan őszinteséggel tárja fel cselekedeteit s ezek okait Istennel beszélgetve (*soliloquium*), a csalódott államférfinak egyik legfinomabb lélekrajza (II. R. F. Önéletrajza. M. Tud. Akad. 1876. 1—380). Alaptónusa a bűntudat, a mult hibáinak megvallása s a lelki megtisztulás vágya: «Da mihi Domine lacrymas — mondja elüljáróban (4. l.) — ut defleam haec, quae dico; sentio enim, quod necdum satis doleam: Fakassz, Uram, könnyeket szemembe, hogy megsirassam mindazt, amit mondok; mert érzem, hogy még nem léggé fájlalom.»

A bukott politikusok, a száműzött államférfiak és fejedelmek nem kis serege a csapások súlya alatt megtörik, még néhány sikertelen próbálkozás után útalattal hagyja ott a politika arénáját s elkeseredetten visszavonul. A régi harci tűz legfeljebb a mult emlékeivel viaskodik: utoljára a mémoire-írásban lobog fel, de már nem tettel, csak pusztá szóval.

Ilyen rezignált államférfi 1867 után KOSSUTH. «DEÁK össze-törte — mondja fájdalommal — annak a zászlónak rúdját, melyet mi a hontalanság göröngyös utain fennen lobogtatánk. Magyar kérdés lehet, hiszen van, a szívek rejtekében, de a világ előtt nincs.



DELAROCHE : Napoleon Fontainebleauban 1814 márc. 31.
(A kiábrándult államférfi.)

Fiaimmal s pár hű barátal egyedül állunk — elhagyott, magános vándorok a sivatagon. Nekem, a sír szélére érkezett öreg vándornak, kinek jövődjé nincs s kinek multjában nincs öröm, azt mondja lelkem meggyőződése, hogy . . . saját nemzetemmel szemben is nekem van igazam!» (Irataim. I. XXVIII. 1.) Tompa lemondó hangulatát fokozza a magyar országgyűlésnek az a határozata, hogy aki tíz évnél tovább külföldön lakik, elveszti magyar állampolgárságát. Ez a legmélyebb sebet ejti a száműzött lelkén. «Ezzel engem megfosztanak — úgymond — a velem született minőségtől, az egyedüli kincstől, melyet hontalanságomba magammal hoztam . . . Nem vagyok többé magyar polgár. De magyar ember vagyok s maradok. Anyám, a magyar haza, törvényszerzői minőségében kitagadhatott, kitagadott; én kitagadott gyermeke nem fogom anyámat, a magyar hazát, kitagadni.» (Irataim. IV. X—XIV. 1.) Megrázó szavakkal jellemzi a kiábrándult államférfinak lelkiállapotát, «az életcél-vesztett embernek keserű érzését» 1889-ben Turinban a majdnem ezernyi magyar zarándok előtt. De azért vigasztalódik is, hogy «nem egészen élt hiába». Miért? Mert «életének célja a haza szabadságának, függetlenségének, önállóságának, kormányzati függetlenségének biztosítása volt . . . Ez volt a vezéreszme, ami vezetett, amely lelkesített, ez volt a kezdet és vég, a *hinc omne principium, huc refer exitum*; ez volt a cél, mely életem minden törekvésének irányt adott. Ez a cél 1867-ben feladatott.» (Irataim. X. 295. 1.) Az a KOSSUTH, aki az 1848 előtti alkotmányt fényes retorikájával romba döntötte, akaraterejével és szuggesztíójával a semmiből hadseregeket teremtett, leigázott nemzetének a tragédia után a külföldön való izgatásával rokonszenvet és megbecsülést szerzett: 1867 után mint elkeseredett lélek perlekedik velünk, dorgál minket, unokáit, akik már alig értettük meg a 90-es évek elején az ő régi eszményéhez görcsösen ragaszkodó elmejárását.

A pesszimizmusnak erkölcsi faját képviseli az *aggresszív politikusok* jelentékeny serege. Gyűlölködő és kritikus természetük az életnek csak a sötét oldalát engedi látniok. A világ erkölcsi mérlegét felállítva, az önzést és rosszakaratot túlnyomónak találják: az emberek gonoszak, irigyek, minden cselekvésük állandóan magánérdekkükkel áll összhangban a közérdek rovására. Az, aki alkotmányt vagy törvényeket szerkeszt, — mondja MACHIAVELLI (Discorsi, I. 3) — annak meg kell győződnie arról, hogy minden ember gonosz, s hogy gonoszsága mindannyiszor kitör, valahányszor szabad útja van erre. Az emberek még akkor is gonoszak, amikor nem látszanak annak. Mert ha az emberek gonoszsága néha ideig-óráig rejtve marad is, ez csak azért van, mivel a tapasztalat még ki nem derítette, de

az idő, minden bölcsesség anyja, előbb-utóbb napvilágra hozza. Az ember csak a kényszernek engedve teszi a jót. Az éhség és a szegénység indítja az embereket arra, hogy szorgalmasak legyenek : csak a törvények teszik őket jókká. LA ROCHEFOUCAULD herceg, akinek erkölcsi pesszimizmusa az emberek minden cselekvését önző hajlamokra vezeti vissza, egyenest azt az állítást kockáztatja meg, hogy «az emberek nem sokáig élnének társaságban, ha egymást kölcsönösen be nem csaphatnák» (s'ils n'étaient les dupes les un des autres). E sötét gondolatát elsősorban a francia politikai-udvari életben tett tapasztalatai sugallták. A politikai életnek legnagyobb pesszimistája az szatírikusa azonban SWIFT a Gulliverjében. A politikusok az ő szemében jellemtelenek, képmutatók, kapzsiak, rosszakaratúak. Aki politikai pályára akar lépni, gyermekkorától a kötél-táncolást kell tanulnia. A törpék liliputi országában a királyi udvarhoz, «amikor valami nagy állás üresedésben van, akár halál, akár kegyvesztés miatt, — ez utóbbi gyakori eset — öt vagy hat a jelöltek közül kérvényt nyújt be, hogy engedtessek meg nekik ő felségét és udvarát kötél-táncol mulattatni. Aki a legmagasabbat tudja ugrani, a nélkül, hogy leesné a kötélről, megkapja az állást. Igen gyakori eset, hogy a főminisztereknek is be kell mutatniok ügyességüket, hogy meggyőzzék az uralkodót, hogy mozgékonyaságukat még nem veszítették el. A kincstárnoknak (pénzügyminiszternek) egyedül volt meg az az előjoga, hogy bukfencet vethetett a kifeszített madzagon, mely nála legalább egy ujjal magasabb volt, mint bárkié az országban. Láttam őt egyszer a vékony kötélről, dupla saltóval ugrani legtöbbször egymásután, amit nálunk halálugrásnak neveznek.» Jellemző, hogy a kötél-tánc a politikai művészetnek nemcsak kétszáz évvel ezelőtt SWIFT korában, hanem mindig a szatírikus szimboluma. EULENBURG, a német bécsi nagykövet például ezt írja BÜLOWNAK, amikor ez kancellár lett: «Németországot kielégíteni és a császárt meg nem sérteni, ez álljon zászlódon. Az Isten tartsa kezében az egyensúlyozó rudat a kötélen, melyen táncolnod kell.»

A vezető államférfi még rettenetesebb szatírájának ostora pattog SWIFT kezében, amikor a becsületes lovak, a houyhnhnmok értelmes és nyíltszívű fejedelme előtt, akinek sejtelve sincs a gonoszságról és képmutatásról, jellemzi a legocsmányabb állatfaj, az emberek, a yahook államainak miniszterelnök-típusát: «A miniszterelnök oly egyén, aki nem ismer sem örömet, sem bánatot, aki nem szeret és nem gyűlöl; nem haragszik és nem érez szánalmat; nincs benne semmi szenvedély vagy vágy, csak éppen a hatalmat meg a nagy címeket szereti. Sokféle dologról tud beszélni, kivéve azokat, amiket

magában gondol. Igazat is mond néha, ha azt reméli, hogy hazugságnak veszik. De egyébként, amit hazudik, becsületes őszinteséggel óhajtja, hogy az ember igaznak tartsa. Aki azt akarja, hogy a miniszterelnök becsülje, csak rosszat beszéljen a háta mögött; s tekintse magát elveszett embernek az, akiről a miniszterelnök jót mondott. A legrosszabb jel mégis az, amikor a miniszterelnök megígér valamit, ha pláne szavával erősíti meg; ilyenkor az okos ember lemond minden reményről s valami egyébhez fog.»

Az olyan államférfit, aki az emberi természet jóságába és javíthatóságába vetett optimista hittel indul fiatalkorában a politika küzdőterére, tapasztalatai illúziójának paradicsomából ugyancsak kikergetik. GLADSTONE, a filozófus-politikus, amikor pályáján megindul, nagy értekezésben fejtegeti, hogy a politika vallási-etikai irányú cselekvés, melynek feladata a nemzet lelkébe beleorganizálni az erkölcsi elveket. A parlamentet ezért a jellemképzés iskolájának nevezi, amelyben az ember önuralomra, türelemre, tárgyyszerűsége, a hiúság és büszkeség megfékezésére szokik: éreznie kell kicsinységét az egésszel szemben. Öregkorában GLADSTONE már nem ilyen idealista, különösen amikor JOSEPH CHAMBERLAIN megbontja a liberális párt egységét s GLADSTONE home-rule javaslata megbukik. Most már sötéten gondolkodik az emberi természetről: az ember — mondja — mint típus a középkor nagy századai óta nem lett jobb, sőt ellenkezőleg, hiányzik belőle a heroikus vonás. CHAMBERLAIN hűtlenségére és megbízhatatlanságára finom pesszimizmussal célozva egyik barátjának ezt mondja: «A politikusok jelleme előttem minden közt, amivel életemben találkoztam, a legtitokzatosabb.»

Az agresszív államférfi gyűlölködő és kritikus lelkialkatánál fogva már eleve keserű pesszimizmussal gondolkodik az emberi természetről: mindenkire folyton gyanakszik, mindenkit megvet, mindenkit támad s könnyelműen rágalmaz. Ennek a típusnak klasszikus alakja CLEMENCEAU (II. köt. 184. l.). Fél százados politikai pályafutása alatt alig volt rangosabb francia államférfi, akinek becsületében és jóhiszeműségében ne kételkedett s ezért ne támadta volna. Feneketlen pesszimizmusát semmi sem szemlélteti plasztikusabban, mint politikai száműzetése alatt írt társadalmi drámája: *A boldogság fátyola*. Csang-I mandarin megvakul. Barátját, Tu-Fu-t, mint a baráti hűség és ragaszkodás csodálatos példáját szereti. Feleségét, Szi-Csunt a mennyország örömének s a föld büszkeségének nevezi erényessége miatt: az asszonyok között a legnagyobb és a legtökéletesebb. Dicsőítésére tizenhétezerkétszáz himnuszt költ a női erényekről. A költemény-kötetét a császárnak ajánlja, aki ezért kitünteti.

Az örömlakomán az első szál gyertyát Szi-Csun tiszteletére gyújtja, mert ő a legszebb a világon; a másodikat is, mert a legerényesebb és a leghűbb; a harmadikat is, mert a legnemesebb és a legtisztább. A császártól küldött finom borokat isszák s mámorba esnek. Csang-I reggelfelé fölébred s szemében szúrást érez. Egyszerre csak lát. Előző nap ugyanis egy európai orvos tanácsára három cseppet szemébe csőpentett egy orvosságból, amelyből kevés meggyógyítja, de tíz csepp már örökre megvakítja a szemet. Most boldog, mert majd újra látja s nem csupán hallja a szép életet, de főképp Szi-Csunt. De csakhamar rettenetes kiábrándul. Első pillantása egy emberre esik, aki az ablakon bemászik s őt nem véve észre, a szekrényből egy zacskó aranyat kilop s megszökik. Azt a fegyencet ismeri fel benne, akit tegnap az ő közbenjárására halálbüntetés helyett szabadon bocsátottak. Nagy fájdalmat érez: az lopja meg és csúfolja ki, akivel a legjobbat tette. Benéz a könyvtárszobába: fia az ő aranyárányokkal hímvett ünneplő köntösében csúfondárosan őt utánozza nevelőjének biztatása és kacagása közben. Hol a gyermeki szeretet? Miért nem vigyáz rá Szi-Csun? Ekkor megpillantja nagy verses könyvét: rajta a másik szeretett házibarátnak, Li-Kiang mandarinnak nevét az övével együtt mint szerzőét látja. Ez is megesalta. Egyszer csak a hálószoza felől csókot hall. Az ajtó bezárva. Az ablak függönyét kissé félrehúzza: Szi-Csunt pillantja meg Tu-fu-val mély szerelmi mámorban. Szörnyű keservében most érzi csak, mennyi boldogságot köszönhetett vakságának, s mennyi fájdalom forrása most az, hogy lát. Vak volt s az ég kék: most lát s az ég fekete. Ahhoz, hogy boldogok lehessünk, fátyol kell, mely az igazságot eltakarja. Csak egyetlen vágya van: visszanyerni a boldogító vakságot. Tíz cseppet önt szemébe, hogy örökre megvakuljon.

Az a költő, aki ilyen fekete pesszimizmussal szemlélte az emberi életet, a politikában is minden neszre gyanakvó, az emberekre mint valami ördögökre magát rávető tigris lehetett. Sötétén látó macskaszeme és élesen karmoló karja sok politikust leterített: végre is a nemzet nagy veszedelme közepett a legyőzetés fekete rémét mutogatva s a defetistákat kiirtva megmentette hazáját. Pesszimista gyűlölete lett diadalának kútfeje: s diadal, a tőle diktált kegyetlen béke, ma egy sereg nép gyűlöletének forrása. A politikusoknak CLEMENCEAU-típusát látva igazat kell adnunk a lélekbelátó weimari bölcsnek: «Okosabb és belátóbb lesz még az emberiség, de jobb, boldogabb, tetterősebb nem. Látom, hogy eljön az idő, amikor az Isten nem leli többé örömét benne, s ismét mindent össze kell kevernie, hogy egy megifjodott teremtményt hozzon létre.» (GOETHE).

NEGYEDIK FEJEZET.

AZ AKARAT A POLITIKÁBAN.

Politika és erkölcs. — A politikai elvszerűség. — A politikai opportunizmus. — A politikai pragmatizmus. — Elvek és pártok. — Elvek és nemzetek: Az angol politikai jellem. A francia politikai jellem. A német politikai jellem. A magyar politikai jellem.

Politika és erkölcs.

Az államférfi lelki mivoltának legbensőbb lényegét akaraterejében pillantottuk meg (I. köt. 197. lk.). Az államépítés hőseinek elemzése megmutatta, micsoda döntő történeti hatalom akaratuk ereje és szívóssága, s micsoda veszedelem fenyegeti egy nemzet életét, ha vezető államférfiainak akarata gyenge s nincsen ütőereje, másrészt kitartó szívóssága. Az erős akaratú államférfival, akinek típusa a katona-politikusban tetőződik, szembeszegeztük egyrészt a gyenge akaratú, másrészt a törtető politikus típusát.

Az államférfi akaratának gyökereiből táplálkozik erkölcsi jelleme. A jellem az erkölcsi elveknek megfelelő, következetes akaratú készség. A jellemnek tartalmi és formai tulajdonságai vannak. Az erkölcsi jellem *tartalmi* jegye abban áll, hogy az egyén akaratú iránya összhangban van az erkölcsi törvényekkel. *Formai* sajátossága pedig elsősorban a következetesség, amely a helyesnek ismert céloknak egységes és szilárd, más irányba el nem tántorítható megvalósításában nyilvánul. A következetesség tehát egyszersmind az akarat függetlenségét és ellenállóerejét is jelenti a külső és belső akadályokkal, a többi ember befolyásával s az egyén saját ellenkező hajlamainak, ösztönös törekvéseinek és vágyának hatalmával szemben. A következetes jellem állhatatossága nélkül az életnek semmiféle terén sem lehetséges sikeres munka, nagyszabású alkotás. A következetes, független és állhatatos jellem ellentéte a következetlen, ingadozó, befolyásolható, könnyen sugalmazható, állhatatlan, gyöngye és férfiatlan karakter.

Hogyan érvényesülnek a jellemnek ezek a jegyei a politikai életben? Miképp diadalmaskodik a politikai jellemben a tartalmi jegy: az erkölcsi törvények tisztelete, másrészt a formai tulajdonság: az elvekhez való következetes ragaszkodás?

A köztudat a politika és a jellem viszonyát sötét pesszimizmussal

ítéli meg: «politikusi ember»-en a számító, óvatoskodó, circumspektus, köntörfalazó, ravasz és intrikus egyént érti; valamit «politikusan» tenni, annyit jelent, mint furfangosan és huncutul, nem egyenes, hanem álúton tenni. A köztudat szemében a politikusok ravasz emberek, a közélet haruspexei, akik a római augurok titkos mosolyával közelednek egymáshoz: kölcsönösen tudják, hogy nemigazat mondanak, csalnak, egymást a kedvező ígéretek demagógiájában iparkodnak legyőzni. «Aki a szurkot forgattya, meg-mocskollya kezét» — mondja PÁZMÁNY. Az nem véletlen, hogy már DANTE a Pokolban a hazugok és kétszínűek között annyi sok politikust talál, mint «saját személyük meghamisítóit». Egy sereget nem is ismer föl közülük, mert mint kétszínűeknek nincsen állandó arcuk, a politikai élet opportunizmusában mindig csak az alkalmak reflexei voltak.

BEAUMARCHAIS vígjátékában, a Figaro házasságában, amelyet még a nagy forradalom előtt hoztak színre Párizsban (1784), az egyszerű inas így okoskodik a politikáról: «Színleld: hogy nem érted, amit tudsz, és hogy tudod, amit nem értesz; hogy hallgatod, amit fel nem foghatsz, és nem hallod, amit hallgatsz; főképp, hogy többet bírsz, mint amennyi erőd van; nagy titokként rejtegedsz, ami érdektelen; zárkózzál be tollat faragni; mutass mély elmerültséget, mikor elméd üres; játszd jól vagy rosszul a tekintélyest; küldj szét kémekeket és jutalmazd árulókat; törd fel a pecséteket, sikkaszd el a leveleket; iparkodjál megneemesíteni eszközeid szegénységét a tárgyak fontosságával: vesszek el, ha nem ez az egész politika.» Arra az ellenvetésre, hogy ez eselszövény s nem politika, Figaro makacsul kitart: «Cselszövény vagy politika: egyre megy; és éppen azért, mivel egy kissé édestestvérek: gyakorolja, akinek kedve telik benne!» (III. felv. V. jel.). A furfangra és harcra nem hajló, idillikus lélek ezért távol is marad a politika homokjától. JOHN DRINKWATER, a finomszavú angol poéta így szól *Politics* c. versében a politikushoz:

A logikáddal szembeszállni
Nincs az embernek mersze.
És úgy is van,
Ahogy mondd —
Az minden gondod,
Hogy ébren maradj mihelyettünk.
Olyan nem-törődömök lettünk
S a zúrzavarba
Jó, ha valaki keményen tartja
A gyeplőt, vagy korbácsot
S ügyel, míg botlanak mások.
Az erő mégis nagy erény —
S a te kezéd keményen ott van

Az életünk ütő-erén.
Te tudod jobban,
Bennünk mi dobban;
És bizonyára
Dőreség figyelni kis madár dalára;
S ugyan mit érnek
Orgonafürtök, az alkony árnya
S hogy a fogatok hazatérnek.

Az orgonák megett
Valaki integet;
Amiket mondasz, mind csodás —
De várnak, megbocsáss.

(*Binét Menyhért ford.*)



HONORÉ DAUMIER : Valamennyien becsületlen emberek vagyunk, csókoljuk meg egymást !

Balról jobbra : Thiers és Persil, Lajos Fülöp és Robert-Macaire ; Guizot (1834).

GOETHE Egmontjában Margit regenshercegnő így fejtegeti a politika természetét titkára, Machiavelli előtt (I. felv. 2. szín): «Jól tudom, hogy a politika ritkán jár egy csapáson a hűséggel és az igazsággal, hogy kizárja szívünkéből a nyíltságot, a jószívűséget, az engedékenységet.»

Ez az általános közfelfogás kétségkívül a néplélek hosszú, évezredek tapasztalatainak történeti csapadéka. Mélyebb okának magában a gyakorlati politika természetében kell rejlenie. A politika a hatalomelosztás és hatalomgyakorlás művészete. A hatalomra való törekvés pedig az embernek ősi vad ösztöneit és indulatait szabadítja fel, amelyeket a legnehezebb legyűrni s az ész szuverénitása alá helyezni, hogy a politikus érzülete, akarati iránya és viselkedésmódja következetesen összhangban legyen az erkölcs követelményeivel. Ha valahol, a politikában a legnagyobb a kísértés, hogy az egyén a maga célja érdekében bármely, az erkölccsel is ellenkező eszközöket felhasználjon. A machiavellisztikus gondolat: «a cél szentesíti az eszközt», sajátképpen politikai elv. Nem mintha erkölcsi-normatív síkon a politikában helyes volna: még azok is, akik a gyakorlatban alkalmazzák, lehetőleg palástolni iparkodnak, amivel már hódolatukat fejezik ki az erkölcs előtt. A tények történeti síkján, a politikai élet valóságos világában azonban a machiavellisztikus elv lépten-nyomon, tudatosan és tudattalanul érvényesül. Az államférfi, aki küldetést érez valamely politikai eszménynek, például a nemzet szabadságának, hatalmi kiterjesztésének stb. megvalósítására, ennek érdekében minden eszközt felhasznál a megtévesztés cikk-cakk-politikájától a hazugságig, sokszor a nélkül, hogy buzgalmában mindig tudatos volna eszközei erkölcstelen jellegéről.

A politikában átlag kevesebb az egészen világosan szándékos és tudatos hazugság, mint gondolnók. Van politikai «bovaryzmus» is: a politikus hazudik, de közben már maga is hiszi, hogy igazat mond. Az igazmondás sokkalta bonyolultabb lelki aktus, semmint hinnék. Az, amit valóságnak mondunk, át meg át van szöve jóhiszemű szubjektív felfogásunk szempontjaival, melyeket érdeklődésünk állandó iránya, ösztöneink, rokon- és ellenszenvünk eleve tudattalanul meghatároz és színez: a szubjektív látszat számunkra a valóság. A mindennapi életben és politikában a valóság olyan a szemünkben, amilyennek lelki alkatunknál fogva átéljük. Csak a kritikai elemzés tisztázhatja, mi a tényleges valóság. Ezért sokszor nagyon nehéz különválasztani a valóságot és a látszatot, közönségesen szólva: a hazugságot, különösen olyan területen, ahol, mint a politikában is, az igazság nem kétszer kettő négy, vagy egyszerű ténynek érzéki megállapítása, hanem

át és át van fonva értékítéletekkel, irracionális lelki mozzanatokkal. Az igazmondáshoz szükséges, hogy ismerjük az igazságot. Ez pedig sokszor a legnehezebb feladat. Ki ismeri önönmagát? A saját én-ünk tükre a legcsalóbb. Minden önéletrajz, napló, mémoire, amely a politikus lelki indítékait van hivatva feltárni, tele van jóhiszemű illúziókkal. Ha igazat akar is mondani az államférfi, ez még távolról sem biztosíték, hogy valóban igazat is mond. Minden politikus, kivéve a romlott cinikusokat, azt hiszi, hogy igazat mond s az igazságot szolgálja. Mindegyik a maga valóságnak hitt látszata után indul: közéleti szerepét játszva önkénytelenül *sub specie theatri* viselkedik. Még BISMARCK is, aki a világ szemében a furfangos államférfi típusát képviseli, s akit KOSSUTH «minden kenőccsel összevissza kent embernek» nevez (Irat. VI. 40), büszke arra, hogy világeletemben csak igazat mondott: «A politikai életben is — jelentette ki 1895-ben a porosz középiskolai tanárok előtt — mindig hasznosnak tartottam, hogy igaz maradjak, azért, hogy bátorságomat megőrizhessem.»

Leszámítva a politikai életnek ezeket az önkénytelen, szubjektív felfogásából támadó megtévesztéseit és «igaztalanságait», nem tagadható, hogy a politika minden korban a hazugságnak, a kétszínűségnek, a pálfordulásoknak, az erkölestelen eszközök szándékos alkalmazásának klasszikus földje. Ha igazán realista szemmel nézzük a történelmet, nem utasíthatjuk el a felfogást, hogy a legtöbb sikeres államférfi a politikát a cél és az alkalmas eszközök megfelelőségének rideg szempontjából nézte s e szerint értékelte, távol minden erkölcsi mozzanattól, ha szükségesnek tartotta célja elérése szempontjából. A legtöbb államférfi nem riadt vissza a diplomáciai megtévesztéstől, a háborútól, az erőszaktól, az elnyomástól, az eleve megtartani nem akart szerződésektől, a *reservatio mentalis*től, a magában úgyszintén teljesíthetetlennek gondolt ígéretektől, a csak külsőleg mutatott és ünnepélyesen kijelentett békés szándéktól, egyes néprétegek vagy más népek titkos fellázításától, a szándékosan hamis politikai könyvteltől, miközben mindig megőrizni iparkodott az általános és a politikai erkölcs külső látszatát. Egy államférfi szellemi habitusára és ennek értékére nincsen lesújtóbb és szégyenletesebb a politikai világban, mint az, ha ellenfele túljár az eszén s a helyett, hogy ő téveszené meg ellenfelét, amaz téveszti meg őt. A cinikus FOUCHE, a politikai logika immorális nagymestere mondja Emlékirataiban: «Ez több, mint büntény — politikai hiba.»

Az őszinteség és becsületesség, nyíltság és igazmondás — fájdalom — sokszor pórul jár a politikában és a diplomáciában. Az erkölcsi idealizmus szempontjából bármily visszataszító, mégis az



Guildhall banquet. (A. Chamberlain, Briand stb.)

«Mi diplomaták nagyszerűen tudnánk dolgozni, csak ne volna az a világtörténelem!»
(Simplicissimus.)

emberiségnek, mint eszes ragadozók társadalmának története megcáfolhatatlanul azt tanúsítja, hogy a népek életében a sikeres politika eszköze távolról sem mindig az erkölcsi értékek odaadó kultusza. Ez a történelemnek zord ténye, melyet, ha nem is szabad az államférfinak normává emelnie, erősen szem előtt kell tartania, különben a farkasokkal szemben a bárány sorsára jut.

A merőben realista MACHIAVELLI e tényt politikai normává is avatta. Az államférfi eszményi szimboluma az ő szemében a ravasz róka és a bátor oroszlán. S ki váltotta valóra három század multán a firenzei politikusnak nagy álmát, az *Unita Italiát*? MACHIAVELLI rókája: CAVOUR, és oroszlánja: GARIBALDI. CAVOURnak hajlíthatatlan akarata következetesen a nagy ideál: minden olasz szabadsága és egyesülése felé tör. De erre a végső célra minden, az erkölccsel összhangban nem álló eszközt felhasznál MACHIAVELLI szellemében — s csak így arat sikert. A nagy realista államférfi semmitől sem riad vissza. Amikor hajnalonkint az egyik szicíliai agitátort lakásán titokban fogadja, előre megmondja neki, hogy ha ezt megtudják a politikusok s a külföldi diplomaták, le fogja tagadni őt s azt mondja, amit Szent Péter: «Nem ismerem ezt az embert.» Mély emberismerete a lelkek gyengéit erkölcstelenül kiaknázza. III. NAPOLEONT szándékosan sebesíti meg Amor nyilával: összeismerkedteteti a ragyogó szépségű fiatal CASTIGLIONE grófnéval. A szép firenzei nőt is a szerelmen keresztül «besorozza az olasz diplomácia szolgálatába». Hivatása: NAPOLEON gondolkodásának kikémlése és sugalmazása CAVOUR tervei számára. Máskor meg NAPOLEONT beugratja a plombières-i titkos találkozóba, csak azért, hogy mint császári szövetségest kompromittálja Európa előtt. Egyszer a császárt szándékosan úgy szedi rá, hogy kitalálja azt a tervet, mely szerint négy állam az olasz félszigeten szövetséget alkosson a pápa elnöklete alatt. Előtte persze a teljesen egységes, harminc milliós olasz nemzet eszménye lebegett, de tudta, hogy NAPOLEON ettől visszariad s a pápa ellen nem hajlandó fellépni. Ezért a császárt az államszövetségi tervbe, amelyet csak ideiglenes lépésőnek szánt az egységes Itália kialakításának történeti útján, iparkodott beugratni.

A politika története tele van hasonló szándékos becsapásokkal, hazugságokkal, erkölcstelen műfogásokkal, amelyek nagy célokat fokozatosan diadalra juttatnak. Sokszor azonban a politikai ravaszkodások és erkölcstelen eszközök könnyen átláthatók s a visszájára ütnek ki. A merőben cinikus politikai erkölcstelenség az államférfit tragédiába dönti. III. NAPOLEON az esztelenségig képmutató államférfi-jellem tipikus képviselője. Esküt tesz a köztársaságra abban a hitben, hogy

hamarosan császár lesz; de amikor már császár, akkor is a forradalmi Franciaország képviselőjének tetteteti és mondja magát. Ellenmondásai egészen szembeszökők, de még azzal sem hódol az erkölcs előtt, hogy legalább látszatra kiegyenlíteni próbálná őket. Azzal dicsekszik, hogy a nép az általános választói jog alapján választotta császárrá, de közismert az a választási terror, melyet alkalmazott. Büszkélkedik, hogy uralkodói hatalmának forrása a nép akarata; máskor meg a Bonaparte-dinasztia születési jogcímén gyakorolja uralkodói jogait. Ajkán mindig «a népek szabadsága» lebeg, de valóságos rendőrállammá silányítja Franciaországot. Elméletben nagy demokrata, aki fiatalon SAINT-SIMON és FOURIER szellemi emlíőin táplálkodik, ellenben a gyakorlatban a munkásság, a negyedik rend megvetője; nagy építkezéseinek munkaalkalmaival iparkodik megvesztegetni. Lelkesedik az olasz szabadságért és egységért, francia vért és pénzt áldoz érte, de hirtelen megköti a villafrancai békét CAVOUR háta mögött s nem engedi Rómát elfoglalni. Még 1864-ben a német nép jogának tartja az egységre törekvést, amelybe nem szabad beleavatkozni, de már két év múlva Németország egységét háború árán is meg akarja gátolni. Mikor trónra lép, hirdeti, hogy a császárság a békét jelenti (*l'empire c'est la paix*), de egész uralkodása a fölösleges háborúk sorozata, amelyeknek forrása hiúsága (a krimi háború személyes bosszú a cár ellen), tettetett szabadságérzése (olasz háború), politikai vezérszerepének mutogatása (mexikói kaland), szépségyessége (az 1870. háború). VICTOR HUGO joggal nevezte *Napoleon le petit*-nek: a napoleoni hősi eposzt nem tudta folytatni.

A furfangos államférfi erkölcselenséget leplező szőfinomkodásának s a becsületes politikus magatartásának remek példája METTERNICH és KOSSUTH beszélgetése a kormány célját szolgáló sajtó ügyében. Ezt maga KOSSUTH rögzítette meg a WIRKNER udvari tanácsoshoz írt levelében. Amikor KOSSUTH új hírlap kiadására engedélyt kért, METTERNICH azt ajánlotta neki, hogy mint kiváló író hagyjon fel a szellemtelen újságszerkesztés köznapi munkájával, írjon könyveket, amelyek összhangban vannak a kormány szándékaival, s akkor a kormány ezt honorálni is fogja. «Ő hercegsége — mondja KOSSUTH — hozzátette, hogy ezen megjegyzésével éppen nem azt célozza, hogy saját szabad meggyőződésemet feláldozzam, az erkölcsi önértetet csak legkisebb mértékben is sértő kötelezettséget vegyek magamra, sem pedig, hogy nézeterőszakolást kövessen el rajtam; — sőt ő hercegsége nyíltan kijelentette, hogy a megvesztegetést útálja, és azon embert, ki magát megvesztegetteti, megveti; azért kegyesen felszólított, hogy nem közreműködésem jutalmazása, hanem fáradozásom és

munkám természetes kárpótlása végett tegyek indítványt azon anyagi tekintetekre nézve, melyek kívánságaimnak és érzelmeimnek megfelelnek.» KOSSUTH azt írja WIRKNERnek, aki meg volt bízva végleges válaszában átvételével, hogy a törvényes rend előmozdítása az irodalom útján «az állampolgárnak sokkal természetesebb kötelessége, hogy sem az csak a legcsekélyebb külön lekötöttséget igényelje, sőt azt csak el is tűrhesse. Hisz az állampolgári kötelesség egy becsületes ember szívének sokkal magasabb becsű, hogy sem annak teljesítését a magán lekötöttség alacsony útjára leszállítani szabad lehetne». KOSSUTH tehát elutasítja a burkolt megvesztegetési kísérletet.

Miképpen tükröződik a politika és az erkölcs viszonya a mai államférfiak lelkében? Erre a legjellemzőbb a világháború előtt, alatt és után a nemzetközi politika boszorkánykonyhája. Mennyi szerződészegés, megvesztegetés, árulás, kémkedés, titkos lázítás, tudatosan és szándékosan hazug propaganda, megtévesztés, teljesen jogtalan hatalmi igény, kétszínűség, intrika, önzés, kapzsiság volt egybekeverve ennek a boszorkánykonyhának üstjeiben! Micsoda bűnökben fogantak a békeszerződések! Milyen kigúnyolása a wilsoni elveknek s a humanitás eszményének a Nemzetek Szövetségének alkotmánya és eddigi munkája! A győző hatalmak államférfiai ma már, amikor az igazságtalan békediktátumok másfél évtized alatt megmerevedtek, élénken hangoztatják a népek szolidaritását; már nem a diktáló erőszak békéjét, hanem a *la Paix par le Droit*-t emlegetik, miközben az érinthetetlen jogforrás számukra továbbra is a vak háborús szenvedélyben fogant és kikényszerített békeszerződések. Ünnepelesen elítélik a béke megbontóit ugyanazok az államférfiak, akik nemzetüket állig felfegyverzik, csak hogy az igazságtalanul szerzett zsákmányt megtartsák. A nemzeti imperializmus betegsége: a *kilometritis* ma éppolyan akút, mint a világháború előtt. S az államférfiak nem orvosai, hanem a ragály továbbterjesztői.

Bármennyire át van is szöve a politikai élet erkölcsstelen mozzanatokkal, mégis vannak olyan felfüggeszhetetleneknek hitt erkölcsi elvek, amelyeknek egyetemes értékfelfogása és tisztelete vagy legalább is érvényességük látszatának megőrzése megakadályozza azt, hogy a politikának erkölcsi színvonala még mélyebbre süllyedjen. A bolsevik politikai értékfelfogása azonban semmiféle szilárd erkölcsi törvényt nem ismer. Minden erkölcs a szovjet-ideológia szerint pusztán az adott társadalom, az uralkodó osztály reflexe. Amit az emberiség idáig erkölcsnek hitt, az csak a burzsoáziának hasznos viselkedési szabályok összessége. «Mi — mondotta LENIN az ifjúsághoz intézett beszédében — minden erkölcsöt tagadunk, amely az osztályfogalmon

kívüli felfogásból származik. Az erkölcs egyedül és kizárólag az osztály-harc érdekeinek van alárendelve. *Erkölcös mindaz, ami a régi, kizsákmányoló társadalom megsemmisítésére szolgál és a proletariátus egyesítését mozdítja elő.* A mi erkölcsiségünk egyedül tehát a zárt fegyelem és a kizsákmányolók ellen való tudatos küzdelem. Nem hiszünk az erkölcs örökérvényű tételeiben: ezt a csalást leleplezzük. A kommunista erkölcs egyet jelent a proletárdiktatúra megerősítéseért folytatott harccal». A szovjetvilág új Machiavellije a hazugságot, a csalást, a polgári állami hatalmak becsapását, a titkos földalatti forradalmi szervezkedést mind igazolt politikai fegyvernek minősíti. A szabadságot, mely eddig a történetben minden forradalmi politika jel-szava volt, csak «polgári előítéletnek» minősíti. A munkásság uralma és a szabadság merő ellentétek. A proletárdiktatúra s az emberiség forradalmi megújítása csakis erőszakkal, börtönnel, gépfegyverrel, akasztófaival, revolverrel, a szólás- és sajtószabadság teljes megszüntetésével, vagyis a mindenható terrorral valósítható meg. Ezeknek a LENINÉKTŐL alkalmazott eszközöknek csak egy szankciójuk van, mint főcél: a proletariátus uralma. Ez mindent igazol. Az orosz szovjeturalom elején egy kiáltványt szövegeztek: «Aki az ellenséget támogatja, rögtön felakasztatik.» Az egyik forradalmár megjegyezte, hogy ez a kiáltvány pátoszát zavarja. «Dehogy, — szólt közbe LENIN — éppen ebben rejlik a forradalmi pátosz. Hiszed-e, hogy dühöngő terror nélkül mint győztesek kerülhetünk ki a forradalomból?» A kommunista politikai erkölcs körvonalait így állapította meg ТРОЦКИЈ 1923-ban egyik beszédében: «A forradalmárnak nem szabad semmiféle erkölcsi akadályba beleütköznie az erőszak korlátlan és irgalmatlan alkalmazásánál. Felfogásának alapelvei: az ateizmus, a materializmus és az amoralitás.»

Ugyanakkor, amikor az új orosz társadalmi rend és politika vezéreiből a teljes amoralitást és cinizmust alapelvvé emelik a társadalom és az állam életében, írja az ellenkező póluson az angol szocialisták vezére, MACDONALD: «Az idő és az események azokat erősítik, akik az emberiséget a legbecsületesebben szolgálják.»

A történet szelleme sokszor zezzugos, görbe úton jár. Az orosz amorális szovjetpolitikuskoknak eddigi világtörténeti sikere és másfél-évtizedes uralma egyelőre MACDONALD felfogásának igazolását jó időre kitolták.

A politikai elvszerűség.

Annak az államférfinak, akinek politikai eszménye van, vannak egyszersmind politikai elvei is, amelyek világnézetének és eszményének értékfelfogásából következnek (I. köt. 88. l.). E szerint liberális vagy konzervatív, individualista vagy szocialista stb. elvet követ a politikus. Az elvekhez való ragaszkodásnak és hűségnek kisebb vagy nagyobb mértéke adja meg sajátképi politikai jellemét. Elv és jellem az egyéniség mélyebb rétegében szorosán összefüggnek egymással: azt, amit az elv követel, az akarát, mint a jellemnek aktualizáló tényezője, hajtja végre.

Az olyan államférfi, akinek tudatosan logikailag kidolgozott s nem pusztán ösztönszerű világnézete van, különösen hajlamos arra, hogy politikájában is a principiumok jelentőségét kidomborítsa. A racionalista államférfi, az ideológus az észnek fogalmi definícióiból indul ki s az így nyert elveket alkalmazza a politikai viselkedésmód egyes eseteire. A radikális államférfiak rendszerint az eszből nyert politikai elveket akarják mereven alkalmazni a társadalmi valóságra. De ugyancsak megvan a konzervatív államférfinak is a maga világnézete s ebből folyó elvszerűsége, amellyel logikailag igazolja a meglévő társadalmi rend statikus fenntartását a változásokkal szemben. Ha valaki világosan átlátja bizonyos politikai elvek észszerűségét, ez erős indíték akarata számára is, hogy az elvhez ragaszkodjék: az elvek észbeli evidenciája mozdulatlaná keményíti az akaratot. Így függ össze a politikában is az ész és az akarát.

Az észszerű államfilozófiai elvektől részben meg kell különböztetnünk a politikai cselekvés *gyakorlati irányelveit*, maximáit, amelyek a tudat felszínére elsősorban nem az ész munkája, hanem az ösztönöknek, hajlamoknak, nevelésnek érzelmi-akarati, tehát irracionális lelki tényezői útján törnek fel. A gyakorlati irányelvek e szerint az államférfi veleszületett egyéniségét tükrözik vissza: az, ami benne lelki tény, most politikai normává lép elő, az ösztön a lélek felületén principiummá lesz. Az egyéniségnek állandó lelki magja, veleszületett érték- és akarátiránya biztosítja a viselkedésmódnak egyformaságát, egységét és szilárdságát, azaz a politikai jellemnek önmagához való hűségét, sokszor persze az elvek idealizáló füstjébe takarva. Az államférfi a maga lelki alkatából folyó, tehát vele egybehangzó politikai elveiben mintegy gyönyörködik, sokszor hangoztatja őket, már csak azért is, hogy rendíthetetlen szilárdságát mutogassa.

Ilyen principiális államférfi METTERNICH. Szinte kéjeleg levelei és emlékiratai lapjain elveihez való ragaszkodásában s ezek diadalá-

ban: a *triomphe des principes*-ben. Büszkén mondja: «Elveim nem változnak egyik napról a másikra» (Mes principes ne changent pas d'un jour à l'autre). Ő a nyugalom és rend sziklája, a *rocher d'ordre*, melyet a lázadás hullámai nyaldosnak. Az állami-társadalmi *rend* a legfőbb elve, s ezt úgy tünteti fel, mint a történet uralkodó törvényei fölött való gondolkodásának eredményét, észszerű következtetések logikumát. Pedig a rend elvének — mint K. GROOS kimutatja (i. m. 58) — a benne szunnyadó erős *hatalmi ösztön* az igazi megfelelő lelki alapja s nem az észszerű belátás. Az utóbbi csak elvi ruhába öltözteti, logifikálja a hatalmi ösztönt, mely fenn akarja tartani a monarchia államrendjét, hogy kielégülhessen. Az, ami METTERNICH én-je előtt mint a rend elve jelentkezik, csak veleszületett uralkodó, hatalomra vágyó természetének szublimált formája. Hatalmi ösztöne elégül ki a felforgató eszmék és törekvések elnyomásában. Ezért dicsőíti a rendet és a nyugalmat, amely «az egész emberiség számára a legnagyobb jótétemény.» Ezt a forradalmi eszmék zavarják. Velük szemben METTERNICH mindig a *besoin de repos invincible*-t érzi (1827), Statikus államférfi (II. köt. 36. l.), aki a társadalomban az állandót, a változatlant szereti a dinamikus politikai egyéniségekkel szemben, akik meg mindig újra, reformokra, változásra, haladásra törnek.

A lelkialkatnak, az érzületnek a politikai elvekkel való pszichológiai kapcsolatát jól állapítja meg TISZA ISTVÁN: «Azok ez elvek, amelyek megérdemlik az elv nevet, az illető személyével összeforrott élő valóságok, s azok megváltoztatása lehet igen keserves tapasztalatoknak nehezen megérlelődött gyümölcse, de semmiesetre sem oly könnyű dolog, mint egy más köntös felvétele.» Az elveknek az államférfi egyéniségével, főképp alapérzületével való szoros összefüggése az oka annak, hogy nem szeszélyeszerű, illékony fellobbanások eredményei, hanem komoly, a lélekben mély gyökeret vert meggyőződések, melyek a tapasztalás és gondolkodás, sokszor a fájdalom olvasztó tégelyében tisztultak ki. «Politikai elvnek — mondja TISZA — csak olyan igazságot lehet tekinteni, melyről az, aki hirdeti, meg van győződve, hogy amely percben megnyerte számára a nemzetet, akkor azután beállott rá nézve a végrehajtás lehetősége és a végrehajtás parancsoló kötelessége.»

A nagyszabású államférfi állandóan a politikai eszményéből folyó elvre függeszti szemét s a részleteket ennek az elvi célnak szolgálatában hajlékonyan használja fel. Régi angol közmondás: Nézd mindig a fontokat, és a pennyk maguktól jönnek. Az igazi céltudatos államférfi az elvek aranyát nézi, ellenben a jelentéktelen politikus rész-krajcárookban gondolkodik. Ez persze nem jelenti azt, hogy minden

adott helyzetben az államférfi politikai ideálokból, elvont *a priori* elvekből induljon ki. Az ilyen ú. n. ideálpolitikus a gyakorlatban nem állhatja meg a helyét. Az önmagukba beleszerelmesedett politikai dogmatikusok, akik az állami életet a maguk politikai geometriájának axiómái szerint, minden tapasztalástól mentesen, akarják *more geometrico* irányítani, csakhamar kátyúba jutnak. Viszont azok a politikusok, akik minden szilárdabb irányelv híján vállalkoznak a kormányzásra, elvesznek az opportunizmus feneketlen mocsarában.

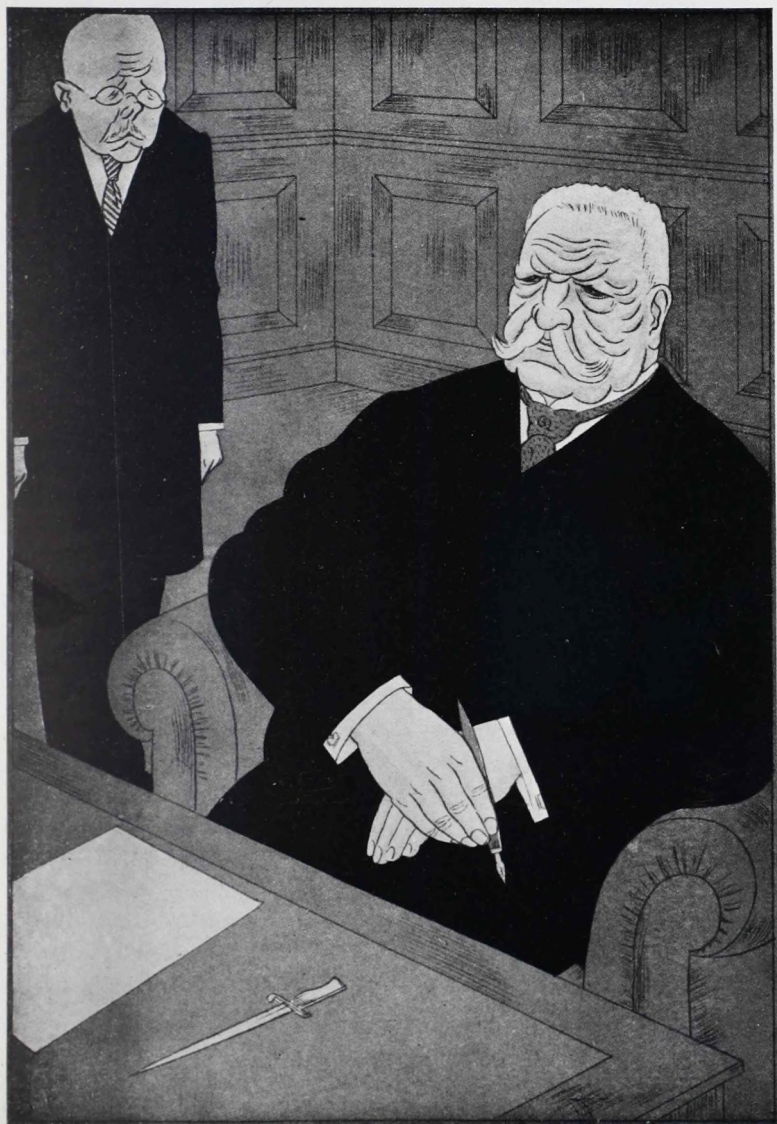
A politikai opportunizmus.

A teremtő politikai szellemnek egyik vonása a politika fővonalaiban való következetesség, amely egységesen, szinte egymásból bontakoztatja ki a cselekvéseket, ezeket mintegy a végső célhoz mért logikai fonálra fűzi. Ez az egyetlen pont felé törekvő egységes akaratirány és termékeny következetesség nyer tudatos formulát az elvekben. Azonban csak a fő vonalvezetést irányíthatja a végső cél: a hozzá vezető utak előre mereven meg nem állapíthatók. PERIKLES végső célja Athén hegemoniája a többi görög állam fölött; de hányféle úton próbálkozik e célt elérni a háborúktól kezdve a hatalmas kulturális alkotásokig! RICHELIEU meg akarja törni a francia oligarchák uralmát s erős centrális hatalmat iparkodik kifejleszteni; de sejthette-e előre, milyen kanyargós utakon, milyen konkrét akadályokon keresztül közelítheti meg ezt az eszményt? COLBERT-nek megvoltak a maga gazdasági alapelvei; de hányféle szint öltöttek ezek a valóságba átültetve. METTERNICH végső eszménye a «rend» megőrzése, ezt szolgálja valamennyi kormányzati elve; de mennyiféle hajlékony gyakorlati praktikára van szüksége, hogy a sokféle népből álló tarka birodalomban, sőt egész Európában a «rend» elvét megőrizze. CAVOUR előtt az olasz, BISMARCK előtt a német nemzeti egység lebeg, mint eszmény; de mit értek volna el e puszta elvi gondolattal a folyton változó, sokszor következtelennek látszó eszközök és a kanyargós utak alkalmazása nélkül?

A jelentékeny államférfiak pályafutása azt tanúsítja, hogy csak egy-egy alapgondolatban s akaratirányban voltak következetesek, a részletekben életük tele van irányváltozással, pálfordulással, nézetbeli átalakulással, eszközeiknek sokszor merőben ellentétes alkalmazásával. A politikai jellemet aligha szabad egyoldalúan csupán az elvi következetesség szempontjából a logika szigora szerint megítélni. Miért? Először is *a társadalmi és gazdasági feltételek örökös folyásban, fejlődésben vannak*; a társadalmi rétegeknek, a felső-, közép- és alsó-

osztálynak hatalmi egyensúlya változik. Hiába ragaszkodik az államférfi a maga elveihez, ha az adott viszonyok merőben átalakultak s más elvek alkalmazását követelik. Ha mereven tovább is régi elveit alkalmazza, veszedelembé sodorja az államot. Éppen ezért az okos államférfiban megvan az akarati készség arra, hogy a történeti feltételek megváltozásának hatása alatt bizonyos határig, nem egyéni, de közérdekből, módosítsa elveit és felfogását. Nem akkor teljesíti politikai hivatását, ha az «elvhűség» erkölcsi dicsőségében vagy gőgös makacosságában kéjeleg, hanem ha tanul az eseményekből, az új sürgető tényekből és fölmerülő új törekvésekből. *Ez nem elfeladás, hanem természetes fejlődés; nem jellemtelen opportunizmus, hanem kötelel haladóképeség.* Az igazi államférfi lelke az új eszmék számára fogékony és hozzáférhető, a nélkül, hogy népszerűséghajhászatba esnék. Van egy határ, amelyen túl az államférfi nem ellenkezhetik a nemzet egyetemes felfogásával, ha továbbra is kormányozni akarja. Kisebb dolgokban enged neki, de csak azért, hogy a nagy dolgokban irányíthassa, miközben vezető marad s nem a követő akaratnélküli szerepét játssza. A politikai életvonal ingadozásai és elhajlásai, emelkedései és hullámvölgyei, szeszélyes zezzugai és kisebb-nagyobb következetlenségei a részletkérdésekben óhatatlanok.

De nemcsak a társadalmi és gazdasági tárgyi feltételek megváltozása s helyzeteltolódása, hanem *magának az államférfinak természetes lelki fejlődése is* olyan szempont, amely elvei módosulásának enyhébb megítélésére int. Nem kívánható jogosan, hogy a politikus élte fogytáig változatlanul azokhoz az elvekhez ragaszkodjék, amelyeket ifjonti lelki alkata és elmejárása szerkesztett. Egy hosszú, sok évtizedre nyúló politikai pályának irányvonala természetes elvi hajlásokat mutat a fiatal-, férfi- és öregkorral párhuzamosan (II. köt. 16. l.) Tipikus jelenség, hogy a fiatal politikus radikális, elégedetlen és lázító kritikus, rajongó idealista; férfikorában már békésebb húrokat penget, konzervatívabb lelki formát ölt, elveit önkénytelenül összhangba hozza a hagyományos értékekkel; s ezt a konzervatív lelki irányát a hosszú élet tapasztalatai az öregkorban még csak jobban megérlelik. A fiatal radikális öregkorában súlyos konzervatív tekintéllyé higgad le. Innen van, hogy ami az egyik nemzedékben még politikai eretnekiség, a következőkben már szent hagyomány. Ami ma féktelen forradalmi program, egy évtized múltán esetleg már a konzervatív pártoktól megvalósított tény. Amit ma a liberális whigek követelnek, holnap megcsinálják a konzervatív toryk. A romantikusok politikai elvei különböző történeti helyzetekben a legellentétebb formákban jelentkeztek. A francia forradalom idején a romantika forradalmi;



Marx kancellár, a jellem.

„És méltóztassék az elboesátási bizonyítványomba beírni, hogy évek során
minden irányt híven szolgáltam.»
(Simplicissimus.)

amikor lezajlik a nagy forradalom, a romantika konzervatív köntösben jelentkezik; de amikor a francia restauráció reakcionáriussá válik, a romantikusok újra forradalmi hangulatúak.

A jóhiszemű pálfordulást néha a politikus lelkében uralkodó dualizmus okozza: lelkialkatának kettős iránya, mintegy kettős sarkossága. Bizonyos lelki vonása alapján az egyik, bizonyos lelki tulajdonsága miatt a másik párthoz vonzódik. Sokszor a kettő között mint az inga leng. Ilyen bipoláris lélek GLADSTONE, aki mint vérbeli metafizikus szíve szerint a konzervatív párt felé húz, de esze a gyorsabb ütemű fejlődésnek, az individualizmusnak pártja, a liberalizmus felé hajlítja. Ezek táborába való átlépését 1852-ben egy önéletrajzi jegyzetében maga okolja meg: «Állásfoglalásom kulcsa az volt, hogy gondolkodásom a liberálisokhoz hajlott, rokonszenvem ellenben a konzervatívokhoz.» Valószínűleg még más indíték is hozzájárult ahhoz, hogy GLADSTONE a hatvanas években végleg liberális lett: a konzervatív párton az ellenpólusnak, a nagyeszű DISRAELINAK előretörése. GLADSTONE látta, hogy a liberális párt vezére, JOHN RUSSEL már öreg és megtört: ennek utódja lehet a liberális párt vezetésében s a miniszterelnökségben.

De van egy harmadik szempont is, amely a változatlan elvszerűség merev kultuszát majdnem lehetetlenné teszi a politikában. A tiszta politikai embertípus törekvése az állami hatalom fenntartása és fejlesztése. Ha pedig ezt minden irányban komolyan érvényesíteni akarja, sokszor bele kell ütköznie olyan elvekbe, amelyeket régebben esetleg maga hirdetett. A politika, mint az állami hatalom kezelése, a konkrét alkalmak folytonos kihasználása az állam érdekében. Az, amit az államraison jelent, éppen nem elvszerű, hanem *ad hoc* értékelés: nem *raison pure*, hanem *raison applicable*, amelynek forrása már nem az észnek egyetemes érvényereje, hanem az államnak haszna. Az *a priori* egyetemes politikai elveknek merev és következetes logikája esetleg az állam pusztulása.

Az elvileg, észokokban gondolkodó tudós és a gyakorlatilag akaró és cselekvő államférfi lelki struktúrája ezen a ponton merőben elüt egymástól. Ezt a különbséget kitűnően jellemezte BISMARCK: «KANTból nem igen élhettem volna meg; amit ő az erkölcsről mond, főképp a kategórikus imperatívuszról, nagyon szép; de én legszívesebben az imperatívusz érzelme nélkül élek; általában sohasem éltem alapelvek szerint; ha cselekednem kellett, sohasem kérdeztem: milyen alapelvek szerint cselekszel mostan? hanem nekifogtam és cselekedtem úgy, ahogy jónak tartottam. Sokszor szememre hányták, hogy nincsenek alapelveim. Ha alapelvekkel kellene az életet végig-

járnom, az olyan lenne, mintha egy keskeny erdei ösvényen kellene keresztülennem s a számban hosszú rudat kellene tartanom.» Élte végén (1895) SIDNEY WHITMAN-nek hasonlókép fejtette ki az elvek szerint való cselekvés pszichológiáját. Cselekvés előtt sohasem állapodott meg egy pillanatra sem, hogy megfontolja, vajjon elhatározásai bizonyos maximákkal összhangban vannak-e? Mindig meg volt elégedve, ha cselekvései harmóniában voltak azzal, amit ösztöne mint *kötelességet* sugallt; különben mindenféle szofisztikának zsákmánya lett volna. Innen érthető, hogy politikai eszközeiről soha senkinek sem szólt, terveit senkivel sem tárgyalta meg, nehogy ösztönének biztosságát elveszítse. Belső lelki önállósága s akaratának függetlensége a külső zárkózottság formáját öltötte.

BISMARCKOT a birodalmi gyűlésen opportunizmussal vádolták. Erre megragadta az alkalmat, hogy ezt a homályos fogalmat meghatározza: «Mi hát az opportunist? Olyan ember, aki kihasználja a legkedvezőbb alkalmat, hogy keresztülvigye azt, amit lehetségesnek és célszerűnek tart — és éppen ez az egész diplomácia feladata.» Amikor BISMARCK elhűségét E. RICHTER képviselő továbbra is hánytorgatta, a kancellár ezt a harapós választ adta: «A következetesség nekünk államférfiaknak annál könnyebb, minél kevesebb politikai gondolata van valakinek. Hacsak egyetlenegy van, akkor ez következetesség, és ha mindig ugyanazzal huzakodik elő, ez meg pláne feltétlenül következetesség.» BISMARCKnak ez a finom humoros megjegyzése pszichológiai szempontból tovább mélyíthető. A nagy államférfi olyan komplex és sokoldalú egyéniség, hogy voltaképpen nem is egy, hanem több ember él benne. Ami benne következetlenség, az valójában sokszor csak sokoldalúság: mint sokirányú finom szenzórium, az embereknek és a dolgoknak, a politikai helyzeteknek és bonyodalmaknak mindig más és más oldalát újabb és újabb megvilágításban pillantja meg, tehát véleménye is az adott körülmények változása miatt viszonylag sokkal gyorsabban módosul, mint a világra mindig egyformán meredő szürke szemé. Az ostoba embernek könnyű következetesnek lenni.

Kitűnő lélekbúvár BISMARCK akkor is, amikor rámutat arra a nehézségre, amelybe a sürgető cselekvés előtt az alapelvek megfontolása ütközik. Az akarás a cselekvésbe legtöbbször sokkal közvetlenebbül megy át, semhogy közbeiktatódnának absztrakt elveknek, mint formális kereteknek megfontolása. Az elvek rendszerint olyan általános gondolati formák, amelyek egyáltalában nem adnak útbaigazítást arra, hogy a konkrét esetben, itt és most, milyen cselekvési tartalommal töltjük ki. Az elvont általános és formális elveknek

örökös fontolgatása, a töprengő rezonirozás megbénítja a cselekvés közvetlenségét, frissességét és ütőerejét. Nem is azok az elvek hatékonyak és fonódnak bele irányító szereppel cselekvésünkbe, amelyek mintegy éteri magasságban lebegnek énünk fölött, hanem azok, amelyek beszívódtak egyéniségünkbe, mintegy beleorganizálódtak lelkünkbe, vérünkbe, váltak, beleépültek *lelkiismeretünkbe*. Az ilyen elvek lelkiismeretünk önkénytelenül feltörő szaván keresztül valóban erős normatív szerepet játszanak akaratum és cselekvésünk irányításában, s úgy jelentkeznek énünk előtt, mint *kötelesség*. A valónkkal, jellemünkkel összeforrott erkölcsi és politikai elveknek legfőbb és végső szankciója a lelkiismeret. Nem az elvekről a cselekvés előtt való hideg okoskodás, hanem a lelkiismeret meleg élménye, a kötelesség buzdító vagy korholó szava az államférfi erkölcsiségének szubjektív biztosítója. Mivel pedig a politikai akarat és cselekvés az állam javára irányul, ez az államférfi lelkiismeretének legfőbb irányelve és mozgatója. BISMARCK önmegfigyelése is ezt igazolja: «Nekem mindig — mondja 1881. febr. 24-én a birodalmi gyűlésen — csak egy iránytűm volt, egy sarkesillagom, mely szerint kormányzok: a *salus publica*. Mi a német nemzet számára a hasznos, a célszerű, a helyes? . . . Sohasem voltam életemben doktrinér. Mindazok a szisztémák, amelyektől a pártok magukat egymástól elválasztva vagy kötve érzik, csak másodsorban jönnek előttem számba, legelőször a nemzet. Ennek kifelé való tekintélye, önállósága, olyan szervezete, hogy mi mint nagy nemzet szabadon lélezhessünk a világon.» (Fürst Bismarcks Reden. Ph. Stein kiadása. 8. köt. 91. l.). Az államférfi nagyságának az a próbaköve, vajjon lelkiismeretének szubjektív szava olyan cselekvést diktál-e neki, mint kötelességet, amely valóban tárgyilag, mások nézetével szemben is, a legjobban szolgálja a nemzet érdekét? Erre csak a történelem tud felelni.

Egy negyedik szempont is óvatosságra figyelmeztet az elváltatások szigorú megítélésében: a politikai pálfordulásoknak oka sokszor az eredeti *alkotó ösztönök* kitörése, amelyet az örökös természetlen ellenzékiesség lefojtva tart. Akárhány államférfi az ellenzéken sokáig kard, mely szúr, vág, kritizál. Mivel azonban mégsem a vérbeli aggresszív típushoz tartozik, a kellő pillanatban nem azt nézi, ami a kormányzó többségtől elvileg elválasztja, hanem azt, ami vele elvileg egybeköti: a kormányon serény hangyává alakul át, a rend, a munka emberévé, aki most már alkotó ösztönét éli ki. Természetesen szemet szúr most a régivel ellentétes viselkedése. Ez azonban a hatalom dialektikájából következik. Annak, aki kormányoz, bármennyire lelkesedett addig a szabadságért, most mindenáron rendet

kell tartania. Ekkor, amidőn hatalmon van, éreznie kell, hogy a szabadság korlátozás nélkül anarchia. Ha mindent szabadjára enged, nemcsak ő vesztí el hatalmát, de felfordul és megsemmisül maga az állam. Más a szabadságeszmének a hatalom megszerzéséhez s más a hatalom megtartásához való viszonya. A legnagyobb szabadság-hősökből gyakran a legnagyobb tirannusok válnak.

Ha van a politikának eszménye, tud ellenzéki lenni, hogy harcoljon érte s tud kormányon lenni, hogy építő munkával megvalósítsa. Ez a teremtő államférfi típusa, ha mindjárt látszólag következetlen is. SZÉCHENYI életének első szakaszában ellenzéki, második szakaszában kormánypárti, de csak azért, hogy hatékonyabban fejthesse ki teremtő-építő vágyát, az életbe ültethesse át reformterveit. Mennyit támadják ezért s mennyit védekezik! A Politikai Programtörvényeket csak azért írja, hogy megvédelmezze a csakazértis terméketlen ellenzékiességgel szemben az építő kormánypolitikát. «Ma megint nem az ellenzék soraiban lehet, — mondja — mint én látom, a hazára nézve hajtani legtöbb hasznót, de a kormány hatalmát, előnyeit s mindenekelőtt 'jószándékát' nemzetiségünk és alkotmányunk kifejtésére, mennyire csak lehet, hasznunkra fordítva.» (10. l.) Miért? «Mert az ügyes hajós, ki célt érni akar, *változva használja az ár folyamát*, a szelek negédeit. Majd kóvályog, majd vesztegel: vitorláinak egész sorát akkor húzza fel, mikor minden körülmény kedvez; horgonyt visszas időben vet. A böles tábornok szintűgy intézi ügyeit. Majd visszavonul és sáncok mögé állítja hadait, majd előre tör, s minden erejét egy pontra összesíti, amint t. i. negatiót vagy pozitívítást parancsolnak a körülmények. Nemkülönben a *higgadt politikus*. Egy időben, t. i. mikor igazi vész fenyegeti a nemzet lételét, azon lesz, hogy minden, ki csak ér és nyom valamit, védelmileg álljon a gátra ki; míg oly időkb, mikor ily veszélyek nem léteznek s ha léteznek, jobbadán a túlbuzgók agyveleiben léteznek, viszont azon fog iparkodni, hogy míg bizonyos számú hű tartaléksereg meg nem szűnőleg őrködjük, 'ne quid detrimenti capiat respublica', addig a nemzet pezsgőbb része kiálljon a *teremtés mezejére* és itt vilyen ki minél nagyobbserű és több diadalt.» (11. l.) Tisztában van SZÉCHENYI a negatív ellenzékiesség előnyeivel is. «Azt, hogy megvagyunk és mint magyarok vagyunk meg, és habár egy igen fejletlen alkotmányt, de azért ilyest mégis bírunk, egyenesen a magyarnak 'ellenzéki', vagy más szavakkal kitéve: a magyarnak magát egybeolvasztani és jogai-
bul kivetkeztetni nem engedő szellemének köszönhetjük.» De ez egymagában nem elég: pozitív alkotó munka is kell. Az ellenzékiesség szintűgy lehet bűn, mint erény: ez nem csupán az elveknek, hanem



HONORÉ DAUMIER : Pipi! pipi! pipi! gyertek! gyertek! gyertek!
pulykák!

Lajos Fülöp miniszteri tárcákkal esalogatja ki a dühös pulykáknak rajzott politikusokat a politikai baromfiólból, hogy megszelidítse őket (1834).

az adott viszonyoknak is a kérdése. «Én természetem és hajlandóságom szerint sohasem voltam az ellenzék embere. Mert a *negatio*, az ellenőrség szerepe sohasem volt inyenre annyira, mint vala a kiállításai, az *alkotó szerep* . . . És mégis pályám kezdete óta és legnagyobb része folytában szinte a legközelebbi időig ellenzéki szerepet viseltem, noha ezen idő alatt is mindent elköveték, mi csak tehetőségemben állott, nehogy hazafíú tisztem csupa negatióra legyen szorítkozva, de a *positivitas* mezején is közremunkáljak, mennyire lehet, egy lépéssel elé.» (28. l.) SZÉCHENYI csalhatatlan pszichológiája jól tudja és érzi, hogy az államférfi nem lehet merőben elvi doktrinér, hanem művész, aki az adott politikai feltételekhez és erőviszonyokhoz alkalmazkodik, amelyeket úgysem tud megváltoztatni, de csak azért, hogy a köz javára alkotni tudjon. A politika nem matematika, amelyben egyedül csak észprincípiumok uralkodnak.

A politika történetére fordítva szemünket s az államférfiak sokféle irányváltozását, elvi fordulatát, ellenmondó viselkedésmódját, meglepő pálfordulását szemügyre véve, ezek jelentékeny részének okát megtaláltuk a történeti helyzetek tárgyi megváltozásában, a politikusok természetes lelki fejlődésében és alkotó ösztönében, s az állami közérdek követelményében. De ezen jóhiszemű elváltoztatások megértése mellett is marad a politikai pálfordulásoknak megszámlálhatatlan serege, amelyet nemtelen indítékok: hatalomvágy, féknélküli becsvágy, féltékenység, irigység, anyagi önzés sugall. Az életnek alig van másik területe, mint a politika, ahol annyi ember mondhatná el magáról viszonylag nem hosszú időközökben: „nem osztozom saját nézetemben”. Itt van a legtöbb ember, akinek királya Proteus: folyton alakot és színt változtat; akinek filozófusa Herakleitos: *panta rei kai uden menei*, minden változik és semmi sem marad meg; akinek szimbolikus állata, szent totemje a kaméleon: minden fa színét fölveszi, amely alatt megpihen. Mindig sok a történetben a politikai nomád, aki végleg sehol sem tud megtelepedni.

Még olyan nagy embernek is, mint CAESARNAK, politikai pályafutása tele van elvi ellenmondással, amelyeknek forrása elsősorban hatalomvágya. Fiatalon nagy demokrata, aki a nép érdekeiért hevesen harcol a szenátus oligarchiája ellen: de ő lesz a római birodalom első monarchája, akinek nevét máig viselik a császárok. A nép uralmát követeli: de 47-ben a népfőnség nevében régente oly büszkén kormányzó római parlamentet a fejbőlintójánosok szolgálai testületévé süllyeszti. A népgyűléseket is, melyeken valaha annyit mennydörgött a szuverén nép jogaiért, pusztán az ő akaratát helyeslő gépezetté törpíti. CAESAR útját járja a demokráciától a diktatúráig egy sereg

államférfi: CROMWELL, aki a parlament élén a szabadságért küzd a király zsarnoksága ellen, de aztán mindenható akaratán kívül nem ismer semmi más akaratot; a ROBESPIÈRRE-ért lelkesedő jakobinus NAPOLEONT abszolút monarchává emeli hatalomvágya: egész Európa császárájának érzi magát; THIERS a sajtószabadságért küzd és forradalomra lázít X. KÁROLY alatt s pár év múlva mint belügyminiszter LAJOS FÜLÖP alatt minden sajtószabadság elnyomója; hol monarchista, hol republikánus, hol mind a kettő; 1874-ben már így szól: «Olyan monarchista vagyok, aki a köztársasági államformát alkalmazza, mert éppen nem tehetek egyebet.» CLEMENCEAU örökösen a szabadságért verekszik, de mikor hatalomra kerül, a legkeményebb diktátor: éppen az ellenkezőjét teszi annak, amit mint ellenzéki tüzes nyelvvel, fényes tollal prédikált. YUAN SI-KAI a kínai császári ház ellen fordul s a forradalmárokkal a köztársaságért küzd, de már 1916-ban terrorral császárrá proklamáltatja magát. LENIN még 1905-ben, az orosz forradalom idején, az általános választói jogért lelkesedik, melynek alapján demokratikus köztársaságot akar: alig egy évtized múltán ez naiv és veszedelmes álláspont előtte, a proletárságra csak egy kormányzati forma hasznos: a mindent erőszakkal letipró diktatúra. MUSSOLINI előbb szocialista, később a szocializmus kiirtója; előbb demokrata, később diktátor; régebben az egyház, sőt a kereszténység fanatikus ellensége, ma az egyház és az állam kapcsolatának visszaállítója. A sorsnak furesa iróniája: JULES GRÉVY az 1848-ik évi francia nemzetgyűlésen indítványozza, hogy a köztársaság elnöki méltóságát töröljék el, mert felesleges: három évtized múlva jómaga a harmadik köztársaság elnöke. STRESEMANN a háború alatt mindvégig lelkes annexionista, a hatalmi béke barátja s a pacifizmus ellensége: pár év múlva a locarnói szerződés egyik atyja s a Nobel-békedíj koszorúsa. BRIAND először forradalmi szocialista, aki a mérsékelt szocialista vezetőkkel szemben követeli az általános sztrájkot: mint miniszterelnök azonban ő veri le nagy eréllyel a vasutas sztrájkot. Ő választja szét az egyházat és az államot: a háború után rokonszenvez az egyházzal s a diplomáciai kapcsolatot helyreállítja Rómával. Rugalmasan alkalmazkodik a körülményekhez. PAINLEVÉ-re, a matematikus miniszterelnökre célozva mondta: «Vannak a világon matematikusok és politikusok. A matematikus húz egy egyenest s folyton ezt követi, ha mindjárt egy háznak megy is neki. A politikus látja a házat és kikerüli.» Heves kelta vére sok ellenmondásba bonyolítja, de hajlottabb korában éles elméje és jóakarata mindig a békés megoldásokra készíti. Már 1917-ben békével akar véget vetni a nagy vérontásnak, amikor CLEMENCEAU azt üzeni

neki, hogy a Bolo pasa sorsára juttatja. A háború után hét esztendeig külügyminiszter: a békére hajló cikk-cakkpolitikája miatt a francia nacionalisták éppúgy támadják, mint Berlinben STRESEMANNT a német szélső nacionalisták. Nem hisznek egyiknek sem. «Hát előbb meg kell halnunk, hogy bebizonyítsuk őszinteségünket?» — kérdezte BRIAND STRESEMANNTÓL. Ez a politikusnak, mint jóhiszemű, de kényszerű opportunistának a sorsa.

Az angol politikai élet is tele van Proteusokkal: PEEL, GLADSTONE, DISRAELI, PALMERSTON, JOSEPH CHAMBERLAIN, WINSTON CHURCHILL stb. sokszoros sarkonfordulása alapvető elvi kérdésekben és pártállásban sok támadás tárgya. LLOYD GEORGE robusztus politikai alakja fiatal korában a radikálizmus hídján emelkedik. Otthon Walesben a parasztokat izgatja a földesurak ellen; az egyháznak az államtól való szétválasztására lázít; mint pacifista hevesen támadja a búr háború megindítóit s gúnyosan kérdi ülésről-ülésre a parlamentben tőlük: *Quid novi ex Africa?* Majd a lordok házát s a nagybirtokot támadja, egyben mindent, ami angol történeti hagyomány. De már 1911-ben az Agadir-esetben megmutatja valódi háborús ábrázatát. S ez a vallási, szociális és pacifista reformátor a világháborúnak egyik leghevesebb s legenergikusabb minisztere: kibékül az egyházzal, a lordokkal, a hagyományos angol imperializmussal. Minden szemrebbenés és logikai szemérem nélkül folyton az ellenkezőjét cselekszi annak, mint amit addig hirdetett. Mikor látja, hogy a békeszerződések rosszul ütöttek ki, úgy fordul *post festa* ellenük, s bírálja mindmáig őket fokozódó hévvel, mintha semmi köze sem volna hozzájuk. A szemrehányásra humorosan kérdi: «Mit csinálhattam volna azzal a két emberrel, akik közül az egyik Jézus Krisztusnak (Wilson), a másik Napoleonnak (Clemenceau) képzelte magát?»

A legnagyobb politikai odisszeia azonban mégis a politikai immoralizmus, elvszerű elvtelenség két klasszikus francia mesterének: TALLEYRAND-nak és FOUCHÉNak pályafutása. TALLEYRAND az *ancien régime* püspöke, a forradalomnak egyik vezető szelleme, majd száműzöttje, de már a direktórium alatt külügyminisztere. Ugyanez a napoleoni császárság alatt, amelynek végén már előkészíti a Bourbonok restaurációját, úgy hogy XVIII. LAJOSnak is egy időre külügyminisztere, sőt később az orleansi háznak is késő aggságában londoni nagykövete. Minden kormányzatot kiszolgált XVI. LAJOSTÓL kezdve a forradalmon, a direktóriumon, a konzulátuson s a császárságon keresztül a kétféle: restaurált és forradalmi-polgári királyságig, s mindegyikben nélkülözhetetlen. Ezer színben játszó elvtelen személység, fényes szellem, de romlott jellem. Elárulta vallását,

XVI. LAJOST, a nemzetgyűlést, a direktóriumot, a császárságot, de mindig idejekorán a fölemelkedő hatalommal tartott a maga előnyére: a korabeli karrikatúrák méltán hat fejjel ábrázolták. A bécsi kongresszuson ő, a forradalomnak egyik vezérszellemé s a napoleoni parvenue-császárság egyik megalkotója már kenetes ünnepélyességgel hirdeti a «legitimitás» elvét: Európában csak úgy lehet állandó rend, «ha a jövőben minden legitim jog szent és sérthetetlen.» Cinizmus felülmúlhatatlan egész a *pourboires*-diplomáciáig: mint francia külügyminiszter az idegen hatalmaktól sorozatosan hatalmas összegek stílusában megvesztegetteteti magát (I. köt. 189. l.). S ez az ember, a legnagyobb politikai komédiás, agg korában, közvetlenül halála előtt (1838), nem röstell az *Académie des sciences morales et politiques*-ben egy emlékbeszéd keretében a külügyminiszter ideáljáról elmélkedni, ünnepélyesen tiltakozva a ráfogás ellen, hogy a diplomácia a csalás és a kétszínűség tudománya. «Ha valahol — úgymond — a politikai ügyekben a becsületesség a legfőbb követelmény.» Nyolcvanharmadik születésnapján szemügyre véve változatos életét, tragikus módon bevallja, hogy küzdelmes életének eredménye csak ez: «erkölcsi és testi fáradtság, a jövőtől való félelem s a multtól való irtózás.»

TALLEYRAND-nak a politikai opportunizmusban és cinizmusban méltó párja, egyben legfélétekenyebb ellensége FOUCHÉ. Ugyanolyan gyorsan működő lelki kapcsolókészüléket hord magában, melynek segítségével politikai magatartását és lelki beállítást hirtelen változtathatja. Mindig egy pártot ismer, azt, amelyik hatalmon van vagy közel áll már a hatalom átvételére. Minden helyzetben nyitva hagy egy hátsó ajtót a visszavonulás lehetőségére. El tudja rejteni igazi céljait s van türelme az alkalmas időre várni, míg ellenfelei lejárják magukat. Így a legváltozatosabb fordulatok közepett a politikának állandó hideg szobra: elpusztulnak körülötte a girondisták, a jakobinusok, a direktórium, NAPOLEON konzulása és császársága, a Bourbonok visszaállított királysága — s ez a szobor fagyos nyugalommal néz le sorban rájuk. Metamorfózisa a különböző uralmak szolgálatában kimeríthetetlen: jellemtelensége és elvtelensége megdöbentő. A döntő pillanatban vakmerően mindig sarkon fordul vagy kikerüli a problémát. Politikai pályafutását ő is a vallási hitehagyással kezdi: a forradalom kitörésekor otthagyja az oratoriánus szerzetet, jakobinus ügyvéd, a legradikálisabb felforgató. Ő az első bolsevik, gyakorlati kommunista, amint instrukciója mutatja, melyet Lyonban írt, ahol körülbelül ezerhatszáz embert végeztetett ki, hogy gyávanak ne látszassék: «A forradalom — mondja



DEDIE
 LES CHEVALIERS
 À MM^{ES}
 DE LA CIRQUETTE.
 Se trouve dans le N. du 15. août 1815.
 Et se vend au Bureau de l'opéra.

Talleyrand, a hatfejű ember, mint a szélkakasrend lovagja.

(Gúnyrajz 1815-ből.)

utasításában — a népé s nem a gazdag kiváltságos osztályoké, amelyek az élet minden élvezetét habzsolják. A francia polgárok összessége ez a nép, a szegények osztálya, akik a haza határait védik és a társadalmat munkájukkal táplálják. A gazdagok sohasem lehetnek igazi forradalmárok, mert mindig más emberfajtának képzelik magukat. A forradalomnak teljesnek kell lennie. Minden polgár önmagában is csinálja végig a forradalmat, váljon új emberré. Csak szabad embernek van itt helye, ki kell irtani a többit. Minden embertől, akinek többje van, mint szükséges, el kell venni tőle, mert minden fölösleg sértése a népjognak. A fölösleggel csak visszaélni lehet. Ez most mind a hazáé: a fölösleges vászon, cipő, arany, fegyver stb. A legnagyobb büntetést rójjuk ki arra, aki ellenáll. Halál vagy szabadság!» Így követelődzik ez a véresszájú ember, aki pár év múlva «Otranto hercege.» ROBESPIERRE kivégeztetésének egyik fő sürgetője: «A zsarnokok bűnei — mondja egyik kiáltványában ő, a lyoni vérfürdő zsarnoka — nyilvánosságra kerültek s minden szívet megbotránkoztattak. Ha fejük le nem hull a nyaktiló alatt, minden rabló és gyilkos emelt fővel járhat s a legrettenetesebb anarkia vár ránk. Az óra ütött számunkra!» Mint már a direktórium minisztere a legkonzervatívabb dekrétumokat adja ki s bezáratja a jakobinusok klubját. Mindjárt megérzi, akárcsak TALLEYRAND, NAPOLEON jövő nagyságát: idejében hozzácsatlakozik. NAPOLEON tudja, hogy ha balsors éri, ez a jellemtelen ember el fogja árulni. Mégis megteszi rendőrmiszterré: esze nélkülözhetetlen, furfangja titkos rendőrségével csodákat művel. Amikor NAPOLEON Elba szigetére kerül, XVIII. LAJOS felajánlja FOUCHÉnak régebbi miniszterségét, de ez óvatos diplomáciai műfogással elhárítja a királyi kitüntetést. Ellenben NAPOLEON száznapos uralma alatt újra a hatalom részese. Amikor azonban Waterloo közeledik, már titokban METTERNICH-hel tárgyal. A csatavesztés után ő mondatja le a császárt s buzgón egyengeti az utat újra a hálás Bourbonoknak. S XVIII. LAJOSnak minisztere lesz, akinek rokonát, XVI. LAJOST vérpadra küldte. Mint játékát veszített politikus száműzetésben hal meg.

A politikai erkölcstelenség két klasszikus francia mesterének örökös alakváltozása szemlélteti a *cinikus opportunizmus* visszataszító formáját: a politikus köpönyegforgató elvtelenséggel a *maga személyes javára* aknáz ki minden alkalmat. S mi a politikában a természetes, az erkölcsöt nem érintő opportunizmus? A helyzetek, «alkalmak» felismerése, amilyenek valóban s kihasználásuk, ahogyan egyelőre lehet. Ilyen értelemben az *opportunizmus azonos a valóság-érzéssel* (I. köt. 294. l.): a valóságos feltételeknek részint ösztönös és

intuitív, részint gondolkodás útján való biztos felismerése, az akaratnak az optimumra feszítése, ami csak elérhető, a feltételekhez és erőviszonyokhoz való okos alkalmazkodás, minden illúzió elkergetése, de mindez — *a község, az állam javára*. A valóságérzék értelmében vett opportunizmus nélkül sohasem lehet sikeres politikai küzdelmet megvívni.

Az elvekhez való komoly ragaszkodásnak, de e mellett a történeti helyzetekhez való szükséges alkalmazkodásnak példaszerű mintái a *pápaság* politikájának nagyobb szabású képviselői. Az egyház alapelveitől sohasem tángítanak, inkább engednek, hogy például egy hatalmas ország, mint Anglia VIII. HENRIK korában, leszakadjon az egyház testéről, semhogy a házasság szentségének elvét egy jöttányira is megsértsék. Minden kornak szellemével harcban állanak és mégis fogékonyak és megértők irántuk; sokszor megmerevednek a *non possumus* álláspontján, és mégis meg tudnak egyezni, a nélkül, hogy principiumaikon csorba esnének; sokszor szenvednek vereséget és üldözést egészen a fogságig, mint VII. GERGELY, VII. PIUSZ, és mégis végül mindig diadalmasak maradnak; keményen konzervatívok és mégis hajlékonyan modernek is. A Vatikánban majdnem kétezeréves politikai gyakorlat bölcsesége sűrűsödött össze. A katolikus világegyház hajóját legtöbbszörre a politika klasszikus mesterei kormányozzák. Minél nagyobb a vihar és a veszedelem, annál több friss és megújító erő támad benne. Megélte a reformációban szenvedett nagy vereségét, de aztán «fejében és tagjaiban» megújódott; kiállta szilárdan a XVIII. század felvilágosodásának *écraze* *l'infame*-jét s a középkorért rajongó romantikában annál magasabban szárnyalt a *Génie du christianisme*; a kereszténység velejét támadta meg a XIX. század modern természettudománya és kritikai szelleme, de a katolicizmus megtalálta mégis hozzájuk az érintkező pontokat; a modern liberális és demokratikus államszerkezet ellenkezik az egyházi hierarchia és abszolút tekintély szellemével, de az egyház még csak erősebbé és függetlenebbé vált benne, most már a szuverén néperőre támaszkodik s nem a monarchák kegyére. Sok éles harcba bonyolódik, de tud várni a győzelemre s az új formákban, de a régi tartalommal való újjászületésre. Tud türelmesen passzív maradni, ha kell, és termékenyen aktív, ha a kor és helyzet követeli. A hideg elvekhez való ragaszkodás nem fagyasztja merevvé: mindig friss, meleg véráram fut ereiben.

A politikai pragmatizmus.

A politika sajátképpen az akarat és cselekvés területe, amelyen az ember számos ősi ösztöne, főképp a hatalomra törő akarat, s a benne gyökerező indulatoknak egész kísérő kara, többé-kevésbé kifinomult formában, mozgásban van. Amióta az emberek politikai küzdelmet vívnak, az a jó politikus előttük, akinek *sikere* van, aki a többit le tudja gyűrti s hatalomvágyát ki tudja elégíteni, aki a közösségnek a legtöbb hasznára van, az ország határát más törzsek vagy népek rovására kiterjeszti, aki a legtöbb zsákmányt szerzi. A politikai küzdelem a népek és egyesek létért való küzdelmének kisebb-nagyobb mértékben szublimált alakja. Ebben a küzdelemben rendszerint az győz, aki a létért való harcra alkalmasabb szellemi és fizikai fegyverekkel van felszerelve, az életfeltételekhez jobban alkalmazkodik, leleményesebb és aktívabb, mint a másik, erősebb és szívósabb akarata van, mint ellenfelének. Pusztán a tényeknek s nem az erkölcsi követelményeknek síkján nézve mindmáig a történelmet, tagadhatatlan, hogy mindig az erősebb, a hatalmasabb, a sikeresebb diktálja a jogot, állapítja meg a társadalmi és állami rendet, irányítja a népek sorsát. Más kérdés természetesen a történelem *quaestio facti*-ja s más kérdés az erkölcs *quaestio juris*-a.

Amikor a XIX. század második felének tudományos gondolkodása a társadalmi-történeti életet is az élet kategóriái szempontjából, *more biologico*, kezdi vizsgálni, a létért való sikeres küzdelem tényformáit erkölcsi normákká avatja. Abból indulva ki, hogy az élet az alapérték, a legfőbb jó, a cselekvés számára kitűzendő erkölcsi normákat a cselekvés biológiai alapjaiból: az ösztönökből, szervezeti szokásokból iparkodik levezetni. Melyik az erkölcsös cselekvés? Az, amelyiknek az élet fenntartásában és fejlesztésében sikere van, ami az emberi életnek használ. Erkölcstelen az a cselekvés, amely az emberi életre káros, az embert önfenntartásában és önkifejtésében megbénítja. Az etika az emberre hasznos életformákról szóló tan, mely megmutatja az utat, mikép lehet a dolgokat az élet szolgálataiba állítani s hasznossá tenni. NIETZSCHE, a *Wille zur Macht* filozófusa ilyen biológiai szellemen az összes értékek átértékelését az erősebbnek a gyöngébb fölött való győzelmére, mint természeti tényre alapítja, amiből nem következhetik egyéb, mint az *Übermensch*nek a létért való küzdelem arénájából kölcsönzött eszménye, akit semmiféle hagyományos erkölcsi törvény már nem fenyeleg, aki már *jenseits von Gut und Böse* uralkodik.

Ez a biológiai szellem a XX. század elején már nemcsak az

erkölcsöt, hanem az *igazság* logikai fogalmát is a szervezet függvényévé teszi meg a *pragmatizmusban*. Az igazság e szerint csak az embernek a környezethez s a szükségletekhez alkalmazott s ezért célszerű gondolkodása. Igaznak lenni annyit tesz, mint az emberi életre nézve célszerűnek lenni. W. JAMES pragmatizmusa szerint valamely gondolat akkor «igaz», ha van benne célszerű, sikeres cselekvésre, *pragma*-ra indító erő, azaz hasznos és életfokozó. Az igazság nem cél, hanem csak *eszköz*: a gondolatok igazsága azonos munkaértékükkel. Az igazság nem gondolatainknak tárgyaikkal való megegyezése, hanem csak az az eszközszerű szolgálata, melyet valamely gondolat nekünk tehet, ha célunk ennek és ennek az eredménynek elérése. (The Pragmatism. 1907.) Ez az instrumentális igazságelmélet az igazságot csak mint cselekvéértéket fogja fel. Az igazság az emberre, mint cselekvő lényre nézve, aki a környezet ellenállása közepett magát fenntartani és fejleszteni törekszik, nem öncélú valami, a rá irányuló gondolkodás nem őseredeti funkció, hanem csak a létért való küzdelemnek eszköze és hasznos segítsége. Nem azért élünk, — mondja JAMES — hogy gondolkozzunk, hanem azért gondolkozzunk, hogy éljünk. A gondolkodás és «igazság» csak az akarat és cselekvés szolgálatában áll: merőben voluntarisztikus színezetű. Annyiféle «igazság» van, ahányféle a különböző szükségletekkel bíró lények organizmusa. «Ami egy rovarnak igaz, az a sasnak nem igaz, mert azon képzetek, amelyek alapján az egyik célszerűen cselekszik, a másik romlásának lehetnek indítékai. Az igazság a szervezet függvénye; mivel pedig annyiféle «igazság» van, ahányféle szervezet: ugyanazon tárgyra nézve ellenkező tételek is egyformán igazak.» Ilyen értelemben már jóval előbb, mint JAMES, a hatalmi ember eszményének filozófusa, NIETZSCHE mondja: «Egy ítélet helytelensége még nem kifogás az ítélet ellen. A kérdés az, vajjon életfokozó, életfenntartó, fajfenntartó-e? Elvileg hajlandók vagyunk állítani, hogy a leghamisabb ítéletek számunkra a legnélkülözhetetlenebbek, az ilyenekről való lemondás az életről való lemondás, az élet tagadása lenne.» (Jenseits v. Gut und Böse). Ha valaminek lényegét meg akarom állapítani, nem azt az elméleti kérdést kell felvetnem: mi ez?, hanem ezt a gyakorlati kérdést: mit csinálhatok vele? mire használhatom? hogyan mozdítja elő céloimat?

Mind a biológiai etikának, mind a biológiai logikának alap gondolata a teljes szubjektívizmus és relativizmus: nincs magában érvényes erkölcs, nincs magábanvéve érvényes igazság. Mind a kettő csak az egyénnek vagy fajnak szükségleteitől s lelki alkatától függ s ezek szerint változik. Abszolút erkölcs és igazság nincsen. Mi ez az elv, ha

nem az antik szofistáknak gondolata, amelyet PROTAGORAS formulázott meg? A szofisták nagy demokraták voltak a görög felvilágosodás korában. S mi a modern pragmatista? «Olyan dialektikus demokrata, aki gyűlöl minden abszolútumot, akár abszolút monarcháról, akár abszolút igazságról van szó; minden zsarnokságtól visszaborzad, még az igazság abszolútizmusától is.»

A gyakorlati politika mindig sajátképpen a pragmatizmus területe: a politikusok az erkölcsöt és igazságot mindig szerették a siker eszközeként felfogni, annyiban tisztelték őket, amennyiben céljukat szolgálják. A realista államférfi minden időben hajlott a *politikai instrumentalizmusra*: az igazság csak eszköz a politikai cél érdekében s viszont minden alkalmas és sikeres eszköz egyszermind politikai igazságszámba megy. A politikai 'igazság' merőben szubjektív és relatív: korok és népek, az időpont s a helyzetek szerint változik. Nincs értéke az elvi dogmákhoz hű, de célszerűtlen és sikertelen politikai cselekvésnek. Nem lehet politikai erkölcs és igazság az, ami a nemzetnek kárt okoz és bajba sodorja. A politikában igaz az, ami célszerű. A politikai igazság ismertetőjegye és próbaköve a cselekvőség, használhatóság, siker.

De vajjon ez a politikai pragmatizmus nem azonos-e a machiavelizmussal, amely szerint a politika az erkölcsi elvektől is független s a politikai cselekvés helyességének egyedüli szankciója, bármely eszköz árán is, a siker? Nem vezet-e el következetesen végiggondolva ez a pragmatista felfogás a politikai amoralizmus és elvtelenség sivárságába? Vajjon a politikai élet nem sötétlik-e át a semmiféle szilárd erkölcsi normától nem feszélyezett *struggle for life* démoni világába?

A biológiai erkölcs- és igazságelmélet, amely az erkölcsöt és igazságot csak az életküzdelem hasznos és célszerű relatív eszközévé törpíti, összetéveszti a tényleket és az értékeket. Mert akkor is, ha az erkölcsi értékfelfogás és igazság gondolás valóban mint az életküzdelem célszerű eszköze fejlődik is ki, ebből még nem következik, hogy nincsen magában érvényes erkölcs és igazság. A pragmatizmus fölcseréli az erkölcsi értékfelfogást az erkölcsi értéktartalommal, a gondolkodást a gondolt tartalom igazságával. Egy érték értékesége, egy ítélettartalom igazsága nyilván nem függhet attól, vajjon ez az érték vagy igazság számunkra hasznos, életfokozó-e? Azért kell valamely gondolatot érvényesnek tartanunk, mert igaz, s nem megfordítva, azért igaz, mert mi érvényesnek, pláne hasznosnak tartjuk. A használhatóság, célszerűség mozzanata hozzájárulhat az igazsághoz, egyik kísérő jelensége lehet, s akaratunkat az igazság felé hajlíthatja, de nem olyan jegy, amely valamely gondolatot eleve igazsággá avatna.

Az igazság nem függhet akaratunktól: akaratunk nem tehet valamit igazzá, ami nem igaz s nem-igazzá, ami igaz. Ha még annyira tény is, hogy az emberek igen sokszor azt tartják igaznak, ami szubjektív szükségleteiknek éppen megfelel s így nekik célszerű, sikerthozó, hasznos: azért a hasznavehetőség objektíve mégsem azonos az igazsággal, hanem csak olyan lelki indíték, amely sokszor arra serkenti az embereket, hogy valamit igaznak tartsanak. *Igaznaktartás és igazság*: két merőben különböző dolog. A pragmatizmus csak az előbbire vonatkozik s ebből a pszichológiai szempontból sokszor igaza van. Az objektív igazságtartalmat azonban egyáltalában nem is érinti. A pragmatizmus a célnak (igazság) az eszközzel (gondolkodás) való összecserélése.

E szerint a pragmatizmus ellenére is továbbra joggal tesszük fel, hogy vannak magukban érvényes, abszolút igazságok és erkölcsi értékek, melyek nem változnak, csakhogy ezek az emberiség előtt messzefénylő csillagok, amelyeket csak sok fáradság és tévedés árán közelíthet meg. A felfüggeszthetetlen, örökérvényű erkölcsi értékeknek úgy, ahogy az emberi élet minden terén, a politikában is érvényeseknek kell lenniök. Abszolútnak hitt értékek nélkül nincsen politikai eszmény és végső célkitűzés sem. A politikai fejlődésnek igazi motora mindig valamely ideális érték megvalósítására való törekvés volt (I. köt. 87. 1.).

De mit értenek az államférfiak s a köztudat rendszerint politikai «elveken», «igazságokon?» Távolról sem a végső, abszolút erkölcsi értékekből folyó, egyetemes érvényű erkölcsi normákat (ezeket, ha nem tesznek is nekik eleget, elméletben és külsőleg legtöbbször kötelezőknek elismerik), hanem a társadalmi-állami élet tapasztalataiból leszűrt cselekvési maximákat, az állami életnek, a közösségnek érdekeit szolgáló célszerű gyakorlati szabályokat, amelyek az állam történeti helyzete, a nemzeti társadalom szerkezetének megváltozása és fejlődése nyomán természetesen más és más formát ölhetnek s így dogmákká nem merevedhetnek. Ki merne ma ragaszkodni a hűbéri társadalom elveihez, vagy a XVIII. századi abszolútizmus államcél-elméletéhez? A Szentszövetségnek minden szabadságot gúzsbakötő uralma nyomán a XIX. század harmincas éveitől kezdve Európaszerte a politikai liberalizmus szabadságelvei diadalmaskodnak, amelyek egy félszázadnál tovább az *akkori* történeti feltételek között hatalmas fejlődési lendület indítóerői voltak. De nem volna-e botorság ezekhez a szabadságelvekhez a maguk teljességében akkor is ragaszkodni, amikor egy nemzet a társadalmat minden ízében szerte-ülesztő forradalmak és bolsevizmus után teljes anarchiába süllyedt?

Ilyenkor a régi «elvek», «igazságok» nyilván nem a közösség érdekeit szolgáló, valóban nem célszerű cselekvési szabályok. Ilyenkor az «elvhűsége» igazán nincsen a politikában bámolni való. A merev doktrinér «elvhűség» felöltheti ugyan az elbukás tragikus nagyszerűségének drámai kellékeit (haljunk meg elveinkért egy szálíg!), de a történelem ilyen zordon aktora nem veszi észbe, hogy politikai szubjektív dogmáihoz («elveihez») való ragaszkodásának árát egy nemzet rémes sorsával és szenvedésével fizetteti meg, amihez semmi esetre sincsen erkölcsi joga. Az egyéni elvhűség, a szilárd jellem látszata nem jogosíthatja fel az államférfit arra, hogy a nemzet egyetemes szerencsétlenségének, esetleg «nagyszerű temetkezésének» legyen az oka. A politikai dogmatizmus nem az elvhűség, nem a politikai etika kérdése, hanem a józan logika hiánya.

Ha politikai «igazságokon», «elveken» az imént kifejtett értelemben gyakorlati-cselekvési szabályokat értünk, akkor ezek alkalmazásában a politikus joggal pragmatista: azt kell néznie, hogy mint eszköz mi szolgálja célját a legalkalmasabban és legsikeresebben a közösség javára. Csakhogy a pragmatizmusnak határa az államférfiak túlnyomó részénél átvágja a magukban érvényes, mindenkire kötelező erkölcsi törvények birodalmát is, és ezeket is csak a célszerűség és siker szempontjából veszi figyelembe s legföljebb látszatra iparkodik kötelező erejüket külső magatartásában tisztelni. A politikának ösztönös hatalmi világa az erkölcsi törvényekre: felebaráti szeretetre, igazmondásra, az emberi személy méltóságának tiszteletére, a tulajdon elvére, a hűségre stb. nézve is pragmatizmusra csábít: a legtöbb politikus csak akkor respektálja ezeket, ha hasznosak nemzetére vagy jómagára nézve; s áthágja őket, ha megtartásuk a sikert gátolná. De felháborodik, ha a másik nemzet vagy párt államférfiát kapja rajta ugyanazon a *sacro egoismo*-n, amely a saját viselkedését is léptenyomon irányítja. Ez a felháborodás élő tanúsága annak, hogy bizonyos abszolút erkölcsi értékekbe és törvényekbe vetett hit mennyire kiirthatatlan a pragmatizmussal szemben az emberi lélekből: ha maga nem tartja is meg ezeket a törvényeket, de tiszteletüket másoktól a politikában is megköveteli.

Elvek és pártok.

Mindenütt, ahol emberek együttélnek, csoportok, pártok keletkeznek, mert nem valamennyien akarják ugyanazt, s ha ugyanazt akarják is, a közös célt más úton, más eszközökkel iparkodnak elérni. Legtöbbször azonban a céljuk is, az eszközük is elüt egymástól. Az elv

szempontjából kétféle párttípus van. Az egyik bizonyos eszményeket akar megvalósítani, ezért az elvekre különösen erős súlyt vet a politikában: ez a *világnézeti* vagy *programmpárt*. A másikban, bár valamely elv talaján sarjadt ki, később az elv elhomályosult, aktualitását elvesztette, azonban a pártszervezet történetileg fennmaradt s az adott történeti helyzethez mérten foglal mindig rugalmasan állást: ez a *történeti párt*. Világnézeti párt a német centrum, az osztrák keresztényszocialista párt vagy világszerte a szociáldemokrata párt: mind-egyiket zárt világfelfogásból folyó elvek és programok irányítják. Ellenben történeti párt Angliában a whig és a tory, a liberális és a konzervatív párt, Amerikában a demokrata és republikánuspárt: változó szellemi és politikai tartalommal töltik meg a maguk keretét a történeti helyzet szükségleteihez mérten. Az is megtörténik, hogy szellemi habitusuk észrevétlenül föleserülődik, bár történeti nevük megmarad.

Így jártak a whigek és toryk a XVIII. század második felében. «Dante beszéli, — mondja MACAULAY PITTRől írt essayjében — hogy költői látományai egyikében sajtáságos küzdelemnek volt tanúja, mely egy kígyó és egy emberi alak között folyt. Egymást kegyetlenül össze-vissza sebeztek, aztán egy darabig a két ellenség meredten nézte egymást. Nagy felhő borította el őket. Majd csodás átalakulás kezdődött. Egyik a másik alakját kezdte felölteni. A kígyó farka két láb-szárra vált szét; s az ember két lába kígyófarokká fonódott össze. A kígyó testéből egyszerre csak karok nyúltak ki; az emberi karok meg a derékba beleolvadtak. Végre a kígyó felállt most már mint egy ember s megszólalt; az ember ellenben hasra esett mint egy kígyó s sziszegve csúszott tova. Ilyes valami volt az az átalakulás, amelyen I. GYÖRGY uralkodása alatt a két angol párt keresztül ment. Lassankint egyik a másik alakját s színét vette fel, míg végre a tory, mint a szabadságért küzdő fél állott fel, a whig pedig a hatalom lábaihoz csúszott s a port nyalta.»

Gyakori eset ez, ha két párt összeolvad: lassankint a beolvadó ellenzéki párt hevesebben domborítja ki azokat az elveket, amelyeket a beolvadó kormánypárt képviselt. TISZA KÁLMÁN és pártja heves függetlenségi szellemű; 1860-ban élesen szemben áll a kiegyezés útját előkészítő DEÁK-féle javaslattal. Amikor 1867-ben az ellenzék meghasonlik a delegációban való belépés kérdésében, TISZA pártja a delegáció eltörlését követeli. A pártelnök ilyen irányú nyilatkozata tartalmazta a bihari pontokat. Ezeket a párt néhány év multán «felakasztja» s belép a kormánypártba, amelynek kebelében volt elnöke nemsokára miniszterelnök. A TISZA-párt most sokkal nagyobb készséggel símul a bécsi követelményekhez, mint valaha a DEÁK-párt.

A világnézeti párt sokszor alakul át, legalább egy időre, rugalmasabb történelmi párttá, ha koalícióba lép más pártokkal a kormányzatra. Ez úgy lehetséges, hogy az elvi program taktikai okokból vagy a hatalom birtoklása végett, háttérbe szorul; az ilyen koalícióba lépett pártok napról-napra folytonos kompromisszumból, elveik sarkainak lecsiszolásából élnek: szemet hunynak kölcsönösen egymás elvtelenségének, bár «elveik fenntartásával» vállalkoztak a kormányzásra. Olyan két kibélyegzetten ellentétes világnézeti párt, mint a német szociáldemokrata és a katolikus centumpárt, a «vörösek» és a «feketék», tizenkét évig a történelmi pártok elaszticitásával együtt kormányozták a német birodalmat a világháború után.

A pártokat éppoly kevésbé veszélyezi az «elvtelenség», a pálfordulás, a véleményváltozás, mint az egyes államférfiakat. Ok: a pártokat rendszerint egy-két vezető politikus akarata és hatalmi igénye kormányozza. A vezetők opportunizmusából következik a pártok opportunizmusa. Így a régebben halálos komolysággal vett pártprogram helyébe a gyakorlatban elvtelen programnélküliség lép: elv helyett taktika, program helyett platform uralkodik, mely folyton változik, a hit pártját felváltja a hatalmi érdek pártja.

Gyakran az ellenkező póluson álló pártok is tudatosan vagy észrevétlenül átveszik, felszívják, bekebelezik egymás elvi készletének jelentékeny részét. Ma a polgári pártoknak is, még ha liberális színezetűek is, megvan a maguk erősen hangsúlyozott szociálpolitikai programja. De vajjon be volnának-e iktatva ezek a lényegükben szocialista elvek a polgári pártok munkatervébe, ha nincsen egy félszázad óta szociáldemokrácia, amely a munkásság hatalmi erejével örökösen a szociális kérdés megoldását követeli? BISMARCK még csak «szociális olajcseppeket» ígér, hogy a társadalom gépezete simábban forogjon. Ma már az egész politikai gépezet a szociális probléma jegyében forog. A szocializmus a maga elveit rákényszerítette mind a konzervatív, mind a liberális pártokra. Már a XX. század elején a konzervatív BALFOUR meggyőződéssel jelenti ki, hogy «*we are all socialists nowadays.*» Ma már minden párt elsősorban a szociális szempontokat akarja figyelembe venni a politikai kérdések megoldásában.

Vannak történelmi helyzetek, amikor egy-egy párt valamely jelentéktelen tartalmú elvhez konokul és értelmetlenül ragaszkodik a legnagyobb nemzeti érdekek rovására. Csodálkozunk, különösen már történelmi távlatban, azon a kis elvi árnyalaton, amelyhez görcsösen ragaszkodva, egy-egy párt makacssága az állami hatalomkifejtés rendes menetét megbénította. A lelki ok rendszeren a párt vezérének önfejűsége, az elvhűség és következetesség erkölcsi tekintélyére pályázó

hiúsága, amely nézetében megmerevíti s nem engedi meg neki a helyzet tisztánlátását s a hozzá való helyes alkalmazkodást. A pártok ilyen makacs elveskedését ragyogó szatírával jellemzi SWIFT a XVIII. század elején Gulliverjében. Liliput államban sok év óta két politikai tábor küzd véresen egymással. Az egyik párt alacsony cipősarkot visel, a másik magasat. A magassarkúak a régi rendszer hívei (*tory-párt*), de ő felsége a király inkább az alacsony-sarkúakat alkalmazza a kormányzatban, minden állást velük tölt be (*whig-párt*). A két párt annyira gyűlöli egymást ezen sarkalatos elvi különbség miatt, hogy nem esznek-iznak együtt, nem is állnak szóba egymással. De ugyancsak meglepő példája az elvhűségnek Liliput-államnak Blefuscu-állammal való viszonya is. Ez a két nagyhatalom, amelyen persze SWIFT Angliát és Franciaországot érti, régóta heves háborúban van egymással. Régebben volt egy szerződésük, amely szerint mindkét állam alattvalói, ha tojást esznek, a vastagabb végén törik fel. A liliputi császár nagyatyja azonban még gyermekkorában egyszer így törvén fel a tojást, megsértette az ujját. A császár ekkor a legszigorúbb büntetés terhe alatt megtiltotta népének, hogy bárki is a tojást a vastagabb végén merje feltörni. Erre úgy felhördült a nép, hogy egy sereg lázadást kellett leverni. Egyik császár a másik után vesztette a forradalomban trónját. Persze a szomszédos nagyhatalom, Blefuscu, ezeket a forradalmakat csak szította, s ha sikerült a lázadásokat Liliputban leverni, a lázadók Blefuscuba menekültek. Tizenegyezer ember törette inkább magát kerékbe, semhogy a keskeny végén törte volna fel a tojást s szakított volna a hagyománnyal. Egész könyvtárt írtak össze erről a nemzetek létérdekébe vágó elvről. Azonban a «vastagvégűek» könyveit nem engedélyezte a cenzúra; az, aki vastagvégűnek vallotta magát, nem lehetett sem választó, sem választható. A Liliputból megszökött emigránsok végre is rávették Belfuscu fejedelmét, hogy Liliputot támadja meg ennek a fontos elvnek és a szerződésnek megszegése címén. Eddig a harcban már negyven nagy és sok kisebb hadihajót és mintegy harmincezer embert vesztettek a liliputiak, de az elvből nem engednek.

Ma, nemzeti tragédiánkat méla fájdalommal történeti távlatban szemlélve, úgy tűnik fel, hogy a világháború előtti évtizedekben a mi 67-es és 48-as pártjainknak elvi formuláékért és üres alkotmányszkémákért vívott heves közjogi küzdelme olyanfajta termékeltenségben folyt le, mint a magas- és alacsonysarkúaknak, a tojást a vastag vagy a keskeny végén feltörőknek halálos küzdelme. A közjogi-elvi küzdelem a magyar közélet egyedüli centrumává szilárdult: politikusaink munkájának

sugarai csakis ebből a középpontból indultak ki s oda is tértek vissza. A nemzet egy nagy alkotmányelvi hallucináció áldozata volt: agyveleje ebben az irányban túlérzékenységre szenvedett. Ez a hallucináció, mely örökösen obstruálta a valóságot, háttérbe szorította a legéletbevágóbb gazdasági és társadalmi, külpolitikai és művelődési kérdéseket. A politika látóhatára az ország közjogi helyzetével való foglalkozásra szűkült össze: ilyen értelemben elvileg agyonpolitizáltuk magunkat. Mélyebb és tartalmasabb konkrét politikai gondolkodás helyett az elvi-formai észjárásé volt mindenütt a *verbum regens*. Államunk függetlenségének külső formai attribútumai után futottunk hangos szóval, mint gyermek a szivárvány után: címer- és zászlókérdés, vezényleti nyelv és külön vámterület, meg jegybank szemünkben teljesen kimerítette a modern államiság fogalmi körét s mellettük jelentéktelenné törpült a földbirtokreform és telepítés, a népegészség és népműveltség, a munkáskérdés és a szocializmus, az elbukó középosztály és a parasztvédelem, a rögtúró magyar problémája. Az állam, a külső hatalmi mechanizmus elvileg fontosabb lett, mint ennek belső lényege, lelkisége és testisége: a nemzet. Ennek minden erejét elszívta az elvi közjogi küzdelem és pártoldóklés. A magyar politika iránya pártkülönbség nélkül csak az lehetett volna, hogy vigyázzon arra, hogy ha a népfajok egyenjogúságára épített federációs Ausztria szertebomlik, amit a történet logikája szembeszökően jelzett, akkor is tudja a magyar állam és nemzet a maga történeti egységében és épségében életét külön folytatni. Ennek útja pedig nem az üres és terméketlen közjogi harc volt, hanem a belső megerősödés, a magyarságban rejlő faji s gazdasági erőnek és terjeszkedési-szaporodási képességnek lehető kibontakoztatása. E helyett a kiegyezést követő békés félszázad, melyet a történet a belső erőgyűjtésre és szervezkedésre a nemzetnek megengedett, politikailag túlnyomóan abban pergett le, hogy a 48-asok és a 67-esek közjogi principiumokért egymás torkába haraptak.

E küzdelem közepett az állami centralizáció és mindenhatóság kiölt a nemzetből minden önállóságot, maga lábán járást, magáról való gondoskodást. S amint fokozódott a liberális politika belső szervezettsége és hatalma, oly mértékben hagyatkozott a nemzeti társadalom minden téren az államra, szeges elvi ellentétben a liberalizmus alap gondolatával, amely világszerte az egyéni és a társadalmi erők szabad kifejtését hangsúlyozta. Ez a korszak szellemének legnagyobb belső elvi és gyakorlati ellenmondása. Az egyének, társas alakulatok, felekezetek mind a nagy gépnek, az államnak csavarjaivá és kerekeivé merevedtek, miért is érthető, hogy amikor az állam hatalmas gépáll-

ványa 1918-ban recsegve-ropogva összeomlott, a csavarokban és a kerekben sem volt semmi ellenálló erő: az állam magát a nemzetet is maga alátette. Végzetszerű, hogy ma, Trianon után, az állami mindenhatóság, a teljes függőség a társadalmi-nemzeti erők rovására az általános nyomorúság és elszegényedés közepett nagyobb, mint valaha.

Elvek és nemzetek: Az angol politikai jellem.

A vezető nemzetek hagyományos politikájába, államférfiaink tipikus politikai jellemébe kitűnő bepillantást nyerünk, ha szemügyre vesszük az *elvekre* vonatkozó álláspontjukat. Ez a vizsgálat az angol, francia, német és magyar politikai lelkiségnek egyetemes lelki rajzává szélesedik ki.

Az *angol* államférfiak politikai gondolkodását és cselekvését első sorban a történeti hagyomány és a gyakorlati szükség határozza meg. Nem elvek, nem valami elmélet lebeg előttük s irányítja cselekvésüket, hanem a helyzet pillanatnyi követelménye. Az angol politikának sohasem merev teórián s elveken való nyargalás a legfőbb indítéka, hanem a kiegyezésnek, a kompromisszumnak «böles szelleme». Klaszszikusan jellemezte az angol politika hagyományos és tipikus szellemét AUSTEN CHAMBERLAIN a Nemzetek Szövetségének világfóruma előtt 1925-ben, amikor a genfi jegyzőkönyv aláírását megtagadta, mert az elvi megkötöttség ellenkezik nemzetek politikai tradíciójával (Record of the sixth Assembly of the League of Nations, Fifth Plenary Meeting. Sept. 10th, 1925). CHAMBERLAIN, mint gyakorlati angol, észreveszi a Nemzetek Szövetségének Achilles-sarkát: nem lehet a földgolyóbis valamennyi népét *elvek* alapján uniformizálni:

«Mi itt — mondja A. CHAMBERLAIN — sokféle nemzetet képviselünk, amelyek az egész világon szétszórva élnek és minden fajhoz, minden éghajlathoz, minden hithez tartoznak, minden lehető különbözőségével a politikai berendezéseknek, társadalmi sajátosságoknak, hazai jognak és történetnek. Olyan eszközt teremteni, pontosan minden részletében, logikusan minden irányban, amelynek feladata a nemzetek annyira különböző konglomerációjának sokféle ügyét intézni, logikai szabatsósággal és úgy, hogy minden lehető esetet előre lássunk és róla előre gondoskodjunk — ez felülmúlja azt az észet, amellyel az emberiség meg van áldva. Valóban, Hölgyeim és Uraim, nem olyasvalami lenne-e ez, mintha egy mozgékony, de ideális szellemű szabó arra vállalkoznék, hogy ennek a nagy gyűlekezetnek minden személyére ugyanazt a ruhát szabja?... A mi tartózkodó álláspontunk talán az *angolszász* szellem azon sajátosságainak

következménye, amelyekre az elnök úr megnyitó ülésünkön utalt. A *latin szellem* számára — mondotta — természetes, hogy először elvont elveket formulázzon, egyetemes szabályokat állapítson meg és csak aztán induljon meg a konkrét esetekre való alkalmazásra. A mi angol történetünknek egészen más szelleme volt, s kitörülhetetlenül rányomta a maga bélyegét a közügyekről való gondolkodásunkra. *Mi szeretjük az általánosat elkerülni, mi félünk ezektől a végsőig levont logikai következményektől, mert úgy, ahogy az emberi természet meg van alkotva, a logika valóban csak kis szerepet játszik mindennapi életünkben.* Minket a hagyomány, az érzelem, az előítélet, a kedélyi mozzanatok irányítanak. Valamely nagy problémával szemben valóban ritkán vezet bennünket olyan filozófusnak vagy hisztorikusnak világos logikája, aki, távol a mindennapi élet zajától, szobájának csendjében dolgozik. Szabad-e a Gyűlést egy pillanatra felhívnom, hogy hazám történetére csak futó pillantást vessen? Kétszázötven esztendő óta nem volt forradalmi nyugtalanságunk. Óriási változások mentek végbe ezen idő alatt életünk minden irányában. De *soha egy pillanatra sem formuláztunk meg nagy általános alapelveket logikai szabatsóssággal.* Ellenkezőleg: majdnem minden életbevágó döntésünk *logikátlan (illogical)* volt, s éppen ezért annál alkalmasabb arra, hogy az ellentétes érdekeket kiegyenlítse, a középutat megtalálja és lassú s fokozatos eszközök útján a kívánt célhoz vezessen. A brit birodalom államférfiainak gyülekezetében nem egyszer vettük fontolóra, vajjon nem törekedhattünk volna-e, nem kellett volna-e törekednünk arra, hogy a brit birodalom alkotmányát világosan, mint a fehéret a feketén, megállapítsuk, nem úgy, ahogy meg van írva, hanem ahogy ma a gyakorlatban él: és mégis minden egyes alkalommal a különböző kormányok képviselői egyhangúan úgy döntöttek, hogy egységünk és egyetértésünk titka abban a rendkívüli rugalmasságban rejlik, amelyet számunkra a *logikában és a szabatos definícióban való hiányunk (our want of logic and our want of precise definition)* tesz lehetővé.

Ha ezek az eszmék más helyzetű és fejlődésű nemzetek előtt idegenszerűek is, Önök legalább láthatják, miért kell befolyásolnia a brit alkotmány és birodalom történeti fejlődésének ezekben a nagy kérdésekben azokat a képviselőket, akik most a brit birodalom nevében Önökhöz szólnak. *A mi gyakorlatunk mindig az volt, hogy az egyetemes elvekre vonatkozó tág nyilatkozatokat kerüljük, ellenálljunk annak a kísértésnek, hogy pontosan definiáljuk, mi a teendő s hogyan kell eljárni minden lehető esetben, mert mi jól tudjuk, hogy ha előre gondoskodunk is minden egyes esetre nézve, amelyet előre láthatunk, mégis a valóban bekövetkező esemény, nem felelne meg a pontos*

részletekben az előrelátott esetek valamelyikének. *Mi mindig az egyes esettől emelkedtünk az általánoshoz, a helyett, hogy az általánostól jutottunk volna az egyeshez.* Mi meg voltunk elégedve, ha minden pillanatban éppen a napnak baját gyóztuk le s megtaláltuk azt az orvosságot, amelyet a baj éppen követelt. Nem valami logikai rendszerből, amely általános tételekből áll, nőtt ki a mi szabadságunk, jogunk és biztonságunk, hanem a kiegyezésnek bölcs szelleméből (*the wise spirit of compromise*), amely a válságos pillanatokban az összes brit pártokat áthatotta, és óvatos koncentrációból azokra a közvetlen problémákra, amelyek pillanatnyilag megoldást követeltek.»

AUSTEN CHAMBERLAINnek ez a ragyogó beszéde valóban *politica anglica in nuce*. Az egyetemes elvektől való félelem és tartózkodás s a pillanat konkrét követelményeinek való megfelelés az angol politikai művészet alapjellemé, de egyben sikereinek kulcsa. Ennek az angol politikai jellemnek megvannak a maga *történeti* és *pszichológiai* gyökerei.

Az angol a hagyományoknak a multba visszanező népe, az időnek nemzete, melynek költészetében az epika, tudományosságában a história uralkodik. Még a természettudományokra is a nyugodt és lassú fejlődés kategóriáját alkalmazza: LYELL szerint a föld évmilliók alatt rétegeződött és nem hirtelen geológiai forradalmak útján, mint ahogy a francia CUVIER gondolta; DARWIN és HERBERT SPENCER az élőlények hierarchiáját hosszú történeti evolúció eredményének mutatja be. S mi ennek a fejlődésnek a létért való küzdelem közepett a fő motívuma? A természet feltételeihez való fokozatos alkalmazkodás: az az élőlény marad fenn, az a faj gyúri le a többit, amelyik legjobban alkalmazkodik az élet valóságához. Mintha az angol politikai és gazdasági fejlődés alapgondolata lenne ebben az evolúciós elméletben az állatfajok hatalmas kolosszusára rávetítve! Az alkalmazkodásnak békés eszköze az emberi társadalomban a kereskedelem, a politikai életben a kompromisszum: mindkettő az angol nemzet sajátos tulajdonsága. STANLEY BALDWIN, a konzervatív párt vezére, erős hangsúllyal emeli ki egyik beszédében, hogy az angol politikai fejlődés alaptulajdonsága a fokozatosság (*gradation*), a lépésről lépésre való lassú haladás és nem a forradalmi ugrás. Nem kürtől világgá nagyhangú megváltó elveket és elméleteket, hanem csendben, óvatosan cselekszik.

A lassú fejlődés rétegszerűen rakta le egymásután a különböző angol politikai formákat: Anglia ma is monarchia, de a király csak örökös köztársasági elnök; arisztokrácia, mert a vezető politikusok jórésze lord vagy lorddá lesz, és mégis demokrácia, ahol a nép szavazata dönt. Minden új formát fokozatosan felszív az angol politikai

szervezet s ezeket forradalom nélkül egyensúlyban is tartja, mert organikusan és nem mechanikusan, hirtelen lökésekkel, halad és fejlődik. Az angol politika a rétegszerű történeti fejlődés útját járja, akár a konzervatív, akár a liberális, akár a szocialista párt jut uralomra. MACDONALD telivér szocialista s mégis a hagyományoknak nemcsak gyakorlati tisztelője, de elvi védelmezője (I. köt. 179. l). Azért támadják a más nemzetbeli kommunisták s ad ki ellene TROCKIJ röpiratot, mert racionalista mivoltukban nem értik meg, hogy az angol, ha szocialista is, nem a történeti rend erőszakos felforgatója, hanem csak az új társadalmi eszmény irányában érlelődik. A hagyományt nem érzik nyomasztó tehernek, mert csak a külső kereteit és formáit őrzik meg, amelyet azonban ösztönös valóságérzékük, a tényekhez való célszerű alkalmazkodásuk, az elvekkel szemben való aggodalmuk mindig új élettartalommal tölt meg. Az angol államférfi bármilyen pártkeretben a rugalmas alkalmazkodás, az opportunistai valóságérzék képviselője: nem köti le magát elvekhez, mert akkor le kellene vonnia a logikai következményeket, amelyek esetleg már kellemetlenek, mivel a brit érdeket sértik vagy a fokozatos fejlődést radikális változással fenyegetik. Mély költői ihlettel állítja szembe az angol politikai lélek mérsékletét és türelmességét TENNYSON a franciák forradalmi türelmetlenségével s a hirtelen változásokra való impresszionista hajlamával:

„Look there, a garden!“ said my collegefriend,
 The Tory member's elder son, „and there!
 God bless the narrow sea which keeps her off,
 And keeps our Britain, whole within herself,
 A nation yet, the rulers and the ruled —
 Some sense of duty, something of a faith,
 Some reverence for the laws ourselves have made.
 Some patient force to change them when we will,
 Some civic manhood firm against the crowd —
 But yonder, whiff! there comes a sudden heat,
 The gravest citizen seems to lose his head,
 The king is scared, the soldier will not fight,
 The little boys begin to shoot and stab,
 A kingdom topples over with a thriek
 Like an old woman, and down rolls the world
 In mock heroics stranger than our own;
 Revolts, republics, revolutions, most
 No graver than a schoolboys, barring out!“

The Princess; A. Medley.

* „Nézz oda, egy kert van ott!“ (t. i. a francia föld) — mondja egyetemi pajtásom, a tory-képviselőnek idősebb fia. — „Isten áldja a keskeny tengert, amely távoltartja tőlünk, és egységes nemzetbe fogja össze Britanniánkat,

Az elvektől való aggodalmas tartózkodás másik lelki oka, hogy az angol minden téren nem az elméleti gondolkodásnak, hanem a gyakorlati cselekvésnek embere: *the man of action*. Ez pedig a valóságra koncentrálódik, a tárgyokban s nem ezek elvont fogalmaiban gondolkodik. Az angol született empirista: nem áll a fogalmi távolság hűvös logikai pádoszával messze a valóságtól, mint a racionalista a maga eszmeszkémáival, hanem mindent közvetlenül tapasztalni akar, cselekvőkészsége benső viszonyba iparkodik lépni magukkal a dolgokkal, hogy ezek ellenállását legyőzhesse, fölöttük uralkodhassék. Ezért semleges az elvont elméletekkel szemben: csak az érdekli, mint a pillanat mesterét a dolgokból, amit rögtön gyakorlatilag a cselekvésbe átvihet. Nem a cselekvést rendeli alá a gondolatnak, hanem fordítva: a gondolatot a cselekvésnek. Cselekvésében ezért *alogikus* (CHAMBERLAIN *illogikus* szava túlerős): nem a racionális gondolat egyenes útján halad, hanem az élet ráncait követi, az élet törvényei pedig kiszámíthatatlanok. Az nem véletlen, hogy a legnagyobb angol gondolkodók mind empiristák: a középkorban DUNS SCOTUS, az újkorban BACON, LOCKE, HUME, HERBERT SPENCER. BACON a tudományt csak arra valónak tartja, hogy a természetet legyűrjessük, technikailag uralkodhassunk rajta: az elméleti gondolkodás csak a cselekvés eszköze. Az sem véletlen, hogy a pragmatizmus is (II. köt. 227. l.), amely az igazságnak érvényét cselekvőértékétől, hatóerejétől (*power to work*) teszi függővé, angol és amerikai elmélet. Milyen politikai jelleme lehet ilyen nemzet folyton cselekvésre beállított fiainak, ha nem olyan, amely, mint A. CHAMBERLAIN kifejtette, irtózik a merev elvektől?

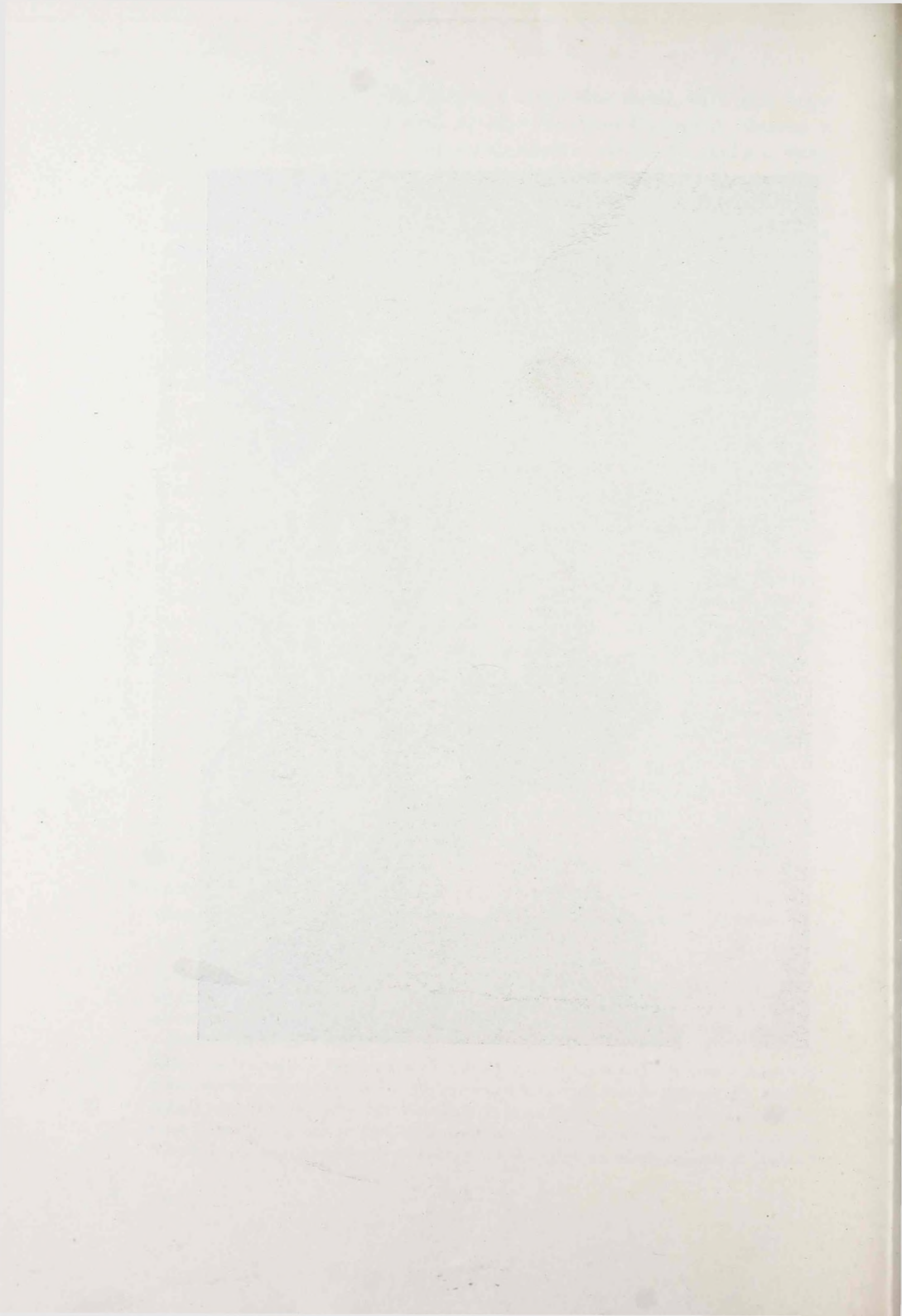
A cselekvés emberének lelki attitudje egyben utilitarisztikus irányú: ösztönszerűen csak arra koncentrálja magát, hogy cselekvése gyümölcsöt hozzon, hasznos legyen, hatalmát, vagyonát kiterjessze. A gazdasági-hasznossági értékírány alapvető vonása az angol szellemnek és politikának. Praktikus érzéke a gondolatot, az elvet csak annyiban tiszteli s veszi figyelembe, amennyiben a hasznos cselekvésben erősíti és segíti. Az angolnak, mint a cselekvés emberének,

azokat, akik itt kormányoznak és kormányoztatnak. Bizonyos kötelességérzés, bizonyos hit, bizonyos tisztelet a magunkalkotta törvényekkel szemben, bizonyos türelem, hogy megváltoztassuk őket, ha jónak látjuk, polgári bátorság a tömeg ellenében van itt nálunk. — De odaát (t. i. a franciáknál), puff, hirtelen tűz támad s a legkomolyabb polgár is elveszti a fejét, a király megijed, a katona nem akar harcolni, a kis gyerekek kezdenek lőni és szűrni, egy királyság sikitva omlik le, mint egy vénasszony, és az egész régi világ pszeudoheroikus retorikába gurul, amely furcsább, mint a miénk; lázadások, köztársaságok, forradalmak legtöbbszörre nem komolyabbak, mint az iskolásgyerekek játéka.⁴



JAMES GILLRAY: Anglia és Franciaország (1798-ból).

(John Bull és a sansculotte.)



erős ösztöne van az együttműködésre, a kooperációra, az önkénytes társadalmi szervezkedésre, az érdektől hajtott csoportalkotásra, de ennek forrása sem az értelem, a szervezkedés előnyeinek pusztá belátása, hanem az ösztönös vitalitás, a cselekvésnek a csoportban jelentkező könnyebbsége és nagyobb súlya. Valaki mondta: «Egy angol ember bolond; kettő már football match; három már az angol birodalom.» Az angol lélek finom megfigyelője, S. DE MADARIAGA erre megjegyzi: az első tétel merőben igaztalan túlzás; a második valóban egyik legjellemzőbb angol társadalmi jelenséget, a verseny szellemét szemlélteti; az epigrammának csattanója pedig nem igaz, mert ahhoz, hogy a brit birodalom képviselve legyen, elég: egyetlen angol is. Ahol egy angol ember van, ott van már az egész brit birodalom (Englishmen, Frenchmen, Spaniards. An Essay in Comparative Psychology. Oxford. 1929. 19. l.). Az angolban igen fejlett a társadalmi fegyelem, az önkénytelenül feltörő kollektív erő, a társadalmi szolgálat spontán kötelességérzése, a nélkül, hogy külső rendszabályokkal kellene rákényszeríteni.

Evvel függ össze az angol jellem egyik legfőbb jellemző jegye: a *fair play*, a sportnak műszavával kifejezett tulajdonsága. A *fair play* a játék egésze érdekében az ellenféllel való helyes együttműködést jelenti, az egyén és a társai közt való egyensúly intuitív megérzését, amely nem foglalható szabályba, merev formulába: ez a cselekvésnek az ellenféllel szemben ösztönösen megérezett összhangja. Az egyén győz, a nélkül, hogy ellenfelét megsemmisítené vagy a további együtt-cselekvéstől elriasztaná. A játéknak ez az etikája döntő az angol politikai életre nézve is. Az államférfiak, de a tömeg is a játékban válik politikussá. A sport *playing attitude*-je a politikai viselkedésnek is lelki mintája. A politikusok a *fair play* szellemét a sportpályákról viszik magukkal a Westminsterbe. A politika két párt békés játéka, amelyben a nézőközönség és bíróság az ország választó lakossága: az utóbbi a választásokon a mellett a párt mellett dönt, amely jobban és fairerben játszott, vagy ilyen irányban jobb formát ígér. A játék a sportban mindig két párt küzdelme: az angol is a politikában lehetőleg a két párt rendszeréhez ragaszkodik, egész választási eljárása erre van berendezve. A sporttereken is mindig két színhez van szokva: Oxford sötétkék és Cambridge világoskék színéhez. A politikai élet ritmusát csak két párt küzdelmében érzi: újabban a három párt zavarja, a liberális párt már csak ezért is fokozatosan kiiktatódik az angol politikai arénából. Az angol parlamenti rendszer lényege a két ellenfél: a kormánypárt s az ellenzék együttműködése az állam érdekében, úgy ahogy a sportban a felek együttműködése a játék egésze

érdekében. Ezért válik be Angliában a parlamenti rendszer más nemzetekkel szemben, amelyeknél a cselekvésnek fair play szelleme nincsen a lelkekbe belenevelve s mintegy beleorganizálva.

A cselekvés emberének lelke annyira a sikeres tette feszül, hogy észre sem veszi azokat az erkölcsi akadályokat, amelyekbe cselekvése ütközik. Az angol államférfiaknak ez a sokszor megrótt tulajdonsága a *cant*, a képmutatásnak sajátságos, öntudatlan faja. Az angol már eleve ösztönösen úgy fogja fel a tényeket, hogy kiküszöböli belőlük az erkölcsileg gátló mozzanatokot, s így egészen őszintén és becsületesen hiszi, hogy az erkölcsi elvekkel összhangban cselekszik, amikor pedig cselekvését csakis az érdekeinek megfelelő célszerűség és önzés irányítja. A *cant* annyit jelent, mint jó lelkiismerettel hazudni vagy másokat megtéveszteni. Ezt a lelki habitussá vált művészetet, amely az erkölccsel ellenkező cselekvés előnyeit nyugodt lelkiismerettel engedi élvezni, az angol léleknek olyan finom ismerői, mint BYRON, DICKENS, RUSKIN, CARLYLE nemzeti bűnként rótták meg. Egy szellemes író szerint «az angolok Krisztust mondanak s gyapotot értenek rajta». Szemeiket az égre függesztik, kezüket a bibliára teszik, közben a föld egynegyedét elfoglalják — s ezt egészen természetesnek találják. Ami kellemetlen erkölcsileg, azt öntudatlanul eleve úgy fogják fel, mint jogszerűt, az emberiséggel egybehangzót. Egy sereg fogalom van, amelyeknek felcserélésére az angoloknak különös hajlamuk van. MAX SCHELER finom elemzése meggyőzően tárta fel, hogyan szoktak az angolok a kultúrán kényelmet, a gondolkodáson számolást, az igazságon tényt, az igaz világgépen célszerű világgépet, az éssen oekonomiát, az axiomán magukésinálta definíciót, a logikumon pusztá szokást, a magyarázaton egyszerű osztályozást, a tudományos módszeren csak az induktív módszert, a jón hasznosat, a hűségen a szerződések megtartásában tanúsított külső pontosságot, az erkölcsön jogot érteni (Der Genius des Krieges. 1915. 442—443. l.).

Igen jellemző az angol politikai *cantre*, mely a nyílt elvi állásfoglalást kerülni szereti, az olasz egység kérdésében való viselkedése. Az angol kormány tiltakozott CAVOURnak terve ellen, hogy Észak-Itália Dél-Itáliával egyesüljön, mert ha ez megtörténik, az olaszok elég erősek lesznek, hogy Ausztriát megtámadják Velencéért. Amikor azonban az események hirtelen úgy alakultak, hogy a nápolyi király menekülni volt kénytelen, Anglia már hozzájárult ahhoz, hogy Szardinia királya a nápolyi koronát is fejére tegye. A sikerek láttára később már Velence egyesítését sem ellenezte. Ekkor mondotta CAVOUR: «Anglia egyik kezével fölfelé taszigál, a másikkal lefelé lökdös.» (KOSSUTH: Irataim IV. 19).

Az angol *cant* azonban mégis a legjellemzőbb módon az imperializmus, a merkantil-erkölcsű nemzeti expanzió szolgálatában nyilvánul meg. Egészen természetes joguknak találják, hogy bármely nép földjét és természeti kincseit birtokukba vegyék s kiaknázzák, miközben «a népek szabadsága», «a civilizáció terjesztése», «a nemzetek hatalmi egyensúlya» a legfőbb elvük (I. köt. 127. lk.). Milyen természetesen tör ki RHODESnek, az utolsó nagy brit kolonizátornak lelkéből ez az imperialista himnusz: «Béke, szabadság és igazságosság a legfőbb tulajdonságok. Ha van Isten, ezekkel kell rendelkeznie. Az angol faj valósítja meg legjobban e tulajdonságokat. Ha tehát én Istent szolgálom, az angol fajt kell a világon hatalomra juttatnom.» De kérdezhetjük: ha az angol hatalom a többi népek birtokát elragadja, akkor hogyan diadalmaskodnak «a béke, szabadság és igazságosság legfőbb elvei»? Az angol *cant* éppen abban áll, hogy ezeket az erkölcsi elveket érvényeseknek hiszi akkor, ha a *maga* hatalma érdekében áthágja őket, vagyis: észre sem veszi, hogy jómaga fittyet hány nekik. Ez is *illogicum*, de A. CHAMBERLAIN nem erre célzott. Az illogicumot az angol államférfiban feloldja a *nemzeti küldetés és kiválasztottság érzése*: az angol úgy érzi, hogy neki kell a földgolyóbison a politikai és gazdasági Gondviselés szerepét játszania, a civilizációt terjesztenie, a népek egyensúlyát fenntartania, természetesen úgy, hogy ezek viszályában lehetőleg mint *tertius gaudet*, egymás ellen kijátssza őket, hogy uralkodjék rajtuk. «Egész Európában sehol sem marakodhatik két kutya a nélkül, hogy Anglia elmulasztaná az egyiknek vagy a másíknak pártját fogni» — mondotta az élesnyelvű ír pártvezér, O'CONNELL DÁNIEL.

HALDANE LORD 1911-ben híres oxfordi beszédében nagy pátosszal hangsúlyozza: «Nem durva erőszak, hanem erkölcsi erő az, mely túlsúlyt követel a világon» (It is not brute force but moral power that commands predominance in the world). De mégis ő az angol hadseregnek energikus újjászervezője a világháború előtt. S noha sürgeti a németekkel való flottaegyességet, természetes politikai axiomának tartja, hogy az angoloknak velükszületett joga többszörösen nagyobb hadihajórajt tartani, mint a németeknek: ezek tehát hagyják abba a flottaépítést. A világháborúba való belépést Anglia főképp Belgium semlegességének megsértésével, tehát egy erkölcsi elvvel igazolta, pedig az igazi ok a német hatalom növekedésétől veszélyeztetett érdekköre volt. LLOYD GEORGE a *cant*nek tipikus képviselője. A németek ma is emlegetik 1921-ben tartott beszédét a sziléziai kérdésnek igazságtalan eldöntéséről a lengyelek javára: *fair play*-t követelt egész Európa színe előtt ünnepélyes hangon a

németek számára. De négy hét múlva maga is aláírta a döntést, melyet aztán később megint helytelennek és jogellenesnek bélyegzett. LORD CURZON 1923-ban ugyancsak jogellenesnek minősítette a Ruhrvidék francia megszállását, de azért semmit sem tett ellene, a valóságban Franciaországot támogatta (W. ZIEGLER: Einführung in die Politik. 1927. 71. l.).

A francia politikai jellem.

A francia politikai lélek egészen más jellemű, mint az angol. A francia nem a lassú történeti fejlődésnek, hanem a gyors, lökészerű, forradalmi változásoknak impresszionista és impulzív népe: nem az epika, hanem a dráma nemzete. Fejlődési vonala nem nyugodt és egyenletes, hanem cikk-cakkban futó. A XVIII. század végén lerombolja a demokrácia és szabadság nevében a királyságot, de alig egy évtized múlva abszolutisztikus császárság, aztán megint a legitimitás alapján konzervatív Bourbon-királyság, majd forradalom árán liberális polgár-királyság orleansi ágon, később újra császárság, s 1871-ben megint ott áll, ahol 1795-ben: respublica. Alig van nemzet, amelyben nagyobb lenne a politikai *élan vital*, szenvedély, lökőerő és mozgalmasság.

Ezért nem a tradicionalizmusnak, a történet kultuszának, hanem a *racionalizmus* váltakozó eszméinek könnyen hívő és lelkesedő népe: *elvek* uralkodnak mindig az angollal szemben a francia politikában. A franciák szerkesztik meg az alapvető és leghatásosabb politikai elméleteket, mint MONTESQUIEU, ROUSSEAU, TURGOT, MIRABEAU, SIEYÈS; ők röpitik ki az olyan átütő politikai elveket és jelszavakat, mint az *égalité*, *liberté*, *fraternité*. A francia politikusoknak mindig kell egy általános eszme, *idée générale*, melyet belesugallnak a tömegbe s mintegy megszálltatják vele. A világháború alatt a *humanitas* és *demokrácia* jelszavaival állítják csatasorba a világ közvéleményét a németek ellen. A háború után az *igazságosság* erkölcsi eszméjébe burkolják a kegyetlen békeszerződéseket, majd, hogy pontosan megtarttassák ezeket a legyőzöttekkel, a *jogot* és a *biztonságot* (*droit et sécurité*) kalapálják a tömeglélekbe. A magasztos erkölcsi jelszavak mögött persze a nemzeti önzés és hiúság húzódik meg. A francia politikai élet mesterei kitűnően értenek ahhoz, hogy a nemzet konkrét érdekeit a legművészibb s a legmegragadóbb formában általános emberi eszmék mögé rejtsek, ezeket az egyetemes erkölcsi értékrezonanciájú gondolatokat beleszugerálják a világba s a maguk politikájának szolgálatába állítják. A francia államférfiak nagy

pszichológusok: bele tudják magukat érezni a saját és más nemzetek lelkébe, a lelki transzpozíció nagy mesterei, akiket művészi kifejező-erejük és formakészségük segít a világ politikai sugalmazásában. Így lehetséges, hogy a XVII. és a XVIII. században a germán művelődési kör, mely örökös háborúban áll velük, nemcsak a francia kultúra, irrodalom és stílus, de egyben a francia abszolutisztikus politikai szellem hatása alá is kerül. A francia felvilágosodás politikai eszméi Európa valamennyi népét lázba hozzák. NAPOLEON a nemzeti-ségi kérdés fölvetésével megbolygatja a keleteurópai népek lelkét, az ő sugalmazására indulnak meg a nemzetiségi aspirációk nagyobb lendülettel. A harmincas-negyvenes években a francia doktrinének liberalizmusa szabja meg Kelet felé a polgárság liberális mozgolódásának eszmei irányát. 1871 után THIERS az egész világ rokonszenvét megnyeri, amely ötszörösen túljegyzi a francia hadisarcot. Egy fél-század sem kellett a francia politikának, hogy fokozatosan megszerezze a maga politikai ügyének az orosz, angol, olasz államférfiakat s közvéleményt, a világháború kitörése után pedig maga mögé állítsa a föld öthatodát.

Az általános elvek, eszmék és jelszavak szeretete a francia lélek *racionalista* vonásából következik. Az általános elvből vezeti le az egyest s nem megfordítva, mint az angol. Már a középkori francia skolasztika ilyen irányú: az általánosnak, az *universale*-nek, a fogalomnak létezését s az egyes fölött való hatalmát hirdeti az oxfordi franciszkánusokkal szemben, akik szerint az általános csak puszta szó, igazán csak az egyes létezik. S ez a racionalizmus tör elő DESCARTES-ban, s a felvilágosodás gondolatjárásán keresztül mindmáig fővonása a francia világfelfogásnak: igaz az, amit tisztán és világosan átlátok, míg az angol szerint: igaz az, amit kézzelfoghatóan tapasztalok.

A racionalizmus lelkialkatából azonban természetszerűen folyik az *egyformaságra*, az *uniformizálásra*, az *abszolutizmusra* való törekvés. Mert amit az ész helyesnek lát be, azt kell az életben is, ha törik, ha szakad, egyformán mindenütt érvényesíteni. Ezért a francia föld az elveknek, formáknak, stílusnak, divatnak országa, mely mindent egyformává akar tenni. A nagy forradalom maga is egyenlőségi, uniformizáló mozgalom: ne legyen különbség az emberek között. A tökéletes logikai egyenlőség tudománya a matematika: ez a francia lélek kegkedvesebb ismeretköre, s ennek modellje szerint szereti DESCARTES óta átalakítani a többi tudományt, sőt az életet is. Az nem véletlen, hogy éppen francia gondolkodó, LAPLACE akarta az egész kozmoszt egyetlen matematikai világformulába beleszorítani,

s ugyancsak francia gondolkodók, amilyen CONDORCET és A. COMTE, iparkodtak az annyira változatos, egyedi és kiszámíthatatlan történeti életet is exakt törvényszerűségekbe, észszerű szkémákba begyömöszölni. A matematizáló szellemnek mindent uniformizálni törekvő vonása tör elő a RICHELIEU hatalmi centralizálásából és jogegységtörekvéséből éppen úgy, mint a francia forradalomból, amikor új, észszerű, szinte geometriai kerületbeosztást, idő- és térbeosztást, új naptárt és mértékeket rendel el a hagyományossal szemben. Az sem vakeset, hogy éppen francia ember TARDE, aki a társadalmi egyformaság lelki alapját, az utánzást a legbehatóbban vizsgálta; francia TAINÉ, aki minden társadalmi, művészeti és irodalmi egyéni mozzanatot a milieu és általános korszellem hatásában iparkodik feloldani; s ugyancsak francia LE BON, aki megindítja a tömegek pszichológiai vizsgálatát. A francia elmejárás a történelmet szétmossa az utánzásban, milieuban és tömegben: mind csupa általánosban, semmit sem hagyva meg az egyén irracionális és kezdeményező sajátos erejének.

Az angol a közvetlen cselekvés, a francia a gondolkodás embere. A gyakorlati angol akkor gondolkodik, ha cselekszik, és csak annyiban, amennyiben a cselekvéshez szükséges. A francia előre gondolkodik; nemcsak a ma, de a jövő is, mint probléma, érdeklí, gyönyörködik magában a gondolkodásban. Erős teoritikus hajlama van, mely mindent elemeire szeret szétszedni és definiálni. Előre megvannak az észszerű kategóriái, amelyeket alkalmazni iparkodik a valóságra és életre: ezek menetét előre akarja látni. Ezért gondolkodásmódjának jellemző jelszava: tudni annyi, mint előrelátni; politikai síkon: kormányozni annyi, mint előrelátni. Mint racionalista rávetve észszerű fogalmi hálóját az életre, előre elgondolja, milyen szkéma szerint kell lefolynia a valóságnak. Azonban ha a bonyolult, kiszámíthatatlan, irracionális élet nem alkalmazkodik az elvekhez, fogalmakhoz, tervekhez: a francia megzavarodik, ideges, ingerlékeny, kapkodó, míg az angol, a cselekvés embere, aki az értelem előítélete nélkül fog a cselekvéshez, nem lepődik meg, hidegen és gyorsan alkalmazkodik az új feltételekhez. «A francia — mondja MADARIAGA (i. m. 33) — aprólékos taktikai és stratégiai tanulmányokkal készíti elő cselekvéseit: olyan, mint a sakkjátékos. Az élet az ő számára hadműveletek sorozata. A cselekvést illető szótára tele van háborús metaforával: *attaque, brusquée, mouvement tournant, surprise, quiet-apens, stratagème.*» Mindez az ösztönös tettel szemben a cselekvés racionalizált, elvszerű formájára utal, amely a francia politikai és diplomáciai életben is jól megfigyelhető. Mindig mintegy logikai glédába állítja

a politikai programmeszméket: észszerű rendszerre törekszik, racionalizálja a politikát is.

A cselekvésre beállított, gyakorlati észjárású angol *tárgyakban* gondolkodik, magukhoz a dolgokhoz tapad, hogy uralkodhassék rajtuk: a franciát a helyzetek szubjektív, lelki vetülete mélyebben érdekli, szereti magát és cselekvését a többi ember *személyi* tükrében látni. Az angol hatalmat, uralmat, vagyont akar: a francia tetszést, tiszteletet, utánzást, gloire-t. Az angol hidegen gögös: a francia melegen hiú. Az előbbi értékcentruma önmagában van: az utóbbi értéksúlypontja a másoktól róla táplált véleménybe tolódik át. Innen a nagy román személykultusz. Az angol velejében individualista: «minden angol egy sziget», aki azt mondja: «a házam a váram.» Ellenben a francia a társaságban, tömegben érzi jól magát, ahol látják, csodálják, hiúságát kielégítik: ezért, mint K. JOËL megjegyzi, a francia boulevardok, foyer-k, szalonok, table d'hôte-ok népe.

A francia politikai jellemnek társas, az angolnak individualista vonása kiütözik alkotmányuk szelleméből is, amire már KOSSUTH figyelmeztet egyik tanulmányában (Irat. VII. 410—425. lk.). A franciának «parlamentáris kormánya» van, az angolnak «képviseleti kormánya» (representativ government). A franciánál a parlament abszolút módon egyesít magában minden hatalmat: a ROUSSEAU Contrat Socialjának értelmében a többségnek szinte isteni joga van (droit divin de la Majorité). Az államnak elvszerűen centralizált hatalmával szemben az egyén közvetítő szerves intézmények nélkül áll, ezért az állam nullifikálhatja az egyént, a demokrácia abszolutizmusa uralkodik. «Innen az a bámulatós könnyűség, — mondja KOSSUTH — mellyel tegnap egy *Coup d'Etat*, ma egy *plébiscite* sikerül mindig a hatalom érdekében . . . A francia lehet nagy, hatalmas, dicső, annyira nagy és hatalmas, hogy még abba sem hal belé, ha az emberiség experimentális múzeumává alakul: de szabad sohasem volt, soha!» Ellenben az angol valóban szabad, mert «képviseleti kormánya» van, azaz nem parlamenti omnipotenciája. Az önkormányzat elve uralkodik; a parlament az önkormányzatnak legfontosabb szerve ugyan, de csak egyik szerve, melyen kívül egy sereg más autonóm szerv is van, mely a polgárság jogait és szabadságát védi.» Franciaországban azért vannak forradalmak, mert nincsenek önkormányzati szervei, mint biztonsági szelepek a forradalmak ellen. Angliának a mai napig joga van a MILTON büszke szavával kérkedni: «Mi vagyunk hivatva tanítani a nemzeteket, miként kell élni.»

A német politikai jellem.

A német politikai léleknek alapjelleme az *intellektualizmus*. Ez más természetű, mint a francia racionalizmus. A francia a mozgékony, a gyorsan és eredeti módon gondolkodó észnek, a német az alapos, sokoldalú erudíciónak, a mindenfajta ismeretet, idegen kultúrjavakat magába olvasztó univerzalizmus szellemének képviselője. Az előbbi a gondolkodás formájára, az utóbbi a gondolkodás minél több anyagára veti a súlyt. A német elme túltanultságban szenved: a sok papirostudás, alaposság agyonnyomja benne az eredeti kezdeményező erőt, sokszor megbénítja a friss látást, a dolgokkal szemben való közvetlen cselekvő állásfoglalást. A németek mindenhez túlságosan módszeresen, sokat elméletieskedve és elveszkedve fognak hozzá. A politikát is tudománynak, igazolt ismeretek, elvek rendszerének s nem művészetnek nézik (II. köt. 77. l.). Ezért nem győzi a kivételesen nagy német gyakorlati államférfi, BISMARCK a politikusok lelkére kötni, hogy a politika nem tudomány, hanem művészet. (II. köt. 75. l.) A politika mégis a németeknél, a *Volk der Denker*nél elsősorban a világnézeti meggyőződés, az elméleti program-dogmatika, az elvi háttér ügye. Ezért merevek, nehézkesek, a feltételekhez nem tudnak a kellő pillanatban gyorsan alkalmazkodni s a gyakorlati szempontokat hirtelen érvényesíteni. Már GOETHE több mint száz évvel ezelőtt megrója a német léleknek ezt az egyoldalúan teoretikus magatartását, amely egy nemzetnek annyira káros vonása a politikában: «Ha a németekbe, az angolok példájára, kevesebb filozófiát és több tetterőt, kevesebb elméletet és több gyakorlatot lehetne beleoltani, akkor már megváltásunk jórésze végbemenne a nélkül, hogy egy második Krisztus személyes fönségének megjelenésére kellene várnunk.» GOETHE kora óta is sok a német államférfiak közt a kétkedő, töprengő, agyontanult filozófus. Azt hiszik, hogy a politika nagy könyvekből megtanulható, holott a politika taníthatatlan és tanulhatatlan mesterség: veleszületett valóságérzék és készség a cselekvésre. Innen van, hogy ha a németek bajba jutnak, az elméletieskedő és ügyetlen politikusok helyett az erélyes és cselekvő katonákhoz fordulnak, akik meg karddal akarják szétvágni a politikai nehézségek bogát. A porosz katonai imperializmusnak a másik szélsőségbe átcsapó szelleme a német politikában és diplomáciában végzetesen éreztette hatását.

A gyakorlati érzék hiányával függ össze, hogy a német államférfiak általában rossz népszichológusok, csekély a más emberek és nemzetek lelkébe való beleérzőképességük és sugalmazó erejük. Jellemző, hogy BÜLOW és utódja három angol szövetségi ajánlatot vesznek

elutasításszámba menő közönnyel, mert nem tudják beleélni magukat abba a pszichológiai lehetőségbe, hogy Oroszországgal Anglia *entente cordiale*-ba jusson, amikor Anglia és Oroszország érdekei merőben ellentétesek. De semmit sem tesznek Oroszország megnyerésére sem, sőt a bagdadi vasút ügyében Oroszország tyúkszemére hágnak. Minden *moment psychologique*-ot elszalasztanak, minden nemzetet elhidegítenek, sőt ellenséggé tesznek, az egész világ koalícióját magukra zúdíttják. Koloniális világpolitikájukban egyszerre akarnak mindent elérni a kis-ázsiai, a Marokko és a flottakérdésben. Mintha előre látta volna a kivételesen nagy gyakorlati pszichológus BISMARCK a német külpolitikának ezt a mohó, az akadályokkal, a más nemzetek hatalmi érzékenységével tipikusan nem számoló politikáját, amikor 1890-ben FRIEDJUNG előtt így nyilatkozott: «Mindig hibája volt a németeknek, hogy mindent egyszerre akarnak elérni és csökönnyösen bizonyos *módszerben* megmerevednek. Én mindig örültem, ha a német egységhez bármely úton is, ha csak három lépéssel is közeledhettem.»

A német politikai lélek egy másik vonása, hogy még mindig hiányzik belőle — olyan nagy történeti pillanatokat figyelmen kívül hagyva, mint a világháború kitörése — az egységes nemzeti érzés és állami érzület: ezért nincs meg bennük a hosszabb válságos időkben a kitartás ereje és szívóssága. A történeti és a kulturális ellentétek az egyes törzsek között ma sem engedték kialakulni az egységes nemzeti lelket s azonos politikai értékírányt. A német szellemiségben ma is erős a helyi, tartományi és kisállami érzés, amely háttérbe szorítja az egész birodalom érdekének szívükön való viselését. Észak- és Dél-Németország lélekben ma sem egységes. Ez a belső szétszórtság alkalmas volt arra, hogy a német kultúra sokoldalú termékenységében és egyéni gazdagságában kibontakozzék, de politikailag, a német faj hatalmi kifejlődése szempontjából, károsnak bizonyult. A német vezető politikusokból is hiányzik a világpolitikai látóhatár, a széles rétegekben pedig nyárspolgári szellem uralkodik a birodalom érdekei szempontjából. Ezért a német politikában, főképpen kifelé, sok a homály, zavarosság, bizonytalanság, a biztos célkitűzés és a nagyszabású vonalvezetés hiánya, a pusztán érzelmi magatartás. A formátlan s a formával küzdő, erősen befelé, magába forduló német lélek nem tudja megtalálni a maga kifejezését és egységes gyakorlati stílusát a politikában. Az ideológiákra való hajlása, elvi merevsége nehézkessé és doktrinérré teszik. Az a német idealisztikus szellem, amely a *philosophus teutonicus*, LEIBNIZ óta a világ lényegét a szellemben látja, FICHTÉVEL az egész világot az «én»-ből vezeti le, SCHOPENHAUERREL a mindenséget «az én képzetemnek» tartja, KANTAL az

ember erkölcsi autonómiáját, HEGELLEL pedig az államnak, mint a szubsztancializált erkölcsnek fogalmát hirdeti: naivan idealisztikus marad az esetlenségig a politikának ragadozó világában s a diplomáciának csúszós parkettjén. Ezek nem eszmei ábrándozást, de vas-kos valóságérzéklet és pontos emberismeretet követelnek, amely nem eszményi magasságba emeli az embert, hanem önzőnek, hiúnak, irigynek, kapzsinak fogja fel, olyannak, amilyen a valóságban, ahogy a német idealista gondolkodókkal szemben a francia és angol moralisták, HOBBS és HUME, LA ROCHEFOUCAULD és LA BRUYÈRE megrajzolták. A német lélek idealizmusa azonban «egészen a gyermekességig megy — mint KJELLÉN mondja — a politikai világfelfogásban.»

A magyar politikai jellem.

A magyar politikai jellem az alkotmányáért vívott sokszázados küzdelemben forrott ki: a régi rendi világ az alkotmányban nemzete fönmaradásának és létének zálogát érezte. Ezért a magyar lelkiség előterében mindig a politikum állott: nagyfokú politizáló hajlama önfenntartási ösztönében gyökerezett. A nemesember, ha mindjárt szántó-vető ú. n. bocskoros nemes volt is, büszke volt politikai jogaira. «Tűzz süvege mellé tollat, — mondja RÓNAY JÁCINT 1847-ben (Jellemisme, 110. l.) — mondd neki: ‚restauratio‘ lesz, s nem ismerendsz többé reá: odahagyja házát, családját, veszni engedi gazdaságát és siet örömittasan a tisztújítási csatatérre . . . Nyilvános fellépte hány szegény nemesnek dúlta már fel nyugalmát, boldogságát? Így van ez, és így kell ennek lenni, zajt ütünk, hogy a világ tudjon rólunk, s feledjük: hogy szaváról ismernek a harisra.» Ez az erős politizáló hajlam, a közügyek iránt való érdeklődés a rendi világ megszűnte után is tovább él mindmáig a magyar társadalmi lélekben.

A politikum iránt való mély érdeklődésnek egyik forrása a magyar léleknek igen fejlett és érzékeny *jogérzése*, amely főkép a sajtószereven politikai jellegű jog, a *közjog* irányában nyilvánul meg. Ez a közjogi érzés tör elő már az őshazában kötött vérszerződésben, a XIII. század elején a királyi hatalmat korlátozó aranybullában, a Zsigmond király megrendszabályozásában, s a mohácsi vész után az alkotmányért, a nemzeti szabadságért és függetlenségért folytatott sokszázados küzdelemben. A XVII. században a sok harc után a nemzet már teljesen kimerülni látszik; Erdély is, a magyar nemzeti szabadság bástyája leomlik, de a magyarságnak életösztöne még egyszer összeszedi erőit II. RÁKÓCZI FERENC zászlaja alatt az alkotmány, a nemzeti jogok védelmére. Majd másfélszázadon át

sérelmi politikát üz: folyton résen van a közjogok csorbítása ellen, mígnem 1848-ban újra fegyvert ragad szabadsága oltalmára. Az 1867-i kiegyezést követő korszakban a törzsökös magyarság politikájának lényege a régi százados gravaminális politika szellemét leheli: minél lazábbá tenni a kapcsolatot Béccsel s megszilárdítani a függetlenséget.

A küzdelem tehát a nemzeti lét és élet *alapvető elveiért* folyik: *az elvekhez való tántoríthatatlan ragaszkodás* a magyar politikai jellemnek legfőbb vonása. Ebben nem valami racionalizmus vezet, az észnek spekulatív ereje és logikai makacssága, mint a franciát, hanem az életösztön, amely úgy érzi, hogy ha nem ragaszkodik körömszakadtig a nemzet ősi jogaihoz, a németiség előbb-utóbb szolgai sorsra juttatja, be fogja olvasztani. De ebből az örökös harcból a magyar politikai elmejárásnak az a vonása támad, hogy egyoldalúan *defenzív* természetet ölt: nem él benne többé az a pozitív államépítő erő, amely ÁRPÁDBAN, SZENT ISTVÁNBAN, számos Árpád-házi királyban vagy még CORVIN MÁTYÁSBAN is munkálkodott, hanem mindig csak az állam védelmére, a nemzet oltalmazására irányul, tehát inkább *negatív* szellemi formát ölt. Ebben gyökerezik mindmáig a magyarságnak túlnyomóan ellenzéki, kritikai, obstruáló lelki habitusa a politika terén. Mindig sérelmi, jogvédő politikát üzve a magyarságnak politikai látóköre összeszűkül. Főnemesei, akiket műveltségük a magasabbrendű vezetésre alkalmassá tett volna, az udvar légkörében élve jórészt a nemzettől elidegenednek; a köznemességből pedig hiányozván az európai műveltség és horizont, nem tud felülemelkedni a magyar világ gravamenjeinek szűk körén, nem látja a nagypolitika irányvonalait, többnyire hiányzik belőle a politikai előrelátás és óvatosság, az alkotó és kezdeményező szellem. Politikai észjárása kimerül a szabadság védelmében, a bécsi hatalmi aspirációk ellenzésében. Ennek a közjogi elvi szellemnek irányvonala áthúzódik az 1867-et követő félszázad parlamenti politikájába is, amelyet állandóan az obstrukció lelkisége fenyeget.

Az ellenzéki politikai szellemet erősen táplálja a magyar embernek civakodásra, egyenlenségre, pörösködésre való általános hajlama is. Már a falusi parasztság körében állandóan dül a 'felvég' és az 'alvég' örökös ellentéte, amelynek lappangó gyűlölete napról napra harcban tör ki. A szomszédok állandó jogsérelemben élnek: még a másiknak telkére átnyúló diófaágon ülő fülemüle fütttyén is összekapnak, s a gazda inkább pörösködik a királyig, de a füttyszó birtokjogát nem engedi (ARANY). A pereskedés vérében volt a nemesnek is: alig volt nemes, akinek ne lett volna sokszor évtizedekig

húzódó, sőt apáitól örökölt pere. A magyar jogásznemzet: minden tanult nemes ifjú patvarista volt, hogy ügyvéd lehessen. Sehol nem volt annyi jogász, főképp ügyvéd Európában, mint Magyarországon. A jogi műveltség pedig a politikának legjobb iskolája, a politikai becsvágynak természetes serkentője. Amely társadalomban sok a jogász, ott élénk a politikai élet. A jogász-politikus viszont (a tanult nemesek mindegyike ez volt) hajlamos a *formalizmusra*, az elveskedésre: a politikában sem az érdemleges tartalmat, hanem a merev jogi formát nézi, ezért nagy a kedve az ellenzéki szórszálhasogatásra és retorikára. A magyarságnak túltengő jogászi műveltségéből folyik *politikai jellemének és észjárásának formális természete*: tragikusan túlbecsülte a közjogi kérdések formai jelentőségét s e mellett elhanyagolta a nemzet más életbevágó gazdasági és művelődési érdekeit.

A politikai észjárásnak elvi formákért való harca mögött rendszerint nem pusztán átlátható észokok húzódnak meg, hanem öntudatlanul nagy indulatok: szeretet és gyűlölet, pártoskodó rokonszenv vagy ellenszenv, labanc vagy kuruc érzület. A pártindulat nem engedi, hogy a politizáló magyar a saját jól felfogott érdekét és javát nézze, ha mindjárt elvi engedmények árán is. Az indulat az elvekért küzdő erkölcsi daccá szilárdul: „haljunk meg egy szálig, de ne engedjünk!” A nemzeti önkénytes halál és temetkezés, a halálraszánt hősi erőfeszítés a mohácsi vésztől kezdve gyakori motívuma a magyar politikának és irodalomnak. A magyar politikai jellemnek *erősen érzelmi, antiracionalista természete* van. Okokkal alig lehet meggyőzni, de többé-kevésbé megnyugszik, ha a többség leszavazza, mert akkor nézete, elvi állásfoglalása érintetlen maradt, ha mindjárt kisebbségbe került is: megvan benne a büszkeség önelégült tudata, hogy magához hű maradt, felfogásához mindvégig ragaszkodott. A magyar politikai lélek a maga hibáját még a kényszerítő logikai okok dacára sem ismeri be, ellenben hajt a szép szóra, mert az érzelmi, a szubjektív típushoz tartozik.

Így jutunk a magyar politika történetének egy másik fontos lelki kulcsához: a *szangvinikus vérmérséklet*hez. A magyar politikai léleknek szalmalángja hirtelen fellobban s aztán lelohad. Könnyen csap át a szilaj indulatosságból, a rajongó lelkesedésből, a virtuosus bátorságból a tompa közömbösségbe és fásultságba, sőt a kétségbeesésbe. Ezért nem győzi SZÉCHENYI prédikálni, hogy a fellobbanó lelkesedés helyett észszerű megfontoláshoz és kitartáshoz, szenvedély helyett önuralomhoz és logikához kell szoktatni a magyart. Ennek útja a nagyobb műveltség és szélesebb látókör megszerzése: a mélyebb

nevelés és hatékonyabb kultúrpolitika. A szangvinikus magyar temperamentum következménye az érzelmi politika, a nagyfokú hiszékenység, az ész munkáját eleve lefógó szuggesztibilitás, a szép szavak retorikájának erős, de a lélek felületén maradó hatása, a politikai türelem és fegyelem hiánya, a gyakorlati szempontok és haszon figyelmen kívül hagyása. SZÉCHENYI, az észpolitika híve, ennek a magyar politikai pszichológiának veszedelmes hatásait jómagán tapasztalja: a nemzet a harmincas években az egekig emeli, a negyvenes években már egészen elhidegül tőle s KOSSUTH, az érzelmi politikus ígérete alá kerül, akinek politikai lelkisége és stílusa vele teljesen egyenmő: rajongó lelkesedés, határtalan önbizalom, óriási optimizmus, a rideg valóságtól elszakadt illúzióképesség és szabadságmámor, a lélek érzelmi hűrjain nagyszerűen játszó retorika. Ezekkel a vérbeli magyar politikai jellemvonásokkal tudja KOSSUTH a nemzet ősi függetlenségi ösztönét rábírní a csodálatos heroikus erőfeszítésre. A szangvinikus PETŐFI szelleme is a nemzet politikai lelkéből lelkezett: az ősi szabadságérzésnek s lobogó szenvedélynek adott addig nem hallott hatalmas hangot.

Jellemző a magyar ember szangvinikus, érzelmi politikájára, hirtelen dinamikus lelki strukturájára az 1892-ben felállított budai honvédemlék és a Hentzi-szobor esete, amely SZAPÁRY GYULA kormányának bukását okozta. A miniszterelnök a honvédemlék leleplezését a dinasztikus hadsereg s a magyar nemzeti lélek kölcsönös kiengesztelésének szimbolikus ünnepévé akarta avatni: egy tábornok koszorút helyezett volna a hadsereg nevében a honvédszoborra és a Honvéd-egylet elnöksége megkoszorúzta volna a Hentzi-szobrot. Ebbe a király is beleegyezett. A terv azonban az ellenzék magatartásán hajótörést szenvedett. «Jellemző, — mondja APPONYI Emlékirataiban (202. l.) — hogy én, aki a katonai nemzeti követelményeket a leghatározottabban képviseltem pártomban, hajlandó voltam a tervet elfogadni; míg elvbarátaim közül épp azok foglaltak el velem szemben a legmerevebb elutasító álláspontot, akik ama katonai követelmények terén csak kelletlenül követtek s azok elejtését szívesen látták volna. Jellemző ez a tény az átlag magyar ember pszichológiájára, amint az több száz évi, mondjuk ki a szót: idegen uralom alatt kifejlődik. *Tárgyi tekintetben tovább tud menni a lemondásban, mint amennyi helyes, de a duzzogást nem engedi bántani.* Párhuzamos jelenség ez azzal a másikkal, amelynek hátrányos következményeit folyton éreztem, hogy ugyanaz az átlag magyar ember magához közelebb állónak érzi azt, aki aulikus politikát csinál, de cigányozás és csárdás közben jóízűen kurjongat, mint azt, aki a nemzeti politika

minden követelménye mellett kitart, de nem jó „mulató ember” a szónak magyar értelmében.»

A magyar ember hirtelenül kirobbanó, szilaján indulatos; de ha lelki vihara kizúgta magát és elül, részvétlenné, közönyössé válik, ellobbant indulata nem serkenti további cselekvésre: a rá nézve kellemetlen helyzetbe viszonylag hamar beletörődik és megnyugszik. Tovább már nem gondol bosszúra, fondorkodásra, alattomos összeküvésre, titkos ellenakcióra. Ennek lelki akadályja jellemének nyíltsága és őszinte bátorsága: vagy nyíltan, eburafakó, szembeszáll az ellenféllel, vagy nem tesz semmit. A tragédiába való aránylag gyors belenyugvás lelki okát HERMAN OTTÓ (A magyar nép arca és jelleme. 1902. 185) a magyar embernek abban a tudatában találja meg, «hogy a nemzet törzsökös része számszerint nem elég». A közrendű magyar szájából gyakran hallani: „Kevesen vagyunk! Igen, ha többen volnánk!” Ez a politikai bölcsesség századokon át Trianonig jól érezte a nemzet tragikumát: a magyarság népi számereje kevés volt arra, hogy sikeresen megküzdjön a törökkel és némettel, hátában mindig az ellenséges nemzetiségekkel.

A beletörődésnek, megnyugvásnak azonban más, mélyebb lelki oka is van: a magyarságnak ősi, keleti *passzív természete*, szemlélődő hajlama, a hosszas kitartást követelő, tervszerű cselekvéstől való irtózása, a tétlenségre hajló quietizmusa, amelyet már SZÉCHENYI annyira ostorozott. A rövid ideig tartó legnehezebb mezei munkát is, mint amilyen az aratás, buzgón végzi, mert a természet sürgetve rákényszeríti; de az évnek nagy részében, amikor a mezei munka szünetel, tétllenül marad. Az aprólékos és kitartó munkára, amilyen az ipar, általában nincs fogékonysága, legfeljebb azokra, amelyeknek gyökerei még ősi nomád életébe visszanyúlnak, amilyen a csizma, szűr-, nyereg- és szíjgyártómunka. Ha iparra adja is a fejét, csak azért szorgoskodik, hogy földet szerezzen, amikor aztán vagy abba-hagyja az ipart, vagy csak félkézzel marad iparos. Szemlélődő, nyugalmat szerető természete még kevésbé hajlik az örökös iparkodást, szemességet, élelmességet kívánó mozgalmas kereskedő foglalkozásra. Ezt átengedi, bármennyire ellenkezik is természetes önérdékével, az idegeneknek, régebben a görögöknek, szerbeknek, németeknek, újabban a zsidóknak. A nemesség ugyanígy lenézte a mezőgazdaság kivételével a többi gazdasági foglalkozásokat. Termékeit nem maga adta el közvetlenül külföldre, hanem közvetítő kereskedők útján, akiknek foglalkozását magában mélyen megvetette. Az 1588. évi 15. t.-cikk egyenest megtiltotta az exportot: «Ezentúl Lengyelországba a magyarok büntetés terhe alatt nem szállíthatnak ki

borokat . . . hanem maguk a lengyelek jöjjenek Magyarországra a borok összevásárlására és kiszállítására.» Mintha csak az ősi Rómában volnánk, ahol a *Claudia lex* a patriciusokat eltiltotta a kereskedéstől és az ipartól! A gazdasági pályáknak ez a lebecsülése átszállott a rendi társadalomból az 1848 utáni magyar művelt középosztályra, a vagyonosabb polgárságra is, amely a nemességet utánozta életfelfogásban és formában: így alakult ki az úrhatnáság szelleme.

A magyarság lelkének ősi passzív, quietista természetéből, másrészt politikájának évszázados defenzív irányából érthető politikai jellemének egyik legfőbb jegye: *konzervatizmus*. Passzív, a cselekvéstől húzódó természete nem szerette az újításokat, a reformokat; kényszerű védelmi politikája pedig belerögzítette lelkébe, hogy a régi jogrendszert, alkotmányt, ősi intézményeket és hagyományokat kell mindenekelőtt megőriznie s nem újakat alkotnia. Ennek a védelmi, tehát konzerváló politikának szelleme hatja át a nemesség tudatát. Ámde a XVIII. századtól kezdve, amikor az ország területi épsége újra helyreáll, az egyetemes nemzeti öntudat helyébe észrevétlenül az egyoldalú rendi öntudat lép, amely a nemzeti jogokat azonosítja a rendi jogokkal. Minden politikai s gazdasági újítástól fél a nemességből álló politikai nemzet, mert veszélyezteti a nemesi előjogokat. A konzervatizmusnak egyik lelki indítéka tehát a rendi önzés. A francia felvilágosodásnak demokratikus szabadságeszméje erősen beszűremkezik a műveltebb nemesség lelkébe, de ez a politikai felvilágosodási mozgalom, amely itt-ott radikalizmussá is fokozódik, csak elméleti marad s a francia forradalom rémuralma után elveszti erejét és hatását. Aki a nemzeti szabadságért lelkesedik, a rendi szabadságot érti rajta az osztrák gyámkodással és elnyomással szemben, nem pedig az egyetemes népjogokat. BESSENYEI és testőrtársai a nemzetet ráébresztik elmaradottságának tudatára, a kultúra jelentőségére, az európai haladásra. A magyarságban fölkeltik az újítás vágyát, új művelődési eszményt tűznek elébe (L. A magyar művelődés eszményei 1777—1848-ig c. munkámat. I. köt. 93. sk. lk). II. JÓZSEF nyílt abszolutizmusa és németesítő törekvése megmozgatja a lelkeket: az 1790/91. évi országgyűlés nagy nemzeti fellángolása, részben a francia eszmék hatása alatt, egész sereg országgyűlési bizottságot foglalkoztat a közjog, a magánjog, a művelődés és a gazdasági élet reformmunkálataival, amikor a napoleoni háborúk, majd a METTERNICH-féle abszolút kormányzat ezeket a reformtervezeteket eltemeti. SZÉCHENYI fölriasztja a nemzet lelkét a konzervatív tespedésből s megindítja a reformkorszakot: fejtse ki a nemzet a benne szunnyadó szellemi és erkölcsi erőket, újuljon meg, dolgozzék, alkosson, haladjon,

felelősséget érezzen, egységes legyen. A tétlen bánat, Kelet népének passzív álmódozása, a rothadó tespedés, az áradozó szónoklat helyébe lépjen a munka, a cselekvés. SZÉCHENYI újítani akar, de előtte az angoloknak, mint a cselekvés népének lassú, fokozatos és szerves politikai fejlődése lebeg. S amikor a quietista nemzetet a tespedésből a reformokra fölrázza, ennek szangvinikus vérmérséklete tör elő, amely már nem a lassú angol, hanem az explozív francia politikai lelkiséggel egyenemű: SZÉCHENYI, a reformer, másfél évtized múltán a nemzet nagy részének szemében már ósdi konzervatív, akit csak tisztel, de nem szeret. Így hánykódik a nemzet két szélső politikai jellemvonása: a konzervatív letargia és a szangvinikus fellobbanás között. Középutat nem ismer: lassú szétmállás vagy forradalmi explozió a politikai lélek iránya. A szabadságharc tragikus kirobbanása után a súlyos helyzetből a nemzetet az az ember vezeti ki, akiben a magyarság lelki természetének passzív, szívós és nem szangvinikus oldala, a történeti jogokhoz való változatlan ragaszkodása, nyugalmasan szemlélődő bölcsesége testesül meg: DEÁK FERENC (I. köt. 77. l.). Megőrzi a formai jogok érvényét, de azért hajlik a kiegyezésre is.

S ez az adott helyzethez való mérsékelt alkalmazkodás jobb értelemben vett *opportunizmus* is, minden ragaszkodás dacára az alkotmányhoz és jogelvekhez, a magyar politikai jellemnek olyan vonása, amelyet a nála sokkalta nagyobb hatalmakkal való sokszázados küzdelemben az öfenntartás ösztöne rákényszerített: ha fenn akart maradni s a nyílt küzdelemben végleg el nem vérezni, akkor elveiből kénytelen volt engedni és megegyezni. S mivel ilyen kényszerű történeti helyzet gyakori volt, a nemzet újra meg újra megoszlott: az egyik pártban felülkerekedett a békés kiegyezés, a nyugalomra vágyás labanc szelleme, amely hajlik a jogoknak mérsékelt tompítására, legalább időleges feladására; a másikat tovább tüzezi az ősi jogérvényesség, a régi alkotmány abszolút tisztelete, az erkölcsi dacnak, az elvekhez való hűségnek, a politikai szenvedélynek és szabadságvágyának kuruc szelleme. A mohácsi vész óta ennek a két szellemnek, az észpolitikának és az érzelmi politikának dualizmusa üli meg a magyar politikai lelket, amelyek közül az egyik a magyar karakternek passzív, quietista szemlélődő, a másik szangvinikusan fellobbanó, érzelmi vonását éli ki.

A magyar politika *opportunistikus szelleme* a törökvésszel indul meg. Itt ne gondoljunk egyes garázda főuraknak zavarosban halászó kétlaki önző viselkedésére, akik egyéni érdekük szerint hol az egyik, hol a másik párthoz csatlakoznak, amint ezt már a XVI. század

költője a Balassi Menyhért áruulásáról szóló párbeszédés műben nagy keserűséggel és tragikus gúnnyal dramatizálta. Inkább az a *hintapolitika* lebeg előttünk, amelyre először MARTINUZZI kényszerül a török és a német malomkövei között, de amely a Habsburg-hatalom egyeduralma alatt is továbbfolytatódik a labanc és a kuruc szellem között, sőt 1867 után is megnyilvánul a magyar kormányoknak a bécsi hatalom s a nemzeti függetlenségi vágy között folyton ingadozó engedménypolitikájában.

A mohácsi vész utáni századokban minden nagy magyar államférfi szívében éppúgy gyűlölte a törököt, mint a németet, mindkettőt a nemzet ellenségének tartotta s egyiket a másik ellenében a magyarságnak helyzetkövetelte érdekében kijátszotta. A kényszerű opportunizmusra jellemző, hogy ugyanazok az államférfiak hol török-, hol németpártiak voltak, legtöbbször nem is egyéni érdekből, hanem teljes jóhiszeműséggel a nemzet érdekében. Ennek tipikus példája MARTINUZZI. SZAPOLYAI JÁNOS udvarában nevelkedve először gyűlöli a Habsburgokat. Amikor FERDINÁND hadainak vezére felszólítja, hogy adja át Budát, MARTINUZZI azt üzeni vissza, hogy «inkább törökké válik, semhogy Budát Ferdinándnak adja át.» És IZABELLA királyné s a budai polgárság akarata ellenére Budát SZOLIMÁN kezére juttatja. De nemsokára a szultán álnok viselkedése beláttatja vele, hogy a törökkel való szövetségben a magyar birodalom sohasem állítható vissza. Megútálva a törököt, hűséget esküszik titokban FERDINÁNDnak. Egy évtizeden keresztül mesteri módon úzi kétarcú politikáját: FERDINÁND híve és kacérkodik a törökkel; a magyar királyt folyton buzdítja a törököt kiverő nagy hősi erőfeszítésre, de közben vigyáz, hogy maga ellen ne ingerelje a szultán vészes haragját. Az erdélyi rendek megkezdik a magyar részektől elszakadó függetlenségi idill-politikájukat, MARTINUZZIT hazaárulónak, a nemzet ellenségének bélyegzik. Ő azonban ezt az akadályt is éppúgy legyőzi, mint ahogy SZOLIMÁN haragját szép szavakkal s ajándékokkal leszereli s boszorkányügyesen helyezkedik el a Nagyúr szakállának árnyékában. Közben ezt a politikai programot írja FERDINÁNDnak: «Mindig hű leszek Felségedhez: de okosan kell bánnom a törökkel, hogy valahára megmentessék az országot.» Vezérgondolata, amely a XVII. század végéig kísért a magyar politikában: előbb egyesíteni a nemzetet s aztán kivenni a törököt.

Bocskaynak eleinte ugyanez a politikai meggyőződése. Az erdélyi országgyűlésen a törökpártiakat hazaárulónak bélyegezteti, számognak lenyakaztatását helyesli. BATHORY ZSIGMOND fejedelmet rábírja arra a szerződésre, hogy halála esetén Erdély RUDOLFTA száll.

Többször tárgyal Prágában, hogy a szétszakadt ország újra egyesíttessék. De amikor látja, hogy a nemzeti és vallásszabadság a Habsburguralom alatt veszendőbe megy, továbbá, hogy nem nevezik ki Erdély vajdájává: kitűzi a fölkelés zászlaját s a törökkel szövetségzik. De él továbbra is benne a nemzeti egység tudata: a töröktől fölajánlott koronát visszautasítja, «mert Magyarországnak van még élő koronás feje»; a bécsi békébe egyik pontként beiktatattja, hogy az erdélyi rendek követeket küldenek a magyar országgyűlésre; végrendeletében a magyarság szívére köti, hogy ha két fejedelemség van is, tartson össze. Nem hiába dorgálta őt ILLÉSHÁZY ISTVÁN nádor levele: «Sohasem tetszett nékem, most sem tetszik, hogy ezt a megmaradott darab országot kétfelé szakasszuk, és azzal ennél is erőtlenebbé tegyük, mint most vagyon; mert a királyok meghalnak, de megmarad az ország. Ha Magyarország két libera electio marad: akkor vész el Magyarország ennél is jobban... Nem kellene azért úgy megszagatni hazánkat. Most is azt mondom: a magyarországi koronának és a posteritásnak semmit ártalmasbat nem cselekedhetik felséged, mint azt, hogy kétfelé szakasztja az országot. Messzebbre, a jövőre is nézzem felséged, ne csak az előttünk lévő kicsiny haszonra... E miatt veszni kellene az országnak: magok levágnák egymást.»

Bármilyen opportunistá, az eszközökben nem válogató politikát űzött is BETHLEN GÁBOR, *végső* célja mindig az egész egységes nemzet érdeke volt. Mégis tragikus jelenség: a törökkel szövetségben harcolt a Habsburgok ellen s nem a Habsburgokkal a török ellen. Többször felmerül lelkében az álom, hogy a saját jogára alatt egyesíti a nemzetet; de politikai okossága szétfoszlatja ilyenmő ábrándjait. Küzdött, hogy a magyar alkotmányt és vallásszabadságot biztosítsa; de a legkedvezőbb alkalmakkor sem tette fejére a magyar koronát. ESZTERHÁZY MIKLÓS nádor, aki ILLÉSHÁZY egység-politikáját folytatja, szívére köti: «Nekünk csöndesség kellene; egyéb sem tartja meg ezt a mi megkevesedett nemzetünket.» A nemzet testvérharca mégis tovább folyik. S még PÁZMÁNY PÉTER hazafias érzése is Erdély különállásában látja a nemzeti szabadság biztosítékát. Amikor később I. RÁKÓCZY GYÖRGY a nemzeti és vallásszabadságért újra harcot indít, ESZTERHÁZY nádor így tör ki: «Eszeveszett bolond, aki azt tartja, hogy valami magánosan való magyar fejedelemség ezt a nemzetet és hazát megtarthatná.» ZRÍNYI MIKLÓS is a nemzeti egység híve, mert ettől várja a töröknek önerőnkéből s nem «a rákháton járó» némettől való kiűzését.

Hogyan vergődik a magyar politikai lélek a nemzeti egységnek a Habsburgok felé húzó *észpolitikája* és a nemzeti jogoknak a Habsburgi hatalom ellen tüzelő *érzelmi politikája* között, legjellemzőbb WESSE-

LÉNYI nádornak belső küzdelme és pálfordulása. Amikor APAFFI fejedelem törökpárti kiáltványt intéz a nemzethez, WESSELÉNYI felháborodva utasítja vissza és kérdi: «Amit fogadott a török, kinek tartotta meg? Nemde embertizedet szednek pribékei az országokon, melyeket oltalma alá vett? De szóljon helyettünk Erdély. BETHLEN halála óta mennyire növekedett az adó? hová lett a fejedelemválasztás szabadsága?... Rajtunk szánakodol APAFFI fejedelem? Sírj magad felett és gyermekeid felett. Erdély maholnap Moldva, Havasföld sorsára jut. Eddig nemes, nemzetes és vitézlő tekintetes állott nevünk előtt: ha behődöl kegyelmetek a töröknek — mit Isten ne adjon! — leszen ilyen titulusa kegyelmeteknek: Te disznólélek, beste lélek, kurafia, hódolt jobbágy... De mi nem fogunk elszakadni az általunk törvényesen választott királytól, megmaradunk hűségben, habár szenvednünk kellene miatta.» (A magyar nemzet politikája. 1873. 143 l, Névtelen). S ZRÍNYI halála után ugyanez a WESSELÉNYI NÁDASDYVAL és ZRÍNYI PÉTERREL szövetkezik a Habsburg-hatalom megdöntésére, s a szultán barátságát keresve a félholdtól várja, mint előtte annyi magyar, a nemzet felszabadulását a német iga alól. Miért? A szegyeteljes vasvári béke után, amely a magyarság érdekeit elárulta s amelynek megkötésénél a nemzet alkotmányos képviselőit jogtalanul mellőzték, többé nem hisz a német hatalomnak igaz szándékában, hogy Magyarországot a töröktől felszabadítja. A keserű kiábrándulás érzelmi politikába kergeti az összeesküvőket.

A politikai opportunizmusnak és örökös pálfordulásnak megtestesült alakja TELEKI MIHÁLY. Leleményes fufanggal tudja magatartását változtatni: ha egyik terve dugába dől, minden habozás nélkül képes ugyanolyan energiával az ellenkező tervet végrehajtani s az adott helyzethez alkalmazkodni. A következtelenség vagy elvűség sohasem feszélyezi. Lelkiismerete az eszközök megválasztásában nem ismer erkölcsi akadályt. Először heves németpárti; de már a WESSELÉNYI-féle összeesküvést melegen pártolja, a magyarországi bujdosóknak legfőbb védője. BÁNFFI DÉNEST, akivel együtt szötte régebben a Habsburg-párti terveket, most a németekkel való összeesküvés címén a bakó kezére juttatja. Mint újfent törökpárti, benső szövetséget köt THÖKÖLYVEL, de aztán cserbenhagyja s újra német-szövetségi politikát űz s Erdélyt LIPÓTNAK megszerzi. Németpolitikáját THÖKÖLYVEL szemben halálával pecsételi meg a zernyesti csatában. Ugyanez a vége, mint MARTINUZZI hintapolitikájának: csak nem orgyiloktól, hanem nyílt csatában esik el.

A II. RÁKÓCZI FERENC szabadságharcát a kimerülés következtében megint kiegyezés váltja föl: a közvetítő GRÓF KÁROLYI SÁNDOR

olyan államférfi, akiben a jogvédő kuruc s jogfeladó labanc váltakozva egyesül s aki egyéni érdekét összhangba tudja hozni a közérdekkel. A XVIII. század a kimerültség és az erőgyűjtés korszaka: a magyar jellemnek passzív oldala van előtérben. Főurai egészen beleolvadnak szellemileg az udvar politikai ideológiájába, a köznemesség tespedni kezd, míg a II. JÓZSEF németesítő s alkotmányellenes kormányzása föl nem rázza. Az 1848-i szabadságharcot kivéve, a nagy világháborúig a kiegyezés, a látszólagos nyugalom, a beletörődés szelleme lebeg a nemzet fölött, bár jogérzése és függetlenségi vágya, legalább is a retorikában, mindig fenyegeti az opportunistáknak belenyugvás kényelmes hangulatát. Az opportunizmus szelleme a kemény 48-as TISZA KÁLMÁNT a legbuzgóbb 67-essé puhítja, aki másfél évtizeden át a nemzet politikai lelkületét a maga alkalmazkodó képmására formálja át. «Rideg betűkultusz lépett — így jellemzi APPONYI ALBERT az 1867-et követő félszázadnak kényszerű magyar politikai opportunizmusát — lépett az élő fejlődés helyébe, még pedig egy olyan betűnek kultusza, amelyet kétféleképp értelmeztek: kerülni kellett tehát a dolgok mélyére, a lényegbe való hatolást, nehogy az ellentét kipattanjon: valósággal dédelgetni kellett a kétértelműséget, mert csakis ennek segítségével lehetett napról-napra élőködni. Ezt nevezték 'államférfiúi bölcsességnek'. Rettentő kicsiny mértékkel mérték az államférfiúi kvalitásokat: lelkiileg össze kellett zsugorodnia annak, aki azt megakarta ütni. Ettől természetszerűleg összezsugorodott és kiaszott a nemzeti lélek. Az okosság csupa lemondásokból állott, még pedig lehetetlen, a nemzeti lét lényeges alkotórészére vonatkozó lemondásokból. Ebből azután természetszerűleg következett a korrupció, mint nélkülözhetetlen *instrumentum regni*. Ugyanis, mivel az alkotmányos formák megtartása kívántatott, nemzeti akarathivatalnokként kellett megjelenni annak, amit a nemzet nem akarhatott; következett az idealizmus hanyatlása, az utilitarizmus uralkodása már az ifjúság lelkében is, a jellemek elgyengülése. Ez a nemzeti elsatnyulás okozta azt is, hogy válságos órákban tehetségnélküli kalandorok ülhetek a nemzet nyakára a nélkül, hogy valamire való ellentállással találkoznának. Nem lehet évtizedeken át az erős akarást elfojtani, és azután egyszerre azt kívánni, hogy egy adott pillanatban meglegyen.» (Emlékirat, 52. 1.)

A királyt a mohácsi vész óta a nemzet sohasem érezte igazán a magáénak: mindig csak szerződő felet látott benne, még 1867 után is, aki a szerződést voltaképpen kikényszerítette. Megszokta, hogy a fejedelem nem a magyarság lelkéből lelkezett nemzeti király, hanem csak a történelmi helyzettől rákényszerített idegen uralkodó, akinek

csak adó és katona kell, de a nemzet boldogulásával és belső megerősödésével egyébként nem törődik, sőt a nemzeti erők szabad kibontakozását gátolja, a magyarelles nemzeti aspirációkat nyíltan és titokban támogatja. Másutt a nemzeti király a nemzet fiaiban becsúgyat kelt, kegyeivel mind több munkára és erőfeszítésre serkenti őket: itt a király a nemzetből mindig csak ellenállást, önvédelmet vált ki. A nemzet a királyban, aki sosem lakik az országban, nem jóakarátú védelmezőjét és erőfokozóját, hanem inkább ellenfelet érzi, aki rendesen mást akar, mint ő, és mindjárt büntet. Az idegen király érdeke nem esik össze a nemzet érdekével. S a magyar nép politikai jelleme mégis régi hagyománytisztelete, konzervatív alaptermészete folytán *royalista*. S hogy ezzel megfért háromnegyedszázadon át a mélygyökerű KOSSUTH-kultusz, annak az az oka, hogy KOSSUTHban nem a republikánust, hanem a nemzeti szabadság és függetlenség hőroszát tisztelte.

A magyar politikai lelkiségnek két alapvető vonását pillantottuk meg az erős jogérzésben és a konzervatizmusban. Ezekkel a tulajdonságaival szorosán összefonódik mély *történeti tudata*. A magyar a múltnak retrospektív nemzete, amely a jelennek politikai igényeit is a múltból szereti levezetni. Kevés nemzet multjában van a «történeti jogoknak» akkora jelentősége, mint nálunk. Már a honfoglalást a krónikák szerint a hún örökség jogcímének tudata kíséri. Később a nemzet a maga történeti küldetését a keresztény kultúrának a tatártörök ellen való védelmében érzi: BALASSI BÁLINT már az országért, mint «a kereszténység védőpajzsáért» harcol. Amikor a XIX. században a nemzetiségi eszme uralkodóvá válik, a magyarság abban pillantja meg történeti hivatását, hogy a honfoglalással beékelődve a Duna-medencéjébe, a szlávsságot egymástól elválasztja.

Az erős történeti tudat a magyar politikai jellembe elég vastag fonállal szövö bele az *álmodozó romantika* vonását. A magyar mindig szeretett a mult dicsőséges emlékeiben élni, miközben a jelennek és jövőnek gyakorlati feladatai iránt való érzéke megbénult; a mult dicsőségébe való révezedés csak terméketlen illúzióképességét táplálta, amely a jelennek nemzeti problémáit eleve hamis színnel vonta be. Az irodalmi romantika is VÖRÖSMARTYban és a KISFALUDYakban a dicső mult kultuszával politikai célt szolgál: milyen nagy volt s milyen kicsiny most a magyar, a kettő ellentéte munkára kell hogy serkentsé az új nemzedéket. SZÉCHENYI, a cselekvés embere, jól látja a mult dicsőségét egyoldalúan zengő romantikának, a multba való «visszaszomorkodásnak» káros pszichológiai hatását is: a nemzet ne mindig csak a magyar mult erényeit tartsa számon, hanem büneit

is. A romantika túlzó történeti kultusza nagy akadály a nemzet önismeretének: a mult vétkeire is rá kell függeszteni szemünket, hogy nemzeti jellemünkből kiirthassuk őket.

A túlzó történeti tudat a nemzetet csupa jogi *illúzióba* ringatta: több jelentőséget tulajdonított a papirosalkotmánynak, a kikényszerített jogi formuláknak, a külsőleg törvényszakaszokban paragrafált szabadságnak, mint az élő valóságnak s a reális belső értéknek. Ha jogi formulát kapott, akkor már nyugodtan megalkudott a csúnya valósággal. A nemzet függetlenségi vágya időről-időre kielégült, ha közjogi hallucinációba ringathatta magát. Micsoda vívmánynak érzik a lelkesült rendek az 1790. évi X. tcikket, amely kimondja, hogy «Magyarország, a hozzá kapcsolt részekkel együtt, szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg független, azaz semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmánnyal bíró, . . . tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányzandó ország.» Persze azért minden a régiben maradt: továbbra is a legjelentéktelenebb magyar ügy sem volt elintézhető a bécsi osztrák államtanács tudta és hozzájárulása nélkül. Egy iskolai reformterv, amilyen például a második Ratio Educationis, tízszer is megakadt az aktáknak Bécsbe vezető poros országútján.

A magyar politikai illúziók virágoskertje a *retorika*. A szónoklat patetikus erejével mindig föl lehetett lelkesíteni s izgatni a szangvinikus magyart. Sok magyar politikai álomnak forrása egy-egy kiváló szónok szuggesztíója. Az alapos, észszerű és szakszerű szónoklat a magyart hidegen hagyja, sőt untatja, ellenben a fantáziáját és szívét megható, metaforákban bővelkedő retorikai mutatványok rögtön elragadják. A magyar politikai lélek erős retorizmusa természetes következménye a régi magyar nemzeti életnek és alkotmánynak. A magyar alkotmány úgyszólván kezdettől fogva a képviselői rendszer egyik formája. A többi államok oligarchikus vagy abszolutisztikus rendszerével szemben a magyar országgyűlésen az egész nemeség, sőt követei útján a városi polgárság is résztvehet s az ország ügyeibe beleszólhat. A közéleti retorizmust azonban még hatékonyabban táplálja a *megyei rendszer*. A megyék kezében van az igazságszolgáltatás és a végrehajtó hatalom. Idő folytán az országgyűlésen is mindjobban érvényesül hatalmuk, mert követeiket kötelező utasítással látják el. Mivel a megyék végzik az újoncozást és az adóbehajtást is, az ország katonai és pénzügyi kérdéseiben is fontos tényezőkké emelkednek. A megye nyilvános ülései tehát, amelyekben minden nemes teljes szólásszabadsággal lehet jelen, a szabadság és az alkotmány

legfőbb őrei, s mint ilyenek állandóan alkalmat nyújtanak arra, hogy a *szónoki képességek* kibontakozhassanak. A megyegyűléseken az alkotmányhoz és szabadsághoz való ragaszkodás Béccsel szemben, az örökös gravaminális politika és honfibanat, az alkotmányának körüljárására (*obvallare constitutionem*) irányuló törekvés különösen alkalmas lelki talaj arra, hogy a hazafias retorika értékét növelje s a nemesség széles körében becsvágy tárgyává avassa. A magyar politikusok szónoki ambíciójának első palesztrája a megyegyűlés, ahol állandóan és a legerősebben lüktet a nemzeti élet. Így száll apáról fiúra a *közéleti szereplés retorikai eszménye*. Ennek szolgálatában áll 1848-ig a középiskola művelődési anyaga is, amely minden ízében retorikai célzatú és színezetű. A *Ratio Educationis*oknak tanítási anyagát és utasításait olvasva, sokszor az a benyomásunk, mintha a gimnáziumnak nem volna egyéb föladata, mint az, hogy ennek a jogásznemzetnek fiait, amely annyit szónokol az ország- és megyegyűléseken s amelynek annyi ékesszavú prókátora van a törvény-székeken, az antik retorikának, főképp Cicerónak műfogásaival, a lélekhajlító *potestas dicendi*vel fölszerelje s a közéleti-politikai pályára előkészítse. A vármegyéknek száz évvel ezelőtt még ennyi sem elég. Az egyik megye követeli, hogy a tanulók ne csak a már kész klasszikus szónoklatokat szavalják, hanem maguk is készítsenek szónoki beszédeket, «abban a szellemben, amely az *indulatok felkeltéséhez* és a szónoki művészet egyéb kellékeihez szükséges.» (Reflexiones comitatus Nitriensis. 1832. 10. l. A magyar művelődés eszményei 1777—1848-ig című munkám II. 40. l.). A magyarságban az alkotmányért folytatott örökös küzdelem, az elnyomás ellen való védekezés és a perlekedő hajlam erős retorikai készséget, a szép szavaknak túlajtott kultuszát fejlesztette ki. Ez annyira belerögződött századokon át a magyar politikai lélekbe, hogy máig sem tud szabadulni tőle. A magyar politikának tipikus érzelmi jellege éli ki magát a fényes retorikában.

A magyarságnak tragikus történeti sorsa, a fennmaradásáért és jogaiért való folytonos véres küzdelem a magyar politikai jellemet, államférfiaink lelkiségét valami mélyen lappangó *bánatnak, nemzeti fájdalomnak* melancholikus fényű zománcával vonja be. A nemzet hősiesen küzd, de minduntalan elbukik, védekezése sikertelen vagy csak félsikerű. A mohácsi vész után a büntudat, a halál, az ember semmiségének érzése, a kétségbeesés, vagy Isten akaratában való fatalista belenyugvás tükröződik irodalmunkban s ez az elégikus politikai hangulat sohasem tűnik el a jobsorsban sem. Olyan nagy politikai géniuszok is, mint MARTINUZZI, BOCSKAY, BETHLEN, csak ideiglenes eredményeket érnek el, amelyeknek sikerét az idő egyhamar

elmosza. ZRÍNYI látva-látja, mit kell tenni: egy nagy heroikus nemzeti lendület s a legyengült török künn van az országból — de a keze meg van kötve, még nádor sem tud lenni, hogy tervét hatékonyabban hajthassa végre. Mély tragikus tépelődés forrása, hogy a nemzetnek attól kell várnia a töröktől való felszabadítását, aki mindig elnyomni akarja: a német hatalomtól. S amikor ez nagy árat fizettet a nemzettel a felszabadításért, fölsír a kuruczfájdalom, amelynek melancholiája mindmáig megüli a magyar lelket. Az nem véletlen, hogy a magyar költészetnek alaphangja a bánat s hogy a ballada, ez a dalban elbeszélt tragédia, alig jutott valahol a nép- és a műköltészetben olyan magas fokra, mint magyar földön. Az elkeseredett PETÚR és BÁNK BÁN örök magyar tragikus politikai jellemek. Drámájuk, amelynek lényege annyiszor ismétlődött a magyar történetben, örök jajszó a fátum ereje ellen, amely a legderekből magyar államférfiak lelkét felőrli a királyhoz való hűség és a szabadságszeretet, a törvénytisztelet és az erőszak, a lovagias viselkedés és a féktelenül kitörő indulat, a politikai okosság mérséklete és a nemzeti büszkeség, a fellobbanó hazafias lelkesedés és a lesújtó elkeseredés, a magyar hagyomány és a betolakodó idegen erkölcs között vívott küzdelemben. A magyar politikai lelkiességnek a tragikum érzésétől átítatott voltára jellemző, hogy nem azokat a nemzeti hősokeket zárja legnagyobb szeretettel szívébe, akik sikert arattak, hanem azokat, akik sikertelenül elbuktak: RÁKÓCZIT és KOSSUTHOT. De rajtuk kívül is majdnem minden nagy magyar államférfi tragikus hős: ZRÍNYI, SZÉCHENYI, TISZA.

A nemzet szívet állandóan összeszorítja az a tudat, hogy számban megfogyott, más idegen népek szaporodtak el és költöztek be a hazába, amelyek szomszédos rokonaikhoz húznak s ellenségesen viselkednek. A magyarság halálát jövendőlrő herderi jóslat legjobbaink szívet rágja. A XIX. század eleji magyar romantika történeti melancholiával borong a mult nagy nemzeti tettein s ezekhez képest a nemzet jelenét és jövőjét egészen a kétségbeesésig reménytelennek érzi. KÖLCSEY, aki síri hangján (Cicero *vox tragica*-nak mondaná) oly férfiasan küzd az országgyűlésen nemzete sorsának jobbrafordulásáért, ZRÍNYI szimbolikus alakjának ajkán szólaltatja meg a nemzet jövendőjén való kétségbeesését, a szörnyű herderi profécia visszhangját:

És más hon áll a négy folyam partjára,
 Más szózat és más keblű nép;
 S szebb arcot ölt e föld kies határa,
 Hogy kedvre gyúl, ki bájkörébe lép.

(Zrínyi második éneke.)

KÖLCSEY, nem sokkal elhunytá előtt, a nemzet halálát már előre siratja, amikor látnoki szeme megpillantja a környező nemzeteknek a magyarság helyére torlódását, ami nem is egy század múltán Trianonnal be is következett. VÖRÖSMARTY Szózata a nagy nemzeti temetkezés vízióját látja; BAJZA Sóhajtása azt sirja, hogy a nemzet multjában nincs öröm s jövőjében nincs remény. De nemcsak a költő-vatesek intuíciója retteg előre a magyarság pusztulásán, a nemzet testének a nemzetiségektől való szétmarcangolásán, hanem az ész hideg dialektikai fegyvereivel gondolkodó-viaskodó államférfiak fogalmi következtetése is. SZÉCHENYI sokáig azért retten vissza a nemzet öntudatra való felrázásától, mert jobbnak tartja számára az észrevétlen lassú halált (I. köt. 48. l.); s amikor mégis megpróbálja, a magyar sors legtragikusabb gyökérvizsgálata állandóan szorongatja szívét: mi lesz a magyarságból, ha nemzetiségeink, mint megannyi centrifugális erő, államalkotó szomszédos testvéreikhez akarnak egykor csatlakozni, ezekkel politikailag egyesülni? És prófétai sasszeme a jövő száz év tágas történelmi horizontján seregszemlét tart nemzetiségeink fölött s hidegen számító esze 1835-ben már előre meghúzza az 1918-ban bekövetkező tragédia körvonalait (Hunnia, 99. l.). S néhány esztendő múlva WESSELÉNYI már egész könyvet szentel a jövő magyar térkép tragikus rajzának (II. köt. 49. l.). KEMÉNY ZSIGMOND melancholikus lelkét is sokat foglalkoztatja a nemzeti halál gondolata. Aggodalmas jóslatukat már a nemzetiségeknek az 1848-ik évi szabadságharc alatt való fellázadása, majd az ország testének az osztrák abszolutizmustól nemzetiségi tartományokra való szétbontása egyhamar igazolta.

Amikor az 1867-i kiegyezés a nemzet területi és közigazgatási egységét helyreállítja, az új nemzedékben, amely nem élte meg a szabadságharc s az abszolutizmus korának nemzetiségi sötét problémáját, hanem csak az ország felvirágzását s a magyar impérium erősödését látta, fokozatosan elhalványul a nemzeti pesszimizmus. A honfoglalás millenniumi ünnepén a volgamenti magyar lovas büszke alakja mögött már ezerestendős európai véres küzdelem és termékeny munka, magas nyugati műveltség és hosszú lelki fejlődés útja kanyarog. A magyar politikusként millenniumi lelkében csodálatos keverékben egyesül a szinte regényesen nagyralátó nacionalizmusnak illúziója és a nemzet jövőjét féltő reális politikai érzéknek aggodalma, a harminc millió magyarról ábrándozó optimizmus és a nemzetiségi veszedelmen vergődő pesszimizmus, a nemzeti mult büszke epopéája s a nemzeti jövő sötétben borongó víziója. A volgamenti lovas utódja ezer esztendő múltán is a turulmadárra szegzi szemét, amely lankadt

szárnyakkal telepszik meg hol a nyugati, hol az északi, hol a délkelti Kárpátok ormain, hol meg az Adriai-tenger csücskének szikláin, pedig valamikor a Keleti-tengerig, meg a Fekete-tengerig csapkodta szárnyaikat s Bécsnek büszke vára nyögte karmaikat. Most a Kárpátok bércsein komoran víjogja: eddig tart a magyarok országa, de nem eddig a magyarok népe! A magyar nemzet faji határai nem esnek össze a magyar állam határaival! A magyar nemzeti állam még nem kész, most kell sürgősen elkészülnie, míg nem késő! (BEKSICS G.)

Ezt az elégikus víziót, amely a millennium idején a magyar: ág tipikus érzésének képszerű megjelenítése, erősen ellensúlyozza a nemzeti liberalizmusnak könnyed optimizmusa. A veszedelemnek távolból hangzó történeti moráját sokan hallják, de azért viszonylag könnyű lélekkel bíznak a jövőben, sőt erről színes-fényes álmokat kezdenek szólni. Hisznek abban, hogy előretörő szaporasági indexünk be fogja hozni nyelvünk statisztikai deficitjét, a magyar faj expanziója ki fogja szorítani békésen és természetes módon a nemzetiségeket: meg fog születni a homogén magyar nemzeti állam, sőt a végső kibontakozás a magyar nemzeti nagyhatalom lesz, amely ismét hajdani nagy hivatásának élhet.

A nemzet nagy tömegének lelkében az optimizmus fellengző hangulatát erősen mérsékelte a százados közjogi harcok kurucfájdalma, a nemzeti függetlenség teljességének hiányából fakadó honfibanat: a nemzet még mindig nem érezte magát egészen szabadnak. Egy része a politikai valóságot megrohmozza, ellenzi, obstruálja. GRÓF TISZA ISTVÁN erős egyénisége, amelyben benne élt a magyar politikai jellem régi pesszimista, a nemzet sorsát tragikusnak érző hangulata, hiába szegzi magát szembe férfias bátorsággal az illúzióknak: a nagy katasztrófa, melyet SZÉCHENYI és WESSELÉNYI megjósolt, bekövetkezett. A nemzet trianoni sorsa és mai szenvedése politikai lelkiségének régi elégikus vonását most csak felfokozza. De a szenvedés mindig nagy nevelője is volt a magyarnak: a Mohácsok és a Világosok után következő időket másik lelki jegye: a passzív szívósság, a szenvedés nagyfokú kapacitása az erőgyűjtés korszakaivá avatta. ADYnak elkeseredett lelke már 1908-ban egy új Mohácstól várja a feltámadást:

Ha van Isten, meg ne sajnáljon engem:	Ha van Isten, földtől a fényes égig
Én magyarnak születtem.	Rángasson minket végig.
Szent galambja nehogy zöld ágat hozzon,	Ne legyen egy félpercnyi békességünk,
Üssön csak, ostorozzon.	Mert akkor végünk, végünk.

(Nekünk Mohács kell.)

ÖTÖDIK FEJEZET.

A TÁRSADALMI RÉTEGEK LELKI TIPUSAI A POLITIKÁBAN.

Politika és milieu-elmélet. — Az arisztokrata a politikában. — A gentry a politikában. — A plutokrata a politikában. — A polgár a politikában. — A kisgazda a politikában. — A munkás a politikában.

Politika és milieu-elmélet.

A XIX. század második felének pozitívizmusa a természet-tudományok kategóriáit joggal alkalmazva az egyén és a társadalom lelki életére, azt hiszi, hogy az egész szellemi világot, tehát a politikát és történelmet is az okság elve olyan módon határozza meg, mint a fizikai történet. A lelki életet s ezen keresztül a történetet bizonyos állandó tényezőknek: a *milieu*-nek, *faj*nak és a *kornak* oksága törvényszerűen eleve determinálja. TAINÉ-nek *milieu*-elmélete szerint ezektől a tényezőktől függ minden ízében az egyén, még a lángelme is.

Ha azonban a történelem tényeit pontosabban szemügyre vesszük és elemezzük, ez a merev milieu-elmélet csődöt mond, mert kitűnik, hogy az egyéniség bonyolult misztikumát, az *x* ismeretlent a milieu homályos fogalmával, egy *y* ismeretlennel helyettesíti és magyarázza, hogy a történelem egyenletét megoldja. *Obscurum per obscurius*. Ez az elmélet nem veszi észre, hogy az ember legfeljebb gyermekkorában él növényyszerű, vegetatív életet, amelyet a környezet határoz meg. De amikor kibontakozni kezd az ifjú sajátos egyénisége, akkor azt látja a milieu-ben, amire szellemi alkata hajlamosítja: maga alakítja át belsőleg, a saját lelki képe szerint, a környezetet. A környező világ nem olyan az ember számára, mint amilyen a valóságban, hanem olyan, amilyennek látja (I. köt. 269. l.). Ugyanaz a környezet annyiféle, ahányféle egyéniség él benne. Az Alföldön századokon át millió és millió ember élt, de PÉTERFI sasleke és esztétikai fogékonysága kellett hozzá, hogy szépségeit felfedezze. ARANY élete derekát faluszerű, elmaradt helyeken töltötte úgy, mint sok más ember; és mégis nagy világirodalmi műveltségre tesz szert környezetétől függetlenül. Ugyanaz a környezet a legkülönbözőbb módon hat a különböző lelkekre a politikában is. CROMWELL I. KÁROLY

alatt a londoni parlamentnek ugyanolyan vidéki földbirtokos tagja volt, mint a többi angol nemes: és mégis hogyan felülkerekedett a királyon, majd a parlamenten, micsoda jövőbe látó szemmel veti meg Anglia világimpériumának alapját! Nemhogy alkalmazkodott volna a környezethez, hanem egyéni erejével diadalmaskodott rajta. CAVOUR úgy gazdálkodik otthon birtokán, mint sok más olasz birtokos: és lelke mégis fiatal korától mennyire feszül az *Unita Italia* lehetlennének feltűnő eszményétől s micsoda tűzzel szövöi politikai álmait, amelyeket hihetetlen akaraterével ezer akadályt legyőzve végre is megvalósít. LINCOLN egyszerű munkás, akit környezete éppen nem predestinál az Unió elnökévé: s mégis a maga erején fölemelkedve, a legsúlyosabb időkben ragadja meg a kormányrudat s ma Amerika legtisztelteméltóbb történeti alakja. SZÉCHENYI arisztokrata környezetben sarjad föl, amelyről maga mondja, hogy «annyira elromlottak mágnás társaink s nemeseink egyáltalában, hogy nem is érzik s nem is sejtítik, mennyire elaljasodtak s mennyire rosszak»: és mégis a magyarság legnagyobb erkölcsi, társadalmi és politikai reformátorává emelkedik. KOSSUTH vidéki ügyvéd, akit távolról sem a puszta környezet formált azzá a magával ragadó történeti egyéniséggé, aki oly mélyen nyúlt bele a magyarság sorsába. Vajjon a milieu emelte-e ki s avatta-e DEÁKOT a haza bölcsévé zalai birtokostársai közül?

Kétségtelen, hogy a környezetnek, a tájnak, az éghajlatnak, a társadalmi és korviszonyoknak jelentékeny befolyása van az ember sorsára, de csak az egyéniség közegén átszűrődve: az egyéniség nem sík, hanem görbe tükör, amely szellemileg a környezetnek rávetődő sugarait eleve bizonyos szög alatt fogja fel s dolgozza fel. Sokszor magának kell megteremtenie azt a milieu-t, amely tehetségei kibontakozására a legalkalmasabb. RICHELIEU vidéki fiatal püspök s mennyit fáradozik azon, hogy a királyi udvarba jusson, mert érzi, hogy csak ott fejtheti ki valóját. MACDONALD egy kis skót halászfaluban serdül föl, de mennyire vonzza őt London ismeretlen világa, mert homályosan érzi, hogy a benne feszülő erőknél csak itt teremthet alkalmas milieut. Meg is teremtette az angol munkásság politikai mozgalmában, a Labour Party-ban. Nem a környezet gerjeszti föl s határozza meg az egyéniséget sok esetben, hanem a tehetség keresi meg a maga milieujét. A gyengék alkalmazkodnak a környezethez, de az erősek ellenállnak neki, sőt erőszakkal, forradalom árán is, át akarják alakítani a maguk képe szerint. Nem a milieu dönt egyedül az egyén politikai érzülete és magatartása felől sem, hanem az, vajjon mit és hogyan él át az egyén a politikából? Ugyanabban a környezetben

az egyik konzervatív, a másik radikális, az egyik liberális, a másik szocialista, az egyik kegyelettel ragaszkodik a környezet hagyományaihoz, a másik ezekben a haladás kerékkötőit érzi.

Ennek ellenére tagadhatatlan, hogy annak a társadalmi rétegnek és környezetnek, amelyből az államférfi kisarjad, ha nincs is véglegesen döntő hatása a politikai értékfelfogásra és érzületre, mint ahogy a merev milieu-elmélet gondolja, mégis jelentékeny befolyása van, sőt fontos típusalkotó szempont. Az arisztokrata származás és környezet mégis tipikusan arisztokrata politikai érzületet és viselkedésmódot nevel bele az egyénbe, bár vannak demokrata, sőt forradalmi arisztokraták is. A gentry-politikusnak megvannak a maga társadalmi rétegétől meghatározott tipikus vonásai, ha van is közöttük olyan, aki az ellenkező politikai magatartásra hajlik. S vajjon nincsenek-e fajszerű politikai vonásai a polgári osztálynak, a kereskedőnek és iparosnak, az ügyvédnek és hivatalnoknak? S vajjon nem fogható-e sajátosan kibélyegzett típusba az ipari, másrészt a mezőgazdasági munkásréteg a maga jellemző lelki struktúrájával, osztályöntudatával és szervezkedési erejével? «Az átlagember meggyőződése — mondja APPONYI — amennyiben nem öröklöttek, a legtöbbször tudatosan vagy öntudatlanul elméletekké átvedlett érdekek, a legtisztességesebbeknél nem egyéni, hanem osztályérdekek. Nagyon könnyen győződünk meg arról, vagy engedjük magunkat meggyőzetni, hogy annak az osztálynak érdeke, amelyhez tartozunk, a tulajdonképpeni közérdek, a nemzeti érdek. A vagyonosok zöme tehát mindig konzervatív, némelykor tarkítva elméleti liberalizmussal olyan téren, amelyről azt hiszi, hogy anyagi érdekeit nem érinti: a vagyontalanok pedig többnyire radikálisok vagy szocialisták. A kérdés mindig az, hogy mélyreható változásoknál többet nyerhetünk, vagy veszthetünk-e?» (Emlékirat, 120. l.)

Ezeket a politikai-lelki típusokat most sorban megvizsgáljuk, mert értékes szempontokat nyerünk belőlük az államférfiak szellemi mivoltának megértéséhez. Előljáróban azonban fölvetjük a kérdést: milyen társadalmi rétegből vagy csoportból kerülnek ki ma leginkább a vezető államférfiak? Erre a kérdésre FRITZ GIESE összehasonlító vizsgálata ad feleletet, aki harminchárom szellemi élethivatás kiváló vezetőembereinek származási statisztikáját állította össze széleskörű tényanyag alapján (Die öffentliche Persönlichkeit. Statistische Untersuchungen an geistigen Führern der Gegenwart. 1928.) Ilyen statisztika természetesen sohasem lehet több, mint nagyjában megközelítő és tájékoztató adalék, mert annak megállapításához, vajjon ki sorozható be a kiváló festők, zeneművészek, fizikusok, katonák,

jogászok és politikusok stb. közé, mindig szubjektív értékelés tapad. A statisztikai elhatárolásnak az is nehézsége, hogy a társadalmi rétegek sem különíthetők el pontosan. GIESE alsó-, közép- és felső-rétege természetesen igen tág kategória. Itt a felső réteg nem a szoros értelemben vett történeti arisztokráciát, hanem a műveltségben és vagyonban magasabb színvonalon álló társadalmi réteget jelenti. Így már a vizsgálati tényanyag köre is nehezen szabható meg. Ennek a módszertani nehézségnek tudatában is kiragadok néhány adatot GIESE összehasonlító statisztikájából, hogy legalább nagyjában derüljön fény arra, vajjon milyen társadalmi rétegek termelik ki a mai vezető politikusokat más szellemi hivatások képviselőihez mérten?

H i v a t á s	Alsóréteg	Közép-réteg	Felső-réteg
	s z á z a l é k		
Festészet _ _ _ _ _	8,90	46,50	44,60
Zene _ _ _ _ _	4,80	52,80	42,40
Kémia _ _ _ _ _	0,80	49,20	50,00
Fizika _ _ _ _ _	5,40	41,90	52,70
Katonaság _ _ _ _ _	0,30	67,60	32,10
Ipar _ _ _ _ _	32,30	10,10	57,60
Jog _ _ _ _ _	0,75	34,80	64,45
Közigazgatás _ _ _ _ _	2,00	58,00	40,00
Politika _ _ _ _ _	15,00	51,20	33,80

Azonnal szemünkbe szökik az az adat, hogy a politika kiválóságai túlnyomóan a közép- és felsőrétegből származnak, nagyjában egyforma megoszlással. De egyben az is feltűnő, hogy a modern demokráciában az alsó réteg a politikának milyen kedvező talaja. Az ipar után, ahol a kisipart az alsó, a nagyipart a felső réteg jelentékeny számban képviseli, mindjárt a politika területe következik, amelyet az alsóréteg legnagyobb számban száll meg s ez a szám egyre növekvőben van. Jellemző, hogy a közigazgatás a középréteg kiváló embereinek területe. A jognak prominens személyiségei közül alig kerül ki valaki az alsó osztályból: ez a közép- és főképp a felsőrétegnek tipikus hivatása. Meglepő a kiváló kémikusoknak a közép- és felsőrétegben való elhelyezkedése. A kiváló katonatisztek túlnyomóan a középosztályból kerülnek ki.

Az arisztokrata a politikában.

Ahol emberi társadalom történetileg kialakul, ott mindig van élite-réteg. A természetből ajándékozott testi-lelki kiválóság következtében az egyenlőtlenség, bárhogy hangoztatja is ma a demokrácia az ellenkezőt, a társadalmi élet alaptörvénye. Az okosak, ügyesek, harcban edzetek, parancsolni és szervezni tudók a törzs többi tagjai fölé kerekednek, a hatalmat és vagyont magukhoz ragadják s uralkodnak. Mindenütt kialakul egy vezető osztály, melyben a hatalom és a vagyon öröklődik. Az apák tekintélye és érdeme a születéssel átszáll az utódokra. Így volt ez az indusoktól a görög oligarcha és római patricius családokon keresztül a germánokig, akiknél TACITUS szerint «az előkelő származás s az ősök nagy érdemei (insignis nobilitas aut magna patrum merita) az ifjakkal is fejedelmi méltóságot kölcsönöztek.» A velencei és génuai patriciusok, az angol lordok éppúgy büszkéek származásukra, s ebből folyó kiváltságaikat éppoly féltékenyen őrzik, mint a virginiai első ültetvényesek, akiknek utódai ma is büszkén írják nevük mellé a megkülönböztető betűket: *FFV*. (first families of Virginia). Tizenhetedik-tizennyolcadik századbeli angol ősök kikutatása a demokratikus Amerika milliárdosainak legfőbb vágya és presztizskelléke: nevüket történeti patinával, nemeségi varázsszal szeretik bevonni. NAPOLEON, az egyszerű ügyvédi család sarja új nemességet, új rendeket alapít, bonyolult udvari etikettet honosít meg, munkatársai jórészt herceggé s gróffá teszi meg. A Bonaparte-családot negyedik dinasztianak minősíti a Merovingek, Karolingek és Capet-k után s nagyon bántja, hogy csak saját lángezésének köszönheti a trónt s nem született valamely dinasztia tagjának. E hiányt az ősi Habsburg-dinasztia főhercegnőjével való házasságával pótolja.

Minők azok a tipikus politikai tulajdonságok, amelyek az arisztokratikus származáshoz fűződnek?

A születési arisztokrácia az egyenrangú házasság folytán a kiváló tulajdonságoknak bizonyos fokig nemzedékről nemzedékre való átöröklésén alapul: az arisztokrata mielőtt megszületik, volt már. Mintegy átszáll az utódokra kifajzás, hagyomány és nevelés útján a közügyek kormányzására való érzék, a politikai lelki diszpozíció, a minden magasabbrendű erkölcsi és művészi eszmény iránt való előkelő fogékonyság, a fokozott becsületérzés, a vagyoni függetlenség tudatából fakadó önérték, szabadságtudat és megvesztegethetetlenség, a tömeg ízlésével szemben való felsőbbség. Innen a XX. századig szívós erejük és hatalmuk a legtöbb ország politikai életében. A fiatal

arisztokrata olyan volt, mint a tojásból kibújt kiskacsa, rögtön megtalálta az utat a vízre s azonnal úszott. A politika életeleme volt; kötelességének érezte, hogy az ország sorsának irányításában részt vegyen. Az ősök nagy hagyományai kötelezők az utódokra s állandóan visszaviszik jelenét a múltba: *noblesse oblige*. Az arisztokráciának a nemzetek művelődésében s politikai életében mindig sajátképi történeti hivatása volt a magasabb életszínvonal képviselője, a felsőbbrendű műveltség, a nyelvtudás, a nemzetközi kapcsolatok fenntartása, olyan mintaszerű szellemi habitus, amely felé a szélesebb rétegek a kapillaritás társadalmi törvényeinél fogva fokozatosan törekedtek. Ezért nagystílusú kultúra és nagyszabású élet mindig csak ott fejlődött ki, ahol arisztokrácia volt. Az arisztokrata átlag önérzetesebb, büszkébb, kevésbé engedő, biztosabb társadalmi magatartású, mint a demokratikus talajból sarjadt *homo novus*. Innen van, hogy olyan országokban is, ahol a demokrácia a politikában egészen háttérbe szorította és jelentéktelenné tette az arisztokráciát, a diplomaták jórésze még mindig a régi főnemesi sarjából való. Az arisztokratának ma is a diplomáciában számos pozitív lelki előjele van: higgadt előkelőség, disztancia-tartás, várnytudás, imponáló tárgyalási és társalgási modor és sok külföldi családi összeköttetés.

Az arisztokráciának, míg uralkodik, mindenütt politikai és vagyoni kiváltságai vannak. Ezek megőrzésére való törekvésükből jól érthető, hogy minden téren a *konzervativizmus* tipikus képviselői. Az arisztokrata lehetőleg a hagyományos rend fenntartására, a nyugtalanító újítások elkerülésére törekszik. Erre bizonyos mértékig szükség van az egészséges, nem ugrásszerű, hanem fokozatos és folytonosságban mozgó társadalmi fejlődésnek. Ámde az arisztokrata államférfiaknak főnőbb jellemzett pozitív, fontos történeti szerepet játszó sajátosságai, különösen ha a politikai hatalom és társadalmi tekintély már nem táplálja őket, igen könnyen végzetes negatív tulajdonságokba váltódnak át: a józanul fékező konzervativizmus mozdulatlanúságba merevül, a történeti öntudat s az ebből fakadó energia arisztokratikus göggé, az alsóbbrendűektől való távolság túlzott pátozává fajul, a nemes ízlés és elegancia raffinált fényűzésbe és szibaritizmusba megy át, az egyenrangú házasságok eugenetikai alapja felrisszülés híjján a degeneráció forrásává válik. Tipikus vonása az arisztokrata államférfinak (persze vannak kivételek) a tervszerű, rendszeres munkától való irtózás, a munka szeszélyes tempója, a munkaakarát gyakori kihagyása: most egy-két hétig erősen és komolyan dolgozik, aztán hosszabb ideig pihen és vadászik. Innen van,

hogy rendszerük gyakran a rendszertelenség és kapkodás. Magukat született államférfiaknak tartva, olyan súlyos politikai feladatokra és olyan szakkörben mernek egész jóhiszeműen, tehetségüket s arravalóságukat meg sem vizsgálva, vállalkozni, amihez semmi szak tudásuk vagy gyakorlatuk sincs, amire életükben sohasem készültek. Ezért nem lephet meg bennünket dilettantizmusuk a kormányzatban, egy-egy eszmének vagy kormányzati ágnek aránytalan előtérbe tolása, igazolatlan predilekciója, vesszőparipává emelése, más fontos és kényes kérdéseknek, amelyek megoldása küzdelemmel és fáradással jár, folytonos elodázása. Szeretnek csak a fővonalakra szorítkozni: az aprólékos, de jelentős részletektől, amelyeknek tudása és feldolgozása sok kitartó munkát kíván, húzódoznak, sőt útálják. Még olyan szabású arisztokrata államférfi is, mint ID. ANDRÁSSY GYULA, gyakran megtette, hogy amikor a sürgős részletügyekben magához kért tanácsosok előszobájában várakoztak, faképnél hagyva őket, szó nélkül kiment egy másik ajtón, hogy körülövegolja a város-
ligetet.

Az arisztokratának fokozott önérzete és becsvágya van, mely gyakran a származás előkelő gögijével, a többi ember lenézésével párosul. A politikát sokszor idegizgató sportként űzi s hajlamos az embervadászatra. Nem ritka eset, hogy megsértődve még a saját társadalmi rétegét is megveti, hareba száll vele, elhagyja s a legelkeseredettebb *ressentiment*-nal küzd ellene. Így tesz MIRABEAU GRÓF, akit a provençei nemesség nem akar 1789-ben a választásokon jelölni s erre a harmadik renddel választatja meg magát s így annál fesztelenebbül küzdhet a nemesség előjogai ellen. Hasonló úton halad ÉGALITÉ FÜLÖP, KROPOTKIN HERCEG, LWOW HERCEG, KÁROLYI MIHÁLY GRÓF. Az arisztokrata világfelfogásból átesapnak a legszél-sőbb demokráciába, miközben mint egyének azért gögös arisztokraták maradnak. Meglepő, hány angol arisztokrata család sarja lép be a szocialista pártba, gyakran mély szociális érzésből (HALDANE LORD, PARMOOR LORD, SANKEY LORD, SIR OSWALD MOSELEY és felesége, LADY CYNTHIA MOSELEY, COUNTESS OF WARWICK, OLIVER BALDWIN, a konzervatív miniszterelnök fia). Az előkelő származás maga is szuggesztív politikai erő: még a radikális mozgalmak, sőt forradalom élére is egy arisztokrata nevének történeti varázsára és látszatérté-
kére van szükség a GRÓF KÁROLYI MIHÁLY típusából. A forradalom vezetői magukban lenézik a tömeget, de tudják, hogy a tömegnek a név patinája kell s a forradalom sikerét a kilencágú koronának meg-
tévészto hatása jobban biztosítja.

Az arisztokráciának fönnebb jellemzett kedvező politikai tulaj-

donságai szorosan összefüggnek a politikai hatalom birtokával, amely állandó hajtóereje és ápolója nemzedékről nemzedékre e sajátosságoknak s uralkodó szellemi habitusnak. Minél jobban gyengül azonban a demokráciának előretörésével, a választói jog kiterjesztésével az arisztokrácia politikai befolyása, annál jobban ritkul köztük a kiváló politikai személyiség: először stagnáció áll be, majd a nyilvánvaló hanyatlás: az arisztokrácia nem tud a demokratikus éghajlathoz alkalmazkodni. Az angoloknál ez a folyamat lassan ment végbe; mint A. PONSÖNBY kimutatja (*The Decline of Aristocracy*, 1912), az 1832. évi reformbill-lel indul meg, mely a választói jog körét kiszélesíti. A hanyatlás döntő kritériuma volt 1911-ben az alsó- és felsőház nagy küzdelmének az előbbi fényes győzelmével való befejeződése. Az angol arisztokrácia kénytelen volt lemondani kiváltságai egy részéről, hogy a másik részét megmentse. A XIX. század angol politikai élete az arisztokráciáról a demokráciára való fokozatos átmenet: mindig engedett az arisztokrácia, ha a helyzet követelte. Innen érthető, hogy az 1848. évnek viharai, amelyeknek forradalmi ereje Európának valamennyi országát megrázta, Angliában csupán a chartista-mozgalomban csináltak kisebb forgószélet. Mivel az alsóbb rétegek képviselői fokozatosan jutottak be a parlamentbe, mintegy belenőttek az arisztokratikus angol parlamenti hagyományokba, amelyeknek töretlen foytonossága így biztosítva volt. A régi kiváló parlamenti vezérek harminc-nyolcvan évig tagjai voltak a Háznak s így az alulról, főképp a gazdasági életből feltörekvő új képviselőket volt idejük beleszoktatni a parlament hagyományaiba (pl. GLADSTONE 63, BALFOUR közel 40, ASQUITH 40 évig voltak képviselők). «Angliában — mondja MATTHEW ARNOLD — a kormány az arisztokratikus személyiségek sorából tevődik össze, akik magukat a gazdasági életnek velük személyes viszonyban álló tagjaival egészítik ki.» A XIX. század folyamán a legtöbb arisztokrata legalább egyik fiát a politikai hivatásra nevelte s magas politikai hivatalt viselő rokonával fia pályáját egyengette. Még 1880-ban az alsóházban 155 peer-sarjadék volt. De legjellemzőbb ebből a szempontból a kabineteknek társadalmi összetétele. Azon 306 államférfi közül, akik 1801-től 1924-ig miniszteri hivatalt viseltek, 60 % örökölt nemesi címet viselt, 65 %-uk pedig Oxfordban vagy Cambridgeben nyerte neveltetését. A XIX. század folyamán mind több gazdasági ember kerül a parlamentbe (1895-ben 456 képviselő közül 189 üzletember). Azonban ezek viszonylag idősebb korban jutottak mandátumhoz, amikor már kevés idejük volt kitűnni s érdemeket szerezni, hogy a kabinetbe belekerüljenek. Az arisztokraták ellenben fiatal

korban, legalább tíz-tizenöt évvel előbb lépték át a Westminster küszöbét, mint más közönséges halandók. Ezért uralmukat a demokratizálódás dacára a legújabb időkig fenntartják. Így 1801-től 1831-ig a minisztereknek 73 %-a, 1832-től 1867-ig 64 %-a, 1867-től 1885-ig 60 %-a, 1885-től 1905-ig 58 %-a, 1906-tól 1916-ig 50 %-a arisztokrata származású. Amikor azonban a munkáspárt a világháború alatt és után előretör, 1917-től 1924-ig már csak a kabinetek tagjainak 27 %-a arisztokrata sarj. (L. ezeket az adatokat KINGSLEY B. SMELLIE: *Demokratie und Partei in England*. 1932. 15—18. lk.) Az arisztokratikus kormányzatnak a demokráciába való folytonos átmenete szempontjából azt is figyelembe kell vennünk, hogy az angol arisztokrácia jelentékeny része csak a XIX. században nemesített, tehát címe ellenére vére nem arisztokrata. Jellemző, hogy csak négy nemesi család nyúlik vissza a XIII., öt a XIV. és hét a XV. századba.

Angol megfigyelők szerint részben kiesvén az angol arisztokrácia kezéből a politikai vezetés, jelentékeny részüknek nincsen sajátos foglalkozása és hivatása s így megfogyatkoznak bennük azok az értékes politikai diszpozíciók, amelyek régebben tipikusan jellemezték őket. A politikus arisztokrata helyébe lép a *sportsman*, aki annyiban demokratizálódott, hogy idejének túlnyomó részét a *jockey*-k és *keeper*-ek közt tölti. Ebbe az egyoldalú sportkultúrába kapcsolódott bele újabban az automobil: az arisztokraták még nyugtalanabbá váltak, egyedüli komoly foglalkozásuk az örökös helyváltogatás, az állandó *locomotio*, ami még idegesebbé s fegyelmezett szellemi munkára még kevésbé hajlamossá tette őket. Az automobil az arisztokrata fiatal-ság jórészt eltechnizálta. A másik típus a *business magnates* («ipargrófok») faja, amely legalább gazdasági téren közeledik a közre nézve hasznos élet eszményéhez, bár lassankint egyszerűen plutokráciává fokozódik le, amely minthogy élethivatásának a money-makinget tartja, depolitizálódik. Az angol arisztokráciának nagy történeti múltú közéleti és politikai szerepét ma jobbra az idősebb nemzedék képviseli: a fiatalok a nagystílusú közélettől visszavonulóban vannak, bár neveltetésük kitűnő rendszere s a hagyomány ereje viszonylag a visszavonulást lassúvá teszi.

A magyar arisztokrácia is a XX. században, mint zártabb társadalmi réteg, fokozatosan vesztett politikai súlyából. Főrendiházunk a múlt század végétől jelentéktelenné vált, főnemeseink csekély számban vettek részt munkájában, csak a képviselőház mágnástagjai játszottak komoly szerepet a politikai életben. Ezek azonban ma már az öregebb nemzedékhez tartoznak. A fiatalabb mágnás-

generáció ily súlyos időkben a politika homokján nem igen jelentkezik, sőt közéleti pályára még csak készülöben sincs. Anyagi helyzete leromlásával párhuzamosan mind többször bukkan fel nevük a léhaságukat elemző napisajtó botránykrónikáiban. Megindult nálunk is az arisztokráciának a közügyektől való ugyanaz a visszavonulása, mintegy belső emigrációja, amely újabban kisebb mértékben az angoloknál, de 1871 óta, a harmadik francia köztársaság idején, a franciáknál végzetesen tapasztalható. Ahol az alkotmány teljesen demokratizálódik, ott az arisztokrácia abban a téves hitben, hogy már teljesen elvesztette a kormányzó hatalom lehetőségét, kényelmetlenül érzi magát, az új helyzetbe nem tud beletörődni, visszavonul, elzárkózik a maga exkluzív köreibe, pusztán *clubman*-né és *sportman*-né alakul át. A francia arisztokráciának a politikától való visszavonulása jellemző példa számunkra is. Ma már tisztán látják, hogy «a magáratartó, jólszervezett és éberszellemű magasabb osztály a francia politikában még akkor is komoly tényező maradhatott volna, midőn a tőle kegyelt politikusok a köztársaság alapításakor elvesztették azt a reményt, hogy ők kormányozhassák az országot» (BODLEY). A helyett, hogy a francia arisztokraták tovább küzdöttek-dolgoztak s bizonyos mértékig okosan demokratizálódtak volna, azon ürügy alatt, hogy nekik a köztársaságban úgy sem nyílik terük a közügyek irányítására, egyszerűen otthagyták a politikai arénát, majdnem kizárólagos zsákmányául a vidéki ügyvédeknek, orvosoknak, s hivatásos demagógoknak, akik komolyabb konzervatív ellenzék híján legradikálisabb reformjaikat is könnyűszerrel keresztülvitték. Pedig a francia arisztokráciának az egyenlőség elve ellenére is még mindig meglett volna az ancien régime-ből megőrzött történeti súlya és rendi látszatértéke, presztizse, ha a dolognak nem kényelmesebb végét fogja s vissza nem húzódik a demokratikus politika iszapjáról s legfeljebb a diplomáciában és a hadseregben vállal állást. Az új világhoz való némi alkalmazkodás igen fontos szerepet s a radikalizmust fékező hatalmat biztosított volna számára. Így sikerült volna áthidalnia azt az ürt, amely a születési előkelőséget s a szélesebb réteget ma már a francia társadalomban végleg szétválasztja. Ekkép a francia arisztokrácia maga készítette elő lassú haldoklásának útját. Dacosan otthagynva a fórumot, párizsi szalónjaiban és vidéki kastélyaiban sáncolta el magát, amelyek lassankint önmaguk múzeumaivá alakulnak át.

Úgy látszik, hogy a magyar arisztokrácia is erre az útra indul s a kor igényeihez és szelleméhez nem tudván alkalmazkodni, lemondóban van sajátképi történeti hivatásáról s a még mindig bennerejlő

értékes energiáknak a megváltozott viszonyokhoz mért érvényesítéséről. Új tetterős arisztokrata politikai nemzedék egyáltalában nincs feltűnően a politikai látóhatáron.

Ennek okai közül csak kettőt emelek ki. Az egyik általános, a másik különös természetű. Mindenütt tapasztalható, hogy ahol a választójogot a legszélesebben kiterjesztették, a finomabb ízlésű, a tömegtől távolabb álló szellemek visszariadnak a képviselőválasztásokkal járó kellemetlenségektől, a nép ízléséhez mért szónoklatoktól, a helyi nagyságoknak való udvarlástól, a választási küzdelem durvaságától, a kerületből a képviselőhöz irányított ezerféle magánkéregetől stb. A dunaparti fényes palotáig elég sáros út vezet: a nemzet sok értékes eleme örömet járna bele, ha a hozzávezető út kissé tisztább és kényelmesebb lenne. Továbbá: aki a demokratikus parlamenti életet ismeri, tudja, hogy világszerte a közügy rovására igen sokszor a magánterjeszkedés titkos politikáját takarja, a demokratikus parlament mindenféle bizonyos korrupció melegágya. Részben innen a jelszó világszerte a parlamentarizmus csődjéről, ha mindjárt egyelőre semmiféle más állandó kormányzati rendszerrel sem helyettesíthető. Jellemző BODLEY szava: «Amikor Franciaországban egy becsületes polgár politikára adja magát, arra majdnem oly szánalmasan tekintenek, mintha Angliában egy tisztességes férfiú játékosná vagy iszákossá válik.» Ezt a légkört még fullasztóbbá teszi a «hivatásos», de magában vagyonnélküli politikusok egyre növekvő száma, akik a politikából élnek s nem a politika az ő tehetségükből. Ha tehát már a kiválóbb polgárember kényesebb ízlése visszariad a politika porfelleges arénájába való belépéstől, még inkább a tömeg lenézésére ügyis hajlamos, az életet kevésbé ismerő, vagyonából viszonylag nyugodtan élő arisztokrata. A súlyos és sokszor szennyos politikai küzdelemnek ilyen viszonyok között nincsen olyan vonzóereje, mint a vadászatnak vagy az automobilspornak. Régebben a képviselőválasztásokra a mágnás egész vagyont áldozott, ma már nincsen miből áldoznia.

De ezen általános ok mellett sokkal fontosabb egy különös ok, amely miatt az arisztokrata nemzedék nálunk a politikai életet kerüli, sőt az ilyen irányban ráháruló történeti kötelességeit nem is tudja kellő módon teljesíteni: a magyar arisztokrácia *nevelési rendszere*.

Annak, hogy az angol arisztokrácia oly sokáig megőrizte vezető szerepét a politikai életben s még ma is viszonylag jelentékeny közéleti hatóereje van, egyik fő oka középiskolai és egyetemi nevelési módja. A régi középiskolai nevelőintézeteknek, *Public School*-oknak (Eton, Harrow, Winchester, Rugby, Westminster, Charterhouse stb.)

az angol közéleti szellem és politikai hatalom fejlesztése terén játszott nevelő szerepét legjobban VII. EDVÁRD király fejezte ki, amikor a rugby-i iskolának újonnan épített dísztermét 1909-ben megnyitotta: «Rugby nemcsak a tudományos nevelés terén szerzett érdemeiért nevezetes, hanem még inkább a becsületről, a férfiaságról és a közszellemről alkotott magas eszményeiért s mindazokért a tulajdonosságaiért, amelyek a mi Public School-jainkat a nevelés legjobb helyeivé avatták kerek e világon.» S valóban, századokon keresztül ezekből az iskolákból került ki a világimpériummá fejlődött Angliának legtöbb nagy államférfia, hadvezére és kolonizálója. Ezekből az iskolákból csírázott ki a brit szervező és kormányzó erő, politikai és diplomáciai éleslátás, ügyesség és szívósság, Angliának a félvilágot kormányzó szellemi arisztokráciája.

Csak néhány példát. Csupán a Viktória-korszakban az Eton College-ből indult fényes pályájára hét miniszterelnök (GREY, MELBOURNE, DERBY, GLADSTONE, SALISBURY, ROSEBERY, BALFOUR); nagy pártvezetők, mint KICKS-BENCH, RANDOLPH CHURCHILL; kiváló hadvezérek, mint WELLINGTON és ROBERTS, indiai kormányzók, mint AUCKLAND, CANNING, ELGIN, DUFFERIN, LANDSDOWNE stb.; olyan költők, mint SWINBURNE, s írók, mint HALLAM és MILMAN; olyan tudósok, mint HERSCHEL. A nagy etoni csillaghalmazból csak a legfőbb állósillagok nevének fényét vetitettem ide. Hasonlókép a harrow-i iskola is a nagy államférfiak alma matere, sőt egyenest *School of Prime Ministers*nek címeztetik. SPENCER PERCEVAL, GODERICH, PEEL, ABERDEEN, PALMERSTON, BALDWIN, WINSTON CHURCHILL, HARROW alumnusai voltak; itt tanult BYRON, DALHOUSIE, CHARLES BULLER, Lord SHAFTESBURY. Rugby-ből került ki sok elsőrendű politikus között Sir AUSTEN CHAMBERLAIN, a volt külügyminiszter is. A Westminster College öt miniszterelnökkel dicsekedhetik s olyan írókkal, mint GIBBON és FROUDE, olyan költőkkel, mint DRYDEN és GEORGE HERBERT, olyan filozófusokkal, mint LOCKE és BENTHAM.

A *Public School*-ok százados épületeikkel, ősi hagyományaikkal és emlékműveikkel az angol történet nagy darabjai. Pusztán a környezet és a hagyomány történeti levegője a jövő államférfiak számára már a legnagyobb nevelő hatás állandó forrása. Maguk az ódon százados épületek, ezek minden köve, emléktáblája, képe, szobra, az eredeti iskolatermeknek ma múzeális értékű padjai és faburkolatai, melyekbe *etonian*, *harrowian*, *rugbyan boy* korokban Anglia legnagyobb fiai ma is láthatóan bevették nevüket; a gótikus kápolnák csodálatos fafaragásai, színes ablakfestményei, nagyszámú

síremlékei — mind kegyeletre, a mult megbecsülésére, a fejlődés történeti folytonosságának megőrzésére, a nemzet nagyságának tudatára és a nemzeti jövővel szemben való felelősségre észrevétlenül nevelnek. Az angol nem radikális forradalmi nép, hanem a fokozatos társadalmi fejlődésnek mindig retrospektív nemzete, mely a maga nemzetpolitikai programjának, világhatalmi állásának megvalósítására nem években, hanem századokban gondolkodik: a nemzetnek ez a történeti makroszkópiája és epikus nyugalma részben onnan fakad, hogy vezető társadalmi-politikai rétege évszázadokon keresztül a Public Schoolok történeti levegőjét szívtá.

Ez a hagyománykultusz azonban csak egyik oldala az angol politikai nevelésnek. Mi neveli az angolt, a *cselekvés* emberét a tetterős jövőre? A *verseny*. Nincsen olyan nap, hogy valamennyi növendék egy-két órát ne töltsen a versenyre ösztönző játékkal a remek playgroundon. Egyesek túlzottnak tartják a játéknak ezt a nagy kultuszát, mert attól félnek, hogy az értelmi nevelés rovására megy a régi jelszó: *games come first, books second* (először jönnek a játékok s csak aztán a könyvek). A tanulás és a játék azonban egészséges egyensúlyban vannak. A szervezett, rendszeres játék a legjobb jellemformáló erő: a cricket, football, hockey az angol nemzetnek legnagyobb testi, de egyben legjobb lelki nevelői is. Nemcsak a testet teszi ruganyossá és ellenállóvá, hanem kifejlesztik a lélekben a bátorságot, a hidegvérűséget, a lélekjelenlétet, a pillanatnyi helyzet biztos felismerésére és a gyors cselekvésre való készséget, a felelősségérzést, önzetlenséget, szociális érzést, az együttműködésnek szellemét, a szervezés képességét, a parancsolni és engedelmeskedni tudást — mind olyan tulajdonságokat, amelyek a politikai életnek sajátképi erényei, az államférfi étoszáinak legfontosabb jegyei. A játék és sport bontakoztatja ki legjobban a közélet vezetéséhez szükséges lelki tulajdonságokat. Az angol nemzet politikai hősei és reprezentatív emberei ifjú korukban mind a cricket- vagy football-matchek kapitányai (captains) voltak. Nem kis joggal tulajdonítható az angol játékkultusznak a nemzet mai nagysága, csodálatos versenyképessége, külpolitikai sikere s más, kevésbé ügyes és élelmes fajok fölött való uralma. Az angol nevelés nem tett egyebet, mint visszatért a görög ideálhoz, amelynek nevelési rendszerében oly döntő szerepe volt a gimnasztikának. Az egyoldalú sáppadt intellektualizmusnak, az ész egyoldalú megterhelésének az egészséges angol szellem már régen kitalálta a szervezett játékban az ellenszerét. A jövő közeleti ember és államférfi szellemi habitusának helyes kialakításában döntő az angol nevelési rendszerben a mi kontinentális iskoláinkkal szem-

ben, hogy az akarat, a jellem és a test nevelése aránytalanul fontosabb benne, mint a pusztá értelmé. Jelszava, amelyet meg is valósít: *education before instruction* (a nevelés a tanítás előtt!). Az általános műveltségnek jellembeli-akarati és nem értelmi mozzanata van előtérben: az ifjúból mindenekelőtt *gentleman and man*-t akar formálni, akinek életcélja nem a pusztá tudás, hanem a *cselekvés* a családi, társadalmi, gazdasági és politikai téren. Művelődési eszménye: az élet minden irányában tájékozott, gyakorlati, talpraesett ember, aki az élet súlyos helyzeteiben is rögtön feltalálja magát, akiben van önbizalom és önuralom, aki éppúgy tud parancsolni, mint engedelmeskedni. Arra is vigyáz a Public School, hogy a nemzetnek benne fölcseperedő előkelő rétege éppen a serdülő, a szociális érzék fejlődése szempontjából oly jelentős korban ne exkluzív módon, splendid isolation-ben nevelkedjék. Ezért, amikor csak alkalom nyílik, az előkelő ifjakat összeereszti más, alsóbb társadalmi osztály fiaival. Ezt a célt szolgálják a más iskolák ifjaival való együttes táborozás (például a yorki herceg birtokán minden évben rendezett *camp*) és játékverseney. Az Eton College alsóbb osztályú növendékei együttszatanak nyáron a londoni elemi iskolák csapataival, a közép-osztályokba járók a Borstal-School szegény tanulóival. Ez csak természetesen a társadalmi osztályoknak kivételes alkalmi keveredése. Az egyoldalú osztálygög ellenszeréül az iskola debating society-ben (vitatársaságában), amely a közéleti szereplés előiskolája, az előjárók különös kedvvel szeretnek szociális kérdéseket vita tárgyául kitűzni.

A politikai és kormányzati érzék fejlesztésének titka a Public Schoolok szervezetének és belső életének évszázadok óta egyik legsajátszerűbb jellemvonása: az ifjúság messzemenő *önkormányzata*, *self-government*-je. Az ifjúság a maga diákelüljárói (captainek, prefectek, régebben praepositorok, monitorok) útján magamagát kormányozza. Rendszerint a tanulmányi eredmény és magaviselet alapján nyeri el az ifjú a vezéri tisztséget. A szellemi arisztokráciának ez a rendszere uralkodik a legtöbb kollégiumban. A kapitányok vigyáznak a házi és az iskolai rendre, a késlekedőket számon tartják, felügyelnek a tanulók viselkedésére, óvják őket a szabályok áthágásától, felelősek a rendetlenségért, a hagyományok és szokások megsértésért. Az egyes internátusi házak rendje, nyugodt élete és eredményes munkája, mondjuk «szelleme», a hivatalt viselő ifjak rátermettségétől, józan ítélőképességétől s tapintatától függ. Szerepük oly fontos, hogy valaki nem átallotta a Public Schoolokat olyan helyeknek minősíteni, ahol az ifjak egymást nevelik, miközben ezt néhány

tudósajt ember, az úgynevezett *master*-ek nézik. Az idősebb tanuló a fiatalabbnak tanítója, a rend és fegyelem őre, a kollégiumi hagyományokba és szokásokba való bevezetője. Az intézet hierarchikus rendjének az a jó oldala, hogy az ifjút korán arra kényszeríti, hogy felelősnek érezze magát másokért is, ne csak magára, de másokra is gondoljon; továbbá, hogy mint hivatalt viselő kifejtse mindazt a szervező- és kormányzóképeességet, ami benne rejlik, meglegyen az ereje arra, hogy magát gyorsan elhatározza és azonnal cselekedjék. Mivel a régi Public Schooloknak ez a nevelési szelleme és belső élete lett a többi, újabb angol iskoláknak is a modellje, általában az angol cselekvő nemzeti jellem kifejlesztésében mérhetetlen jelentőségre tett szert. Az angol arisztokráciának a Public Schoolokban való nevelése hasonló szellemben folyik tovább századok óta az oxfordi és cambridge-i egyetemen: a legnagyobb angol államférfiak ezekből léptek át a közéletbe.

Hogyan neveli a *magyar* arisztokrácia fiait a közéletre? Többnyire ellenkező úton jár, mint az angol: nem az internátusi, hanem a magánnevelés az uralkodó típus. Viszonylag kevés azoknak az arisztokratáknak száma, akik a kitűnő bécsi Theresianumban vagy más hasonló intézetben nevelkedtek. A mágnásgyermek otthon többnyire német, angol és francia nevelők vagy nevelőnők kezében serdül fel, akik egy idegen, felemás világba nevelik bele, távol a saját szerűen magyar érzelm- és észjárástól. A középiskolai osztályokra való előkészítésre egy tanárjelölt kerül a házba, aki naponkint csak egy-két órára kapja kézbe növendékét pusztán oktatásra: az igazi döntő lelki befolyás továbbra a pubertás korában is az idegenek kezében marad. De mikor tehet szert az ilyen idegen légkörben a mágnásfiú alapos, részletekbe menő, a folytonos munka útján rétegesen lerakódó magyar nemzeti kultúrára? hogyan támadhat becsvágya, hogy ennek egyik építőmestere legyen? A középiskolát otthon végzi, mint magántanuló s év végén úgy-ahogy vizsgálatot tesz. Ez azonban egyáltalában nem pótolja a nyilvános iskolák nyújtotta, sokkal alaposabb tudást és az állandó, napról-napra felelősséggel dolgozó munkaakat. Az ilyen ifjú továbbá meg van fosztva az emberismeretnek, az emberekkel való bánásmódnak, a természetes pszichotechnikának attól a készségétől, amelyet mások a társaikkal való együttlét, verseny és súrlódás által sajátítanak el: az akarat, a jellem, a felelősségérzés, a szervező és kormányzó talentum nem bontakozhatik ki úgy, mint ahogy a nyilvános iskolázásban, pl. az angol Public School-okban. Érdekes paradoxon rejlik a magánnevelésnek ebben a mágnásrendszerében: látszólag az élő nyelvek tanu-

lása és a családi sport által éppen az életre nevel a tudományokban való alaposabb jártasság, az értelmi nevelés rovására; s mégis kitűnik, hogy az ilyen ifjú az életben tehetetlen, az emberek igazi természetét és a velük való helyes bánásmód-politikát soha meg nem tanulja; gentleman-nevelést kap a doktrinérizmus rovására s az életben mégis mindenha tehetetlen doktrinér marad, akit a nélkül, hogy észrevenné, mindig mások sugalmaznak és vezetnek. A magántanulás rendszerére vezethetjük vissza arisztokratáinknál az élet és az emberek ismeretének megdöbbentő hiányát, tehetetlenségüket, szuggesztibilitásukat, azt az önállótlanyságot, hogy minden jelentéktelen dologban folyton másra szorulnak, ügyeiket fonákul intézik. A nyilvános középiskolába járás az életnek legjobb iskolája, a legalkalmasabb előkészítés a közéletre. Itt már kiskorukban belegyökeresnek az előkelő ifjak is a magyar nemzeti nyilvános életbe, közvetlenül érzik a mai élet igényeit és aspirációit, élénkebben fejlődik ki felelősségtudatuk s kötelességérzésük a nemzeti közösséggel szemben, nem zárt üvegszekrényben és exkluzív társaságban, hanem a valóságos társadalomban nőnek fel — egy-egy iskolai osztály miniatűr-társadalom — korán ambíciók támadnak bennük, hozzászoknak a szeszélyes kapkodás helyett a céltudatos, kitartó, szellemi munkához, a fegyelmezett észjáráshoz és kritikához, amit a magántanulás sohasem adhat meg. Nem kell félni attól, hogy a többi tanulókkal való érintkezés miatt mindjárt kellemetlen plebejusvonások tapadnak rájuk.

Nem szokván hozzá az arisztokrata ifjú már középiskolás korában az állandó, szigorúan megszabott és rendszeres munkához, érthető, hogy főiskolai tanulmányai is jórészt csak a vizsgálatoknak úgy ahogy való letevésére korlátozódnak. Túlnyomó részük jogász lesz, éppolyan papirosjogász, mint az a szegénysorsú ifjú, aki az előadások hallgatása helyett kénytelen irodában görnyedni. Megdöbbentő, hogy a magyar sajátképpen jogásznemzetnek ezek a legelőkelőbb fiai mennyire őrizkednek a jogtudományok tényleges és komoly tanulmányozásának munkájától. Hol vannak kiváló jogászmágnásaink a gróf CZIRÁKY ANTAL országbíró száz évvel ezelőtti típusából? Régebben a pesti egyetem s a pozsonyi jogakadémia ifjúságának vezetőelemei között sok volt a mágnásifjú. Csak báró EÖTVÖS JÓZSEFFE utalok, aki szorgalmasan járt az egyetemre: itt találkozik PAULER TIVADARFAL, LUKÁCS MÓRICSA, SZALAY LÁSZLÓVAL s egész életére kiható barátságot köt velük. Ha arisztokrata egyetemi ifjúságunk szorgalmasan járna az egyetemre, komolyan mélyedne bele tanulmányaiba s aktív részt venne, nem csupán a jogászbálok

idején, az egyetemi ifjúság életében: ez fontos lépés volna az ember- és életismeret, a munka útján való demokratizálódás s a komoly és értékes nyilvános életpálya útján. Az is meglepő, hogy a mi főnemesek közül a más nemzetbeli arisztokratákkal szemben szinte fehérholló az, akit valamely szaktudomány műzsája meghihlet s aki ennek a tudományágnak művelésére szenteli anyagi gondoktól mentes életét. Újabb mágnásnemzedékünk tagjainak — kevés kivétellel — nincsenek komoly irodalmi szükségletei. Ha összehasonlítjuk főúri könyvtárainknak XVIII. és XIX. századi részét mennyiség és tárgykör szerint XX. századbeli gyarapodásunkkal, meglepő hanyatlás szökik szemünkbe, amiből visszakövetkeztethetünk az ifjabb generáció művelődési szükségleteinek dekadenciájára, érdeklődési irányának és értékelő felfogásának éppen nem kedvező megváltozására is. Az is jellemző, hogy amíg *our noble and gentl youth* a sport-, főképp az automobilkultúra következtében külsőleg eléggé eltechnizálódik, a technika komoly tanulmányozására mégsem adja magát. Hány főnemes ifjú tanul a műegyetemen, amelynek létesítését éppen SZÉCHENYI annyira követelte? A technikai tudományokat, amelyek erős, megfeszített munkát igényelnek, egyáltalában nem művelik. A jogásztípus az uralkodó. Újabbban örvendetes jelenség, hogy mint nagybirtokosok fiai többen gazdasági főiskolán tanulnak s így remény van arra, hogy értvén a gazdasághoz, birtokaikat maguk fogják kezelni s megszabadulnak az ő vagyonukon meggazdagodott s birtokaikat lassankint kisajátító idegen bérlőktől.

Főnemeseknek a komoly közéleti és politikai hivatásra való szakszerű előkészülete és életrevalósága nagyban fokozódnék azzal, ha nem riadnának vissza fiatalkorukban néhány évi hivatalnokoskodástól. Eddig úgyszólván csak a külügyi szolgálatból vették ki részüket, mert erre — mint más nemzeteknél is — nyelvtudásuk, külföldi családi kapcsolataik, reprezentatív nevük és társadalmi modoruk különösebben alkalmassá tette őket, bár ilyen irányú működésük is sokszor kritika tárgyává tehető. Egyébként az volt a leggyakoribb eset, hogy az esetleg pár évig képviselősködő arisztokrata viszonylag igen korán főispánná, államtitkárrá, miniszterré lett, a nélkül, hogy alaposan és szakszerűen ismerte volna a közigazgatás bonyolult gépezetét, a hivatalnoki hierarchia munkájának szövevényes természetét. Csak sok hiba és ballépés árán tanult bele az egész nemzet életére oly fontos szerepébe. Száz évvel ezelőtt nem átalottak a fiatal főnemesi sarjadékok hivatalnokoskodni. Például báró EÖTVÖS JÓZSEF, az alkancellár fia, ügyvédi vizsgálatot tesz, aljegyző Fehér megyében, ahol alaposan megismeri a megye szervezetét

s ennek hibáit (innen később centralista reformterve), majd fogalmazó a kir. kancelláriában s egy nyugateurópai út után Eperjesen a kerületi tábla ülnöke. Itt a megyeházán ismerkedik meg a két VACHORTAL, KERÉNYIVEL, SÁROSSYVAL, PULSZKYVAL és TREFORTAL, akikkel együtt szövi irodalmi és politikai terveit. Ilyen kölcsönösen terveket sugalló és ambíciókat termelő barátság, a társadalom minden rétegével való érintkezés milyen jótékonyan hatna ma is az ifjú arisztokraták fejlődésére! Mégis csak más szemmel látnák az életet, ennek szükségleteit, a társas közösségnek velük szemben táplált igényeit. Az életben való forgolódás hamar észrevételné velük kasztjuk tekintélyének hanyatlását s felelősségük tudatára ébresztené őket. Akkor mégis csak belátnák, hogy a társadalomnak rohamos demokratizálódásával szemben nem az az eljárás a helyes, amelyet a francia arisztokrácia követett, amikor a közélettől teljesen visszavonult s történelmi narcizmusba esett, mert egyebet sem tett, mint önmagát multja tükörképében imádtá; hanem, hogy komoly és fáradságos munkával alapos ismeretekre és közéleti bölcseségre tevén szert, mind a nemzeti közösség, mind a maguk érdekében ki kell bontakoztatniuk azokat a nagy történelmi energiákat, amelyek családjuk multjában és vagyoni helyzetében rejtőznek.

A mai arisztokrata a régivel szemben, akinek születése és családi összeköttetése miatt nem kellett versenytársakkal megküzdenie, rosszul van a közéletre s a politikai hivatásra felszerelve, a versenybe bele sem fog, eleve visszavonul. Ezen elsősorban csak új nevelési rendszer segíthet. A mai arisztokratának sokkal nagyobb iskolázottsággal, életismerettel s szellemi felkészültséggel kell bírnia, mint apáinak. Ezzel szemben azt látjuk, hogy a fiatalabb nemzedéknek képességei és munkakészsége fogyton fogy, mind többen vannak közülök, akik már fáradtan születnek és akiknek csak a hedonizmus az egyedüli életeszmenyük. De ki fogja maholnap megvédeni őket, ha nem jómaguk? Ha arisztokráciánk a mostani úton haladva, nem mutat fel kiemelkedő személyiségeket, elég gyors ütemben végleg elveszti történelmi reprezentatív erejét, régi eszménysugárzó és színvonalemelő szuggesztíóját. Ez a tekintélycsökkenési folyamat már eléggé előrehaladt. Új szellemre van szüksége arisztokráciánknak, ha élni akar: szüksége van okos evolúcióra, mert különben elnyeli a revolúció. A társadalmi és politikai fejlődés megváltoztatta rendjük jellegét és helyzetét; az ország szétdarabolása és a gazdasági válság aláásta vagyoni alapjukat: a történelmi *vis inertiae*-nek is megvan a maga határa. Ma már növekvő türelmetlenség kíséri az olyan társadalmi osztály életét, mely a közügyektől távol az előkelőség hűvös

magaslatának ritkább levegőjében elzárkózva él s munka nélkül csak költi azt, amit mások termelnek. A származás történeti fénye lassankint elhomályosodik: «A nagy nevek — mondja LA ROCHEFOUCAULD — a helyett, hogy emelnék, csak kisebbé teszik azokat, akik nem tudják fenntartani.» Ha nem kapcsolódik be arisztokráciánk cselekvő módon közéletünkbe, végleg degenerálódik: ősi hagyományoktól megterhelt, «született őshajúakból» (NIETZSCHE) fog állani. Két szélső felfogás áll itt egymással szemben: a demokrácia túlzott módon eszményíti a self-made-man-t, az arisztokrácia pedig az előkelő származás történeti jelentőségét. Mindkettő balítélet. Amannál könnyen kitör a politika terén is a racionalista parvenü-jelleg, a társadalmi-történeti gyökértelenség; emennél viszont könnyen uralkodóvá válik a mult-hoz való oktalan ragaszkodás, a józan haladással is hadilábon álló konzervatizmus, a csak a holtak szemével való látás.

Az arisztokrácia sajátos ereje s kivételes társadalmi presztízse az ősök történeti kultuszán alapul: s mégis sajátos, hogy az ifjabb főnemes nemzedék nem tanulmányozza nagyjai életét, hogy ihletet merítsen jelen földadatainak teljesítésére. Hányan olvassák fiatal főuraink közül igazi odaadással például SZÉCHENYI életét és munkáit? Pedig mennyi ma is értékes tanulságot vonhatnak le ezekből a maguk számára! SZÉCHENYI életéből megtanulhatnák, hogy a zajos és vidáméletű huszártiszt milyen komolyan és céltudatosan készül nagy nemzeti hivatására; mennyit utazik, figyel, tanul, milyen lázasan gyarapítja ismereteit, hogy életét elmaradt nemzetének felvirágoztatására szentelhesse; miképpen iparkodik megnyerni az arisztokráciát a nemzeti reformoknak, hogyan rázza fel az egész nemzetet önismeretre; miképpen szervezi meg s koncentrálja az arisztokrácia fiatalságát a nagy nemzeti munkára, hogyan tanítja meg BYRON Manfrédján kezdve angolra WESSELÉNYIT, hogyan szereti a magyar parasztot s keresi ennek javát! Milyen fáradhatatlan munkát fejt ki az Akadémia, a lóversenyügy, a Duna- és Tiszaszabályozás, a Lánchíd, a gőzhajózás körül; miképpen válik úttörőjévé könyveivel és hírlapi cikkeivel a magyar publicisztikának, hogyan avatja Pestet irodalmi középponttá s az ország fővárosává. Vasakarata és munkáereje nem ismer korlátot. Eszméket vet fel, maga izgat-dolgozik érdekükben, maga vezeti a megvalósítás munkáját a legaprólékosabb részletekig, nem úgy, mint manapság, amikor az arisztokrata, miután már minden készen van, mint díszelnök ül a kész munka élére, de sem az eszme kidolgozásában, sem konkrét aprólékos végrehajtásában cselekvő részt nem vesz. Megható és SZÉCHENYI gyakorlati életrevalóságára jellemző, hogy — mint Úti Naplójában írja — maga

csempészi át Angliából a gázgép egy mintáját, bár e nemű kivitelre halálbüntetés volt szabva. Hol találunk ma példát ilyen szent áldozatkészségre s fáradságot nem ismerő buzgalomra? Ő hangoztatja, hogy «mennél magasb születésű pedig a hazafi s mennél dúsabb, annál jobban nevelheti s terjesztheti a közértelmességet s így a haza erejét.» (Hitel). «Végkép nem a szám s a geográfiai helyzet s nem a szerencse adományai, hanem a *képesség s erény jelölik ki mindenkinek helyét.*» SZÉCHENYI szerint tehát a tehetségnek kiemelkedése, a legjobbaknak kiválasztása nemcsak a demokráciának, de az egészséges arisztokráciának is alapelve. Ha a demokráciában valóban a szellemileg és erkölcsileg a legjobbak (*aristoi*) érvényesülnek, akkor a demokrácia is, ha nem jogi szempontból, de a valóságban, egy új arisztokrácia megnevesedett formája. Ekkor méltán mosódik el minden határvonal arisztokrácia és demokrácia között. Ekkor nem a *ius imaginum* tesz valakit arisztokratává, vagyis az, hogy ősei curulisi hivatalt viseltek s most díszruhás képmásaikat az érdemetlen utód büszkén a falra akaszthatja, hanem az, hogy sajátmagának személyes értéke, a közösségre hasznos szellemi energiája, autonóm erkölcsi kötelességtudata van.

Erre utal mély pszichológiával ZRÍNYI MIKLÓS a Mátyás királyról írt remek essayjében: «Szép és ékes dolog, régi nemzetségnek rendét számlálni sok száz esztendeig, de csak olyankor, mikor mindazokban is mocsok nem találkozott, akik a genealógiát formálják; és úgy is osztán nem másra használ eleink tündöklősége nekünk, hanem hogy égő szövétneknél, fényes fáklyánál futjuk az mi életünk pályáját, nem lehetünk setétben, sem mi, sem az mi cselekedetink; ha jól viseljük magunkat, azoknak fényességénél mindjárt minden ember meglát: ha rosszul, úgy sem kerülhetjük újjal való ránk mutatást. Az ki azért rosz és henyélő, s elfajzott régi jó eleitől, jobb volna neki, nem volna nevezetes az ő eleinek neve, mert annak világossága miatt el nem bujhatik úgy, mintha csak közrendű ember volna.» (Nemzeti Könyvtár. III. 1854. Gr. Zrínyi M. Munkái. 329. l.)

A gentry a politikában.

A főnemesség vékony rétege mellett a köznemesség szélesebb rendje alkotja sokáig a szorosabb értelemben vett politikai nemzetet. Később szakadás áll be köztük a politikai jogok szempontjából: a főnemesség tagjai születésüknél fogva tagjai a törvényhozásnak, a köznemések azonban csak követeik útján; a demokrácia később az utóbbi jogot is elmossa, úgyhogy csak a főnemesség élvez születési

előjogokat a politikában. Az angoloknál ez a helyzet már a XVII. század közepén bekövetkezik, a franciáknál csak a XVIII. század végén, nálunk 1848-ban. Az 1918-ik évi forradalmak után számos ország (Ausztria, Csehország, Bajorország) nemcsak eltörli a nemesi jogok némi maradványait, hanem egyenest büntetés terhe alatt megtiltja a nemesi címek viselését is. A német weimari alkotmány szelídebben rendelkezik: «A születési vagy rendi előjogok megszüntetendők. A nemesi jelzések csak mint a névnek részei érvényesek és többé nem adományozhatók.» (109. cikk, 3. §.)

Angliában a főnemesség a *nobility*, de csak az idetartozó családok elsőszülöttei főnemesek, akik a címet, a felsőházi széket és vagyont öröklik. A nemességet a *gentry* társadalmi kategóriája alá foglalják. Ennek körébe azonban nemcsak a hajdani nemesek utódjait számítják, hanem a társadalomnak minden nagyobb birtokú vagy jövedelmű s műveltségű tagját, aki önzetlenül közérdekű munkát vállal. A *gentry* tehát nem születési vagy jogi, hanem szellemi és erkölcsi fogalom. A *gentry* olyan ember, akinek vagyoni függetlensége időt enged arra, hogy magasabb műveltségét és szellemi erőit a társadalmi élet önzetlen vezetésére használja fel. A *gentry* tehát nem kenyérkeresetből végez közérdekű munkát, foglalkozik a közügyekkel, a megye vagy az ország dolgaival, hanem csak kötelességérzésből s a család hagyománya alapján. (L. CONCHA GY.: A *gentry*. Budapesti Szemle. 1910.)

A magyar jómódú nemességre, a *nobiles bene possessionatira*, 1848 előtt angol értelemben is a *gentry* fogalmának jegyei ráillettek: *nobile officium*ként viselte a megyei tisztségeket, az országgyűlési követi tisztelet, s ha kapott is valami tiszteletdíjat, hivatali állása ennek sokszorosát emésztette föl. Ennek a közügyekkel való önzetlen foglalkozásnak alapja természetesen a földbirtok jövedelme volt. Azonban 1848-ban a jobbagység felszabadul s az ingyenmunka a nemesi birtokon megszűnik; a nemességnek nincsen forgalmi és beruházási tőkéje, hitelintézeteink nincsenek, amelyek áthidalhatnák a természeti gazdálkodásból a pénzgazdálkodásba való átmenetet. A nemesség anyagi alapja meginog, jórésze egészen elszegényedik. Hazafias érzése tiltja, hogy az abszolutizmus alatt a hadseregbe vagy állami hivatalba lépjen. A fejlődő kultúra viszont a régi patriarchális világgal szemben életigényeit egyre fokozza. Bekövetkezik tehát a magyar nemesi birtokosság hirtelen hanyatlása. Innen van, hogy a kiegyezés után gyors iramban iparkodik az akkor szervezett minisztériumokat és egyéb hivatalokat tömegesen megszállani.

Sajátos történeti paradoxon: a nemesség most, amikor már nem

önzetlenül, *nobile officium*ként, hanem kenyérkeresetből vállal hivaltalt, kezdi magára akasztani a *gentry* nevet. Az előző korszak BEÖTHY ÖDÖNJE, NYÁRY PÁLJA, SZENTKIRÁLYI MÓRICA, SZALAY LÁSZLÓJA, BEZERÉDJ ISTVÁNJA, DEÁK FERENCE s egy sereg hasonló szellemi és politikai vezetője még *gentry* volt eredeti angol értelemben. De már a csakis, vagy jobbára hivatali fizetéséből élő nemes éppen ennek az ellenkezője s inkább a francia *noblesse de la robe*-hoz, hivatalnok-nemeshez hasonló.

1848-ban a magyar nemesség elveszítve előjogait, az új világban, a szabad kereseti társadalomban nem tud elhelyezkedni. Most már legföljebb földbirtokos, de nem földesúr. Az egyéb gazdasági pályákat, ipart és kereskedelmet, vállalkozást lenézi, nem tartja úri foglalkozásnak, inkább élte fogytáig íróasztal mellett sokszor jelentéktelen ügykörben görnyed, semhogy szabad gazdasági pályára menne. A hivatalnoki pálya maradt az egyedüli «úri» pálya, amelyet magához méltónak tartott. A közigazgatáshoz, főkép vármegyéhez, azért is vonzódott, mert itt kiélhette régi rendi úrhatnomságát, atavisztikus parancsoló, a többi társadalmi réteget vezetni vágyó, mások fölött uralkodni szerető ösztöneit. Továbbra is, bár birtoka összezsugorodott vagy elveszett, külsőleg ragaszkodott a hagyományos életformákhoz, az előkelőség látszatához, a könnyen sértődő fokozott becsületérzéshez, vagyoni alap híján a régi társadalmi önérzethez, fölényhez, amely így fölényeskedéssé és nagyzási hóborttá, a «fenn az ernyő, nincsen kas» viselkedésmódjává fordult. Ezek a lelki jegyek is hovatovább hozzátapadtak nálunk a *gentry* fogalmához. A *gentry*-lelket, ennek viselkedési stílusát, biztos fellépését, szeretetreméltó pózát, megjelenésének úriasságát és esztétikáját, de egyben hibáit: mulatozó hajlamát, külső kaszinói morálját, adósságesinálását, érdekházasságát, vagyoni helyzetében fedezetet nem találó úri allűrjeit nagyszerűen örökítették meg MIKSZÁTH és HERCZEG sokszínű társadalomrajzaikban. A magyar *gentry*nek tagadhatatlanul valami sajátos varázsa van a másfajúakra: mint tárgyoló felek vonzóerőt tudnak fellépésükkkel gyakorolni a külföldiekre.

Erősen megmaradt a hagyományos *politikai* szellemi habitus és érdeklődés a *gentry*ben, mint annak a nemességnek utódjában, amely mégis csak ezer esztendőn át jó és balszillagzat alatt vezette a nemzet politikáját a történet sok kavargó örvénye, tatár, török és német veszedelme közepett; amely részese volt a nemzeti szuverénitásnak, tagja volt magának a szent koronának, *membrum sacrae coronae* volt még kurta- vagy bocskorosnemes létére is 1848-ig. Ekkor, majd 1867-ben a népképviselési rendszer megszüntette ezt a méltóságát:

voltakép szavazati joga alapján az egész nép nemessé vált. De csak papiroson. A nemzet politikai öntudata továbbra is a nemességben, immár gentryben élt. A gentry és az arisztokrata vezette a világháborúig a magyar politikát, vezetési részben még ma is. A politikai érzék, iskolázottság, becsvágy, irányítás, szervezés a volt nemesség vagy vele összeolvadt intelligencia körében maradt. Ha valaki láthatta az 1848-ik évi pozsonyi alsó táblát s aztán végigszemlélhette 1867-től a világháborúig a képviselőházat (GÖRGEY életkora ezt megengedte), akkor lényegében a nemzetnek ugyanazokat a nemesi elemeit pillantotta meg, csak kibővítve a városi követek nagyobb számával. A hagyomány *vis inertiae*-je, a családi összeköttetés, a régi társadalmi állásnak tudatalatti és tudatfölötti emléke, az ennek nyomán apáról fiúra mindig újra fölserkent politikai ambíció, a közügyekben való jártasság, a politikai szereplésre vágyó és alkalmas egyéb társadalmi osztálynak hiánya a gentrynek kezébe adta (az arisztokrata mellett) akár a 67-es, akár a 48-as oldalon, a politika gyeplőit.

Ezért nem meglepő, hogy a gentry politikájának szelleme ugyanaz, mint a régi nemesi rendé: főképp a közjogi kérdések érdeklik. Habár az országgyűlés mindkét házában a földbirtokos és volt-földbirtokos elem van túlsúlyban, viszonylag a föld kérdéseit elhanyagolják, ezek inkább az elméleti retorikának, mint a gyakorlati törvényhozásnak tárgyai. Többet beszélnek róluk, mint érdekükben cselekszenek. A közjogi probléma, úgy mint hajdan, egészen háttérbe szorítja a társadalom belső rendjére és építésére vonatkozó szellemi, gazdasági és szociális égető kérdéseket. Konstrukció helyett obstrukció uralkodik.

A gentrynek nemesi származására való büszkesége, régi arisztokratikus kaszthajlama és viselkedési módja megmaradt, de *elven*, kifelé — viszonylag kevés kivétellel — akár a 48-as, akár a 67-es párton, *liberális* volt, a jogegyenlőséget, a szabad versenyt, a korlátlan türelmességet, a demokráciát hangoztatta, sokszor olyan jelszavakat is, amelyek megvalósulása észrevétlenül a földbirtokos lába alól kihúzza a földet, a gentryt megfosztja politikai pozíciójától és érvényesülési lehetőségétől, sokszor a történeti hagyományokat cinikusan szétbontja, minden gazdasági és társadalmi értéket a szabad tülekedés zsákmányául vet oda. Csak az 1918-ik évi forradalomnak tanulsága s a nagy nemzeti katasztrófa után támadt bátorsága a túlzó liberális dogmatikával egy időre szakítani s a gazdasági-szociális védelemre berendezkedni. A megmaradt, vagyonilag független földbirtokos gentryre korunk gazdasági válsága újabb csapást mér, foko-

zatosan elporlasztja, önérzetében az anyagi leromlás meggyengíti, politikai lelkiségét opportunizmusra, a pillanatnyi érdekek szigorú szemmeltartására hajlítja. Régen megindult feloldódása a középosztályban, amelynek felső rétege volt, most majd gyorsabb ütemben megy végbe. Korunknak radikalizmusra hajló népuralmában, a vak újtási ösztön és lelki nyugtalanság közepett, a régi nemesség örökösére, a gentryre az a feladat hárul, hogy a nemzeti történeti hagyományok szelleméhez ragaszkodva, bár az új társadalom igényeihez okosan alkalmazkodva, a politikában s általában a közéletben az állam szekerén az új feltörő elemekkel szemben a fék szerepét játssza. Ilyen a fejlődési iránya a német gentrynek, a zord porosz *junkernak*. A XIX. század közepén megindult német polgári liberalizmussal, majd később a radikális és a szocialista pártokkal szemben a junker a lassú fejlődésnek, a tekintélytiszteletnek, a társadalmi és állami konzervatizmusnak, sőt reakciónak volt mindig a képviselője s a progresszív irányoknak esküdt ellensége.

A plutokrata a politikában.

A rendi társadalom korában a politikai hatalom és szereplés alapja a nemesség földbirtoka; az iparral, kereskedelemmel, pénzárukkal foglalkozó városi polgárságnak általában nincsenek politikai jogai. Jellemző, hogy 1848-ig a városok az országgyűlésnek egy szavazattal voltak csak tagjai s a polgároknak a nemesi vármegyében nem volt szavuk. Amikor azonban az egyes országok — Nyugaton előbb, felénk jóval később — a természeti gazdálkodásról áttérnek a pénzgazdálkodásra s kifejlődik a kapitalizmus, a pénz politikai hatalomra kezd törekedni s viszont a politikai hatalom szeret gyakran pénzzé is átalakulni. A felhalmozott tőkék tulajdonosai, a *plutokraták* részt kérnek nyíltan és titokban az addig jobbára csak a földbirtokos réteg kezében lévő politikai hatalomból, mert csak a politikán keresztül tudják gazdasági érdekeiket megvédeni és fejleszteni. Külsőleg továbbra is túlnyomóan az arisztokrácia és a volt nemesség kezében marad a politikai vezetés, de a háttérben mind nagyobb politikai befolyást gyakorol rájuk a plutokrácia, mely egyhamar megtanulja a módját annak, hogyan lehet politikai hatalmat szinte észrevétlenül pénzért vásárolni.

Ennek egyik eszköze a plutokráciának, a pénz hatalom *homo novus*-ainak mind nagyobb számmal, már csak társadalmi presztizszomjából is, a nemesség soraiba való bevonulása. A régi, vagyonban e romlott nemesség anyagi helyzetének feljavítását sokszor az új pénz-

nemességgel való összeházasodásától várja. Most már nemcsak a kard, mint hajdan, de az arany is nemessé tud avatni. A pénzbarók és nemesek száma világszerte gyorsan növekszik a kapitalizmus felvirágzásával nemcsak Németországban és az Osztrák-Magyar Monarchiában, hanem a puritán Angliában is. A régi arisztokrácia és a gentry, bár vagyoni felrisszítés céljából gyakran vér szerint is összeolvad az új, túlnyomóan zsidó eredetű pénzarisztokráciával, azonban az utóbbinak mindig valami láthatatlan válaszfalat kell éreznie jómaga és a történeti nemesség között: az utóbbi a lelke mélyén mégis csak lenézi, parvenünek tartja.

Milyen a plutokratának tipikus politikai lelkisége? Milyen szellemi diszpozíciókat és érzületet visz eleve a politikai életbe? Hogyan határozza meg ezeket a kapitalizmusnak szelleme? Ha az utóbbit vesszük alapul, akkor a plutokratatípusnak *szélső*, ideális kiteljesedését kapjuk.

A plutokrata értéktábláján az első és főérték a gazdasági érték. Minden egyéb értéket ehhez viszonyítva mér, mindent a világon erre vonatkoztat. Az összes szellemi javaknak csak annyiban van értékük, amennyiben a gazdasági érdekeket előmozdítják. A tudomány azért értékes, mert a technika útján a javak termelését előmozdítja; az erkölcs csak értékes eszköze a munkaszervezésnek, a munkában való lelkiismeretességnek és pontosságának, a munkások békés együttműködésének és engedelmességének; a vallásnak megbecsülnivaló értéke is abban áll, hogy a munkások áldozatkészségét fokozza, nyugtalanságukat és elégedetlenségüket tompítja, a szenvedésekkel szemben ellenállóbbá teszi őket; az állam a társadalomnak igen alkalmas hatalmi formája arra, hogy a rendet biztosítsa, a szabad versenyt, a gazdaságilag erősebbnek uralmát fenntartsa, a gazdasági életet zavaró körülményeket hatalmával elhárítsa, a sztrájkokat karhatalommal letörje, a közösség számára minél több szállításra és vállalatra adjon alkalmat, új gazdasági területeket nyisson meg, jól kiaknázható gyarmatokat hódítson. A legfőbb jó, tehát az élet célja a plutokrata szemében a gazdasági javak gyűjtése, mégpedig leg-egyetemesebb formájukban, a pénzben. A tőke a plutokrata előtt öncél, a gazdagságra önnönmagáért törekszik, s nem azért, hogy az anyagi javak csak eszközök legyenek magasabb szellemi és erkölcsi célok szolgálatában.

A vérbeli plutokrata, természeténél fogva, sokszor a nélkül, hogy sejtené, a szélső *individualizmus* híve, amelynek politikai formája a szabadversenyt biztosító *liberalizmus*. Értékhierarchiájának csúcspontján a gazdasági érték áll, de ezt merőben magára vonatkoztatja:

az anyagi javakat csakis a maga egyéni céljára s nem a társadalom érdekében gyűjti; az utóbbit csupán annyiban veszi figyelembe, amennyiben magánhasznával összhangban áll, sőt ezt közvetve előmozdítja. A magánérdek mindig az első s csak aztán következik a közérdek. A közösség, a nép csak azért van, hogy a magánhasznot munkájával és fogyasztásával fokozza. A plutokratának egocentrizmusa az államban csak a magánvállalkozásnak védőintézményét látja, amelynek az a természetes kötelessége, hogy hatalmával a kapitalizmus magánérdekeit oltalmazza, vámtételeivel a külföldi versenyt megakadályozza, az olcsó árukat a határon be ne bocsássa, a tőke magánhasznát a belföldi áraknak magas színvonalon való tartásával biztosítsa. A plutokrata a nemzet tagjaiban vagy munkásokat lát, akiknek egyedüli életfeladata a tőke számára dolgozni, vagy fogyasztókat, akiknek minél több árut minél magasabb áron kell vásárolniok, vagy versenytársakat, akiket mindenáron le kell törni, vagy ha ez lehetetlen, velük a hasznot békés úton biztosító kartelbe lépni.

A kapitalizmusnak individualista szelleméből következik, hogy a plutokrata csak úgy tehet szert az öncélú gazdagságra, ha van benne vállalkozókedv, bátorság, kezdeményező erő, vezetésképeség. Így számos olyan lelki tulajdonság ötlük szemünkbe, amelyek az arisztokrácia és a plutokrácia lelki struktúráját formai szempontból rokonná teszik: az előbbi harci kedvét az utóbbi vállalkozó bátorsága pótolja; amott a parancsoló természet, emitt a szervező és vezető erő lép párvonalba. Mindkettő erősen hajlik a nemzetköziségre: az arisztokrácia családi kapcsolatainál fogva mintegy nemzetfölötti nemesség, a plutokrácia pedig az országok szoros gazdasági összefüggése, a tőke világkoncentrációja alapján nemzetfölötti pénzhatalom. Nemzetközi viszonylatban ezért van az arisztokráciának és plutokráciának rendkívüli politikai jelentősége. A degenerálódás útvonalán is találkoznak. Az arisztokrata őseit hadi vagy kormányzati erényeik emelték a társadalmi ranglétra tetejére; azonban a késői utódok a jólétben duskálgodva, léhaságba, merő hédonizmusba merülnek s az ősek erkölcsi és vagyoni örökségét eltékozzolják. Hasonlóképp, csak gyorsabb ütemben: a kimerítő munkával, sőt aszkézissel gyorsan óriási vagyont szerző plutokratának munkás, vagyongyűjtő típusa fiaiban s unokáiban már ritkán folytatódik; utódai az arisztokrácia életformáját utánozva, raffinált fényűzésben és gyönyörvadászatban élnek ki magukat, vagy a jobbik esetben — s ebben a mágnásfiúktól előnyösen különböznek — öröklött munkaösztönüket a gazdasági tevékenység helyett az irodalomra, művészetre, tudo-



C. LEANDRE : Rothschild. (1898).

mányra konvertálják. Hány plutokrata unoka, távol a gazdasági élet piszkos zajlásától, drámákat, regényeket, essay-eket ír, festészetre vagy szobrászatra adja fejét, irodalmi mecénás lesz s az esztéta-típusnak körvonalait ölti fel. S úgy, ahogy nem ritkán az arisztokrata csupán ressentimentből, újságvágyból és szenzációéhségből megtagadva társadalmi rendje hagyományos szellemi irányát, radikálissá, sőt forradalmárrá válik: hasonlókép tipikus jelenség, hogy a plutokráciának hanyatló sarjai mind az irodalomban és a művészetben, mind a politikában a radikális irányokhoz csatlakoznak, mint nyugtalan és hisztérikus felforgatók minden erejükkel feldönteni iparkodnak azt a világfelfogást és társadalmi rendet, amely atyáiknak gazdasági érvényesülését s ezzel a maguk jólétét is lehetővé tette.

A plutokrata lelki szerkezetéről itt megrajzolt kép a *szélső típus*, amelyben a kapitalista szellem lényegéből folyó törekvések teljesen kifutják formájukat. Messziről sem gondoljuk, hogy minden plutokrata oly ridegen önző, kegyetlen, csak a mások kizsákmányolására irányuló, szociális érzéknélküli lélek, mint ahogy a kapitalista szellem következetes logikájából folynék. A plutokrata léleknek is sokféle változatformája van a Shylockoktól a vagyonuk jelentékeny részét az emberiség nagy erkölcsi céljaira nemcsak okosságból, de szeretetből is áldozó CARNEGIEKIG és ROCKEFELLEKIG. A művészetpártoló és karitatív társadalmi feladatok az utóbbi évtizedekben az arisztokráciáról már jórészt átszállottak a plutokráciára.

Hogyan nyúl bele a plutokrácia a politikába? Ritkán személyesen: ösztönszerűen fél a politikai küzdőtér nyílt harcától. A plutokrácia tagjai ritkán ülnek be a képviselőházba, hogy maguk védjék meg érdekeiket. Ilyen politikai becsvágyuk nincs. A nagytőkének más eszközei vannak a törvényhozás és a politikai közvélemény befolyásolására. Óriási összeget áldoz minden országban, ott is, ahol szélső demokrácia uralkodik, a képviselőválasztásokra. A rendelkezésükre álló pártoknak választási agitációjára szánt összeg biztosítja számukra egyrészt a választóknak hangulatát, másrészt a képviselőknek, illetőleg a belőlük kikerült kormánynak jóindulatát s kedvező intézkedéseit. A választásokba a nagytőkétől belefektetett összeg eddig még mindenütt elhárította azokat a veszélyeket, amelyek a formális demokráciából egy-egy iparúzó, tehát munkástöbbségből álló országban a kapitalista rendszert elméletileg fenyegették. «Mit jelent az, — kérdi a német viszonyokra célozva R. LEWINSOHN (Das Geld in der Politik. 1930. 115. l.) — ha a nagyipar, a bankok és a nagytőkének egyéb képviselői a birodalmi gyűlési választás előtt mindössze talán tíz-tizenöt millió márkát áldoznak, hogy a választó-

kat és a képviselőjelöltek kiválasztását befolyásolják. Egyetlenegy törvény, egy adó megváltoztatása, a vámtarifa fölemelése vagy más gazdaságpolitikai intézkedés tízszeresen és százszorosan hozhatja vissza az érdekeltet számára a választási kiadásokat, nem is szólva a külön kedvezményekről és szubvenciókról, melyeket időről-időre a kormány és a parlamenti többség a hozzájuk közelálló gazdasági érdekeltségnek juttat... A pénz a politikában mint hatalomra törő eszköz aféle szerepet játszik, mint amilyent a fermentum a kémiában: olyan ingerlő anyag, amely már a legkisebb mennyiségben is a legnagyobb hatásokat tudja kiváltani.»

A parlamenti demokrácia tehát több tekintetben leplezett plutokrácia. A demokrácia alapelve szerint a képviselő «az egész nép képviselője», aki csak saját lelkiismeretének szavát követheti és semmiféle külön érdekkör megbízását nem vállalhatja. A plutokrácia azonban gondoskodik arról, hogy mégis csak vállalja. Sőt ezt a közvélemény is tudja, amikor egyes képviselőket pl. Németországban «Industrieabgeordneter», «Landesbundabgeordneter»-nek nevez.

A nyomtatott betűnek szélesebb sugalmazó ereje van, mint a röpke szónak. A plutokrácia tehát a pénz erejével kezében iparkodik tartani a sajtó lelki hatalmát. Ma még elavult módszer egyes újságírók egyéni megvesztegetése, ami már METTERNICH korában divatos (II. köt. 210. l.). A sajtó is kapitalizálódott, üzleti vállalatá alakult át, amely szívesen veszi a titkos szubvenciót, legtöbbször a hirdetések megfizetésének leplezett formájában.

A plutokráciának a választásokat és a sajtót a pénz hatalmával irányító politikai technikája a legjobban a demokrácia őshazájában, Amerikában virágzik. A két pártnak, a republikánusoknak és a demokratáknak választási harca voltaképpen két kapitalista érdekelt-ség hatalmi küzdelme. Minthogy Amerikában nemcsak a képviselőket és szenátorokat, az Únió elnökét és az egyes államok elnökeit, a városi polgármestereket és a magisztrátust, hanem még a bírákat és ügyészeket, a rendőrség és az adóhivatalok főnökeit is rövid időközben újra választják, a nagytőke, a sokféle kapitalista testület, a «Wallstreet» élénken résztvesz minden választási harcban, hogy ne csak a törvényhozásra, de a végrehajtó hivatali apparátusra is állandóan befolyást gyakorolhasson. Ezért sehol sincsenek a pártok oly alaposan és biztos ütőerővel a pénz erejénél fogva megszervezve, sehol sincsen annyi fizetett «hivatásos» pártszervező (*boss*), mint az Egyesült Államokban. Egy-egy elnökválasztás európai szemmel nézve mesés összegbe kerül. Az amerikai szenátus bizottsági jelentése szerint (Presidential Campaign Expenditures. 70th Congress, 2^d Session.

Bárá Dániel Ernő.



Jeligeje: Az ember a bárónál kezdődik. Tanúsít reá:
Guttmann, Herzog, Grödel, Orosdi, stb. kollégáim.

Report 2024) 1928/9 telén a HOOVER és AL SMITH között folyó választási harc 16·5 millió dollárba került, amiből 9·5 millió a republikánusokra, 7 millió a demokratákra esett. De ebbe nem voltak beszámítva a helyi kerületekben a központ nélkül kiadott összegek. Ezekkel együtt a választási költség 20 millió dollárra tehető (kb. 120 millió pengő). A HOOVER-párt rokonszenvét eleve biztosították CLARENCE DILLON s. O. H. KAHN bankárok, CHRYSLER autógyáros, FIRESTONE abroncsgyáros és más plutokrata egyenkint 25,000 dollárral, H. N. STRAUSS 50,000, a ROCKEFELLER-család 85,000, a GUGGENHEIMek 100,000 dollárral. De a többi demokratikus választás is elég arisztokratikus összegeket nyel el. Egy szenátor megválasztása, ha közkedvelt ember, kb. 50,000 dollárba kerül. Ezért a szenátusz fokozatosan a gazdag emberek gyülekezete lesz. Újabban miniszteri tárcát is vállalnak. (L. Lewinsohn i. m. 292—300. lk.) HOOVER megalkotta a «milliomosok kabinetjét», melyben a kereskedelmi tárcát az amerikai acélgyárak feje, ROBERT LAMONT vállalta. ANDREW W. MELLON, a legnagyobb alumínium-konzern társtulajdonosa, három elnök alatt pénzügyminiszter. A plutokrácia így már közvetlenül is részt vesz a demokratikus kormányzatban.

Nem ritka jelenség, hogy a pénzligarchák fiai, a második vagy harmadik nemzedék, elméletben antikapitalistává fordulnak át, szociális álmokat szőnek az irodalomban, pénzükkal és befolyásukkal minden radikális irányt támogatnak. Tipikus példája a plutokrácia elméleti aposztatáinak WALTHER RATHENAU. Milliomosnak fia. Maga is mint elsőrendű gazdasági szakember az egyik leghatalmasabb német részvénytársaságnak, az *Allg. Elektrizitäts-Gesellschaft*-nak elnöke. S ez a pénzligarcha nagy tudással és remekül megírt könyveiben a világháború zaja közepett utópista társadalmi álmodozó: mint erkölcsi próféta a társadalomnak gyökeres erkölcsi, gazdasági és politikai átalakulását követeli. Az államszocializmus rajongója a teóriában, de a liberális kapitalizmus képviselője élete valóságában. Mindenekelőtt a lélek belső átalakulását, szabadság- és felelősségtudatra való emelését követeli: ehhez az út a gazdasági, erkölcsi és jogi élet reformja. A tulajdon nem magánügy: a mostani plutokrácia a legelvetnivalóbb oligarchikus uralomforma. A fogyasztás, amint a gazdaság általában, nem az egyesnek ügye, hanem a közösségé. Fényűzést nem szabad tűrni: csakis a közvetlen és igazi szükséglet elégíthető ki. A birtok és a jövedelem kiegyenlítése az erkölcs parancsa. Csak egy lehet gazdag: az állam. Ennek kell gondoskodnia a maga eszközeivel minden szükség elhárításáról. Az egyesek gazdagságának mai forrásai a monopóliumok, a spekuláció és az

öröklés. Ezeknek a jövő gazdasági rendben nincs helyük. A bírás-
vágynak és kapzsiságnak helyébe az alkotásvágynak és felelősség-
érzésnek kell lépni. Az állam roppant gazdag lesz, ha az osztály-
ellentétek megszűnnek: minden henylésnek, munkanélküli jövede-
lemnek vége. Közepes és egyenletes jólét fog támadni, amely kizárja
a további osztályellentétet. A ma embere ezt mondja: én bírni és
látszani akarok. A jövő embere így szól: alkotni és lenni akarok.
A hatalom és birtok szenvedélye el fog tűnni.

A merő államszocializmusnak ez a jószándékú modern Platonja
minden ízében *történetellenes*: társadalmi konstrukciójából a pluto-
krácia parvenü-jellege tör elő. Szemére hányja Németországnak, hogy
száz esztendő óta csak a történelmi módszert alkalmazza, örökösen
historizál, azaz fonnyaszt, ami merőben ellenkezik a helyes társa-
dalmi módszerrel: az intuícióval. Minden tradicionalizmus a szellemi
restség jele. Mint merész reformok álmodója megveti a dolgok törté-
neti-fejlődési vizsgálatát és a hagyományok konzerváló társadalmi
erejét. Az új szocialista népállamnak utópiája szemében minden baj-
nak panácea.

A merész társadalmi reformeszméket azonban a nagy plutokrata
álmodozó azokban az óriási vállalatokban, ahol úr volt s a hatalom
kezébe összpontosult, meg sem kísérelte alkalmazni. A világháborút
követő összeomlás után a gyakorlati politika területére lép: a szociál-
demokrata párt felé hajlik. Újjáépítési, majd külügyminiszter: de
ekkor is lényegében rajongó s nem gyakorlati államférfi. A franciák-
kal a dologi szolgáltatások ügyében való tárgyalásai, majd az orosz
szovjettel kötött szerződésai a doktrinér idealizmus jegyeit viselik
magukon.

A polgár a politikában.

A középkorban a polgárság a szabad városi lakók rendje, amely-
nek zöme iparos és kereskedő. Ez a rend a városi jogban külön jog-
állást élvez. A vagyoni különbségnek társadalomtagoló hatása ebben
a nem-nemes rendben is érezhető: a vagyonosabb s ezért tekintélye-
sebb családok a patriciusoknak afféle városi nemesi rendjét alakítja
ki a polgárságnak alsóbb rétegével szemben. A XVIII. századtól
polgárszámba ment mindenki, aki nem tartozott a nemességhez és
a parasztsághoz. A gazdasági élet fejlődésével a megvagyonosodott
és mind műveltebb polgárság természetszerűen politikai jogokra töre-
kedett. A harmadik rend Angliában már a XVII. században a nemes-
séggel egyenlő politikai jogokban részesül, ha mindjárt a politika
irányítása a nemesség kezében marad is; ellenben Franciaországban

a nagy forradalomra volt szükség a harmadik rend jogainak érvényesítésére. A polgárság most már nemcsak a kereskedők és iparosok rétege, hanem az orvosoké, ügyvédeké, tanároké s egyéb szellemi foglalkozású egyénéké, főképp hivatalnokoké is. Ez a polgári réteg a XIX. század folyamán mindenütt a *liberalizmus* képviselője, a jogegyenlőségnek, a rendi kiváltságok megszüntetésének harcosa. Az 1848-ban Európa legtöbb országát megrázó politikai vihar a polgári liberalizmus szabadságeszméiből indul ki. A nemesség kiváltságainak megszűnte után a polgárság és a szegényebb nemesség egybeolvad s együtt alkotja a *középosztályt*; ennek felső rétege a földbirtokos, politikai szerepre is vágyó nemesség maradványa, másrészt a nagyobb vagyonú polgárság. Nálunk igazi független polgári öntudat kevésbé fejlődött ki, mint Nyugaton, mert a városi polgárság gyér volt s hozzá többnyire német. Ez a polgárság nem alakított ki magának sajátos étoszt, hanem a nemesség «úriember» eszménye lebegett előtte.

A XIX. század második felében mind gyorsabb lépésekkel halad a nagytőke a gazdasági egyeduralom felé. De másrészt ellenhatásképpen a társadalom piramisának egyre szélesebb alapzata, az ipari proletariátus, a negyedik rend is mind masszívabb tömbbe tömörül. A társadalom nagy létráján a nagytőke és a szervezett munkásság között a középső fokon helyezkedik el az úgynevezett *középosztály*. Amíg a létra felső és alsó fokait megszálló nagytőke és proletariátus egy félszázadon keresztül vívta a maga gazdasági és politikai küzdelmét, a közbülső helyet elfoglaló középosztály sokáig némán nézte ezt a küzdelmet, nem ébredt gazdasági és politikai érdekeinek tudatára, a szervezett osztályharcban nem volt megszervezve s nem is érezte elég tudatos szolidaritással a maga külön jelentőségét. Politikai erejét liberalizmusa a vagyonosabb rétegében öntudatosan, vagyontalan rétegében pedig öntudatlanul a kapitalizmus érdekkörébe állította. Ezért a szociáldemokrácia a polgárságot, mint a munkásrend ellentétét fogta fel. A polgár, a *bourgeois* a szocialisták szemében a modern gazdasági ember, a kapitalista vállalkozó; a polgárság, a *bourgeoisie* a munkaadók, a birtokosok, a tőkésék, a nem-munkások rendje. A politikában ilyen értelemben állították szembe a szocialista és a polgári pártokat. Pedig a mai polgárság távolról sem egységes társadalmi réteg: folyton súrlódik, sőt harcban áll benne a város és a falu, a nagy- és a kisipar, a termelő és a fogyasztó, az agrárius és a merkantilérdek, a katolicizmus és a protestantizmus, kereszténység és zsidóság stb.

A polgárságnak másik gyűjtőneve a középosztály. Mi a középosztályhoz való tartozásnak ismertetőjele? Kiket tekinthetünk a

középosztály tagjainak? Vannak-e olyan tipikus világnézeti és politikai-érzületi jegyeik, amelyek az egyéb különbségek ellenére is közös és homogén társadalmi rétegbe kapcsolják őket? A kérdés súlyos és bonyolult voltára utal már az a történeti tény, hogy a középosztály csak az utóbbi évtizedekben kezd közös gazdasági és politikai érdekeinek tudatára ébredni és némileg szervezkedni. Ennek oka mindenestre e társadalmi réteg belső egységének hiánya: ha természete szerint olyan egységes és egynemű lett volna, mint a plutokrácia vagy az ipari szervezett munkásosztály, bizonyára már régen megtalálta volna a maga hasonló, egységes szervezésformáját.

Amikor a társadalmat «osztályokra» bontjuk, eleve tisztában kell lennünk azzal, hogy itt az «osztály» fogalmát nem szabad szigorú logikai értelemben vennünk. Az osztály fogalmát szabatosan csak ott alkalmazhatjuk, ahol a tárgyak valamely csoportjában bizonyos tulajdonság vagy megvan, vagy nincs meg; pl. ez a gáz vagy hidrogén vagy nem, a szerint, vajjon megvan-e benne a hidrogén jellemző sajátsága vagy nincs. Ellenben ott, ahol arról van szó, vajjon bizonyos tulajdonság többé vagy kevésbé van-e meg valamely tárgyban, a *típus*nak sokkal rugalmasabb fogalmát alkalmazzuk. A társadalomnak rétegekre való bontásánál is ily értelemben igazában nem társadalmi osztályokról, hanem csak társadalmi típusokról kellene szólnunk. Hisz a folyton mozgó-hullámzó társadalmi rétegek nincsenek egymástól merev demarkacionális vonalakkal elválasztva, hanem egymásba folynak: az alsóbb néprétegek tagjai fölemelkednek a felsőbb rétegekbe, miközben a tiszta típushoz képest átmeneti formákat alkotnak. De még a típusnak ilyen rugalmasabb értelme is viszonylag a legnehezebben alkalmazható a középső társadalmi rétegre, az ú. n. középosztályra. Az arisztokratának, plutokratának vagy a munkásosztálynak szembeszökőbb tipikus lelki tulajdonságai, biztosabb ismertetőjegyei vannak, amelyek benne többé-kévesbé megvalósulnak, mint a középosztályú embernek (a «középosztály» szót használjuk továbbra is, de az imént megszorított értelemben). Ha az utóbbinak tipikus tulajdonságát keressük, ez bizony mindig ki akar siklani logikai hálónk nagyraszabott, az élet ezerféle változatához símulni nem tudó szemein.

Milyen ez az ismertetőjegy? A legtöbben kizárólag *gazdasági* jellegűnek fogják fel: a középosztálynak kritériuma a közepes nagyságú jövedelem. Mások a szellemi *műveltség*nek, értelmiségnek bizonyos mértékét minősítik a középosztály tipikus tulajdonságának. Pedig a két kritérium egyesítése szükséges. A gazdasági mérték csak a kiindulópont; azonban a közepes vagyon, illetőleg jövedelem bir-

tokával együtt jár rendszerint olyan hagyományszerű szellemi-erkölcsi habitus is, mely sem a nagyon gazdagoknál, sem a nagyon szegényeknél nem található.

Az anyagi és szellemi ismertetőjegyet a politikai lelki diszpozíció szempontjából is klasszikusan alkalmazta a középosztály jellemzésére több, mint kétezerkétszáz évvel ezelőtt ARISTOTELES *Politika* c. munkájában (IV. k. 11. fejelet. Szabó M. ford. 1923.). Minden művelt társadalom fejlődése szerinte lényegében hasonló társadalmi szerkezetet alakít ki: az emberek élete s ezzel a társadalom rétegződése is velejében ugyanaz. «Minden államban — mondja Aristoteles — három osztálya van a lakosságnak: a nagyon gazdagok, a nagyon szegények s harmadsorban a középosztály . . . A vagyoni állapotban is valamennyi közt legtöbbit ér a közepes. Az ilyen ember hallgat legkönnyebben a józan észre.» Ellenben az előkelő származású vagy nagyvagyonú emberek, másrészt a koldusszegények nehezen hajlanak a jó szóra. «Amazok inkább féktelen erőszakra és nagy gazságokra vetemednek, emezek pedig gonosztevőknek és kiscgazembereknek csapnak fel.» Az előkelők és nagyon gazdagok el vannak kényeztetve s már az iskolában sem szoknak az engedelmességhez; a szükségét szenvedők pedig nagyon is földhözragadtakká, szolgai természetűekké válnak. «Emezek a vezetéshez nem értenek, csak szolgai engedelmességhez, amazok pedig meghajolni nem tudnak semmiféle vezetés előtt, csak úri parancsolásra áhítoznak. Így fejlődik aztán ki egy állam, mely szolgálkából és urakból, de nem szabad polgárokból áll . . . Pedig az államnak mégis csak lehetőleg egyenlőjogú és egymáshoz hasonló polgárokból kell állania, ez pedig elsősorban a középosztályú emberek közt lehetséges . . . *S rendesen ezek az elemek a legmaradandóbbak az államban; mert sem ők nem áhítoznak a máséra, mint a szegények, sem az övékére mások, mint ahogy a gazdagokéra a szegények szemet vetnek . . . Világos tehát, hogy az állami közösség is akkor a legjobb, ha a középosztályra támaszkodik, s azok az államok rendezkednek be jól, amelyekben nagyszámban van a középosztály . . .* A legnagyobb szerencse tehát, ha az állampolgároknak közepes, de mégis elégséges vagyonuk van; mert ahol az egyik résznek igen sokja van, a másiknak semmije, ott vagy túlzó demokrácia vagy egyoldalú oligarchia, vagy tyrannis fejlődik ki — az egyik vagy másik véglet folytán . . . A demokratikus formák azért maradandóbbak és szívósabbak az oligarchikusoknál, mert középosztály van bennük; ahol azonban ezen osztály hiányában a vagyontalanok kerekednek felül tömegükkel, ott züllés és csakhamar megsemmisülés következik be.»

Már arra is utalt ARISTOTELES, hogy a szellemi életnek, a társa-

dalmi haladásnak legfőbb tényezői, «a legkiválóbb törvényhozók, államférfiak a polgárság középosztályából kerülnek ki: közülük való volt SOLON, LYKURGOS, CHARONDAS és a többiek is túlnyomó részben.» Tehát már ARISTOTELES a középosztályt nem pusztán a gazdasági kategória szögéből nézi, hanem egyszersmind a lelki diszpozíciók, a műveltség, a társadalmi egyensúly és politikai haladás szempontjából is, amelyek a középosztályt a legfontosabb államfenntartó tényezővé avatja.

Ha a középosztálynak újabb, sokszor bagoly-komoly tudós meghatározásait tüzetesen szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy a középosztály fogalmát *egészen egyoldalúan csakis gazdasági tulajdonságokban* meritik ki. Kétségtől a gazdasági állapot egyik alapvető szempont; de egymagában alkalmazva, erőszakos általánosításra vezet. Egyesek a jövedelemnek közepes, számszerűen is kifejezett nagysága alapján számítják az egyéneket a középosztályhoz. Pl. SCHMOLLER a világháború előtt azt mondja, hogy az a középosztály tagja, akinek 3000—8000 márka évi jövedelme, illetőleg 100,000 márkát érő vagyona van. Mások szerint a középosztály két nagy csoportba tömörül: az *önálló* és a *nem-önálló* exisztenciákra. Az előbbieket az iparosok, kis- és középkereskedők és a kis- és középbirtokosok: ez a *régi középosztály*. Az utóbbiak a magán- és közalkalmazottak, azaz a magán-, községi és állami hivatalnokok; ez az *új középosztály*, mely főképp szellemi munkát végez. A kettő érdekei sok tekintetben egymástól elütők, sőt egyenest egymással ellentétben állanak. Ezért nincs a középosztálynak és újabb mozgalmainak belső politikai egysége s mélyebb gazdasági szolidaritása. Ha mégis ez a régi és új középosztály összefog, ennek alapja nem annyira a gazdasági törekvések közössége, mint inkább a társadalmi értékelés s a viszonylag konzervatív világnézet egyenmősége.

Ezekből a meghatározási kísérletekből szembeszökő, hogy pusztán a gazdasági kategória, bármennyit agyaskodjunk is vele, nem elég a középosztálynak csak némileg is kielégítő elhatárolására. Az évi jövedelemnek számszerű korlátfelállítására már a békében is alig volt igazolható, mert számos szakszervezeti bérmunkás évi jövedelme is e korlátok közé esett. A világháború meg egészen eltolta a fizikai és a szellemi munkás jövedelmének határait; a kis- és középrangú hivatalnok fizetése azonos lett a munkásember bérével, másrészt számos szellemi foglalkozású egyén kénytelen lett utóbb fizikai munkát vállalni. Viszont az a fizikai munkás, aki szakszervezeti titkárrá vagy képviselővé, tehát hivatalnokká vagy hivatásos politikussá emelkedik, bizonyára nem tartozik ezért már a középosztály lelki egységébe, ha

külső életszínvonala felülmúlja is a középosztályhoz tartozókéét. Ellenben a mindig szellemi munkát végző magántisztviselő, akinek osztályöntudata eredetileg a középosztályra vonatkozott, a nagytőke kiszákmányoló nyomása alatt könnyen elproletarizálódik s magát a szervezett munkássághoz tartozónak érzi.

De a «rég» és «új» középosztálynak imént jellemzett különbsége: az *önállóság* szempontja sem biztos ismertetőjegy. Mert az iparos és a kereskedő is bizonyos értelemben függő helyzetben van, ha mástól nem, a nagykereskedőtől, a hitelezőtől s a vásárló közönségtől. Viszont a hivatalnokok egy része bizonyos fokú függetlenséget is élvez, nem említve az értelmiségi szabadpályákat (ügyvéd, orvos, mérnök, író, művész). Továbbá: a «rég» és az «új» középosztály a jelzett értelemben azért sem állítható szembe, mert ellenkezik a begyökerezett szóhasználattal, mely «rég» értelemben középosztályon elsősorban nem a kispolgárságot (iparosokat, kiskereskedőket) érti, hanem a birtokos köznemességet és a jómódú, művelt városi polgárságot, amelyek együttesen töltötték be a közhivatalok túlnyomó részét is. A «rég» középosztály nálunk magyaroknál éppen ez a nyilvános életet irányító nemesi és városi intelligencia: itt az ú. n. történeti középosztály par excellence középosztály. Az újabb középosztálymozgalmat is éppen a tisztviselői elemekből álló történeti középosztály indítja meg, azonban magához iparkodik vonni azokat a társadalmi elemeket is (kis- és középiparosokat és kereskedőket), akik voltaképp ugyanazon a történeti és nemzeti értékeket megbecsülő világnézetben vannak s amelyek gazdasági érdekeit a nagytőke, de főleg a szervezett proletariátus éppúgy elnyelni készül, mint az övét. A német és francia középosztálymozgalmal ezzel szemben a fordított utat járta. Eredetileg a kézműiparosság indította meg, hogy az önálló kisiparosokat szervezze a kapitalizmus, a gyári nagyipar beolvasztó törekvésével és a szervezett munkásság erőszakával szemben. A mozgalom gazdasági és társadalmpolitikai programjához később csatlakoztak a kereskedők, de aztán a szellemi pályák képviselői, az értelmiségi réteg is.

A gazdasági szempont mellett a középosztálynak elhatárolására alkalmasnak tűnik fel a *műveltségnek* bizonyos mértéke is. Ennek alsó fokát négy középiskolai osztály elvégzése adná meg, felső fokát pedig az egyetemi és egyéb főiskolai végzettség. A statisztikai terminológia e két határ közé eső réteget *értelmiségnek* szokta nevezni.

Ez a műveltségi ismertetőjegy is túlmerev és csak nagyjában érvényes a középosztályra. Általában összhangban van az imént vázolt gazdasági elhatárolással, mert a fizikai munkásság túlnyomó

részének csak népiskolai és tanonciskolai műveltsége van. Ámde a kisiparosok, kiskereskedők és kisbirtokosok jelentékeny részének sincsen négyosztályos középfokú iskolázottsága. E szerint ez az ismeretőjegy sem tekinthető biztos tipikus vonásnak. Másrészt, ha a középosztálynak szellemi pályán mozgó tagjaira gondolunk, akkor éppen a középosztálynak ez a rétege képviseli a társadalom szellemi arisztokráciáját s így *ebből* a szempontból a *középosztály* voltaképp a *felsőosztály*. A legnagyobb lángelmék a tudomány, művészet s politika terén éppen a középosztály talajából virágoztak ki; a nagy feltalálók és felfedezők, az emberi kultúrának igazi hatalmas rétegforgatói éppen a középosztály sarjadékai.

A Földön nem az északi sark eszkimója, sem a tropikus tájak szerecsene építette fel az emberiség mai kultúrájának hatalmas dómját: éppígy a társadalmi rétegek közül is sem az egészen nincstelenek hideg és sivár milieuje, sem a nagyon gazdagok elpuhító bősége teremti meg a kultúrát és fejleszti az államéletet, hanem a kettő közé eső középrendnek lelki zónája, amelyben a szellemi értékek kultusza hagyományszerű s folyton továbbbőszítő indítékul szolgál. Minden virágzó, egészséges társadalomban a vezérosztály a középső réteg. Belőle indul ki a termelés mind anyagi, mind szellemi téren, mert hisz az anyagot is a szellem mozgatja. Kezdeményezés, fölfedezés, föltalálás, a munka szervezése és irányítása, az ehhez szükséges elhatározóképeség és személyi felelősség elsősorban a középosztályban található. Akár az iparost, kereskedőt, gazdát, akár a szorosabb értelemben vett szellemi pályákon működőket nézzük, a középosztály szellemi tevékenysége a vezérlő és irányító tényező abban a munkában, amelyet aztán a fizikai munkásság nagyrészt csak mechanikusan hajt végre. Ebből a szempontból, úgy látszik, a szellem, a műveltség bizonyos foka az, ami meghatározza, vajjon kik tartoznak a középosztályba? Innen érthető, hogy a társadalmi rétegek közül elsősorban a középosztály az, amely a haladást nemcsak egyedül az anyagi jólét fokozásában látja, mint akár a szervezett munkásság történelmi materializmusának marxi dogmatikája, akár a nagytőke midási életbölcse, hanem a szellemi-erkölcsi értékek lehető megvalósításában is.

A középosztálynak ez az általában magasabb szellemi műveltsége vezet át bennünket a harmadik szempontnak, a *világnézetnek* körébe, amelynek szögéből az egyes társadalmi rétegek lelki szerkezete és szellemi tipikája jellemzően vizsgálható. Aránylag a proletariátusnak világnézete a legegyneműbb már műveltségének differenciálatlansága miatt is. Ez a világfelfogás, amennyiben öntudatos, a marxi

ideológia pilléreire nyugszik: a metafizikában materializmus, az etikában csak egy értéket, a gazdasági értéket ismerő szélső utilitarizmus. Társadalmi és politikai értékfelfogása minden téren radikális, sőt forradalmi: a társadalomnak és államnak történeti alapjait gyökerestül föl kell forgatni, a hagyományos nemzeti korlátokat ledönteni és a proletariátusnak kizárólagos osztályuralmát megvalósítani. Ezzel szemben a középosztály tipikus világnézete és politikai-társadalmi felfogása, bár van polgári radikalizmus is, lényegében a *mérsékelt haladás*, a helyes értelemben vett liberalizmus különféle árnyalata, mely kiegyenlíteni iparkodik mindenütt az arisztokráciának merev konzervatizmusát és a proletariátusnak mindent felforgatni törekvő nihilizmusát. A középosztály a történelem tanúsága szerint átlag a folytonosságban ható történeti erők irányában halad. Ezért a nemzeti gondolatnak és érzésnek is mindenütt és mindenkor a középosztály a legfőbb megőrzője és fejlesztője. A proletariátus és a plutokrácia nemzetköziségre és világpolgárságra hajlik: velük szemben a középosztály *nacionalista*, a leghívebben ragaszkodik a nemzeti közösség hagyományához és történeti igényeihez. A középosztály a nemzeti szervezetnek világszerte a legszívósabb eleme. Sem a munkás-internacionále, sem a nagytőkés arany-internacionále nem ismer nemzeti ideált. Ennek főtámasza: a középosztály, a nemzeti életnek öntudatos alanya és mozgatója. A parasztság viszonylag laza társadalmi szerkezetű a nemzeti öntudatosságához szükséges mélyebb történeti műveltség híjján. A nemzet szubsztanciájának ösztönös és szívós, de öntudatlan fenntartója: inkább a nemzeti élet energia-rezervoárja, tartalék-össereje, hatalmas amorf ösztöne, semmint tudatos és irányító hatóereje. A nemzet a maga történetét és halhatatlanságának tudatát valójában a középosztályban éli, benne feszül és lüktet a nemzet szellemi és erkölcsi ereje és föltörő aspirációja.

Mi avatja tehát viszonylag egyeneművé a középosztály lelkeségét? A *történeti hivatásérzés*, a *nemzeti missziótudat*, mely sok nemzedék közös munkája alapján mint erkölcsi-szellemi hagyománytőke sűrűsödik össze. Nem tartozik a magyar középosztályba, aki nem érez együtt ösztönösen is, meg öntudatosan is a történeti Magyarország életakarásával, erkölcsi és politikai hagyományaival. Lehet közepes jövedelme, lehet közepes vagy akármekkora műveltsége: nem él a magyar középosztály lelki közösségében. Ingyen se gondoljuk, hogy a nemzet történeti hivatásérzése megvagyonosodott jöttmentek máról-holnapra szerzett lelki tulajdona lehet.

A nemzet történeti öntudatának a *szellemi munkások*, akik a középosztály keretének jelentékeny részét kitöltik, a leghívebb letéte-

ményesei. Miért? Mert *mely összefüggés van a nemzet és a szellem benső lényege között.* Az, ami a nemzetet nemzetté avatja, elsősorban nem a faji-biológiai közös eredet (hisz a legtöbb kultúrnemzet egészen kevertvéru), hanem a történetileg kialakult lelki közösség, egyforma szellemi habitus és életforma, az értékfelfogásnak és világlátásnak, a gondolkodásnak és érzésnek, tehát a sajátyszerű kultúrájának nagyjában egynemű lelki struktúrája. A nemzet szellemi princípium. A szellem munkásai tehát elsősorban a nemzeti kultúra és államépítés munkásai. A sajátyszerű nemzeti lélek, mely a többi nemzetnek kollektív lelkétől megkülönbözteti, a nyelven kívül a jogrendszerben, alkotmányban, politikai gondolkodásban, irodalomban, művészetben, iskolarendszerben, szokásokban, a történeti tudatban nyilvánul meg. A szellemi munkások pedig túlnyomóan ezeknek a lelki képződményeknek őrei, formálói vagy fejlesztői. S éppen ebben áll döntő jelentőségük a nemzet szervezetében és életében. Az a nemzet, amelynek jogászai és tisztviselői nemzetközi jogi fantómok után futnak s a kozmopolitizmusért rajonganak a maguk nemzetének érdekei ellen; amelynek tanítói-tanárai a nemzet hagyományait lenézve, sőt kigúnyolva alakítják a felsemésülő nemzedék lelkét; amelynek költői, írói és művészei a nemzet multjával, történetileg kikristályosodott értékérzésével és eszményeivel szakítva, egyoldalúan az egyetemes emberi légnemű ideáljának kultuszát üzik: az a nemzet megszűnik mint külön nemzet élni, önmaga ássa meg sírját. Lehet ország, de már nem nemzet. *A szellemi munkások túlnyomó serege minden ízében a nemzeti kultúrához s a nemzet politikai önállóságához van kötve: e nélkül munkájának is végeszakad, vele él vagy hal.* Addig van munkája, amíg külön nemzete van, különben nem dolgozhatik a nemzeti kultúra épületén.

Amikor országunk területe egynegyedére csonkult, az elszakított s idegen nemzeti kultúra jármába kényszerült területeken a magyar szellemi munkások ezrei egyszerre kenyér nélkül maradtak, mert az anyanemzetnek elszakított tagjai leszáradtak a törzsről. A magyar közigazgatás és állami üzemek (posta, vasút) tisztviselőit elűzték; az ügyvéd, ha nem tudta az új urak nyelvét, becsukhatta irodáját; az újságíró sutbavethette tollát; a színész kezébe vehette a vándorbotot; a magántisztviselő, minthogy a pénzüzeteket, gyárakat s egyéb gazdasági szervezeteket az új hatalom egyszerre vagy fokozatosan nacionalizálta, kenyér nélkül maradt. Ez a szomorú kép szemlélteti a legkézzelfoghatóbban, hogyan függ össze a középosztálynak, a szellemi munkásoknak sorsa és érdeke a nacionalizmussal. Elsősorban a szellem munkásainak csenghet fülébe a költő szava: «Itt élned, halnod kell» *Politikai érzületük és értékírányuk csakis nacionalista lehet.*

Bár a fizikai munkás sorsa is túlnyomóan a hazai föld rögéhez van kötve, mégis munkájának természete sokkal nagyobb lehetőséget ad arra, hogy idegen világban, az anyanemzettől távol vagy elszakítva is megkeresse kenyerét: az eke, a gép, a kalapács, a fűrész, a bánya lényegében mindenütt ugyanaz. A fizikai munka nemzetközibb természetű, mint a szellemi munka legtöbb faja. A fizikai munka bizonyos mértékig megengedi a kivándorlást, vagy legalább is a «fecskerendszert»: ha a sárvári selyemgyár gépei nem kattognak, magyar munkásai százsámra Lyonba vándorolnak s az ottani selyemgyárakban ugyanolyan típusú gépeken dolgoznak. De lehet-e hasonló módon exportálni bírákat, ügyvédeket, tanítókat, szolgabírákat, miniszteri tanácsosokat, vasúti vagy postatisztviselőket, színészeket? Legfeljebb a tudomány, a művészet és a technika bizonyos ágainak emberei vándorolhatnak, mint a fecskék melegebb tájakra, ahol még ezek a hivatások nincsenek telítve szellemi munkásokkal. De akkor is legtöbbjük lelkében elpattan valami: nemzeti érzésük, a hazai tradíciók ereje haza sóvárogtatja őket. Az a szellemi munkás is, akinek hivatástartalma nemzetközi, az idegen talajban gyökértelennek érzi magát.

A nemzet történeti hivatásérzése és missziótudata elsősorban a középosztályban, ennek szellemi munkásaiban él: ezekben csapódik le és sűrűsödik össze az egyes nemzedékeken keresztül a nemzet történeti tudata, szellemi-erkölcsi hagyománya és önálló politikai életakarata. Azt, hogy ez valóban így van, plasztikusan szemlélhetjük azon a szomorú képen, amelyet a hazánktól elszakított területek társadalmi képe tár elénk. Az új hatalmak a magyarságot elsősorban megmaradt és jövő szellemi munkásaitól, a vezetésre hivatott középosztálytól, ennek szellemi kultúrájától iparkodnak minden eszközzel megfosztani, mert jól tudják, hogy ebben él a leghatékonyabban a történeti Magyarországnak tudata, érzése és politikai akarata. A szellemi munkások alkotják ugyanis egy nemzet idegrendszerét, agyveljét, vezető rétegét, tudatos hatóerejét; bennük lüktet a nemzetnek a beolvasztással szembeszálló sajtószertű étosza, szellemi ereje és soha le nem mondó öntudatos történeti aspirációja.

Minthogy a középosztály fogalma ennyire szorosan egybeforr egy-egy nemzet életével, a tíz évvel ezelőtt Bernben megindult nemzetközi középosztály-mozgalom (*Nemzetközi Középosztály-Ünión, Internationale Mittelstandsunion*. 1923.) sohasem lehet oly értelemben nemzetközi, mint a nagytőkének vagy a munkásságnak szervezete. A külföldi középosztály-mozgalom túlnyomóan gazdasági jellegű: mint ilyen gazdasági mozgalom — a munkásság és a nagytőke nemzet-

közi szervezeti sikereinek láttára — szintén a nemzetközi organizált-ságtól vár a középosztály számára hatékonyabb eredményeket. Az 1923-i berni kongresszus e mellett már hangoztatta a világnézeti és politikai szempontot is: a középosztálynak az egész világon össze kell fognia a kommunizmus és anarchizmus, másrészt a szélső kapitalizmus társadalmi érvényesülése és erkölce ellen: a mai társadalmi veszettség ellen nemzetközileg kell keresni a hatékony erkölcsi és politikai szérumot. A középosztálynak ez az *elvi* küzdelme joggal lehet nemzetközi jellegű. Mihelyt azonban erről az elvi magaslatáról leszáll az egyes nemzetek középosztályának belső konkrét problémáihoz, a további érékközösségnek már útjában áll a sajátos nemzeti értékfelfogás: itt már pl. az elszakított területeken élő magyar középosztálynak a hivatali állások, az iskolázás, a földbirtokreform stb. terén merőben ellenkező az érdeke, mint a cseh, oláh vagy szerb középosztályé. A gyakorlatban már vége a nemzetköziségnek: itt a nacionalizmus érdeke és érzelme diktálja a *verbum regens*-t. Márpedig éppen ez a nacionalizmus a középosztály lelke, mivoltának legfőbb alkotójegye.

A középosztály, amelynek tág és rugalmas kerete a gentrytól a kispolgárig, a kiskereskedőig és kisiparosig a legtarkább demografiai elemeket átfogja, természetesen a politikai érzület szempontjából nem lehet homogén. A középosztálynak szabad szellemi foglalkozású és ipari-kereskedelmi alsóbb rétege túlnyomóan a polgári liberális demokráciának volt a XIX. században híve. Társadalmi helyzete eleve erre a politikai érzületre diszponálta. Jellemzőek a tizenöt éves LASSALLE-nak, a kereskedőfiúnak Naplójába írt ezen szavai: «Ha hercegnek születtem volna, szívvel-lélekkel arisztokrata lennék. Így azonban, mivel csak egyszerű polgárgyermek vagyok, annakidején majd demokrata leszek.» A radikális, forradalmi elemek 1789 óta a kispolgárság, az írók, ügyvédek, újságírók s egyes arisztokrata deszperádók soraiból kerültek ki, akik később a fizikai munkásság szervezett erejét is felhasználni iparkodtak a maguk politikai céljaira. Az ellenforradalmak konzervatív vezetői pedig rendszerint a főnemesi, előkelő és gazdag elemek, a vagyonos polgárság és a jómódú parasztság. A polgári rétegnek esztéta-típusa különösen vonzódik a szocializmus-hoz, mint például RUSKIN, O. WILDE, ANATOLE FRANCE, BERNHARD SHAW, G. H. WELLS, ADY ENDRE, ha mindjárt vissza is rettennek attól, hogy a szocialista mozgalmakban cselekvőleg is résztvegyenek. A fiatal intellektuell-réteg főképp akkor kezd hevesen és radikálisan politizálni s a politikai érzület hagyományos polgári-nemzeti frontját cserbenhagyni, ha a pályáján való elhelyezkedése és emelkedése gátolva van, vagy a szellemi hivatások túlszűfoaltsága és túlterheltsége

miatt egyenest lehetetlen. Ekkor a szellemi proletariátus meg akarja dönteni a fennálló társadalmi és állami rendet, fellázad a kormányzat ellen. Az ilyen társadalom a *top-heavy*-nek nevezett amerikai játékfigurához hasonló, amely — ólomból lévén a feje — az alsó rész teherbíróképességéhez mérve túlnehéz a felső részében s mindig felfordul. Amikor azt hisszük, hogy szilárdan áll, ismét csak eldül, feje lehúzza, lábai az égnek állnak. Annak a társadalmi szervezetnek, amelynek túlnagy szellemi proletariátusa van, aránytalanul túlnehézzé nő a feje s állandóan közel van a veszedelemhez, hogy a nemzeti közösség egészét a fölfordulásba rántja. A francia forradalmat túlnyomóan intellectuellek, főképp jakobinus ügyvédek a ROBESPIERRE, SAINT-JUST, DANTON típusából csinálták. MIRABEAU is a saját társadalmi rétegében elhelyezkedni nem tudó író. Az 1830. évi júliusi, az 1848 februári francia, majd márciusi német, magyar és osztrák forradalmak, az 1918. évi októberi magyar forradalomnak megszervezői, értelmi szerzői és mozgatói elsősorban a polgári réteghez tartozó írók, zsurnaliszták, ügyvédek s a körükből kikerült politikusok. De a szocializmusnak, sőt kommunizmusnak vezéregyéniségei is, mint MARX, LASSALLE, JAURÈS, LENIN, KURT EISNER, W. K. DITTMANN, K. LIEBKNECHT, KÚN BÉLA és számos társa a polgári, főképp kispolgári front hitehagyottjai. Így olvad át a kispolgárság radikalizmusán keresztül a középosztály politikai habitusa a fizikai munkásságnak merőben új társadalmi rendet követelő politikai lelkiségébe.

Mivel a középosztály a származás és érdekkör szempontjából annyira különemű elemeknek alaktalan tömege, természetes, hogy egységes politikai szervezethez és ütőereje nincsen. Túlnyomó része szellemi munkás. A szellemi munkások osztályöntudata azonban mindig minimális, szervezkedési képessége jelentéktelen. Az egyes szellemi hivatáságazatok érdekei gyakran ellentétesek; a szellemi munkás magát annyira külön individualitásnak érzi, hogy a személyes öntudat nem engedi meg számára az egyéniséget elmosó, homogén lelkiséget feltételező, fegyelmezett tömegmozgalomba való bekapcsolódást. Hogyan tudnának a szellem munkásai olyan egységes lelkű szakszervezetekbe tömörülni, mint a fizikai munkások? Hogyan tudnák biztosítani az egyes szellemi hivatások szakszervezeteinek felsőbb szintézisét, egyetlen hatalmas gazdasági, erkölcsi és politikai egységgé való tömörülését, mint ahogyan a szervezett ipari munkás-ság? A szellemi munkások magasabb kultúrája, differenciált egyénisége, tudományos képzettségen alapuló kritikai szelleme eleve gátja annak, hogy az ő emberanyagukat is magával ragadja a tömeg-

mozgalom mámorító sugalma és ritmusa, a *rage de nombre* rohamozó modora. Vasszolidaritás híján a sztrájk is gyenge fegyver érdekeik védelmére. A krónika napról-napra megőrökíti ezrek, sőt százezrek sztrájkját a fizikai munkások köréből; a szellemi munkások sztrájkjáról csak egyszer olvastam, amikor a francia tanárok Párizsban pár évvel ezelőtt megtagadták a csekély díjazás fejében a bakkalaureátusi dolgozatok kijavítását. A szellemi munkás mint *ultima ratiót* is erkölcsileg méltatlannak tartja magához a munkának több illetményért vagy jogért való erőszakos abbahagyását. Elkeseredettsége megelégszik a *ius murmurandival*.

A kisgazda a politikában.

A falusi gazdaembernek politikai érdeklődési iránya és magatartása olyan változáson ment keresztül, mint gazdasági és társadalmi szempontból általában a falu szelleme. A kultúra, a szellemi és politikai élet a városban virágzik s innen áramlik ki a környező vidékre. A falu a városnak kultúráját fokozatosan magába olvasztja, részben önállóan a maga szükségletei szerint feldolgozza, részint pedig értelmetlenül utánozza. A közlekedés megkönnyülése, a vasút, a posta, az újság, az iskolázás, a közeli gyáripár, a katonai szolgálat, különösen a világháborúban, a város és a falu szellemét közelebb hozta egymáshoz. A finomabb városi élet formái erős sugalmazó erejűek a falura, amelynek fiatalsága viszonylag könnyű lélekkel dobja el magát a régi falusi hagyományokat ruházkodásban, házi felszerelésben és bútorban, szokásokban és erkölcsökben. A falu az utóbbi évtizedekben nem nyugodt, egészséges és autonóm módon fejlődött: az eredeti, sajátyszerű népivel átlag szakítva a városi élet sok külső formáját öltötte magára, nem azért, mert illenek hozzá, hanem azért, mert újak. A falu poézise veszendőben van, az ősök szellemi-erkölsi hagyománytökéjét, a naiv kedélyt és életörömet főlváltja a száraz józanság és számítás. Megindult a város és a falu szellemi nivellálódása, pedig a falusi gazda sohasem lehet «megegyszerűsített» városi ember s a városi ember, sohasem lehet «megsokszorozott» falusi lény, mert életfeltételeik mindig merőben elütnek egymástól. A falusi lélek összenő a természettel, a tájjal, ennek növény- és állatvilágával, amelyet természet és tenyészt, gondoz és ápol; az egyszerű falusi társadalom foglalkozása egynemű, az emberek is hasonlóbbak egymáshoz, a családnak és a földtulajdonnak nagy a jelentősége. A városi lélek átlag idegen a természettel szemben, melyet a házak és utcák tarka tömege pótol, a városi társadalom aránytalanul na-

gyobb vagyoni és műveltségi különbséget mutat; a városi élet a családi viszony bensőségét és fegyelmét meggyengíti, a családtagok önállósági érzését fokozza; a városi ember magát gyökértelességnek, a szülőföldhöz nem kötöttnak érzi; nagyon különmemű lévén a város társadalma, nagyobb az emberek közti surlódási felület, erősebb a tendencia az osztályöntudatra és osztályharcra, az egyes társadalmi és foglalkozási rétegeknek érdekeik védelme céljából való szervezkedésre: a politizálásra.

Ez a városi szervezkedő és politizáló szellem is azonban hovatovább átsugárzik a falura is. A kisgazdaréteg is politikai öntudatra kezd eszmélni s a maga érdekeit sajátmaga védelmezni. Műveltsége a harminc-negyven évvel ezelőtti állapotokhoz mérten erősen fejlődött, az új eszmék, új mezőgazdasági technikai módok és a politikának kérdései iránt fogékonnyá vált. Földszeretete és gazdasági érdekei a politika terén természetszerűen azokat a kérdéseket tette a kisgazdarétegben tudatossá és szervező mozgalom tárgyává, amelyek a földbirtok viszonyaira, a földművelő lakosság társadalmi és jogi helyzetére vonatkoznak. S bár természeténél fogva konzervatív, mint a mindig egyformán megújuló természet ölen élő és földtulajdonához kötött ember, azonban földéhsége, főképp a nagybirtokok közelében, a földbirtokelosztás új rendjére, igazságosabb elosztására, gazdaságpolitikai reformkövetelésekre hajtja. Ezért a világháború óta gazdasági és politikai öntudatra ébredve, a nemzeti közakarat kialakításában az ú. n. lateinerosztály közvetítése nélkül aktív szerepet követel, a törvényhozásban maga is részt akar venni s külön kisgazdapártot szervez. Egy-egy különösen eszes, iskolai műveltségének hiányát önerején pótló, a közügyekkel foglalkozó kisgazda a falu megszervezésével különös politikai súlyra tesz szert. A kisgazda-réteg azonban általában nem tud még politikailag a maga lábán megállni: a vezetésben erősen rászorul az intelligenciára. Ennek azok az elemei, akik maguk is kisgazdák falusi gyermekei, de középiskolát és főiskolát végezve már külső életforma szerint beleolvadtak a középosztályba, sietnek a falu élére állni s az országgyűlésen politikailag képviselni. De az is tipikus jelenség, hogy a kisgazdák egymás tudását és politikai rátermettségét kicsinyelve, nem önmagukkal, hanem a falusi intelligenciával, a nagybirtokossal vagy középbirtokossal vagy városi emberrel képviseltetik magukat a törvényhozásban. Nálunk például a nemzetgyűlések kisgazda-képviselő serege az országgyűléseken számban egyre fogyatkozik, mert maga a falu népe sem bízik saját véreinek politikai rátermettségében, műveltségében és társadalmi súlyában. Közvetlenül és közvetve azonban az öntudatra éb-

redt gazdaosztály fokozatosan érvényesíteni tudja a legtöbb államban a mezőgazdasági érdekek hathatósabb politikai érvényesülését az ipari plutokrácia és szervezett munkásság érdekkörével szemben.

Azonban a kisgazdaréteg sem homogén társadalmi és gazdasági szempontból. Jelentékeny különbségek választják el egymástól a parasztnábobot, a jómódú telkesgazdát, az egy-két holdat bíró vagy néhány hold bérleten tengődő földművest. Egymással szemben olyan hierarchikus árnyalatokat, lelki distanciákat éreznek, mint a középosztálynak egymás fölött álló rétegei. A földtulajdon azonban, mint viszonylag biztos egzisztenciális alap, általában viszonylag konzervatív világfelfogást és politikai érzületet alakít ki a kisgazdák e különböző változatának lelkében. Ellenben fogékony a radikális gondolkodásra, sőt agrárszocializmusra a birtoknélküli, saját vagyoni egzisztenciával nem bíró mezőgazdasági munkásoknak nagy tömege, amely a mezőgazdaság eltechnizálódása, másrészt az egész világot sújtó agrárválság következtében félelmetesen növekszik. Ennek a nincstelen és teljesen bizonytalan keresetű földmunkástömegnek lelke igen termékeny talaj az agrárszocializmus, illetőleg kommunizmus számára, amely a társadalmi bajok főokát a földbirtok magántulajdon jellegében látva, ennek teljes állami kisajátítását, felosztását vagy állami mezőgazdasági nagyüzemekké való átalakítását követeli. Az orosz kommunista agrárprogrammnak tragikus ingadozása és kapkodása, a közös termelésnek siralmas eredménye mérséklőleg hat Nyugat mezőgazdasági proletártömegeinek ilyen irányú törekvéseire és politikai aspirációira.

A munkás a politikában.

A gyáripar megszületését, majd gyors technikai felvirágzását természetszerűen nyomon követte a XIX. század elejétől kezdve «a negyedik rendnek», az óriási tömegű ipari munkásrétegnek kialakulása, amely országosan, majd nemzetközileg megszervezkedve megindítja a politikai és gazdasági munkásmozgalmat, az újkori történetnek egyik legnagyobb hatású társadalmi törekvését és megmozdulását. A szervezkedésnek, a munkásszolidaritásnak nagy eredménye az ipari munkásság anyagi érdekeinek a kapitalizmussal szemben való hatékony védelme, másrészt a szilárd társadalmi falankszba tömörült munkásságnak világszerte egyre fokozódó politikai ütőereje és hatalma. A munkásosztály az osztályharc alapjára helyezkedve, politikailag a «polgári» társadalmi réteggel szemben önállósította magát s külön vívja a maga harcát.

A laza szerkezetű «polgársággal» szemben áll a «proletárság» ellenséges politikai érzülete és szervezett tömege. A régi római társadalomban a *proletarii* polgárok voltak ugyan, de a társadalmi és gazdasági létra legalsó fokán: adót nem fizettek, mert úgysem volt miből, feladatuk az állammal szemben kimerült az emberanyag szaporításában, a *proles* létrehozásában. Megélhetésük teljesen bizonytalan volt és a többi polgárcsaládoktól (*gens*), mint munkaadóktól függött. MARX történeti analógiát látott a római nyomorult proletárok és a modern kapitalisztikus társadalom gyáripari munkásai között. Ezek is jog szerint polgárok, de szolgai függőségben és egzisztenciális bizonytalanságban élnek, mert a termelőeszközök a kapitalista társadalmi rétegek kezében vannak, amelyek a proletariátus munkáerejét kegyetlenül kizsákmányolják. A gyors iparosodás nagy tömegeket kényszerített a személytelen és színtelen gyári munkába, a társadalmi gyökértelenségbe, állandó megélhetési bizonytalanságba. A liberalizmusnak szépenhangzó s látszólag az egyenlőség gondolatán alapuló «szabadverseny» elvét igazságtalannak érzi a munkásság, mert a létért való küzdelemben a vagyonnal és műveltséggel bíró polgári réteg előbb már a munkásságtól többé be nem hozható előnyt biztosított magának. A marxizmusnak nagy ereje rejlik immár egy század óta abban, hogy az egész társadalmat hamisan leegyszerűsítve, csak két társadalmi osztályt ismer: a gyűlölni és letiporni való polgári társadalmat és a proletariátust. «Ezzel egyetlen gyűlöletcéltablát teremtett s ezt rikító színekkel úgy tudta elrajzolni, hogy valóban gyűlölendőnek látszik. Az eleve kétséges, hogy volt-e valaha és van-e egy egész 'osztály', bourgeoisie, amely abszolút egoista, antiszociális és kiszípolozó. Mégis ennek képével hat és operál ma is a marxizmus, mely így szüntelen gyűlöletet hirdet... A XIX. század legsötétebb ténye az, hogy tömegek, milliók tudtak elindulni ezen az érzületszállán.» (DÉKÁNY ISTVÁN: Politikai Lélektan. 1932. 37. l.)

A munkásság sem egynemű társadalmi réteg. Ennek mintegy szövettani vizsgálata jelentékeny különbséget állapít meg a tanult szakmunkás és a tanulatlan munkás közt: amazt aktív hivatásérzés tölti el, emez passzív és eltompult a munkával szemben; az egyik rendszeresen keres és szellemi szükségletei is vannak, a másik csak tengeti vegetatív életét; az egyik, a kvalifikált munkás gyermekeit magasabb iskolákba járatja, amelyek a polgári állásokat is megnyitják számára, a másinak gyermekei mintegy vadon nőnek fel; az egyik mint régi városlakó a finomabb életformákhoz is hozzászokott s magasabb életigénye van, a másik nem régen jutott a faluról a városba, itt gyökértelennek érzi magát; az egyik kispolgári

állásba jutva, nem harcol többé, jóllakva a földre hull, mint a pióca, a másik, aki munka nélkül marad, osztályharcát tovább verekszi.

A proletariátushoz legközelebb áll a *kispolgárság*: ebből a rétegből sokan buknak lefelé a proletári sorsba s viszont a munkásságból sokan emelkednek fel ebbe a rétegbe. MARX megvető módon elemzi a kispolgárság politikai érzületét, főképp az 1848-iki német forradalom alapján: «A kispolgárság jól érti a hatvágást a nyelvvel, de tehetetlen a cselekvésben és *gyáva* bármit is kockáztatni. Üzleteinek és pénzümveleteinek *kicsinyes jelleme* kiválóan alkalmas arra, hogy a kispolgárságnak jellemére is az *energia és bátor kezdeményezés hiányának* bélyegét üsse; eleve is valószínűnek kell tartanunk, hogy ilyen tulajdonságokat mutat majd politikai működése is. És valóban a kispolgárság nagyzólv szavakkal bátorította a fölkelőket és fennen kérkedett ezután végbeviendő tetteivel; szívesen foglalta le a maga számára a hatalmat, amint a fölkelés — akarata ellenére — kitört; de csak arra volt neki jó a hatalom, hogy megsemmisítse vele a fölkelés sikereit. Valahol fegyveres összeütközés komoly válságot idézett elő, a kispolgár — elborzadt a veszedelmes helyzetben, amelybe így belekerült, elborzadt a népen, amely komolyan vette nagy szavait, melyekkel fegyverre szólította, el főképp azokon a következményeken, amelyek a rájuk kényszerített politika nyomán társadalmi helyzetükre, vagyonukra hárulhattak . . . Nemcsak a nép, de a hadsereg is a fölkelőkhöz szított és csak a kellő alkalmat várta, hogy nyíltan csatlakozzék. Mindennek ellenére, amint a mozgalom a kispolgárság kezébe került, veszve volt . . . Valahányszor beleültek miniszteri székeikbe (a kispolgárok közül kikerült kormányférfiak), szívükben mindig megbredt bűnük tudata. Mit lehetett várni ilyen nyúlszívű fickóktól?» (Marx és Engels válogatott művei. Forradalom és ellenforradalom. Magyar ford. 1905. I. 273. l.)

Milyen a proletariátus tipikus világnézete és politikai alapérzúlete? Mik a politikai indítékai? Milyen a politikai észjárása és módszere?

Világnézetének legfőbb kategóriája az anyag, értéktábláján a legfőbb érték a gazdasági érték, a haszon. Az emberiség egész életében csak a gazdasági élet körül forgó küzdelmet látja, amelyben a szellemi értékeket (vallást, erkölcsöt, tudományt, művészetet) mindenestül csak a gazdasági viszonyok határozzák meg. Ennek a világnézetnek talajából csakis forradalmi társadalmi felfogás és politika nőhet ki: ki kell fordítani a társadalmat történeti sarkaiból, egészen új világot kell teremteni a proletariátus értéktáblájával és egyeduralmával. Ennek a világfelfogásnak és politikának megvalósítási kísér-

letét a világtörténelem nagy laboratóriumában már több, mint másfél évtized óta Szovjet-Oroszország példája tragikusan szemlélteti.

A materialisztikus világfelfogásból és az ipari foglalkozásból következik a munkásság egyoldalúan *technikai szelleme*, amelynek eszménye a mechanizált gépember, akiben a motor lép a lélek helyébe. A proletárruralomnak mechanisztikus világa, mint Oroszország mutatja, mindent technifikálni akar. A szovjet-uralom gazdasági utópiája egyszerre akarja átugrani azokat a századokat, amelyek alatt Nyugat-Európában a gépipar kifejlődött: a fejlődés történeti menetét naívan hatalommal akarja összeszorítani. Parancsszóra akar a keleti lusta és műveletlen orosz tömegekből aktív amerikai munkásszervezeteket teremteni. Az «új ember», mint proletáreszmény csak a racionalista gondolkodásnak lombikjában mesterségesen készült proletár homunculus.

Az ipari munkásság politikai hatalmát és a plutokráciával szemben való egyensúlyozó erejét *szervezettségének* köszönheti. A proletariátus politikai lelkiségének a szigorú szervezettségre való hajlam egyik legfőbb jegye, mert ösztönösen is, tudatosan is érzi, hogy ebben rejlik ereje. Arra, hogy a fizikai munkásság szolidaritása micsoda erős várat épített ki a maga érdekeinek védelmére a kapitalisztikus alapon álló társadalomnak jogrendszerében, elég csak a munkásvédelmi és munkásbiztosítási törvényekre, az üzemi munkásbizottságok, sőt munkástanácsok felállítására, a kollektív munkásszerződésekre, a sztrájkjogra, a munkásság többirányú önkormányzatára utalnunk.

Minél szélesebb tömegek kapnak választói jogot, annál nagyobb jelentősége van a tömegszervezésnek, amelyen a munkásság hatalma, egyben a maga értékéről sokszor szinte betegesen fölfokozott öntudata alapszik. Ahol azonban szervezet van, ott szükségképpen megterem az oligarchia. «Az organizáció lényegében mély arisztokratikus vonás rejlik» — mondja R. MICHELS. (Zur Soziologie des Parteiwesens 1925. 33. l.) Vezetők kellenek ugyanis, akik irányítanak, a tömegnek parancsolnak: így megszületik a szervezetben a nagy többségnek s a vezető kis rétegnek, a munkásoligarchiának különbsége. Az arisztokrácia a kevesek uralmát a származás, a vér egyenlőtlenségére építi fel; a demokrácia a sokak uralmát az egyenlőségre, a nép szuverénítására. Amott az egyenlőtlenségnek, itt az egyenlőségnek pátozsa uralkodik. Mindkettő látszat: az arisztokráciában is, a demokráciában is a kevesek uralkodnak, csakhogy az utóbbiban a pártfőnökök, a tömegvezetők a tömeg arisztokratái. Az arisztokráciá-

ban sincs egyenlőtlenség s a demokráciában sincs egyenlőség. A tömeguralom is szükségképpen arisztokráciává alakul át, ha a lényegét nézzük, mert a tömegvezetők oligarchiát alkotnak, ők döntenek a tömeg politikájára fölött. A proletariátus forradalmi szervezete elméletileg a konzervatív oligarchia ellen küzd, de hatalomra jutva, maga is rögtön kitermeli a szocialista pártvezérek vagy népbiztosok oligarchiáját. Paradox társadalmi jelenség: minél erősebben fejlődik a szervezet, annál jobban csökken benne a szó szoros értelmében vett demokrácia, mert annál inkább növekszik a szervező vezéreknek hatalma és diktatúrája. A tömeg nyilván nem tudhatja magát kormányozni. Ha vezetői ellen fellázad és elsöpri őket, megint csak új vezetőkre, friss oligarchákra tesz szert. Csak a cél a tömeguralom, az eszköz mindig az egyeduralom vagy a szervezeti oligarchia uralma. Ha csak a vezetők uralkodnak, akkor a *demo*-krácia, a *nép*-uralom voltaképp nép nélkül való: rákleves rák nélkül. A szélső demokrácia BYRON keserű szavával: «a csőcselék arisztokráciája», *an aristocracy of blackguards*.

De mi a proletár egyénnek tipikus útja az uralomhoz? Mint munkás szerepet kezd játszani a szakszervezetben, majd ennek titkára és szónoka, közben irogatni is kezd mint zszurnaliszta a párt-sajtóban, majd községi képviselő, végül országgyűlési képviselő és pártvezér. Először mint ifjú a szervezet szélső balszárnyán kezdi pályafutását, aztán mint a szervezet hivatalnoká kénytelen a párt guvernementális politikáját üzni, közben megszokott tekintéllyé terebélyesedik s a szervezet diktáló oligarchájává emelkedik. Ezt az utat járta a legtöbb szociáldemokrata pártvezér: BEBEL, EBERT, SCHEIDEMANN, BRAUN, a nyomdászból lett porosz miniszterelnök, SEVERING, a lakatoslegényből porosz belügyminiszterré emelkedett munkás, NOSKE, a német birodalmi hadügyminiszterré avanszált favágó és őrmester, s a mi szocialista pártvezetőink is. A proletariátus a tömegvezérrel, akit magából kitermel, együtttér, mert a maga emberének tartja, aki tud vele bánni, aki az ő szenvedéseinek és követelményeinek erélyes hangot tud adni. A munkásból lett néptribún hatásának titka meggyőződésének ereje, a proletariátus eszméjébe és önmagába vetett rendíthetetlen hite, szilárd akarata, hogy meggyőződésének bármi akadályon keresztül is érvényt szerez és eszméjét megvalósítja. Izzó és plasztikus képzelete van, mely a tömegszuggeráció eszközeit: a tömeg lelkesedni tudását, könnyen-hívóságot s ingerlékenységét jól ki tudja használni. S a tömeg engedelmeskedik neki: örül, ha vezetik, sőt vezetőit valóságos hőskultusszal veszi körül. De ezek közül sokan a proletárság szeretetét és

tiszteletét meg is érdemlik: rengeteget kell dolgozniok, szónokolniok, agitálniok, megfeszített munkát végezniök, örökös izgalomban élniök, sokszor a népért fogságot szenvedniök.

A munkásból lett politikusnak másik tipikus vonása az erős *tudásszomj*, a rendszeres iskolázás hiányainak szinte mohó pótlása, a szellemi integrációnak, a folytonos lelki önkiegészítésnek mélyen érzett szükséglete. Meglepő és fölemelő, hogy az egyszerű sorsú munkás az autonóm műveltségnek milyen magas fokára tud emelkedni, hogy politikai harcát a polgári társadalommal szemben a kultúrának fegyvereivel is vívhassa. A politikai őstehetséget a küzdelem megacélozza és szellemét kicsiszolja. A nagy LINCOLN napszámos, szolga, favágó, matróz, henteslegény, szatócs, aki egy évig járt csak iskolába, de már gyermekkorában buzgón olvassa a bibliát, AESOPUS meséit, Robinzont, az Egyesült Államok történetét, később SHAKESPEARE-t és BURNST: majd írni kezd a helyi lapban és este szónokolni azoknak, akik köréje sereglenek. Huszonöt éves korában az amerikai demokrácia hőskorában, amikor a munkás még nem a szakszervezetben tanulja a politika mesterségét, Illinois-állam egyik képviselője. Ekkor még nagyobb hévvel tanul: ügyvéd, a kongresszus tagja, végül az Únió egyik legnagyobb elnöke. Amikor 1849-ben kibukik a kongresszusból, haza megy ügyvédkedni. Ekkor iparkodik főképp iskolázottsága hiányait pótolni. Ezek fejlődésében a nyugodt szellemi érés évei. Jellemző lelki alkatára a formai észcsiszoltság jelentőségének érzése: LINCOLN, a szónok EUKLEIDESnek geometriai tankönyvébe mélyed s logikai munkákat olvas, hogy szellemét csiszolja, szigorú logikára iskolázza. Éles és rugalmas eszére, egyben az önképzés szellemi erejére jellemző, hogy amikor a hosszú rabszolgaháborúban az Únió elnöke, hadtudományi munkák olvasásába mélyed s tábornokai hadi jelentéseit jegyzetekkel látja el, katonai tanácsokat sugalmaz, sőt katonai parancsokat ad ki. Józan esze s természetes logikája sokkal jobban ítélte meg legtöbbször a hadi helyzetet, mint tábornokainak szaktudománya.

A szükséges tudás megszerzése a munkás számára egyik legfőbb kérdés. JOHN BURNS szegény skót munkás, aki folyton tanul, esti tanfolyamokra jár. Mikor Nyugat-Afrikában gyári munkás, J. ST. MILLnek és SMITHnek nemzetgazdasági és politikai iratait olvassa. Így támad fel lelkében életideálja: az emberiség társadalmi viszonyainak igazságosabb berendezése. Visszatérve Angliába munkásklubokban, dockokban, a Hyde-Parkban szónokol. Börtönbe kerül. Képviselő lesz: a munkásság bálványozza *Honest John*-ját. Az első munkásminiszter Angliában. Amikor a háború kitör, lemond tárcájáról,

batterseai kis házába vonul vissza. Legnagyobb kincse 6000 kötetes könyvtára: erre a legbüszkébb.

MACDONALD, aki az angol viláimpériumot most harmadízben kormányozza, egy kis skót halászfalu fia, aki otthon a népiskolában már társait taníttatja; az órásmestertől SCOTTOT és DICKENST kéri kölcsön; a népszerű természettudományi füzetek és a nagy emberek életrajzai különösen kedves olvasmányai; a *Science for all*, ez a tudományokat népszerűsítő könyv az ő «egyeteme». Ifjúsága a létért való kemény harcban telik el, közben az autodidaxis nehéz útját járja. Az, aki gyermekkorában jómódban nevelkedik, az iskolában és otthon minden kultúrát úgyszólván készen kap: a munkásgyermekeknek a maga erején kell mindent megtanulnia, de ez az öntevékenység egész életére önállóvá is avatja. Maga keresi a maga életútját. Az ifjú MACDONALD képzelete előtt London lebeg, mint az érvényesülés misztikus színtere. Itt először a City egyik áruházában számlairó. Boldog, mert közel van a Guildhall könyvtára. Sokat jár esti tanfolyamokra, később egy kémiai laboratóriumban tanul. Majd vizsgálatot tesz a kémiából a South-Kensington Múzeumban. De a túlfeszített munka szervezetét összeroppantja. Belép a szociáldemokrata szövetségbe (Social Democratic Federation), írni kezd lapokba, zszurnalisztává fejlődik. Aztán a munkáspárt tagja. Most már végleg kibontakozik életeszménye, hivatástudata: a munkásság politikai emelkedésének szenteli életét. Folyton műveli magát, mintha csak tudná, hogy az angol világbirodalmat majd neki kell kormányozni. Beutazza az Egyesült-Államokat, a búr háború után Dél-Afrikát, Kanadát, Ausztráliát, Új-Zélandot, Indiát; Európa legtöbb országát a nemzetközi munkáskongresszusokon a helyszínen tanulmányozza. A földrajzot így jobban ismeri, mint LLOYD GEORGE, aki megbukott belőle a békekonferencia vizsgálatán. Megalapítja a parlamenti külön munkáspártot, amely addig csak a liberális párt balfrakciója (*Lib-Labs: Liberal-Labours*) volt. Nagy szívóssággal és szervező erővel koncentrálja a munkásság politikai erőit, úgyhogy 1906-ban már 29-en képviselik a munkásságot a parlamentben. Csakhamar pártvezér, de a háborút ellenzi, ezért az angol társadalom kiközösíti, még a munkásság jórésze is elhagyja. Annál nagyobb a háború után a diadala.

Az olyan munkássorsból kiemelkedett politikus, aki a maga erején mélyebb műveltségre tesz szert, rendszerint fiatalkori proletárhevéből enged s mérsékeltté válik. Ilyen MACDONALD, aki ma már a konzervatív-párttal kormányozza Angliát; ilyen volt FR. EBERT, a nyergeslegény, majd szocialista lapszerkesztő, s a német szociáldemokraták egyik pártvezére, aki a háború alatt BETHMANN-HOLLWEG

mögött áll három esztendőn keresztül, majd a forradalom kitörésekor átveszi a hatalmat, leveri a kommunista Spartakus-mozgalmat, ellene van a proletárdiktatúrának, végül a német köztársaság első elnöke.

A proletársors gyermek- és ifjúkori szenvedése az életnek nagy iskolája. Ennek az iskolának mély pszichológiai hátterét rajzolja meg MUSSOLINI: «Jó nevelő az éhség. Majdnem olyan jó, mint a börtön és az ellenségek. Anyám 50 lírát keresett, apám különbözőkép, a hogy a kovácsműhely éppen-hozott. Két szobácskában laktunk valamennyien. Majdnem soha sem volt hús az asztalunkon. Ellenben szenvedélyes viták, harcok és remények. Apám szocialista üzelmekért börtönbe jutott. Mikor meghalt, az elvtársak ezrei kísérték koporsóját. Mindez erős ösztönzés volt számomra. Más apával, mint példaképpel mássá lettem volna. Így jellememet már otthon kialakíthattam.» (Gespr. 43.)

A fizikai-ipari munka is sok tekintetben a politikai tevékenységnek jó előkészítő iskolája. MUSSOLINI az iparosmunkának rendkívül termékeny befolyást tulajdonít az élet küzdelme s a politikai tevékenység számára. «Ezek a benyomások mélyen megmaradnak az emberben haláláig. A kalapács és tűz előtt szenvedélyre lobban az ember az anyag iránt, melyet akarata szerint hajlíthat. Most is vonzalmat érzek a kőműves iránt, aki ablakot formál: legjobban szeretném magam csinálni.» Amikor Svájcban tizenkét órát is dolgozott egy csokoládégyárban vagy egy nap százhuszszor is hordta a második emeletre a téglát, «homályosan mindig úgy érezte, hogy mindez csak iskola a jövő számára.» (U. o. 43—45.)

Annak az *osztálygyűlésnek*, amely a proletariátust a polgári társadalommal szemben fűti, egyik lelki forrása a gyermekkortól kezdve érzett lenézés és megalázás. A társadalmi különbség érzetése teszi kis korától fogva a proletárt forradalmárrá, ez ébreszti fel benne az osztálytudatot, amelyet a környezet, a nevelés, a pártsajtó és szervezet később öntudatosává fokoz. MUSSOLINI beszéli, hogy anyja a Collegioban hiába kért számára anyagi támogatást. Az asztalnál a gyermekek három osztályba sorozva ettek s neki mindig az utolsók, a legszegényebbek közt volt a helye. A kenyérben nyüzsgő hangyákat még csak elfelejtette volna, de az még most is égeti a lelkét, hogy a gyermekek vagyoni állapotuk szerint három osztályba voltak sorolva. «Hlyen elviselhetetlen és meg nem érdemelt lealázások teszik az embert forradalmárrá.» (U. o. 203. 1.)

A munkásság politikai érzületének jellemző vonása még a *nemzetköziség* hangoztatása. Ahogy a nagytőke nemzetközileg mindjobban koncentrálódott, ezzel párhuzamosan az ipari munkásság is mindjobban kiépítette a maga nemzetközi szervezeteit, sőt világmunkásjog

van kialakulóban, amióta a Nemzetek Szövetsége Genfben föllította a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalt (*Bureau Internationale du Travail*). A proletariátus a maga hatalmát úgy érzi biztosítva, ha nemzetközileg a világ összes fizikai munkásait egy szervezetbe tömöríti. A marxi ideológia a «nemzetben», a «hazában» csak a polgári társadalom hatalmi szervezkedési formáját látja. Kétségkívül a proletariátus a maga nemzetközi organizációinak sokat köszönhet. Azonban a nemzeti különbségek kiiktatása a saját kebelében is merő illúzió. Ahogy az angol, francia, német, orosz stb. nép vérmérséklete és elmejárása elüt egymástól, éppúgy e népekből kikerült szocialista-kommunista vezetők politikai jelleme és lelkisége is, a nélkül, hogy észrevennék, sok-sok irracionális vonásban különbözik. Racionális jelszavuk ugyan: «Világ proletárjai egyesüljetek!», azonban az angol, a francia, a német, az orosz stb. proletártömegek és vezetőik közös lelki nevezőre mégsem hozhatók. Ha együtt vannak nemzetközi munkakongresszusokon, bár az észszerű elvekben sokszor megegyeznek, de mihelyt a konkrét részletekre kerül a sor, egyszerre csak előbújnak a nemzeti jellemvonások, balítéletek, különérdekek. Már LASSALLE magát németnek, JAURÈS franciának vallja minden nemzetközi együttműködést követő elveik dacára. A világháború pszichózisa egyszerre választófalat emelt a különböző nemzetek szocialista tömegei közé. Micsoda csatát vívnak az 1921. évi nemzetközi munkakongresszuson a II. internacionálét védő angol szocialisták s a III. internacionálét követelő orosz kommunisták (I. köt. 179. l.). A világháborút követő gazdasági politika valamennyi nemzetnél, akár polgári, akár szocialista kormánya van, a nemzeti gazdasági protekcionizmus jegyében folyik. Mi különbség van a nacionalizmus szempontjából az orosz Szovjet expanzív külpolitikája, vámpolitikája, gazdasági autarkiaira való törekvése s a többi nemzeteké között? A nemzeti önzés természetszerűen tör fel a proletáralomból is: elmélet és gyakorlat között itt is óriási a szakadék.

A nemzetköziségre és túlzó radikalizmusra való hajlam szempontjából erős árnyalati különbség van az eredeti nagyvárosi proletár és a vidékről csak később a nagyvárosba vándorolt munkás között. Azzal a proletárral szemben, aki a nagyváros piszkos külterületein csecsemőkorától kezdve az osztálygyűlöletben s a nemzetközi ideológiában nő fel, a vidékről bevándorolt munkásnak lelkében a tudat alatt megmaradnak gyermekkori idillikus emlékei, a szülőföld tájképe, a hozzá való ragaszkodás, a haza rögének némi elmosódó szeretete, a történeti emlékezés elhalványuló ereje. Olyan történeti érzékű népnél, mint az angol, ez a nemzeti érzés különösen erős a munkásság lelké-

ben is. Legjellemzőbb példája ennek KEIR HARDIE, az öntudatos angol munkásmozgalomnak Mózese, aki a munka gyermekeit a sivatagból kivette, nem ugyan a Kánaánba, mert ez időtlen feladat, hanem legalább ennek határaihoz közelebb hozta néhány nagy lépéssel. MACDONALD írt róla nagyszerű nekrológot, amelynek lelki tartalma éppúgy jómagára is vonatkozik. KEIR HARDIE egész politikai jellemét a skót származásból és neveltetésből, a skót környezetből, erdőkből, mezőkből, költészetből és történetből vezeti le: ezek adták meg neki a születési jogot, hogy munkás volta dacára igazi gentleman legyen. Egy vidék sem termelt ki arisztokratikusabb köznépet, mint Skócia, több önérettel és jellembeli függetlenséggel. Ezeket BURNS költészete ébresztette öntudatra. KEIR HARDIE, a nagy munkásvezér, öregkorában is úgy mesélt skót történeteket és mondákat, mint egy gyermek, közben egészen új távlatot nyitott az angol munkáspolitikának: kiemelte a pusztá bérmozgalomnak szűk keretéből s megvetette Anglia komoly demokráciájának alapját. «Szocializmus — mondja MACDONALD — nem gazdasági doktrina volt, nem formula, amelyet valami x és y algebrai alakjában bizonyított be és fejezett ki. Több szocializmust tanult BURNSTÓL, mint MARXTÓL; BURNS-nek a 'The Two Dogs' és a 'A Man's a Man for a' that', költeményei politikai szempontból is az ő számára sokkal termékenyebb tankönyvek voltak, mint a *Das Kapital*. Ilyen volt művének, a Független Munkáspártnak szelleme is; ez az oka annak, miért lett ez a párt korunk legnagyobb befolyású politikai tényezője.» (Wanderings and Excursions. 333. l.)

A proletariátus lelkében a gyökértelenség, az egzisztenciális bizonytalanság és osztálygyűlölet enyhülése, a forradalmi politikai érzület meghiggadása csakis a munkásjólét fokozásától, az állandó letelepülés lehetőségétől, munkásházak építésétől, a saját otthon megteremtésétől várható. A társadalmi önségély eszközei, a szakszervezeti fogyasztási-egyesületi mozgalom, a hivatalos betegségi biztosítás, az öregség és munkanélküliség esetére való biztosítás a létbizonytalanság érzésének csak csillapítószerei. Az iskolázás, a több tudás és neveltség, a kultúrában való emelkedés, mint a belső életforma fejlesztése viszont a társadalmi helyzet helyesebb megítélését, az önerőben való bizalmat, a nagyobb társadalmi hatóerőt szolgálja. A nagyobb műveltség azonban az anyagi jólét és életszínvonal emelkedése nélkül egymagában a politikai és állampolgári érzület helyes fejlődésére nem elegendő: hisz világszerte a szellemi munkások proletariátusának réme sötétlik föl a jövőndő történet látóhatárán.

* * *

PLATON egyik dialogusában (Protagoras, XII. fej.) megkapó mitosszal jelképezi az emberiség politikai képességének megszületését. Prometheus látva, milyen gyámoltalan és fegyvertelen az ember az állatokkal szemben, ellopja Hephaistos tűz-művészetét és Athene művészi bölcseségét az ember számára. A pusztta megélhetéshez szükséges ismereteket ily módon kapta meg az ember, de a *politikai* belátáshoz, az állami életre való képességhez így nem juthatott, mert ez Zeusnál volt. Prometheus pedig ezt nem lophatta el tőle, mert Zeus égi lakát félelmetes örök őrizték. Az emberek tehát szét-szórva éltek, nem tömörültek államba. Ezért egyenkint erősen pusztították őket a vadállatok. Magukat Prometheus ajándékaival fenn tudták tartani, de nem tudták megvédeni. «Mert éppen a politikai művészet (politiké techné) nem volt birtokukban, amelynek a hadviselés egyik része. Megpróbálták ugyan, hogy tömörüljenek és városépítéssel védjék magukat. Azonban ahányszor csak városállamban egyesültek, mindig megsértették egymást, mert nem értettek éppen a politika művészetéhez; így aztán egyhamar újra széjjelszóródtak és pusztultak. Zeus tehát azon aggódván, hogy nemünk még ki talál veszni, leküldötte Hermest, hogy egymás iránt való tiszteletet és jogot hozzon közénk, hogy ezek legyenek államaink díszei és a szeretet összekötő kapcsai. Hermes megkérdezte Zeust, hogyan juttassa oda az embereknek a jogérzést és a kölcsönös tiszteletet? Úgy osszam-e szét, mint ahogyan a mesterségek vannak felosztva? Ezek ugyanis így vannak elosztva: az, aki a gyógyítás mesterségéhez ért, elegendő sok avatatlan számára, ugyanígy a többi mesterség is. Most tehát a jog- és tiszteletérzést is éppen így adjam az embereknek, vagy pedig *valamennyiök* közt osszam szét? *Csak valamennyi közt — így szölt Zeus — legyenek mindannyian részesek bennök. Mert az államok nem állhatnak fönn, ha a jog- és tiszteletérzésből is csak keveseknek lenne részük, mint ahogy a többi mesterségekből.*»

PLATON remek mítosza szerint tehát azok a tulajdonságok, amelyek a politikai lelkiséget alkotják, valamennyi ember sajátosságai, nincsenek valamely társadalmi rétegből való származáshoz kötve, mint valami szellemi kiváltság. A politika nem külön metier, amely a társadalomnak csak bizonyos csoportjában gyakorolható. Az alacsony sorsnak fia éppúgy lehet kiváló államférfi, mint a történetileg kifinomodott és vagyonos osztálynak sarja: a kevésbé ismert családból való THEMISTOKLESZBEN éppúgy nagy államférfiúi tehetség szunnyadt, mint az előkelő PERIKLESZBEN; MARIUS, a napszámos fia, aki mint szegény plebejus az eke szarvánál nőtt fel, éppúgy megragadta a római impérium kormányát, mint a régi patricius család tekintélyét

már nevében viselő JULIUS CAESAR; a lyoni szappanyos fiának, COLBERTnek politikai tehetsége nem kevésbé utat tört magának a francia államépítésben, mint előbb a főnemes RICHELIEU-jé; NAPOLEONba, a szegény korzikai ügyvéd fiába olyan katonai és államférfíúi lángelme szorult, mint egyetlen született császárhoz sem; a fiatal korban napszamos LINCOLN államférfíúi nagysága vetekedik az előkelő nagybirtokos WASHINGTONÉVAL; DISRAELI, a zsidó kereskedőfiú nem szerzett kisebb érdemeket az angol világbirodalom terjeszkedése és belső megszilárdítása körül, mint bármely előkelő családból sarjadt kiváló lord, mint államférfíú; a valamikor szegény halászigyerek MACDONALD, a szocialista, nem kevésbé alkalmas a világ egyötödének kormányzására, mint a tehetséges Marlborough-család eszes ivadéka, WINSTON CHURCHILL; a nyomorúságos kovácsműhelyben fölcseperedett MUSSOLINIBAN nem kisebb államférfíúi tehetség feszül, mint az egységes Itália megteremtőjében, a grófnak született CAVOURBAN; a vagyontalan kisnemes KOSSUTH politikai ereje éppúgy belenyúlt Magyarország történeti sorsába, mint az arisztokrata SZÉCHENYI államférfíúi lángelméje. A világtörténelem PLATON mítoszát igazolja: Zeus a politikai képességet a társadalmi rendre, származásra és foglalkozásra való tekintet nélkül osztotta széjjel az emberek között.

TARTALOM.

II. KÖTET.

MÁSODIK RÉSZ

AZ ÁLLAMFÉRFI LELKI ALKATA.

ELSŐ FEJEZET.

A politikai lélek típusai.

A politikai lélek bonyolult struktúrája. 5. l. — Lelki egység és politikai stílus. 10. l. — Az objektív és a szubjektív államférfi típusa. 12. l. — Az életkorok politikai típusai. 16. l. — A konkrét és az absztrakt gondolkodású államférfi típusa. 24. l. — A statikus és a dinamikus államférfi típusa. 31. l.

MÁSODIK FEJEZET.

Az értelem a politikában.

A politikai gondolkodás. 41. l. — A politikai intuíció. 51. l. — A politikai fantázia. 55. l. — A politikai fantázia típusai. 64. l. — A politikai gondolkodás típusai. 70. l. — Tudomány a politikában. 75. l. — Általános és szakműveltség a politikában. 79. l. — Filozófia a politikában. 86. l. — Történelem a politikában. 120. l. — Jog- és gazdaságtudomány a politikában. 128. l. — Tudósok a politikában. 130. l.

HARMADIK FEJEZET.

Az érzelem a politikában.

Az érzelmek, mint a politika mozgató erői. 144. l. — A hiúság és a népszerűség a politikában. 148. l. — A becsvágy és a hatalomvágy a politikában. 160. l. — A büszkeség és a gőg a politikában. 169. l. — Az irigység és a féltékenység a politikában. 171. l. — A politika mint barátságos és ellenséges érzület. 174. l. — Az agresszív államférfi típusa. 179. l. — A szociális érzületű államférfi típusa. 192. l. — Önuralom a politikában. 194. l. — Optimizmus és pesszimizmus a politikában. 197. l.

NEGYEDIK FEJEZET.

Az akarat a politikában.

Politika és erkölcs. 205. l. — A politikai elvszerűség. 213. l. — A politikai opportunizmus. 215. l. — A politikai pragmatizmus. 227. l. — Elvek és pártok. 231. l. — Elvek és nemzetek: Az angol politikai jellem. 236. l. — A francia politikai jellem. 244. l. — A német politikai jellem. 248. l. — A magyar politikai jellem. 250. l.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A társadalmi rétegek lelki típusai a politikában.

Politika és milieu-elmélet. 267. l. — Az arisztokrata a politikában. 271. l. — A gentry a politikában. 286. l. — A plutokrata a politikában. 290. l. — A polgár a politikában. 296. l. — A kisgazda a politikában. 306. l. — A munkás a politikában. 310. l.

NÉVMUTATÓ.

- ABERDEEN II. 278.
 ADAMS J. II. 93.
 ADLER VIKTOR I. 150.
 ADY E. II. 67, 266, 306.
 AESOPUS II. 315.
 AGRICOLA II. 172.
 ALKIBIADES I. 260. II. 166.
 ANATOLE FRANCE I. 160. II. 306.
 ANDRÁSSY GYULA gr. ifj. II. 72, 126.
 ANDRÁSSY GYULA gr. id. I. 234, 280.
 II. 49, 273.
 ANNA királyné I. 188.
 APAFFI II. 259.
 APPONYI ALBERT gr. I. 99, 228, 229.
 II. 14, 64, 130, 149, 190, 253,
 260, 269.
 AQUINÓI SZT. TAMÁS I. 145, 208.
 II. 116.
 ARAGÓNIAI KATALIN I. 73.
 ARANY JÁNOS I. 195, 260. II. 47, 64,
 66, 67, 68, 157, 251, 267.
 ARIOVISTUS I. 120.
 ARISTIDES I. 98, 258.
 ARISTOPHANES I. 260.
 ARISTOTELES I. 25, 84, 184, 220, 258,
 268, 269. II. 19, 77, 85, 86, 88,
 299, 300.
 ARKWRIGHT I. 127.
 ASQUITH I. 218, 237, 295. II. 23, 274.
 ASSISI SZT. FERENC I. 39.
 ATTILA I. 121, 122.
 AUCLAND II. 278.
 AUGUSTUS I. 39, 121, 154, 161, 163.
 II. 15, 193.
 AZUAR I. 226.
 ÁRPÁD II. 251.
 BABOEF II. 96.
 BACH ALEXANDER II. 38.
 BACON I. 187, 206, 270, 285, 296.
 II. 44, 141, 240.
 BAJZA II. 265.
 BAKÓCZ TAMÁS I. 188.
 BAKUNIN I. 105. II. 107.
 BALASSI BALINT II. 261.
 BALDWIN OLIVER II. 273.
 BALDWIN STANLEY II. 238, 278.
 BALFOUR I. 237, 265. II. 40, 114, 115,
 136, 196, 233, 278.
 BALZAC II. 9.
 BAMBERGER L. I. 280. II. 167.
 BARRAS II. 124.
 BARTHA MIKLÓS II. 191.
 BATHÁNY LAJOS GR. I. 51, 76, 103.
 BÁNFFY DEZSÓ I. 229. II. 259.
 BÁNFFY DÉNES II. 259.
 BÁNK BÁN II. 264.
 BEAUMARCHAIS I. 249. II. 206.
 BEBEL I. 148, 149, 254, 298. II. 38,
 314.
 BEETHOVEN I. 39, 62.
 BEKSICS GUSZTÁV II. 266.
 BEM I. 102.
 BENES EDUÁRD I. 106.
 BENTHAM JEREMIAS I. 109, 126.
 II. 114, 129, 278.
 BEÖTHY ÖDÖN II. 288.
 BEÖTHY ZSOLT I. 69.
 BERCHTOLD GR. I. 243.
 BERGSON II. 54, 118, 119.
 BERLIOZ I. 236.
 BERTHELOT I. 62.
 BESSENYEI GYÖRGY II. 255.
 BETHLEN GÁBOR I. 108, 133. II. 258,
 263.
 BETHLEN MIKLÓS GR. I. 282.
 BETHMANN-HOLLWEG I. 229, 230, 236.
 II. 196, 316.
 BEUST I. 280. II. 49, 185.
 BEZERÉDI J. I. 74. II. 288.
 BIBULUS I. 221.
 BISMARCK I. 7, 8, 9, 10, 27, 29, 31,
 34, 39, 57, 58, 62, 67, 70, 104, 109,
 136, 140, 163, 167, 169, 193, 200,
 208, 222, 232, 234, 236, 242, 265,
 276, 279, 280, 285, 295, 302, 303,
 304. II. 6, 9, 11, 12, 15, 18, 26, 43,
 44, 45, 46, 47, 48, 49, 52, 73, 75,
 97, 98, 101, 110, 116, 124, 125,
 128, 134, 148, 152, 159, 165, 167,
 171, 176, 185, 186, 189, 196, 215,
 217, 218, 219, 233, 248, 249.
 BLUM LÉON II. 116.
 BOCSKAY II. 257, 263.

- BODLEY II. 276, 277.
 BOLO PASA II. 223.
 BONNAR LAW I. 237.
 BORGIA CAESAR I. 99, 256.
 BOSELLI II. 23.
 BOSSUET I. 63.
 BOULANGER II. 45.
 BRANDES II. 184.
 BRAUER A. I. 279, 303.
 BRAUN II. 314.
 BRIAND I. 34, 157, 159, 161, 247, 263,
 271, 281, 298. II. 11, 15, 18, 52,
 128, 137, 193, 222, 223.
 BRIE FR. I. 127, 128.
 BRUSZILOV I. 105.
 BRUTUS I. 135, 193.
 BRYCE I. 216, 290. II. 185.
 BULLER CH. II. 278.
 BURKE E. I. 18, 126, 167. II. 33, 34,
 35, 95.
 BURNS I. I. 237, 262. II. 315, 319.
 BUTLER N. II. 20.
 BÜLOW I. 31, 236, 244, 302. II. 202,
 248.
 BYRON I. 44, 188, 274, 287. II. 64, 67,
 168, 242, 278, 285.

 CABANÈS I. 136.
 CAESAR I. 7, 8, 27, 34, 39, 64, 70, 114,
 115, 119, 120, 121, 122, 123, 135,
 154, 163, 178, 193, 195, 220, 221,
 233, 252, 277. II. 12, 73, 83, 110,
 122, 158, 165, 175, 189, 221, 321.
 CALVIN I. 65.
 CANNING I. 18, 242, 288. II. 35, 183,
 184, 278.
 CANOVA I. 178.
 CAPISTRAN J. I. 68.
 CAPRIVI TÁBOERNOK I. 236. II. 186.
 CARDUCCI II. 70.
 CARLYLE I. 6, 12, 126, 127, 128, 275.
 II. 97, 242.
 CARNEGIE II. 293.
 CARNOT II. 136, 137, 139.
 CASSIUS II. 175.
 CASTIGLIONE GRÓFNÉ II. 209.
 CASTLEREAGH LORD I. 242.
 CATO I. 167. II. 11, 180, 181.
 CAVOUR I. 7, 8, 10, 27, 39, 56, 98,
 103, 163, 167, 169, 208, 256, 265,
 280, 289. II. 7, 12, 15, 26, 52, 60,
 62, 73, 78, 79, 83, 130, 155, 165,
 167, 209, 210, 215, 242, 268, 321.
 CHAMBERLAIN AUSTEN II. 236, 238,
 240, 243, 278.
 CHAMBERLAIN JOSEPH I. 153, 185.
 II. 39, 84, 115, 129, 203, 223.
 CHARONDAS II. 300.
 CHASE I. 278.
 CHATEAUBRIAND II. 35, 95.
 CHRYSLER II. 295.

 CHURCHILL RANDOLPH II. 278.
 CHURCHILL WINSTON I. 218, 237.
 II. 15, 40, 115, 223, 278, 321.
 CICERO I. 120, 154, 211, 258, 264.
 II. 77, 263.
 CINCINNATUS II. 166.
 CINQ-MARS I. 132.
 CLAUSEVITZ II. 98.
 CLEMENCEAU I. 11, 14, 34, 104, 156,
 158, 191, 209, 247, 301. II. 11, 15,
 18, 23, 38, 72, 125, 132, 148, 159,
 186, 187, 188, 203, 204, 222.
 CLEOPATRA I. 120.
 CLIVE I. 125. II. 133.
 CLOUSEWITZ II. 176.
 COBDEN I. 18, 126, 141, 142, 143.
 II. 39, 129.
 COLBERT I. 133, 141, 142, 193, 231,
 236, 281, 282, 301. II. 73, 83, 129,
 154, 173, 215, 321.
 COMTE AUGUST I. 5. II. 246.
 CONCHA GY. II. 287.
 CONDORCET I. 5, 12. II. 246.
 CORVIN MÁTYÁS II. 251.
 CROMWELL I. 8, 29, 34, 39, 63, 65,
 66, 67, 108, 115, 120, 124, 125,
 126, 178, 193, 220, 221, 297, 300.
 II. 11, 15, 158, 163, 177, 182, 188,
 222, 267.
 CSENGERY ANTAL II. 96.
 CSERNÁTONYI I. 191.
 CURZON I. 129, 130. II. 244.
 CUVIER II. 238.
 CZIRÁKY ANTAL II. 282.

 DALADIER II. 116.
 D'ALEMBERT II. 93, 140, 159.
 DALHOUSIE II. 78.
 D'ANNUNZIO II. 70.
 DANTE I. 63, 274. II. 56, 64, 108,
 120, 132, 144, 159, 165, 191, 206.
 DANTON I. 81, 189, 259. II. 47, 155,
 307.
 DARWIN I. 173. II. 238.
 DAUMIER HONORÉ II. 182.
 DEÁK FERENC I. 10, 54, 73, 74, 75,
 76, 77, 78, 193, 227, 243. II. 11, 12,
 15, 18, 61, 62, 64, 67, 84, 168, 200,
 232, 256, 268, 288.
 DEMOSTHENES I. 34, 98, 99, 163, 167,
 211. II. 187.
 DENAIX I. 6.
 DERBY LORD I. 236. II. 278.
 DERNBURG II. 167.
 DESCARTES II. 245.
 DESMOULINS C. II. 47.
 DÉKÁNY ISTVÁN I. 142. II. 311.
 DICKENS II. 56, 242.
 DIDEROT II. 93.
 DILLON CL. II. 295.
 DIOCLETIANUS II. 122.

- DISRAELI I. 14, 59, 60, 61, 110, 126,
 128, 130, 163, 166, 193, 211, 212,
 236, 237, 256, 257, 275, 289, 290.
 II. 11, 12, 15, 18, 23, 35, 76, 83,
 113, 114, 147, 155, 183, 184, 191,
 216, 223, 274, 321.
 DITTMANN W. K. II. 307.
 DOSZTOJEVSZKI II. 37.
 DÓZSA GYÖRGY II. 68.
 DREYFUS I. 160, 191.
 DRINKWATER JOHN II. 206.
 DROYSEN II. 98.
 DRYDEN II. 278.
 DUFFERIN II. 278.
 DUMARSAIS II. 93.
 DUPANLOUP I. 207.
 DÜRER II. 18.

 EBERT FR. II. 314, 316.
 ECKHARDT SÁNDOR I. 63.
 EDISON I. 39.
 EDUARD (VII.) II. 165, 278.
 ÉGALITÉ FÜLÖP II. 373.
 EISNER KURT II. 307.
 ELGIN II. 278.
 EMERSON I. 222, 273.
 ENGELS II. 114, 194, 312.
 ENGHEN I. 135.
 EÖTVÖS I. 54, 226, 227, 228. II. 12,
 96, 141, 142, 282, 283.
 EPHIALTES I. 193.
 ERASMUS I. 62. II. 141.
 ESSEX GR. I. 206.
 ESZTERHÁZY MIKLÓS II. 258.
 ESZTERHÁZY MÓRIC GR. I. 202.
 EUBULOS I. 34.
 EULENBURG II. 202.
 EULER I. 62.

 FAGUET I. 18, 235, 244, 246, 249.
 II. 19, 20, 80.
 FALLOUX II. 9.
 FEJÉRVÁRY GÉZA I. 219.
 FERDINAND (V.) I. 190.
 FERENC JÓZSEF (I.) II. 65, 190.
 FERRERO G. I. 257.
 FERRY J. II. 102, 158, 159.
 FICHTE I. 41, 87, 127, 136, 152, 167.
 II. 101, 103, 104, 105, 106, 249.
 FIRESTONE II. 295.
 FOCH II. 137.
 FORZANO I. 214.
 FOUCHÉ I. 278. II. 208, 223, 224, 225.
 FOURIER II. 210.
 FOX I. 253. II. 34.
 FRAKNÓI I. 68, 188.
 FRANCKE O. I. 224.
 FRANÇOIS-PONCET II. 116.
 FRANKLIN BENJAMIN II. 26, 193.
 FREEMAN I. 131.
 FRIEDJUNG I. 202. II. 249.

 FRIEDLAENDER H. II. 134.
 FRIGYES VILMOS (IV.) II. 127.
 FROUDE II. 278.

 GALILEI I. 62. II. 108.
 GAMBETTA I. 193, 207, 256, 259.
 II. 9, 46, 155, 186.
 GANDHI I. 23, 111, 112, 170, 255, 256.
 II. 193.
 GARIBALDI I. 102. II. 108, 191, 209.
 GENTILE II. 23.
 GENTZ II. 35.
 GEOFFREY I. 63.
 GERGELY (VII.) II. 226.
 GIBBON II. 278.
 GIESE FR. I. 61, 62. II. 269, 270.
 GIESSWEIN I. 144.
 GIOBERTI V. II. 108.
 GLADSTONE I. 18, 27, 109, 110, 126,
 163, 215, 216, 216, 232, 237, 266, 289,
 290. II. 7, 15, 18, 39, 50, 76, 83,
 112, 113, 155, 184, 185, 203, 216,
 223, 274, 278.
 GODERICH II. 278.
 GOETHE I. 24, 186, 192, 232, 261.
 II. 6, 17, 18, 21, 39, 64, 66, 75,
 110, 145, 169, 185, 204, 207, 248.
 GOMPERZ TH. II. 107.
 GORGAS II. 77.
 GORKIJ I. 150.
 GOSCHEN E. II. 196.
 GÖRGEY I. 222. II. 289.
 GÖRRES II. 95.
 GRANDI II. 23.
 GREY LORD I. 166, 209, 237. II. 115,
 196, 278.
 GRÉVY J. I. 190, 259. II. 222.
 GROSS KARL II. 6, 43, 214.
 GUESDES I. 161, 298.
 GUGGENHEIM II. 295.
 GUICCARDINI II. 122.
 GUIZOT I. 66, 227. II. 95, 116, 123
 127.
 GUSZTÁV ADOLF I. 133. II. 60.
 GYÖRGY (I.) II. 232.
 GYÖRGY (V.) II. 165.

 HALÁSZ IMRE I. 227.
 HALDANE LORD I. 230. II. 97, 114,
 115, 136, 243, 273.
 HALLAM II. 278.
 HAMILTON I. 278, 297. II. 141.
 HANNIBAL I. 114, 177.
 HARDENBERG I. 34.
 HARDIE K. II. 319.
 HARDING I. 218.
 HARTIG GR. II. 170.
 HEGEL I. 62, 127, 160, 193. II. 35, 88,
 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 106,
 107, 116, 119, 120, 250.
 HEINE II. 69, 70, 100.

- HELFFERICH I. 230, 282.
 HELMHOLTZ II. 53.
 HENGIST I. 127, 131.
 HENRIK (VIII.) I. 71, 73, 187. II. 141, 199, 226.
 HERAKLEITOS II. 32, 100, 172, 199.
 HERBART II. 57.
 HERBERT G. II. 278.
 HERCZEG FERENC II. 288.
 HERDER II. 75, 104, 105.
 HERMAN OTTÓ II. 254.
 HERRIOT I. 32, 159, 160, 161, 237. II. 116, 129.
 HERSCHEL II. 278.
 HERTLING I. 109, II. 23, 116.
 HERZ C. I. 191.
 HINDENBURG I. 34, 62, 220.
 HITLER I. 262, 283. II. 112.
 HOBBS II. 145, 250.
 HOUCHE I. 6.
 HODZSA II. 105.
 HOFFMANN I. 201. II. 45.
 HOHENWARTH I. 280.
 HOLBACH II. 93.
 HOOVER I. 216, 217, 218, 219, 237. II. 188, 295.
 HORSÁ I. 127, 131.
 HORVÁTH MIHÁLY II. 123.
 HOUSE EZREDES I. 235.
 HUGO V. II. 210.
 HUMBOLDT A. I. 62. II. 100.
 HUME II. 240, 250.
 HURBÁN II. 105.

 IBSEN II. 18, 69, 166.
 ILLÉSHÁZY ISTVÁN II. 258.
 IRWIN W. I. 219.
 ITO HERCEG I. 34, 115, 137, 138, 139, 140, 163, 169, 193. II. 15.

 JASPERS K. I. 35.
 JAMES WILLIAM II. 228.
 JAURÈS I. 14, 160, 193, 298. II. 102, 116, 191, 194, 307, 318.
 JEFFERSON I. 278. II. 93.
 JELLASICS I. 76, 77.
 JOËL K. II. 247.
 JOHANNES SECUNDUS II. 195.
 JÓZSEF CSÁSZÁR (II.) II. 22, 26, 27, 93, 255, 260.
 JUGURTHA I. 98.

 KACSKOVICS KÁLMÁN I. 118.
 KAHN O. H. II. 295.
 KANT I. 39, 62, 208, 230. II. 18, 28, 101, 117, 249.
 KAPP I. 31.
 KATALIN CÁRNÓ (II.) II. 93
 KAUNITZ II. 22, 30, 36, 93.
 KÁLLAY BÉNI II. 123.
 KÁROLY (I.) II. 267.

 KÁROLY (V.) I. 187, 195. II. 199.
 KÁROLY (X.) II. 8, 95, 222.
 KÁROLY (XII.) I. 10.
 KÁROLYI ÁRPÁD I. 103.
 KÁROLYI MIHÁLY GR. I. 32, 264. II. 273.
 KÁROLYI SÁNDOR II. 259.
 KEMAL I. 15, 98, 106, 107, 169, 220, 251. II. 12, 188.
 KEMÉNY JÁNOS I. 108.
 KEMÉNY ZSIGMOND II. 84, 96, 265.
 KERÉNYI II. 284.
 KERKAPOLY I. 237.
 KETTELER I. 144.
 KICKS-BENCH II. 278.
 KINGSLEY B. II. 275.
 KIPLING I. 129.
 KITCHENER I. 218.
 KJELLÉN II. 250.
 KLEBELSBERG KUNÓ GR. I. 118.
 KLEBER I. 6.
 KLEON I. 32.
 KOLLÁR JÁNOS II. 105.
 KOSCIUSZKO I. 102, 107.
 KOSSUTH I. 9, 10, 23, 27, 29, 30, 39, 51, 52, 54, 55, 69, 74, 75, 76, 77, 78, 98, 102, 103, 161, 162, 163, 167, 168, 169, 193, 196, 209, 213, 222, 227, 228, 233, 236, 237, 242, 243, 266, 270, 271, 294. II. 11, 12, 15, 18, 38, 46, 47, 48, 69, 79, 83, 96, 129, 156, 157, 178, 179, 189, 200, 201, 208, 210, 211, 242, 247, 253, 261, 264, 268, 321.
 KOSZTOLÁNYI DEZSŐ II. 69.
 KÖLCSEY II. 264, 265.
 KÖVY SÁNDOR I. 51.
 KROPOTKIN HERCEG II. 273.
 KUN BÉLA I. 70.
 KÚN BÉLA II. 307.
 KÜLPE O. II. 119.

 LACOUR-GRAYET G. I. 190.
 LAFARGUES I. 161.
 LAFAYETTE I. 301. II. 153.
 LAJOS (XIII.) I. 236.
 LAJOS (XIV.) I. 133, 236. II. 51, 170, 195.
 LAJOS (XV.) II. 173.
 LAJOS (XVI.) I. 102. II. 223, 224, 225.
 LAJOS (XVIII.) I. 134. II. 137, 223, 225.
 LAJOS FÜLÖP II. 9, 70, 95, 222.
 LAMARCK I. 62.
 LAMONT R. II. 295.
 LANDSDOWNE II. 278.
 LAPLACE II. 245.
 LASALLE I. 41, 68, 148, 176, 208, 263. II. 44, 97, 99, 100, 101, 194, 306, 307, 318.

- LEDRU-ROLLIN I. 102.
 LEECH I. 275.
 LAGARDE P. I. 11.
 LEIBNIZ I. 208. II. 249.
 LENIN I. 6, 32, 34, 81, 148, 149, 151,
 176, 179, 233, 235, 254, 299. II. 12,
 46, 97, 98, 103, 107, 177, 211, 212,
 222, 307.
 LEÓ (XIII.) I. 39, 144, 145, 146, 279.
 II. 18, 193.
 LEOPARDI I. 274.
 LESSING II. 53, 75.
 LEWINSOHN II. 293.
 LICHTENBERG II. 52.
 LIEBKNECHT I. 151, 176, 264. II. 307.
 LI HUNG CSANG I. 34, 139, 140, 169,
 193. II. 156.
 LINCOLN I. 154, 155, 156, 161, 166,
 193, 196, 261, 278, II. 26, 62, 155,
 193, 268, 315, 321.
 LIONARDO DA VINCI I. 62. II. 108.
 LIPÓT II. 259.
 LISZT FERENC II. 16. II. 62.
 LLOYD GEORGE I. 11, 156, 163, 202,
 218, 266, 295, 300. II. 15, 40, 50,
 72, 137, 223, 243, 316.
 LOCKE II. 240, 278.
 LOMBROSO C. II. 135.
 LONGON J. II. 51.
 LÓNYAY MENYHÉRT GR. I. 191.
 LOTZE II. 115.
 LOUVOIS II. 173.
 LOYOLAI SZT. IGNÁC I. 211.
 LUDENDORFF I. 223, 230.
 LUKÁCS MÓRIC II. 282.
 LUTHER I. 7, 65. II. 101.
 LUXEMBURG RÓZA I. 264.
 LWOW HERCEG II. 273.
 LYELL II. 238.
 LYKURGOS II. 300.

 MABLY II. 96.
 MACAULAY II. 123, 127, 132, 133,
 158, 232.
 MACDONAGH I. 266.
 MACDONALD I. 15, 32, 161, 163, 178,
 179, 180, 181, 193, 209, 210, 262,
 283. II. 50, 112, 141, 193, 212, 239,
 268, 316, 319, 321.
 MACHIAVELLI I. 28, 63, 99, 234, 274,
 275, 302. II. 29, 109, 111, 122, 162,
 167, 201, 209.
 MAC MAHON I. 34, 190, 207. II. 9.
 MACSUHITO I. 138.
 MADÁCH II. 153.
 MADARIAGA S. II. 241, 246.
 MAINE H. II. 35.
 MAISTRE I. 62, 63. II. 35, 95.
 MARCEAU I. 6.
 MARCUS AURELIUS II. 93, 195.
 MARIUS I. 120, 163. II. 320.

 MARLBOROUGH I. 242, 300.
 MARTINUZZI I. 99. II. 257, 259, 263.
 MARX KARL I. 149, 176. II. 98, 99,
 101, 102, 107, 114, 194, 307, 311,
 312, 319.
 MASARYK TH. I. 106.
 MAUREPAS I. 235.
 MAUROIS I. 275. II. 183.
 MAZARIN I. 133, 141, 256.
 MAZZINI I. 102, 266.
 MÁRIA TERÉZIA II. 93, 149.
 MÁTYÁS KIRÁLY I. 25, 68, 99, 115, 163,
 188, 200. II. 22.
 MEDICI KATALIN I. 132, 215.
 MELBOURNE II. 278.
 MELLO-FRANCO I. 152, 153.
 MELLON A. II. 295.
 METTERNICH I. 29, 50, 103, 236, 278.
 II. 12, 15, 35, 36, 37, 72, 93, 95,
 169, 196, 210, 214, 215, 225, 255,
 294. [108.
 MICHELANGELO I. 7, 39, 62, 208. II. 18,
 MICHELS ROBERT I. 149, 254. II. 38,
 136, 313.
 MIKLÓS CÁR (I.) I. 64.
 MIKSA HERCEG II. 116, 117.
 MIKSZÁTH K. I. 291. II. 288.
 MILÁN I. 105.
 MILL J. ST. I. 289. II. 315.
 MILMAN II. 278.
 MILTIADES I. 193. II. 153.
 MILTON I. 66, 67, 127. II. 180, 247.
 MIRABEAU I. 57, 189, 261. II. 30, 31,
 47, 154, 244, 273, 307.
 MOHAMMED I. 39, 115, 122.
 MOLIÈRE II. 19, 66.
 MOLTKE I. 62, 303. II. 98.
 MOMMSEN I. 62. II. 58, 133, 134.
 MONTESQUIEU II. 92, 93, 96, 140, 244.
 MONTMORENCY I. 132.
 MOREAU I. 301.
 MORGAGNI II. 108.
 MORTILLET II. 9.
 MORUS TH. I. 63, 71, 72, 73, 186, 187,
 193, 236. II. 141, 199, 200.
 MOSELEY C. II. 273.
 MOSELEY O. II. 273.
 MURAT I. 190.
 MUSSOLINI I. 14, 15, 20, 63, 94, 112,
 163, 169, 176, 178, 194, 196, 214,
 220, 221, 226, 233, 234, 236, 251,
 252, 254, 262, 263, 266, 273, 274,
 283, 299. II. 12, 15, 23, 24, 40, 52,
 54, 66, 83, 107, 108, 109, 110, 111,
 163, 167, 170, 188, 197, 222, 317,
 MÜLLER-FREIENFELS I. 198. [321.
 MÜNSTERBERG HUGO I. 119.

 NAGY FRIGYES I. 10, 29, 33, 231, 236,
 238. II. 26, 27, 28, 29, 30, 45, 93,
 140, 149, 195.

- NAGY KÁROLY I. 122, 123, 124, 125, 137, 163.
 NAGY PÁL FELSŐBÜKI I. 53.
 NAGY PÉTER I. 115.
 NAGY SÁNDOR I. 63, 64, 114, 118, 120, 122, 123. II. 60, 110.
 NAPOLEON I. 6, 7, 8, 12, 24, 29, 30, 34, 67, 70, 100, 114, 120, 121, 122, 128, 133, 134, 135, 136, 137, 163, 178, 188, 193, 195, 220, 221, 222, 232, 242, 252, 253, 256, 273, 278, 284, 301. II. 12, 25, 36, 52, 53, 60, 66, 73, 83, 108, 110, 137, 140, 155, 158, 163, 165, 170, 175, 209, 222, 224, 225, 245, 271, 321.
 NAPOLEON (III.) I. 9, 104, 167, 201, 256. II. 9, 11, 49, 60, 164, 167, 176, 209.
 NATZMER II. 28.
 NAUMANN I. 144.
 NÁDASDY II. 259.
 NECKER II. 140.
 NESSELRODE I. 34.
 NEWTON I. 39, 161. II. 57.
 NIEBUHR II. 35.
 NIETZSCHE I. 40, 90, 172, 176, 184, 194, 202. II. 20, 21, 54, 109, 110, 111, 131, 162, 188, 227, 228, 285.
 NIVELLE II. 137.
 NORDAU MAX I. 207. II. 9, 197.
 NOSKE I. 223, 224. II. 314.
 NOVALIS I. 24. II. 95.
 NYÁRY PÁL II. 288.
 O'CONNELL D. I. 57, 109. II. 148, 182, 183, 243.
 OCTAVIUS I. 154.
 O'DONELL GRÓFNÓ II. 145.
 OIDIPUS I. 193.
 ORLANDO I. 11. II. 137.
 OSTWALD II. 13.
 PAINLEVÉ I. 263. II. 116, 137, 139, 222.
 PALACKY F. I. 106. II. 105, 106.
 PALM I. 135.
 PALMERSTON I. 18, 143. II. 60, 155, 184, 223, 278.
 PAOLI I. 133, 134.
 PARETO V. II. 108, 111.
 PARMOOR LORD II. 273.
 PARNELL I. 257.
 PASICS I. 105, 113. II. 60.
 PASQUALIGO I. 188.
 PASTEUR I. 62.
 PÄTLER TIVADAR II. 282.
 PÁZMÁNY I. 108, 265. II. 165, 206, 258.
 PEEL I. 14, 18, 57, 143. II. 129, 183, 184, 223, 278.
 PERCEVAL II. 278.
 PERIKLES I. 8, 27, 29, 32, 39, 114, 116, 117, 118, 120, 123, 186, 193, 257, 258, 272. II. 12, 90, 91, 121, 165, 166, 170, 215, 320.
 PERÉNYI IMRE I. 188.
 PÉTAIN II. 137.
 PETÓFI I. 47. II. 11, 64, 67, 253, 267.
 PETUR II. 264.
 PHEIDIAS I. 208.
 PHILON I. 160.
 PILZUDSKY I. 15, 98, 104, 220. II. 12, 188.
 PITT IEFJ. I. 18, 300. II. 35.
 PITT ID. I. 27, 59, 125, 126, 163, 167, 193, 211, 242, 252, 253, 300. II. 18, 83, 148, 182, 232.
 PIUS (VI.) II. 27.
 PIUS (VII.) I. 135. II. 226.
 PIUS (IX.) I. 145.
 PLATON I. 7, 72, 119, 160, 182, 183, 208, 258. II. 18, 77, 87, 88, 96, 97, 117, 151, 320, 321.
 PLAUTUS II. 19.
 PLUTARCHOS I. 118, 119, 123, 133, 139, 186, 260, 272.
 POINCARÉ I. 104, 244. II. 11, 128, 161.
 POLYBIOS II. 122.
 POLIGNAC II. 8.
 POMPEIUS I. 120, 193, 277. II. 189.
 PONSONBY II. 274.
 PRIMO DE RIVERA I. 220, 225, 226.
 PROHÁSZKA I. 144.
 PROTAGORAS II. 77, 92, 229.
 PULSZKY FERENC II. 96, 284.
 PYSSENT I. 253.
 RADEK I. 180.
 RAFFAEL II. 11. I. 108.
 RANKE I. 62. II. 98, 120, 127, 128.
 RATHENAU W. I. 158, 185, 193. II. 295.
 RAYNAL II. 140.
 RÁKÓCZI GYÖRGY (I.) I. 133.
 RÁKÓCZI GYÖRGY (II.) I. 67, 169. II. 258.
 RÁKÓCZI FERENC (II.) I. 68, 98, 108, 196, 253. II. 10, 197, 200, 250, 259, 264.
 REMBRANDT I. 250. II. 18.
 RENAN I. 95, 235. II. 107.
 RHODES C. I. 128, 129, 130. II. 243.
 RICHELIEU I. 29, 39, 132, 133, 163, 215, 236, 301. II. 15, 59, 73, 79, 83, 139, 165, 215, 246, 267, 321.
 RICHTER E. II. 218.
 ROBERTS II. 278.
 ROBESPIERRE I. 81, 104, 120, 148, 150, 189, 221, 259. II. 47, 96, 163, 177, 187, 222, 225, 307.
 ROCHEFOUCAULD HERCEG II. 202, 250, 285.
 ROCKEFELLER II. 293, 295.

- ROEDERER II. 53.
 RÓNAY JÁCINT II. 250.
 ROSEBERY I. 203. II. 278.
 ROUSSEAU I. 90. II. 92, 93, 140, 145, 192, 244.
 ROYER-COLLARD II. 95.
 RUGE I. 102.
 RUSKIN II. 242, 306.
 RUSSEL Y. II. 217.
 RUSSEL O. I. 167.

 SAFÁRIK JÓZSEF II. 105.
 SAINT JUST I. 148, 189, 259. II. 96, 177, 307.
 SAINT-SIMON II. 210.
 SALISBURY I. 129. II. 35, 39, 114, 115, 278.
 SALZ A. I. 116.
 SANKEY LORD II. 273.
 SAVIGNY II. 35, 95.
 SAVOYAI JENŐ I. 256.
 SÁNDOR CÁR I. 34, 102, 189.
 SÁNDOR CÁR (II.) I. 149.
 SÁNDOR CÁR (III.) II. 43, 46.
 SÁNDOR KIRÁLY I. 105.
 SÁROSSY II. 284.
 SCHEIDEMANN II. 314.
 SCHELER MAX II. 242.
 SCHILL I. 135.
 SCHILLER I. 214. II. 16, 64, 120.
 SCHLEGEL II. 95.
 SCHMOLLER II. 300.
 SCHOPENHAUER I. 90, 149. II. 115, 119, 169, 249.
 SCHMITT CARL I. 18, 287. II. 174, 175 176.
 SCHURZ K. II. 176.
 SCHWARCZ GYULA II. 123.
 SCHWARTZ II. 45.
 SCIPIO II. 122.
 SCOTT WALTER I. 287. II. 177.
 SEBESTYÉN K. I. 192.
 SEAILLES I. 160.
 SEIPEL I. 144, 213. II. 148.
 SENECA I. 259. II. 189.
 SEVERING II. 314.
 SHAKESPEARE I. 39, 70, 127. II. 56, 57, 64, 110, 176, 315.
 SHAW BERNHARD II. 306.
 SHELLEY I. 287.
 SIEYÈS ABBÉ II. 92, 244.
 SIMON JÓZSEF S. I. 207.
 SMITH A. I. 126. II. 129, 140, 295, 315.
 SOKRATES I. 7, 258. II. 77.
 SOLON II. 152, 300.
 SOREL G. I. 298. II. 107, 108, 177.
 SPENCER H. II. 238, 278.
 SPINOZA II. 142.
 SPRANGER E. II. 77.
 STANTON I. 278.

 STEFANI II. 23.
 STEIN BR. I. 34, 67, 100, 101, 167, 169, 193. II. 35, 73, 116, 141.
 STRAUSS H. N. II. 295.
 STRESEMANN I. 157, 158, 159, 212, 281, 295. II. 55, 128, 222, 223.
 STUBES I. 131.
 STÚR II. 105.
 SWIFT II. 202, 234.
 SWINBURNE II. 278.
 SZABÓ MIKLÓS I. 84. II. 78.
 SZALAY LÁSZLÓ II. 96, 123, 282, 288.
 SZAPÁRY GYULA II. 253.
 SZAPOLYAI JÁNOS II. 257.
 SZEKFFŰ GY. I. 49.
 SZEMERE BERTALAN II. 157.
 SZENT ÁGOSTON II. 96, 200.
 SZENT DOMONKOS I. 211.
 SZENT FERENC I. 211.
 SZENT ISTVÁN I. 68, 163. II. 251.
 SZENT PÁL I. 40.
 SZENTKIRÁLYI MÓRIC II. 288.
 SZÉCHENYI ISTVÁN GR. I. 9, 23, 27, 29, 30, 32, 39, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 55, 62, 69, 77, 78, 99, 163, 167, 169, 172, 173, 174, 193, 213, 226, 228, 236, 242, 270, 271, 284, 285, 287, 294. II. 10, 17, 46, 47, 49, 61, 63, 73, 83, 105, 129, 152, 156, 157, 176, 181, 189, 220, 221, 253, 255, 256, 261, 264, 265, 266, 268, 285, 286, 321.
 SZÉLL KÁLMÁN I. 237.
 SZILÁGYI DEZSŐ II. 72, 189, 190.
 SZILÁGYI MIHÁLY II. 22.
 SZOLIMÁN II. 257.
 SZONTÁGH PÁL I. 291.
 SZTALIN I. 81, 255.
 SWINBURNE I. 129.

 TACITUS I. 132. II. 122, 172, 271.
 TAINÉ II. 246, 267.
 TALLEYRAND I. 189, 190, 273, 278, 301, 302. II. 8, 223, 224, 225.
 TARDE II. 246.
 TARDIEU II. 116.
 TELEKI MIHÁLY II. 259.
 TELLIER II. 173.
 TENNYSON I. 131. II. 39, 239.
 TERENTIUS I. 177.
 TERTULLIANUS I. 108.
 THALES II. 87.
 THEMISTOKLES I. 193. II. 153, 320.
 THESEUS I. 34.
 THIERS I. 207, 257, 259, 301. II. 8, 9, 15, 18, 62, 95, 123, 127, 155, 222, 245.
 THOMSON I. 125.
 THÖKÖLY II. 259.
 THUKYDIDES I. 258. II. 91, 121, 166.
 TILAK I. 111.

- TIRPITZ I. 223, 224, 230. II. 115.
 TISZA ISTVÁN GR. I. 34, 39, 55, 69, 70, 167, 186, 193, 195, 196, 210, 236, 243. II. 11, 49, 124, 125, 126, 152, 197, 215, 264, 266.
 TISZA KÁLMÁN I. 82, 280, 291. II. 72, 232, 260.
 TIZIAN I. 62. II. 18, 199.
 TOLSZTOJ I. 111. II. 192.
 TOCQUEVILLE II. 78, 79, 95.
 TREFORT II. 284.
 TREITSCHKE II. 98, 167.
 TROCKI I. 150, 176. II. 212, 239.
 TURGOT I. 169, 235. II. 94, 244.
 TYRTAIOS II. 70.
 UGRON GÁBOR ID. II. 191.
 UJLAKI LŐRINC I. 68.
 VACHOT II. 284.
 VALENTINIANUS (III.) I. 122.
 VALERA I. 107, 257.
 VANDERVELDE I. 176.
 VAUBAN II. 173.
 VENIZELOS I. 98, 105. II. 60, 156.
 VERCINGETORIX I. 98, 120.
 VERDI II. 11, 18.
 VERGILIUS I. 63, 177. II. 131.
 VIKTOR EMMANUEL II. 167.
 VIKTÓRIA KIRÁLYNŐ I. 236.
 VILMOS CSÁSZÁR (I.) I. 234, 236. II. 46, 185.
 VILMOS (II.) I. 236, 264. II. 45, 48, 66, 164, 167.
 VILMOS KIRÁLY I. 9. II. 125, 185.
 VIRCHOW R. II. 137, 138, 139.
 VOLPI II. 23.
 VOLTAIRE I. 62. II. 8, 27, 92, 93.
 VÖRÖSMARTY I. 78. II. 11, 176, 261, 265.
 WAGNER ADOLF II. 134.
 WALLER E. I. 124.
 WALPOLE R. I. 253. II. 166.
 WARREN HASTINGS I. 125. II. 133.
 WARWICK II. 273.
 WASHINGTON I. 98, 102, 127, 213, 214, 277, 278. II. 93, 166, 193, 321.
 WATTS I. 127.
 WEBER M. I. 40. II. 135.
 WEHRENPFENNIG II. 167.
 WEIERSTRASS I. 62.
 WEIGALL I. 131.
 WEKERLE S. ID. I. 281. II. 23, 168.
 WELLINGTON I. 127, 188, 300. II. 182, 278.
 WELLS G. H. II. 306.
 WERBŐCZI I. 188.
 WERTHEIMER EDE II. 49, 259, 265, 266.
 WESSELÉNYI F. NÁDOR II. 259, 265, 266.
 WESSELÉNYI MIKLÓS BR. I. 48, 51, 54, 74, 75, 213. II. 49, 285.
 WHITE I. 157.
 WHITMAN S. II. 218.
 WILDE OSCAR II. 306.
 WILDT A. I. 178.
 WILLIAM I. 253.
 WILSON I. 11, 106, 156, 157, 162, 169, 190, 235. II. 31, 132, 188.
 WINDTHORST I. 109. II. 185.
 WIRKNER II. 210, 211.
 WOLFF CHRISTIAN II. 26.
 WUNDT II. 119.
 XENOPHANES II. 32.
 XERXES I. 135.
 YUAN-SI-KAI I. 224. II. 222.
 ZICHY NÁDOR I. 109.
 ZOLA I. 160.
 ZRÍNYI MIKLÓS I. 25, 68, 98, 99, 100, 108, 169, 200. II. 10, 22, 83, 258, 259, 264, 286.
 ZRÍNYI PÉTER II. 259.